

GEOGRAPHIA SLOVACA

25. 2008

**Editor
VLADIMÍR IRA**

L'UDIA, GEOGRAFICKÉ PROSTREDIE A KVALITA ŽIVOTA

**PEOPLE, GEOGRAPHICAL ENVIRONMENT
AND QUALITY OF LIFE**

**GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED
BRATISLAVA**

Recenzenti:

Doc. RNDr. Ján Buček, CSc.
Doc. RNDr. Peter Spišiak, CSc.

© Geografický ústav SAV, 2008

ISSN 1210-3519

OBSAH

PREDHOVOR	5
IRA, V., MURGAŠ, F.: Geografický pohľad na kvalitu života a zmeny v spoločnosti na Slovensku	7
MICHÁLEK, A.: Regionálne mzdové nerovnosti v kontexte kvality života na Slovensku	25
MICHNIAK, D.: Rovnováha práce a bývania v jednotlivých okresoch na Slovensku v kontexte kvality života	47
SZÉKELY, V.: Priame dopravné prepojenia ako indikátor kvality života: príklad bývalých okresných miest Slovenska	63
KOLLÁR, D.: Subjektívne aspekty kvality života: percepcia miest základných životných funkcií obyvateľov Slovenska	85
IRA, V., HUBA, M., PODOLÁK, P.: Kvalita života obyvateľov v chránenom území a jeho udržateľný rozvoj (na príklade vybraných aspektov v CHKO Poľana)	97
HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V.: Využívanie územia, manažment krajiny a problémy spojené s udržateľnosťou a kvalitou života v povodí rieky Myjavy	123
KLUSÁČEK, P., VAISHAR, A.: Současné urbanizační pochody a obytné prostředí jako součást kvality života ve vnitřních částech evropských velkoměst	145
ANDRÁŠKO, I.: Regionálne typy vnútornej štruktúry Bratislavy z hľadiska kvality životných podmienok	159
FRANÁL, B., VAISHAR, A.: Zvláštnosti kvality života v malých mestech	175

CONTENTS

PREFACE	5
IRA, V., MURGAŠ, F.: A geographical view of the quality of life and changes within society in Slovakia	7
MICHÁLEK, A.: Regional wage disparities in Slovakia in the quality of life context	25
MICHNIAK, D.: The jobs-housing balance in individual districts of Slovakia in the quality of life context	47
SZÉKELY, V.: Direct transport connections as a quality of life indicator: a case study of former district towns in Slovakia	63
KOLLÁR, D.: Subjective aspects of quality of life: perception of the basic life function places by Slovakia's population	85
IRA, V., HUBA, M., PODOLÁK, P.: Quality of life of population living in a protected area and its sustainable development (example of the protected landscape area Poľana)	97
HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V.: Land use, landscape management and problems related to sustainability and quality of life in the Myjava River Basin	123
KLUSÁČEK, P., VAISHAR, A.: Current urbanization processes and quality of life in inner zones of European cities	145
ANDRÁŠKO, I.: Regional types of the inner structure of Bratislava from the viewpoint of quality of living conditions	159
FRANÁL, B., VAISHAR, A.: Particularities of the quality of life in small towns	175

PREDHOVOR

Výskum zameraný na riešenie problematiky kvality života sa stáva čoraz viac zaujímavejším pre viaceré vedné disciplíny. Pretože má multidisciplinárny charakter, prejavuje sa v ňom určitá terminologická nejednotnosť v rámci základných prístupov a spôsobov merania. Ďalšou charakteristikou je jeho multidimenzionalita, pretože komplexnosť a zložitosť ľudského života je vytváraná množstvom jeho rozličných dimenzií, ktoré sa môžu navzájom prekrývať a existujú medzi nimi rôzne druhy väzieb. Geografický pohľad na problematiku kvality života vychádza predovšetkým zo skúmania interakcie *človek – prostredie*, ktorá sa z hľadiska výskumu kvality života javí ako kľúčová. Tento fakt spolu s predpokladom, že kvalita života sa primárne viaže k *človeku* a k určitému *priestoru* (ako prostrediu ľudského bytia) a vykazuje zrejmé prejavy priestorovej diferenciácie, predurčuje význam a úlohu geografie pri jej skúmaní.

Geografický výskum kvality života nemá na Slovensku dlhú tradíciu. Napriek tomu téma kvality života sa v ostatných rokoch v geografických výskumoch v rámci Slovenska objavuje predovšetkým v súvislosti s výskumom zameraným na definovanie, upresnenie a pochopenie konceptu kvality života, s bádáním zameraným na spôsoby interpretácie priestorovej diferenciácie kvality života a skúmaním subjektívneho hodnotenia kvality života obyvateľov v rôznom geografickom prostredí.

Od roku 2003 sa v Geografickom ústave SAV riešil projekt podporený Vedec-kou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied *Priestorové a časové aspekty kvality a udržateľnosti života* a neskôr od roku 2006 projekt *Regióny a ich zmeny z hľadiska kvality a udržateľnosti života*. Predložená publikácia je zložená z príspevkov autorov predovšetkým z Geografického ústavu SAV, ktorí sa väčšinou podieľali na riešení spomínaných projektov. Dva príspevky pochádzajú z dielne autorov z oddelenia environmentálnej geografie partnerského ústavu Geoniky AV ČR, ktorý dlhšie spolupracuje s našim pracoviskom v uvedenej problematike. Monotematicky ladená publikácia sa sústreďuje na viaceré aspekty konceptuálneho rámca kvality života a na podmienky, ktoré ovplyvňujú vývoj a situáciu v kvalite života na Slovensku v ostatnom období. Ďalej si všíma regionálne mzdové nerovnosti, rovnováhu práce a bývania, priame dopravné prepojenia bývalých okresných miest v kontexte kvality života obyvateľov Slovenska, ako aj subjektívne aspekty kvality života. Dva príspevky sa venujú geografickým aspektom udržateľnosti a kvality života v regiónoch a tri príspevky kvalite života v urbánnom prostredí.

Vladimír Ira
editor

GEOGRAFICKÝ POHĽAD NA KVALITU ŽIVOTA A ZMENY V SPOLOČNOSTI NA SLOVENSKU

Vladimír Ira, František Murgaš***

ÚVOD

V ostatných desaťročiach sa vývoj v celosvetovom meradle prejavuje v zásadných zmenách, ktoré možno označiť za civilizačnú transformáciu. Toffler a Tofflerová (1996) tieto zmeny vidia ako nástup procesu, ktorý nazývajú Tretia vlna. Nárast blahobytu, sprevádzaný súčasným nárastom chudoby a z toho plynúcimi disparitami, sa prejavuje vo všetkých mierkach – od globálnej (Sever – Juh) cez regionálnu až po lokálnu.

Rast blahobytu, chudoby a disparít sa stáva predmetom záujmu politikov, ale aj predmetom vedecko-výskumného záujmu. Orientácia spoločnosti na blahobyt, ziskovosť, konzumný spôsob života je mnohými vnímaná ako jednostranná a do popredia sa popri záujme o skúmanie nemateriálnych hodnôt dostala kvalita života ako najkomplexnejší pojem. Poznanie, že kvalita života nie je nevyhnutne jednoduchou funkciou materiálneho bohatstva Pacione (2003b, p. 19) nazýva „paradoxom blahobytu“. Kvalita života vyjadruje oba póly ľudského života: blahobyt, príjmy, uspokojenie, šťastie, zdravie a zdravé životné prostredie na jednej strane, chudobu, samovraždy, trestné činy, úmrtnosť na civilizačné choroby a narušené životné prostredie na druhej strane.

Kvalita života je zložitý a veľmi široký pojem, ťažko uchopiteľný pre svoju multidimenzionálnosť a komplexnosť. Dotýka sa pochopenia ľudskej existencie, zmyslu života. Hľadá kľúčové faktory bytia a pochopenia samého seba. Skúma environmentálne, ekonomické, sociálne, kultúrne, psychologické, duchovné a ďalšie podmienky pre zdravý a šťastný život. Komplexný pohľad naň zohľadňuje nielen vonkajšie podmienky, ale aj vnútorné rozmery života človeka. Koncept kvality života je do značnej miery abstraktný a je ovplyvňovaný veľkým množstvom faktorov. Napriek značnej nejednotnosti (ovplyvnenej aj rôznym pohľadom jednotlivých vedných disciplín) kvalita života sa stáva celostným pojmom a narastá snaha o komplexné definovanie jej pojmu.

Kvalite života sa autori venujú na všetkých geografických úrovniach od globálnej cez jednotlivé štáty (napr. Giannas et al. 1999, Henderson et al. eds. 2000, Ira 2005a), nižšie teritoriálne jednotky (Boyer a Savageau 1981, Ira 2002, Ira et al. 2005, Royuela a Artís 2006, Murgaš 2007), až po mestské či vidiecke sídla (napr. Pacione 1986, Rogerson et al. 1989, Spišiak a Danihelová 1998, Ira 2004 a 2005b, Andráško 2006).

V predloženej štúdii sa zaoberáme kvalitou života v kontexte prístupov humánnej a regionálnej geografie, pričom svoju pozornosť zameriavame predovšetkým na vybrané teoreticko-metodologické aspekty.

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogira@savba.sk

** Katedra geografie PF Katolíckej univerzity, Nám. A. Hlinku 60, 034 01 Ružomberok, Frantisek.Murgas@fedu.ku.sk

Cieľom práce je poukázať na viaceré aspekty konceptuálneho rámca kvality života (definovanie pojmu, základné dimenzie, oblasti, indikátory, problémy dichotomického charakteru) a pokúsiť sa definovať niekoľko faktorov, ktoré ovplyvňujú vývoj a situáciu v kvalite života na Slovensku v ostatnom období.

KONCEPTUÁLNY RÁMEC KVALITY ŽIVOTA

Chápanie kvality života

Ľudia skutočnosť, že sa majú dobre, vyjadrujú pojмами bohatstvo, životná úroveň, životný štandard, blahobyť, životný štýl, pričom v mnohých prípadoch za základný predpoklad stavu „mať sa dobre“ považujú zdravie. Možno konštatovať, že spokojnosť so (svojím) životom mnohí ľudia stotožňujú s hmotným majetkom a zdravím ako základným predpokladom „užívania si“ hmotného majetku. Na druhej strane v prieskumoch toho, čo ohrozuje spokojnosť so životom, sa objavuje napr. na Slovensku obava z poklesu životnej úrovne, nezamestnanosť, kriminalita, korupcia, v menšej miere vzdelávací systém, drogy, environmentálna situácia (Gyarfášová a Veľšic 2002). Uvedenú dualitu spokojnosti so životom vystihuje komplexný pojem kvalita života.

Koncepcia kvality života, predložená v 50. rokoch J. K. Galbraithom a D. Riesmanom (Maříková et al. 1996), bola orientovaná kriticky voči americkému spôsobu života. Kvalita života ako programové heslo, zavedené v USA prezidentom Johnsonom v 60. rokoch 20. storočia v programoch *The Great Society* a *The Beautiful America*, bolo pokusom o zmenu chápania „amerického spôsobu života“ (ako konzumu a neľútostného boja o život, ako cesty k úspechu) a bolo výzvou na spoluprácu, rešpektovanie menších, pomoc rozvojovým krajinám.

Pozoruhodné väzby nachádzame medzi koncepciami kvality života a trvalo udržateľného rozvoja. Spoločné majú odmietanie spotreby ako cieľa ľudského bytia, stotožňovanie ľudského rozvoja s ekonomickým rastom. Totožnosť možno nájsť aj v komplexnosti záujmu o nemateriálne hodnoty (sociálne, emocionálne, duchovné, kultúrne) a ich prioritizovanie na všetkých úrovniach od globálnej po lokálnu. Líšia sa nazeraním na postavenie životného prostredia, ktoré je v trvalej udržateľnosti „raison d'être“, kým v kvalite života je „len“ jedným z ukazovateľov. Možno očakávať, že posilňovanie väzieb medzi kvalitou života a trvalo udržateľným rozvojom vzrastie v súvislosti s uvedomením si významu sociálnej spravodlivosti ako tretieho piliera udržateľného rozvoja (Huba et al. 2003).

Napriek tomu, že Toffler a Tofflerová (1996) sa vo svojej analýze civilizačných zmien, ktoré nazývajú „Tretia vlna“ kvalitou života explicitne nezaoberajú, v ich charakteristike týchto zmien nachádzame súvislosť s kvalitou života. Tretia vlna podľa nich nie je len záležitosťou technológií a ekonomiky. Zahŕňa morálku, kultúru a idey takisto ako inštitúcie a politické štruktúry, pričom zásadným spôsobom mení ľudský život.

Definovanie pojmu

Definície kvality života odrážajú rôznu mieru integrity v nazeraní na ľudský život. V niektorých prípadoch ide o chápanie kvality života v intenciách odpovede na jednoduchú otázku: „Aký dobrý je váš život pre vás?“ (Quality of Life Research

Unit, University of Toronto 2003). Iným príkladom môže byť Ontarijská rada sociálneho rozvoja (Massam 2002, p. 148), ktorá kvalitu života definovala ako „Produkt vzájomného pôsobenia medzi sociálnymi, zdravotnými, ekonomickými a environmentálnymi podmienkami, ktoré ovplyvňujú ľudský a sociálny rozvoj“.

Podľa Szalaia a Andrews (1980) kvalita života viac-menej vyjadruje dobrý, uspokojivý charakter ľudského života. Americká geografa Suzan Cutter (1985) kvalitu života definuje ako individuálne šťastie alebo spokojnosť so životom a prostredím, zahrňujúcu potreby a túžby, aspirácie i životné preferencie a ostatné hmatateľné a nehmateľné faktory, ktoré determinujú všeobecný blahobyt.

WHO – Svetová zdravotnícka organizácia (in Van Kamp et al. 2003, p. 14) kvalitu života definuje ako „individuálnu percepciu človeka alebo jeho pozície v živote v kontexte kultúrnych a hodnotových systémov, v ktorých žije a vo vzťahu k jeho zámerom, očakávaniam“.

Podľa Rewicka a Browna (in Massam, 2002, p. 148) kvalita života „jednoducho znamená, aký dobrý je život jednotlivca“. Podľa Maříkovej et al. (1996, p. 557) kvalita života „je určená protikladom predovšetkým k objemovým, makroagregátnym ekonomickým a so ziskom súvisiacim kritériám výkonnosti a úspešnosti ekonomického systému. Na úrovni života jednotlivca býva kvalita života stavaná proti konzumnému životnému štýlu s jeho preferovaním vlastníctva spotrebných predmetov, ktoré samo osebe nemôže človeka plne uspokojiť a nahradiť mu redukciu či absenciu uspokojovania iných potrieb, najmä duchovného charakteru“.

Maier a Tödtling (1998, p.215) sa domnievajú, že kvalitu života nemožno merať jediným agregovaným ukazovateľom. Varujú pred „technokratickými riešeniami zabezpečovania kvality života“ z dvoch dôvodov. Prvým je „absencia metodologických predpokladov zabezpečenia kvality života“ a druhým je „malá možnosť ovplyvňovania zložitých a komplexných sociálno-ekonomických systémov“.

Clark (in Massam 2002, p. 148) konštatuje, že ... „kvalita života jednotlivca je významne ovplyvnená jeho sociálnym prostredím“. Podľa Timorackého (2002, p. 186) „kvalita života je výsledkom vzájomného pôsobenia sociálnych, zdravotných, ekonomických a environmentálnych podmienok, týkajúcich sa ľudského a spoločenského rozvoja. Na jednej strane predstavuje objektívne podmienky pre dobrý život a na druhej strane subjektívne prežívanie dobrého života“. Gajdoš (2002, p. 349) kvalitu života chápe ako „komplex dimenzií ľudského života a podmienok ich dosahovania“. Tesné prepojenie vidí medzi kvalitou života a hodnotovým systémom, z ktorého ona vyplýva.

Aj v ďalších definíciách sa objavuje otázka hodnôt. Napr. podľa Murgaša (2005) kvalitu života tvoria somatické, psychologické, sociálne a ekonomické dobré, vyúsťujúce do subjektívneho pocitu spokojnosti alebo šťastia – konfrontované so zdravotnými, sociálno-patologickými, ekonomickými a environmentálnymi zlami. Vyjadrením „dobrá“ je prosperita, ktorá je chápaná ako vyjadrenie všetkých pozitívnych hodnôt (nielen materiálnych). Vyjadrením „zla“ je deprivácia, ktorá sa chápe ako vyjadrenie všetkých negatívnych hodnôt, materiálnych i nemateriálnych. Autor definície sa však domnieva, že tak, ako náš život nie je iba dobrý alebo zlý, aj kvalita života získa požadovanú komplexnosť doplnením škály prosperity – deprivácia o hodnotu nazvanou ľudský kapitál. Chápanie ľudského kapitálu sa prikláňa ku Gajdošovi (2001), ktorý ho poníma ako „ľudí, ich sociálno-demografické charakteristiky a kvality, vzdelanie, kvalifikovanosť, zručnosť, tvorivosť ako zdroj ich produktívnych schopností“.

Uvedené definície vyjadrujú kvalitu života jednotlivca. Z geografického aspektu je možné chápať kvalitu života ako sumu kvalít života jednotlivcov/obyvateľov daného priestoru.

Základné dimenzie kvality života

Problematika dimenzií kvality života sa spája s hľadáním vzťahu medzi dvoma základnými rovinami, teda medzi podmienkami prostredia a reakciou ľudí na ne. Prvou je rovina predstavujúca objektívne charakteristiky prostredia, v ktorom jednotlivec alebo skupina existuje. Z názoru, že okolité prostredie determinuje kvalitu života, vychádzali už prvé výskumy reprezentované hnutím sociálnych indikátorov (*Social Indicator Movement*), ktoré sa začalo rozvíjať v 60. rokoch minulého storočia pôvodne v USA. Priestorový rozmer získali výskumy vďaka geografovi, ktorí do výskumov zakomponovali územné sociálne ukazovatele (*territorial social indicators*) identifikujúce sociálno-priestorové variácie kvality života v rozličných geografických mierkach (Johnston et al. 1994).

Viacerí autori tvrdia, že objektívne podmienky nevyjadrujú skutočnú kvalitu života (van Kamp et al. 2003). Podľa nich uvažovanie o kvalite života nie je determinované objektívnym prostredím, ale percepciou tohto prostredia ľuďmi. Percepcia kvality prostredia je tak viac ovplyvnená úsudkami o prostredí ako jeho objektívnymi charakteristikami.

Vo viacerých prehľadoch literatúry o kvalite života existuje zhoda v poznaní, že zmysluplná definícia kvality života musí obsahovať dve dimenzie (Massam 2002, p. 145). Napr. Grayson a Young (1994) konštatujú, že zjavne existuje konsenzus pri definovaní kvality života ako dvoch základných skupín pôsobiacich komponentov a procesov. Do prvej skupiny patria tie, ktoré sa vzťahujú na interný psychologický mechanizmus produkujúci pocit uspokojenia alebo pôžitku zo života, druhú tvoria externé podmienky spúšťajúce interný mechanizmus. K rovnakému poznatku dochádza aj Pacione (2003b).

Subjektívnu dimenziu Massam (2002) kvalifikuje ako individuálnu kvalitu života, subjektívnu kvalitu života, životné uspokojenie. Objektívnu (priestorovú) dimenziu chápe na rôznych úrovniach – ako kvalitu života miesta (komunitnú kvalitu života) a environmentálnu kvalitu života.

Kvalita života je chápaná ako mnohotvárnny komplex, a preto sa zdôrazňuje potreba kombinácie prístupov, ktoré zohľadňujú obidve dimenzie. Dissart a Deller (2002) uvádzajú, že kvalita života človeka závisí na exogénnych /objektívnych faktoroch života človeka, na endogénnom/subjektívnom vnímaní týchto faktorov a na ňom samom (alebo nej samej).

Oblasti (domény) kvality života

Komplexnosť a zložitosť ľudského života je vytváraná množstvom rozličných sfér, ktoré sa môžu navzájom prekrývať a medzi ktorými existujú rôzne druhy väzieb. Podľa Massama (2002) môže byť kvalita života rozložená na súbor komponentov alebo dimenzií. Každá z nich predstavuje parciálnu zložku, súčasť ľudského života, ohodnotenú prostredníctvom vybraných typov ukazovateľov. Veľmi často používaným pojmom v takto zameraných prácach je termín oblasť (angl. domain)

kvality života. Záujem výskumníkov sa zameriava na otázku, ktoré z týchto oblastí sú pre človeka najpodstatnejšie, resp. ktoré oblasti každodenného života zohrávajú kľúčovú úlohu z hľadiska vplyvu na jeho kvalitu.

Van Kamp et al. (2003) medzi komponenty kvality života zaraďujú personálne charakteristiky (vek, charakteristické črty, dedičné vlastnosti), zdravie (fyzické, duševné), ekonomické aspekty (príjmy, zamestnanosť, vzdelanie), dostupnosť verejných služieb (zdravotná starostlivosť, rekreácia, zelené plochy, mobilita), zastavané územie (zdevastované plochy, vzhľad, bývanie, kanalizácia, odstraňovanie odpadov, znečisťovanie ovzdušia), prírodné zdroje (energia, voda, výživa), prírodné prostredie (podnebie, flóra, fauna, ráz krajiny, prírodná krajina), bezpečnosť (nehodovosť, kriminalita, riziko prírodných katastrof), komunitu (rodina, sociálne siete, skupinové vzťahy, preľudnenie), kultúru (hodnoty, umenie, súkromie) a životný štýl (správanie, preferencie, osobný rozvoj). Ako udávajú, ich koncept kvality života je silne orientovaný na zdravie a súvisiace faktory.

Komponenty kvality života podľa Mitchella (2000) sú prírodné prostredie, prírodné zdroje, tovary, služby, osobný rozvoj, komunitný rozvoj, bezpečnosť a zdravie. Podľa Van Kamp et al. (2003) v Mitchellovom prístupe je pozoruhodná absencia komponentu ekonomických aspektov kvality života. Murgaš (2005) za domény kvality života považuje prosperitu, depriváciu a humánny kapitál.

Medzi často citované modely kvality života patrí model definovaný výskumníkmi z Torontskej univerzity (Quality of Life Research Unit, University of Toronto 2003). Tento viacrozmerný model zahŕňa tri základné domény: osobné charakteristiky človeka – byť (spojenie s konkrétnym prostredím), patriť niekam a dosahovať osobné ciele (realizovať sa). Medzi čiastkové domény zaraďuje fyzické, psychické a spirituálne bytie, fyzické, sociálne a komunitné napojenie a napokon praktické, voľnočasové a rastové realizácie. Kvalita života je určovaná významom jednotlivých domén a rozsahom naplňovania v reálnom živote. Zdôrazňované sú možnosti, príležitosti, obmedzenia života človeka, ktoré sú odrazom interakcie medzi ním a prostredím.

Indikátory kvality života

Kvalitu života je možné skúmať prostredníctvom jej jednotlivých indikátorov. Indikátor, resp. ukazovateľ predstavuje údaj alebo hodnotu rôzneho charakteru, ktorá vyjadruje okamžitý stav alebo úroveň zmeny sledovaného javu (Hanušín et al. 2000). Geografický výskum kvality života pracuje s priestorovo identifikovateľnými indikátormi. Ako uvádza Pacione (2003b, p. 20) „geografi museli zaviesť koncept teritoriálnych sociálnych indikátorov na identifikáciu a analýzu sociálno-priestorových variácií kvality života na rôznych geografických úrovniach, od globálnej až po lokálnu“.

Pri výbere indikátorov rozlišujeme formálne a obsahové kritérium. Formálne kritérium výberu indikátorov predpokladá splnenie základných podmienok akými sú: kvantifikovateľnosť, štatistická sledovanosť v dlhších časových intervaloch, požadovaná výpovedná schopnosť z hľadiska diferenciácie a vylúčenie duplicity. Obsahové kritérium je podmienené spôsobom chápania kvality života.

Schneider (in Massam 2002) kvalitu života v amerických mestách posudzoval prostredníctvom indikátorov agregovaných v skupinách: príjmy a zamestnanosť, životné prostredie, zdravie, participácia a sociálna patológia.

Americká geografa Cutter (1985) rozdeľuje indikátory na tri základné typy. Ide o indikátory charakterizujúce sociálne prostredie, (v našom ponímaní skôr socio-ekonomické ako napr. zdravie, bývanie, kriminalita, príjmy a vzdelanie), fyzicko-geografické prostredie (podnebie a znečistenie ovzdušia) a perceptuálne indikátory.

Pacione (1986) pri analýze kvality života v Glasgowe aplikoval indikátory v mestskej mierke a v mikro mierke. Použil aj neobvyklé indikátory, ako napr. reputácia miesta, vzdialenosť od kostola, obťažovanie túlavými psami a iné. Hender-son et al. eds. (2000) pri posudzovaní kvality života na úrovni štátov ako indikátory určili: vzdelanosť, zamestnanosť, energetiku, životné prostredie, zdravotný stav, ľudské práva, príjmy, infraštruktúru, národnú bezpečnosť, verejnú bezpečnosť, rekreáciu a bývanie.

Marlin (1992) akcentuje napr. zdravie ako najvýznamnejší komponent prehľadu obývateľnosti (livability) miest v USA. Ako indikátory používa: úmrtnosť, bezpečnosť na verejnosti, ekonomickú výkonnosť, životné prostredie, zdravotnícke služby, rekreáciu, zdravotnícke školstvo a služby, informovanie verejnosti.

Kanadská inštitúcia Canada Policy Research Network (Michalski 2002) sa zaoberala vývojom kvality života v rokoch 1990-2000. Štyridsať indexov agregovala do skupín (demokratické práva a participácia, zdravie, vzdelanie, učenie, životné prostredie, sociálna starostlivosť, komunita, osobná spokojnosť, ekonomika a zamestnanosť, vláda) a poradie uviedla podľa významu skupín.

Hancock et al. (1999) členia indikátory na: determinanty (udržateľnosť, životné prostredie, bývanie, susedské vzťahy, prosperita, rovnomernosť), procesy (vzdelanie a vláda) a zdravie (subjektívne vnímanie, zdravie, mortalita, morbidita).

Najčastejším spôsobom vyjadrenia dôležitosti alebo významu zvolených indikátorov je prisúdenie váhy, spravidla panelom respondentov alebo expertov. Tento spôsob použili napr. Rogerson et al. (1989). Pri posudzovaní kvality života 38 najväčších britských miest určili 20 indikátorov, ktorým tisícdeväťsto respondentov prisúdilo váhu podľa dôležitosti. Za najvýznamnejšie indikátory boli považované: násilná kriminalita, nenásilná kriminalita, zdravotné služby, znečistenie ovzdušia a životné náklady. Giannas et al. (1999) použili indikátory kvality života v analýze konvergencie krajín EÚ v rokoch 1970-1990. Jednotlivým indexom (napr. lekári na 1 000 obyvateľov, súkromná spotreba na obyvateľa, HDP na obyvateľa, telefóny na 1 000 obyvateľov, spotrebiteľské ceny, počet osobných automobilov na 1 000 obyvateľov, počet TV prijímačov na 1 000 obyvateľov) priradil panel 90 expertov rôzne váhy.

Kvalita života a jej dualita

Imanentným rysom kvality života je jej dualita. Prejavuje sa hľadiskom subjektívnym a objektívnym, pozitívnym a negatívnym ako aj parciálnym a celostným.

a) *Subjektívne a objektívne hľadisko*

Časť názorov na kvalitu života ju zjednodušuje do stotožnenia sa s odpoveďou na otázku: Ako sa máte? Odpoveď bude subjektívnym vyjadrením spokojnosti jednotlivca, ktoré môže byť v súlade alebo v kontraste s objektívne sa prejavujúcimi indikátormi. Subjektívne indikátory vyjadrujú skôr psychologické fenomény: spokojnosť, šťastie, participatívnosť, rešpekt, emocionálna nasýtenie. Komplexným vyjadrením subjektívnych aspektov je pocit šťastia. Pomocou objektívnych indiká-

torov môžeme sledovať ekonomické, sociálne a environmentálne charakteristiky, ako napr. príjem, strednú dĺžku života, dosiahnuté vzdelanie, úroveň znečistenia životného prostredia, úmrtnosť na civilizačné choroby, kriminalitu a iné.

b) Pozitívne a negatívne hľadisko

Požadovanú vypovedajúcu schopnosť kvality života je možné získať na jednej strane zakomponovaním charakteristík, ktoré sú imanentne pozitívne, napr. vzdelanie, vybavenosť bytu a iné, a na druhej strane súčasným zakomponovaním charakteristík imanentne negatívnych, napr. samovraždy, úmrtnosť na onkologické ochorenia a iné.

c) Parciálne a celostné hľadisko (fragmentácia na čiastkové aspekty a holistický prístup)

Kvalitu života tvoria parciálne indikátory, ako napr. miera znečistenia ovzdušia, priemerná mzda, miera nezamestnanosti, úmrtnosť na srdcovo-cievne ochorenia, ktoré sú jednotlivito kvantifikovateľné. Na druhej strane úplný obraz o kvalite života získame celostným chápaním (holistickým prístup).

ZMENY V SPOLOČNOSTI A ICH VPLYV NA KVALITU ŽIVOTA NA SLOVENSKU

Kvalita života je výsledkom rozsiahleho komplexu procesov. Na pochopenie súčasnej kvality života musíme poznať, čo ju zásadným spôsobom ovplyvňovalo v minulosti. To nám potom umožňuje identifikovať faktory, ktoré budú determinovať vývoj kvality života v blízkej budúcnosti. O dlhšom časovom období nie je možné, podľa nášho názoru, korektne uvažovať vzhľadom na rýchlosť a hĺbku zmien, ktoré nás na všetkých úrovniach zasahujú.

Súčasnú kvalitu života obyvateľov Slovenska určitým spôsobom ovplyvnili procesy, ktoré prebiehali od vzniku samostatného Československa do roku 1948. Íšlo o demokratizáciu spoločenského a politického života (prerušenú obdobím druhej svetovej vojny), industrializáciu, rozvoj dopravy a postupnú urbanizáciu. Následná socialistická industrializácia a urbanizácia priniesli zmeny niektorých aspektov kvality života. Zlepšila sa síce situácia z hľadiska niektorých ukazovateľov, ako napr. vzdelanostná úroveň, zdravotná starostlivosť a kvalita bývania. Sedemdesiate a osemdesiate roky priniesli spomalenie rastu niektorých ukazovateľov, resp. zhoršenie v oblasti environmentálnych ukazovateľov a ukazovateľov charakterizujúcich fyzické a mentálne zdravie populácie. Významnou črtou celého obdobia bolo obmedzovanie ľudských práv a slobôd, ktoré limitovali rozvoj sociálneho a kultúrneho kapitálu.

Súčasná transformačná fáza spoločenského vývoja sa vyznačuje nielen u nás, ale vo väčšine posttotalitných krajín neobyčajnou dynamikou diferenciačných tendencií. Ich orientácia je z hľadiska rôznych sociálnych skupín alebo územných komunít rozdielna až protichodná, takže je oprávnené hovoriť o rastúcej vnútornej sociálno-ekonomickej a územnej polarizácii národných systémov. Tento vývoj nie je prekvapujúci, lebo zodpovedá potrebnosti zásadných premien v hodnotení výkonnosti ekonomických subjektov aj zvýšenému uplatneniu kvalitatívnych faktorov, ako sú ľudský a sociálny kapitál. Ide zároveň o reakciu na dlhodobé nivelizačné snahy socialistických štátov, ktoré boli jednou z príčin ich ekonomických neúspechov a sprostredkovane aj ich politického zrútenia sa. Mimoriadna dramatickosť transformač-

ných premien je vo viacerých ohľadoch o historicky unikátna, avšak jednostranné zdôrazňovanie jedinečnosti obratu spoločenského vývoja v posttotalitných krajinách nie je oprávnené. Všeobecný zmysel štúdia spomínaného obratu pritom nespočíva len v hodnotení jeho primárnych príčin, ktoré boli výsledkom súťaženia rozdielnych spoločenských systémov polarizovaných v dvoch základných úrovniach (trhová – centrálne plánovaná ekonomika na jednej strane a demokratické – totalitné usporiadanie na strane druhej). Tento výsledok objasňuje, prečo došlo k obratu, ale nevy-svetľuje jeho priebeh, t. j. transformáciu samotnú (Hampl 2007). Sú tu preto ďalšie aspekty hodnotenia všeobecnejšieho typu, z ktorých viaceré sa zdajú byť významné aj pri hodnotení vplyvu na kvalitu života populácie Slovenska. V súčasnosti existuje teda celý rad aspektov transformácie, prejavujúce sa v kvalite života obyvateľov krajiny. Niekoľkým z nich (civilizačné zmeny, globalizácia, štrukturálne ekonomické zmeny, sociálno-kultúrne zmeny, demografické a environmentálne zmeny) venujeme niekoľko poznámok v nasledovnej časti práce.

Civilizačné zmeny

V súvislosti s civilizačnými zmenami vyslovil Huntington (2001, p. 371) podnetné konštatovanie: „Ďaleko významnejšie ako problémy ekonomické a demografické sú problémy morálneho úpadku, kultúrnej samovraždy a politickej nejednotnosti Západu“. Medzi často zdôrazňované prejavy morálneho úpadku patrí nárast asociálneho správania (zločinnosť, užívanie drog a násilie, úpadok rodiny vrátane zvyšujúceho sa počtu rozvodov, nemanželských detí, tehotenstiev mladistvých a neúplných rodín), úpadok sociálneho kapitálu (t. j. napr. členstva v dobrovoľných združeniach a úpadok medziľudskej dôvery, spojenej s takýmto členstvom), stále nižšia oddanosť vedomostiam a intelektuálnym aktivitám, čo sa v niektorých krajinách prejavuje klesajúcou úrovňou dosiahnutého vzdelania. Časť dôsledkov uvedených civilizačných zmien sa začína prejavovať aj na Slovensku.

Globalizácia

Jedným z najvýznamnejších fenoménov, pôsobiach v súčasnej postindustriálnej a postmodernistickej fáze vývoja ľudstva je globalizácia. Castells vo svojej práci *The Information Age: Economy, Society and Culture* (in Hendersonová 2001) ju považuje za výsledok súčasného pôsobenia troch procesov: revolúcie v informačných technológiách, krízy kapitalistickej i plánovanej ekonomiky v socialistických krajinách a ich reštrukturalizácie a rozmachu sociálno-kultúrnych hnutí (hnutia za ľudské práva, ochranu životného prostredia, feminizmus a iné.). Uvedené procesy a reakcie na ne vytvorili „spoločnosť siete“ ako novú sociálnu štruktúru spolu s novou globálnou ekonomikou a novou kultúrou. Globálna ekonomika prestáva byť závislá od vlád, ale aj od lokálnych a ekologických systémov. Za generátory globalizácie považuje Castells nadnárodné spoločnosti.

Podľa Hendersonovej (2001) globalizácia rozhodujúcim spôsobom ovplyvňuje rozvoj informačných a komunikačných technológií a procesy podporujúce medzinárodný obchod – deregulácie, privatizácie a liberalizácie tokov financií. Bauman (in Gajdoš 2002) považuje zvyšovanie nerovností za podstatný rys globalizácie. Podľa Habermasa (in Gajdoš 2002) je globalizácia modernizačným procesom, nie stavom.

Globalizácia je podľa Sýkora (2000) proces integrácie spoločnosti na vyššej

geografickej hierarchickej úrovni, ako v predchádzajúcich etapách vývoja spoločnosti. Globalizačný proces je prirodzený, nevyhnutný a do istej miery predvídateľný. Termín globalizácia označuje trend posunu v geografickej mierke ekonomickej integrácie, ku ktorému dochádza najmä v ostatných troch desaťročiach.

Globalizácia prináša aj fenomény, ktoré sú vnímané rozporuplne alebo odmietať, jedným z nich je oblasť kultúry. Na jednej strane dochádza k pokusom o uchopenie lokálno-kultúrnych špecifik (Petrusek 2003), na druhej strane k rozsiahlej globalizácii masovej kultúry. V mediálnej oblasti, ktorá je priamo prepojená s kultúrou, dochádza k unifikácii, a to najmä v oblasti módy, spotrebného tovaru a kultúrneho konzumu. V oblasti politiky došlo ku vzniku nových sociálnych hnutí (najmä antiglobalizačných), v technologickej oblasti k masívnemu šíreniu inovácií a nárastu disponibilných informácií. V technologickej oblasti došlo k znepriehľadneniu kapitálových tokov a najmä k anonymizácii ekonomických subjektov a k rastu nezodpovednosti k miestnym spoločenstvám (Petrusek 2003). Ako riziká spojené s procesom globalizácie vidí Gajdoš (2002) globalizáciu spôsobu života, globalizáciu chudoby, polarizáciu sveta, rast významu nadnárodných spoločností bez demokratickej legitimacy.

V prostredí Slovenskej republiky sa prejavili niektoré pozitívne aspekty globalizácie, najmä v ekonomickej oblasti (napr. služby, komunikačná infraštruktúra). Prišla však aj celý rad rizík spojených najmä globalizáciou kultúry, marginalizáciou niektorých regiónov a znižovaním kvality života.

Ekonomické zmeny

Výraznejšie zmeny spojené s ekonomickou integráciou sa začali na Slovensku v roku 1991, keď bola odštartovaná transformácia spoločnosti a ekonomiky. Vo vzťahu k zahraničiu išlo napríklad o zavedenie voľnej zameniteľnosti meny, otváranie sa voči trhom mimo Slovenska (teda aj vo vzťahu ku krajinám EÚ), odmonopolizovanie zahraničného obchodu a cenovú liberalizáciu.

Ekonomický rozvoj čoraz viac závisí od schopnosti a kapacity ekonomiky uskutočniť zmenu a inovácie. Preto treba venovať veľké úsilie tvorbe prostredia, ktoré podporuje výskum, vývoj a inovácie, čo napomáha prechodu k znalostnej ekonomike. Regionálne výskumné a inovačné aktivity majú výrazný vplyv na celkovú štruktúru európskej výskumnej kapacity, napríklad pomocou organizácie a rozvoja výskumnej infraštruktúry, špecializovaného vybavenia a zariadení, väzbami so zónami priemyselného rozvoja, podporou združovania, rozvojom a podporou centier vynikajúcej kvality, vznikom vedeckých a technologických parkov, podporou mobility výskumníkov a partnerstiev vzdelávacích inštitúcií s miestnymi novými podnikmi, ktoré sú založené na technológii. Jednou z najefektívnejších ciest k ekonomickému rastu je prehlbovať „znalosti“ a zavádzať technológie na regionálnej úrovni. Tento prístup sa za ostatných desať rokov začal postupne čoraz viac uplatňovať aj v regionálnej politike EÚ. Regióny majú veľký význam, lebo poskytujú priestor pre zoskupovanie špecialistov z oblastí výskumu a inovácií. Takéto zoskupenia, nazývané aj „clustery“, sa často považujú za hlavné hybné sily regionálneho rozvoja. Najúspešnejšou formou clusteringu je spojenie priemyselných podnikov s vládami a mimovládami organizáciami, ako aj znalostnými účastníkmi (univerzity, výskumné centrá, vedecko-technické parky, centrá „technopolis“, inovačné agentúry, ktoré poskytujú služby, centrá kompetencií a šírenia technológií).

V ostatných rokoch sa kladie dôraz na urýchlenie tempa prechodu (najmä) menej prosperujúcich regiónov Slovenska od tradičnej ku znalostnej ekonomike, a to pevnejšími väzbami na Lisabonskú agendu a posilnením strategického partnerstva Európy a regiónov. Výskum, technologický vývoj a inovácie by mali byť kľúčom k úspešnému regionálnemu rozvoju. Vo väčšine krajín EÚ sa investície tohto typu sústreďia do oblastí hlavných miest. Regióny Slovenska investujú, s výnimkou bratislavského regiónu, veľmi nízky podiel z HDP do vedy a výskumu.

Koncepcia postindustriálnej spoločnosti predpokladá dominanciu kvartérneho sektora. (nadstavbové služby, napr. finančné, ďalej riadenie, vedu a výskum). Koncepcia poznatkovej (vedomostnej, znalostnej) spoločnosti ide ďalej, keď nahrádza prioritu informácií vedomosťami. Za prvok dôležitejší ako informácie a komunikačné technológie považuje človeka (Gajdoš 2002). Schopnosť spoločnosti ziskávať a využívať poznatky bude kľúčovou pri zaraďovaní medzi bohaté, resp. chudobné celky (Bruncková 2003). Predpokladom úspešnosti znalostnej ekonomiky je podľa autorky jej aplikácia, smerujúca k využitiu socio-ekonomického potenciálu daného územia. Ak uvedenú schopnosť hodnotíme prostredníctvom výsledkov vzdelávacieho systému, produkujúceho celoživotne sa vzdelávajúcu populáciu, vybudovanej informačnej infraštruktúry a inštitucionálneho rámca produkujúceho inovácie, ako aj synergického prepojenia firiem, univerzít, výskumných centier a think-tankov, potom sa situácia v Slovenskej republike nejavi ako priaznivá ani z pohľadu vplyvu na kvalitu života. Ďalší vývoj ukáže do akej miery je spoločnosť schopná budovať a využívať uvedený potenciál a prispieť tak ku skvalitňovaniu života občanov.

Sociálno-kultúrne zmeny

Nedávne zmeny mali mnoho prejavov. Podľa Fukuyamu (2001) sú súčasťou prechodu z industriálnej do informačnej spoločnosti a sú späté so znižovaním sociálneho kapitálu spoločnosti. To sa prejavuje nielen rozkladom rodiny a stratou dôvery v inštitúcie, ale aj nárastom kriminality a toxikománie.

Často sa v tejto súvislosti spomínajú ekonomické dôsledky. Zatiaľ čo napr. pokles sobášnosti a pôrodnosti z krátkodobého hľadiska znamená úsporu verejných výdavkov (na podporu mladých rodín, školstva, bytov atď.), už o dve generácie sa prejaví dôsledky populačného starnutia, ktoré budú znamenať nápor na verejné výdavky štátu, hlavne zdravotníctvo, a pokles reálnych dôchodkov. Dôchodková reforma bola nevyhnutná, no ani ona nebude môcť zabrániť nárastu hodnoty práce a poklesu ceny peňazí. Politické dôsledky sa prejavujú na rôznych úrovniach. Do popredia záujmu sa dostáva migračná politika, vzťahy k migrantom a krajinám ich pôvodu. Stret tradičnej a novej individualistickej kultúry vyvoláva napätie, ktoré môže vyústiť až do konfliktu civilizácií (Marenčáková a Pastor 2006).

Po roku 1989 nové podmienky (v dôsledku uvoľnenia) priniesli okrem prevládajúcich pozitív aj mnohé negatívne javy. Tieto javy začali výraznejšie ovplyvňovať život obyvateľov Slovenska a postupne sa niektoré z nich stali vážnym sociálnym a politickým problémom. Najmä kriminalita, drogová závislosť, nezamestnanosť a chudoba zaznamenali výrazný nárast. Spolu s nimi narástlo aj antisociálne správanie, agresivita, hostilita, depresie a mnoho ďalších nežiaducich javov. V dôsledku historických, sociálno-kultúrnych, ekonomických a ďalších podmienok získali na intenzite a začali determinovať aj úroveň kvality života obyvateľov v mnohých regiónoch (Michálek 2006). Odrazili sa aj na výsledkoch prieskumov verejnej mienky

v 90. rokoch, keď kriminalita a niektoré ďalšie sociálno-patologické javy boli považované za hlavný problém Slovenska.

Veľmi nepriaznivý bol vývoj majetkovej a násilnej kriminality. Napr. s výnimkou rokov 2003 a 2004 násilná kriminalita vykazovala neustály rast. Vývoj novoevidovaných drogových závislých za roky 1994-2002 ukazuje, že ich počet stále narastal. V období rokov 1994-2000 sa ich počet viac ako zdvojnásobil. Aj keď sa v ďalších rokoch podľa oficiálnych štatistických údajov zaznamenal mierny pokles nových prípadov, v skutočnosti je situácia oveľa nepriaznivejšia, pretože ide len o štatisticky podchytenú časť (Michálek 2006).

Do roku 1989 bola chudoba na Slovensku pojmom, s ktorým sa v odborných štúdiách nepracovalo, pretože bola oficiálne zrušená. Zmeny a dynamika vývoja v spoločnosti po roku 1989 viedli k rýchlej sociálno-ekonomickej diferenciacii spoločnosti a marginalizácii určitých (pomerné početných) sociálnych skupín, ako aj k nárastu nerovností, najmä v príjmoch a majetkoch. Už v roku 1991 sa zaznamenala nezamestnanosť, ktorá sa ďalších rokoch výrazne zvyšovala. Táto „nová“ chudoba spolu s predchádzajúcou a latentnou chudobou mnohých sociálnych rizikových skupín spôsobila, že SR sa v súčasnosti vyznačuje vysokou úrovňou chudoby. Podľa Eurostatu žilo na Slovensku 21 % chudobného obyvateľstva, najviac z krajín EÚ (25). Podľa iného neoficiálneho ukazovateľa chudoby (podielu sociálne odkázaného obyvateľstva) tvorí podiel dlhodobu chudobných okolo 10 %. Podľa výskumov vychádzajúcich z koncepcie tzv. subjektívnej chudoby (v prieskumoch oslovené subjekty samy určujú, či sú, resp. či sa cítia chudobné) sa úroveň chudoby na Slovensku pohybovala až medzi 40-65 % (Michálek 2006).

Sociálne zmeny rozdelili spoločnosť na dve nerovnako veľké skupiny podľa účasti na profitovaní zo sociálneho a ekonomického vývoja. Možno konštatovať, že zo sociálneho a ekonomického vývoja na Slovensku profitujú predovšetkým obyvatelia regiónov v západnej časti krajiny a obyvatelia veľkých miest. Uvedené regióny a mestá poskytujú viac zamestnaneckých, maloobchodných, vzdelávacích i voľnočasových aktivít a tým priťahujú vzdelané obyvateľstvo, zahraničné firmy v nich zriaďujú pobočky a pod. Predovšetkým obyvatelia týchto území bývajú označovaní za „vítazov“, t. j. tých, ktorí na socio-ekonomickom vývoji získali. „Vítazstvo“ je však jednoznačné iba vtedy, ak vývoj stotožníme s ekonomickým rastom prinášajúcim prosperitu, čo je však z hľadiska nášho chápania kvality života nedostačujúce. Spolu s rastom prosperity narastá v spoločnosti aj jej fragmentácia. Hodnotová orientácia sa mení – tradičné hodnoty strieda individualizmus, liberalizmus, konzumný spôsob života (Gajdoš 2002). Opakom popísaného procesu „prosperizácie“ je proces marginalizácie – vytlačanie časti obyvateľstva alebo niektorých regiónov na okraj socio-ekonomických a civilizačných prúdov.

Vývoj na vidieku v Slovenskej republike v sledovanom období možno považovať za protirečivý. Na jednej strane vznikajú ostrovy chudoby v malých vidieckych sídlach, obývaných najstaršími vekovými skupinami (značná časť vidieckej populácie býva v ekonomicky menej výkonných regiónoch). Na druhej strane sa prejavujú aj trendy smerujúce ku ekonomickému a sociálnemu oživeniu vidieka (Buchta 2003). Vývoj na vidieku možno charakterizovať ako posun od sociálnej homogenity k sociálnej diferenciacii a heterogenite.

Slovenská spoločnosť, tak ako všetky stredoeurópske krajiny, odvrhla staré vnímanie sveta (to neznamená, že je definitívne preč) a tvorí si nové. Tvorí ho v kontexte európskej globalizácie (slovenská kultúra sa globalizuje) a prijíma aj tie eu-

rópske hodnoty, ktoré pred časom neprijímala. Súčasne sa aj diferencuje a identifikuje ako svojbytná kultúra v tomto regióne a diferencuje sa aj vo svojom vnútri. V roku 1989 sa na Slovensko vrátila idea európskej identity. Zdá sa, že je to stále viac len heslo a iba v mladej generácii sa naplno stáva realitou (Mistrík 2003).

V prvej polovici deväťdesiatych rokov sa prudko posilnilo povedomie národnej identity, ktoré sprevádzala fixácia na hodnoty demokracie a slobody. Dnes sa na Slovensku šíri hodnotová vyprázdnenosť spolu s veľkou orientáciou na konzum a s ľahostajnosťou voči kultúrnym hodnotám. Veľmi pomaly tu narastá multikultúrne videnie sveta a povedomie, že slovenská kultúra nebude monolitom, ale bude vnútorné členitá, ako aj povedomie, že popri nej budú v Slovenskej republike existovať aj iné kultúry. Tento proces postupuje pomaly, ale v najbližších rokoch pravdepodobne môžeme očakávať prudký rozvoj multikulturalizmu na Slovensku. Slovenská kultúra je na križovatke. Vstúpila do procesov globalizácie európskej kultúry, ale procesy globalizácie a diferenciacie sa v nej ešte len rozvíjajú (Mistrík 2003).

Demografické zmeny

Politické a sociálno-ekonomické zmeny začiatkom 90. rokov znamenali aj zmenu starého modelu demografického správania. Spolu s politickými, ekonomickými a ideovými vzormi sa zo západu prevzali aj vzory reprodukčného správania. V podmienkach strednej a východnej Európy, vrátane Slovenska, k priamym impulzom patrili aj ekonomické šoky. Súčasný populačný vývoj si vyslúžil osobitné pomenovanie – druhá demografická revolúcia. Je to komplex zmien v správaní a hodnotovom systéme populácie, ktoré nadhodnocujú individualizmus a osobnú slobodu, oslabujú funkciu manželstva a rodiny, redukujú pôrodnosť na úroveň nezaručujúcu sebareprodukciu populácie (Marenčáková a Pastor 2006).

Hodnotové zmeny v oblasti reprodukcie a rodiny predstavujú teda podstatnú súčasť druhej demografickej revolúcie. Uďali sa postupne ako reakcia na zmenu správania. Demografické zmeny zaraďuje Mládek (2001) do druhého demografického prechodu. Prejavuje sa záporným prirodzeným prírastkom spôsobeným poklesom miery pôrodnosti pod úroveň miery úmrtnosti, zvyšovaním sobášneho veku, zvyšovaním veku matky pri prvom pôrode, znižovaním dojčenskej úmrtnosti. Vplyvom sociálnych a ekonomických zmien v spoločnosti sa mení rodina – rastie počet párov žijúcich bez sobáša v spolužití, pričom z takéhoto vzťahu sa rodia deti. Zároveň rastie počet neúplných rodín aj osamelo žijúcich jednotlivcov.

Od 70. rokov sledujeme pokles prirodzeného prírastku obyvateľstva, ktorý sa ešte zrýchlil v 90. rokoch. Ovplyvnil ho najmä vývoj pôrodnosti, lebo hrubá miera úmrtnosti sa stabilizovala na relatívne nízkej úrovni, resp. možno hovoriť o jej pomalom náraste. Začiatkom 90. rokov sa reprodukčné pomery radikálne zmenili, čo sa v konečnom dôsledku odráža v poklese absolútnych i relatívnych hodnôt prirodzeného prírastku obyvateľstva (črty 2. demografickej revolúcie). Kým v roku 1990 pribudlo prirodzeným pohybom 25 tis. obyvateľov, čo predstavovalo takmer 5 promile, v roku 2000 to bolo len 2 427 obyvateľov, t. j. 0,5 promile. V roku 2001 sa prirodzený prírastok obyvateľstva zmenil na prirodzený úbytok, čím sa SR zaradila do súboru európskych krajín, v ktorých prirodzený úbytok obyvateľstva nastal už v 90. rokoch (Marenčáková a Pastor 2006).

Zmeny po roku 1989 sa spájali aj s očakávaním rastu strednej dĺžky života (SDŽ). Ten sa ale presadzuje dosť pomaly. V období 1990-2004 vzrástla SDŽ žien

o 2,4 roka a mužov o 3,7 roka, čo odráža určité rozpory tohto obdobia. Na jednej strane sa prejavili snahy o zlepšenie zdravotného zabezpečenia obyvateľstva, zmeny v jeho výžive, odstránenie dlhodobých stresových situácií a zlepšenie informovanosti obyvateľstva. Na druhej strane však vznikali nové stresové situácie, napr. z nezamestnanosti, rizika podnikania, určitej časti obyvateľstva sa zhoršila ekonomická situácia. Pozitívne sa prejavilo aj zníženie novorodeneckej a dojčenskej úmrtnosti. Pretrvávajú relatívne vysoká úmrtnosť mužov v strednom veku. Výsledkom tohto vývoja bola SDŽ v roku 2004 u žien 77,8 roka (čo je o 4-5 rokov menej ako vo vyspelých európskych krajinách) a u mužov 70,3 roka (čo je o 5-6 rokov menej ako v západnej Európe). Ženy sa úrovňou SDŽ priblížili k hranici 78 rokov a muži prvýkrát prekročili hodnotu 70 rokov. Zároveň sa pozoruje znižovanie rozdielu medzi SDŽ mužov a žien. V roku 1990 to bolo 8,5 roka a v roku 2004 iba 7,5 roka (Mládek 2006).

Environmentálne zmeny

Životné prostredie má veľmi úzku väzbu na kvalitu života a jeho udržateľnosť. Vo vyspelých krajinách sú základné materiálne potreby väčšiny ľudí saturované, a tak sa kvalitné životné prostredie začína vnímať ako dôležitý aspekt kvality života (Potůček et al. 2002).

Vývoj Slovenska v 90. rokoch 20. storočia a v prvých rokoch 21. storočia vo svetle viacerých vybraných ukazovateľov z oblasti životného prostredia vyznieva pozitívne (Huba 2005). Podľa vybraných merateľných či kvantitatívnych ukazovateľov sa oblasť ochrany prírody a krajiny vyvíjala pozitívne. Stúpol počet národných parkov (v súčasnosti je ich 9), celkový počet a výmera veľkoplošných chránených území. Počet a výmera maloplošných chránených území sa prakticky zdvojnásobili.

Hospodárenie s vodou taktiež vykazovalo prevažne pozitívne tendencie. V 90. rokoch 20. storočia výrazne poklesli dodávky povrchovej vody pre domácnosti, priemysel a poľnohospodárstvo. Podobne tomu bolo aj v prípade využívania podzemnej vody. Špecifická spotreba vody v domácnostiach poklesla. Kvalita povrchovej i podzemnej vody sa prevažne zlepšila, aj keď niektoré ukazovatele zaznamenali trvalé, či aspoň dočasné zhoršenie. Podiel obyvateľov napojených na verejnú kanalizáciu stúpol na 56,3 % (rok 2004), ale stále ešte výrazne zaostáva nielen za priemerom EÚ. Počet čistiarní odpadových vôd sa zvýšil o 127 % (do roku 2004) a ich kapacita vzrástla. Podobne ako v prípade kanalizácií platí konštatovania, že počet ani technický stav čistiarní nezodpovedá požiadavkám EÚ. V napojenosti na verejné vodovody je situácia o niečo lepšia (84,7 % v roku 2004).

Rovnako vo sfére znečistenia ovzdušia bol vývoj za poslednú dekádu minulého storočia výrazne pozitívny, hoci krivka znázorňujúca tieto trendy, sa postupne zarovnávala a v súvislosti s hospodárskym rozvojom, ku ktorému dochádza od polovice 90. rokov, sa vyskytuje pri niektorých ukazovateľoch (napr. NO_x z mobilných zdrojov, resp. CO zo stacionárnych zdrojov) aj medziročný nárast. Vo všeobecnosti sa znížili aj emisie ťažkých kovov. Vďaka medzinárodným záväzkom SR sa výrazne znížila aj produkcia látok poškodzujúcich ozónovú vrstvu. A tak najväčším problémom, ktorý sa však netýkal len Slovenska, boli prejavy globálnej zmeny klímy (Huba 2005).

Ukazovatele súvisiace s produkciou odpadov, sa v sledovanom období nevyvíjali jednoznačne. Ich celková produkcia poklesla, ale v prípade komunálneho odpadu, s ktorým bežný občan prichádza najviac do styku, došlo k nárastu jeho produkcie a tento trend pokračoval aj v ostatných rokoch, a tak Slovensko patrí ku krajinám s najväčším množstvom tohto odpadu v prepočte na jednotku tvorby HDP.

Do kategórie environmentálnych problémov možno zaradiť aj prírodné a technologické hazardy, riziká a katastrofy, ktorých v sledovanom období celkovo pribudlo. Týka sa to najmä intenzity a frekvencie povodní.

Na druhej strane došlo k zmierneniu pôsobenia pôdnej erózie, a to najmä celkovou extenzifikáciou poľnohospodárskej výroby i zavedením niektorých pôdoochranných opatrení.

Najnegatívnejší charakter zo všetkých vybraných ukazovateľov mal v priebehu poslednej dekády 20. storočia a prvých rokov 21. storočia vývoj investícií do životného prostredia, a to v absolútnom aj relatívnom vyjadrení (podiel z HDP i celkových investícií), ktorý mal od roku 1993 takmer nepretržite nepriaznivú tendenciu až do roku 2004, odkedy začínajú stále významnejšiu úlohu zohrávať zdroje pochádzajúce z rozpočtu a fondov EÚ.

ZÁVER

Kvalita života je zložitý a veľmi široký pojem. Je ťažko uchopiteľný pre svoju multidimenzionálnosť a komplexnosť. Dotýka sa pochopenia ľudskej existencie, zmyslu života. Hľadá kľúčové faktory bytia a pochopenia samého seba. Skúma environmentálne, ekonomické, sociálne, kultúrne, psychologické, duchovné a ďalšie podmienky pre zdravý a šťastný život.

Komplexný pohľad na život zohľadňuje nielen vonkajšie podmienky, ale aj vnútorný rozmer života človeka. Kvalita života je chápaná ako mnohotvárný komplex, a preto sa zdôrazňuje potreba kombinácie prístupov, ktoré zohľadňujú subjektívnu i objektívnu dimenziu. Kvalita života človeka teda závisí na exogénnych /objektívnych faktoroch života človeka, na endogénnom/subjektívnom vnímaní týchto faktorov a na ňom samom.

Komplexnosť a zložitosť ľudského života je vytváraná množstvom jeho rozličných oblastí, ktoré sa môžu navzájom prekrývať a existujú medzi nimi rôzne druhy väzieb. Kvalita života môže byť rozložená na súbor komponentov (veľmi často používaným pojmom je oblasť, angl. domain). Každá z nich predstavuje parciálnu zložku, súčasť ľudského života, ohodnotenú prostredníctvom vybraných typov ukazovateľov (indikátorov). Za imanentný rys kvality života je možné považovať jej dualitu ktorá sa prejavuje a) subjektívnym a objektívnym hľadiskom, b) pozitívnym a negatívnym hľadiskom a c) parciálnym a celostným hľadiskom (fragmentácia na čiastkové aspekty a holistický prístup).

Súčasnú kvalitu života obyvateľov Slovenska určitým spôsobom výraznejšie ovplyvnili procesy, ktoré prebiehali od prvej polovice 20. storočia. Politické, spoločenské a ekonomické zmeny po roku 1989 spolu s nastupujúcimi zmenami globálneho a globalizačného charakteru priniesli nové spektrum problémov, ktoré výrazne ovplyvňujú kvalitu života súčasnej populácie Slovenska. Niekoľkým z nich (civilizačné zmeny, globalizácia, štrukturálne ekonomické zmeny, sociálno-kultúrne zmeny, demografické a environmentálne zmeny) sme venovali niekoľko poznámok v predposlednej časti práce.

Koncept kvality života je do značnej miery abstraktný a je ovplyvňovaný veľkým množstvom faktorov. Pacione (2003a, p. 2) konštatuje „absenciu všeobecne akceptovateľného rámca pre výskum kvality života“. Podobne aj Mitchell (2000) ktorý konštatuje, že neexistuje ešte zhoda v otázkach spojených s kvalitou života, ani v terminológii ani v konštrukcii metód alebo kritériách, na základe ktorých je kvalita života definovaná. Napriek značnej nejednotnosti (ovplyvnenej aj rôznym pohľadom jednotlivých vedných disciplín) sa kvalita života stáva celostným pojmom a narastá snaha o jej komplexné definovanie.

Kvalite života sa venuje pozornosť od 60. rokov minulého storočia. Výsledky výskumov kvality života poskytujú informácie podporujúce rozhodovania a tiež sa v niektorých krajinách využívajú v územnom (regionálnom) plánovaní v niektorých krajinách (napr. v Kanade – pozri Massam 2002). Geografický výskum kvality života prináša nielen relevantné informácie pre decíziu sféru, ale stáva sa aj prínosom pre rozvoj vedeckého poznávania zmien v spoločnosti najmä z priestorového (regionálneho) aspektu.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 6042 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- ANDRÁŠKO, I. (2005). Dve dimenzie kvality života v kontexte percepcií obyvateľov miest a vidieckych obcí. In Vaishar, A., Ira, V., eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska v súčasnej dobe*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 6-13.
- ANDRÁŠKO, I. (2006). Percepcia kvality života v mestských štvrtiach Bratislavy. *Geografická Revue*, 2, 227-240.
- BRUNCKOVÁ, I. (2003). Čo je to znalostná ekonomika? *SME*, 11, 198, p. 7.
- BUCHTA, S. (2003). Slovenský vidiek na konci 20. storočia. *Sociológia*, 35, 125-140.
- CUTTER, S. L. (1985). *Rating places: a geographer's view of quality of life*. Washington (Association of American Geographers Resource Publications).
- DISSART, J. C., DELLER, S. C. (2000). Quality of Life in the Planning Literature. *Journal of Planning Literature*, 15, 135-161.
- FUKUYAMA, F. (2001). *Konec dějin a poslední člověk*. Praha (Rybka publishers).
- GAJDOŠ, P. (2001a). K vybraným problémom transformácie sociálnopriestorovej situácie Slovenska v 90. rokoch. *Sociológia*, 33, 185-206.
- GAJDOŠ, P. (2001b). Sociálna participácia a sídelný rozvoj. *Životné prostredie*, 35, 268-271.
- GAJDOŠ, P. (2002). *Človek, spoločnosť, prostredie. Priestorová sociológia*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- GIANNAS, D., LARGOVAS, P., MANOLAS, G. (1999). Quality of life index for analysing convergence in the European Union. *Regional Studies*, 33, 27-35.
- GYARFÁŠOVÁ, O., VELŠIC, M. (2002). Verejná mienka. In Kollár, M., Mesežnikov, G., eds. *Slovensko 2002, Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava (IVO), pp. 291-332.
- GRAYSON, L., YOUNG, K. (1994). *Quality of life in cities: an overview and guide to literature*. London (The British Library and London Research Centre).
- HAMPL, M. (2007). Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice. *Sociologický časopis*, 43, 889-910.
- HANCOCK, T., LABONTE, R., EDWARDS, R. (1999). Indicators that count! Measuring population health at the community level. *Canadian Journal of Public Health*, 20, 22-26.

- HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V., KLINEC, I., PODOBA, J., SZÖLLÖS, J. (2000). *Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti*. Bratislava (STUŽ/SR).
- HENDERSON, H., LICKERMAN, J., FLYNN, P., eds. (2000). *Calvert-Henderson quality of life indicators*. Bethesda (Calvert Group, Ltd.).
- HENDRESONOVÁ, H. (2001). *Za horizontem globalizace*. Praha (Dharma Gaia).
- HUBA, M. (2005). Aktuálny vývoj Slovenska v období pred vstupom do EÚ (vo svetle vybraných ukazovateľov). In Vaishar, A., Ira, V., eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska současném období*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 22-29.
- HUBA, M., TŘEBICKÝ, V., IRA, V., NOVÁK, J., STODULSKI, W., ERI, V., HANUŠIN, J., HUDEK, V. (2003). *Višegrádsky región desať rokov po Riu*. Praha, Bratislava (IEP a STUŽ/SR).
- HUNTINGTON, S. (2001). *Střet civilizací*. Praha (Rybka publishers).
- IRA, V. (2004). „City in the mind“: behaviorálno-geografické hodnotenie kvality života v meste. *Geografické štúdie*, 12, 46-52.
- IRA V. (2005a). Kvalita života a postavenie Slovenska z hľadiska medzinárodných porovnaní. In Vaishar, A., Ira, V., eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska současném období*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 30-38.
- IRA V. (2005b). Quality of life and urban space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). *Europa 21*, 12, 83-96.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2005). Kvalita života a jej regionálna diferenciácia v Slovenskej republike. *Životné prostredie*, 39, 290-294.
- JOHNSTON, R. J., GREGORY, D., SMITH, D. M., eds. (1994). *The dictionary of human geography*. Oxford (Blackwell).
- MARIKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. et al. (1996). *Velký sociologický slovník I*. Praha (Karolinum).
- MAIER, G., TÖDLING, F. (1998). *Regionálna a urbanistická ekonomika*. Bratislava (Elita).
- MARENČÁKOVÁ, J., PASTOR, K. (2006). Časová diferencovanosť prirodzeného pohybu obyvateľstva. In Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B., eds. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského), pp. 27-44.
- MARLIN, J. T. (1992). *The livable cities almanac*. New York (Hasper Collins).
- MASSAM, B. H. (2002). Quality of life: public planning and private living. *Progress in Planning*, 58, 141-227.
- MICHÁLEK, A. (2006). Sociálno-patologické javy. In Mládek, J., Kusendová D., Marenčáková J., Podolák P., Vaňo, B., eds. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského), pp. 146-151.
- MICHALSKI, J. (2002). *Quality of life in Canada. a Citizens' report card*. Background report. Ottawa (Canadian policy research networks). Dostupné na: www.cprn.org, http://www.cprn.org/documents/13432_en.PDF (cit.: 2007-01-07).
- MISTRÍK, E. (2003). Kultúrna globalizácia Európy a súčasná civilizačno-kultúrna situácia na Slovensku. In Goňcová, M., ed. *Demokracie a Evropa v době globalizace*. Brno (Centrum pro evropská studia PdF MU), pp. 203-211.
- MITCHELL, G. (2000). Indicators as tools to guide progress on the sustainable development pathway. In Lawrence, R. J., ed. *Sustaining human settlement: a challenge for the new millennium*. North Shields (Urban International Press), pp. 55-104.
- MLÁDEK, J. (2002). Priestorová diferenciácia populačného vývoja Slovenska. *Geografické štúdie* 8. Banská Bystrica (FPV Univerzity Mateja Bela), pp. 41-48.

- MLÁDEK, J. (2006). Stredná dĺžka života (SDŽ). In Mládek, J., Kusendová D., Marenčáková J., Podolák P., Vaňo, B., eds. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského), pp. 144-146.
- MURGAŠ, F. (2005). Konceptuálny rámec kvality života v geografii. In. Vaishar, A., Ira, V. eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska v súčasnom období*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 65-74.
- MURGAŠ, F. (2007). *Index kvality života v krajoch Slovenska a jeho indikátory*. In Nováček, P., ed. *Udržitelný rozvoj – nové trendy a výzvy*. Olomouc (Univerzita Palackého, Přírodovědecká fakulta), pp.127-139.
- PACIONE, M. (1986). Quality of life in Glasgow: an applied geographical analysis. *Environment and Planning A*, 18, 1499-1520.
- PACIONE, M. (2003a). Introduction on urban environmental quality and human wellbeing (editorial). *Landscape and Urban Planning*, 65, 1-3.
- PACIONE, M. (2003b). Urban environmental quality and human wellbeing – a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65, 9-30.
- PETRUSEK, M. (2003). Sociální souvislosti globalizace: globalizace jako postmoderní ambivalence. In Mezřický, V., ed. *Globalizace*. Praha (Portál), pp. 93-114.
- POTUČEK, M. et al. (2002). *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Praha (CESES FSV UK).
- QUALITY OF LIFE RESEARCH UNIT, UNIVERSITY OF TORONTO (2003). *QOL concepts. The quality of life model*. Dostupné na: www.utoronto.ca/qol/concepts.htm (cit.: 2007-01-17).
- ROGERSON, R. J. (1989). Indicators of quality of life: some methodological issues. *Environment and Planning A*, 21, 1655-1666.
- ROYUELA, V., ARTÍS, M. (2006). Convergence analysis in terms of quality of life in the urban systems of the Barcelona Province, 1991-2000. *Regional Studies*, 40, 485-492.
- SPIŠIAK, P., DANIHELOVÁ, D. (1998). Niektoré otázky kvality života v suburbánnom priestore Bratislavy. *Acta FRNUC, Geographica*, 41, 155-164.
- SÝKORA, L. (2000). Globalizace a její společenské a geografické důsledky. In Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P., eds. *Stát, prostor, politika: vybrané otázky politické geografie*, Praha (Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta UK) pp. 59-79.
- SZALAI, A., ANDREWS, F. M. (1980). *The quality of life: comparative studies*. Beverly Hills (Sage).
- TIMORACKÝ, M. (2002). Kvalita života. In Gál, F., Mesežnikov, G., Kollár, M., eds. *Vízia vývoja SR do roku 2020*. Bratislava (Inštitút pre verejné otázky), pp. 185-198.
- TOFFLER, A., TOFFLEROVÁ, H. (1996). *Utváranie novej civilizácie. Politika Tretej vlny*. Bratislava (Open windows).
- van KAMP, I., LEIDELMEIJER, K., MARSMAN, G., de HOLLANDER, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 65, 5-18.

A GEOGRAPHICAL VIEW OF THE QUALITY OF LIFE AND CHANGES WITHIN SOCIETY IN SLOVAKIA

The last three decades represent a significant period for the development of research in quality of life. The decades also witnessed the emergence of new theories, concepts and re-

search themes that were to have an enduring influence on the nature of the subject. This paper explains the geographical approach to research into quality of life. Basic conceptual and methodological issues are examined. Objective and subjective dimensions, several domains, indicators and a conceptual model for quality of life research are presented. Later, several changes within society in Slovakia (civilization changes, globalization, economic, socio-cultural, demographic and environmental changes) and their impact on quality of life are assessed. By adopting a prospective viewpoint, the discussion arrives at identification of a number of quality-of-life issues of significance for the geography of the 21st century.

Key words: quality of life, geography, basic dimensions, domains, indicators, changes, Slovakia

REGIONÁLNE MZDOVÉ NEROVNOSTI V KONTEXTE KVALITY ŽIVOTA NA SLOVENSKU

*Anton Michálek **

ÚVOD

Mzdové regionálne nerovnosti sú jedným z determinizujúcich faktorov regionálnych disparít kvality života. Mzdy resp. príjem svojou váhou určujú a významne ovplyvňujú materiálne podmienky života obyvateľstva, ktoré im najmä v tranzitívnych krajinách prikladá významnú dôležitosť. Táto skutočnosť vo veľkej miere súvisí jednak s nedostatkom zdrojov v spoločnosti, ale aj s ich distribúciou. Po roku 1989 dochádza aj na Slovensku k procesu výraznej mzdovej (príjmovej) diferenciacie, ktorá má silnú a priamu väzbu na spoločensko-ekonomickú transformáciu a prebiehajúce reformy. Súvisiace procesy a javy ako privatizácia, reštrukturalizácia, rozvoj podnikateľskej sféry, zvýšenie efektívnosti práce, ale aj nelegálne spôsoby – „lacná“ privatizácia a „tunelovanie“ podnikov, bánk, nebankových finančných inštitúcií, špekulatívne obchody a ďalšie formy čiernej ekonomiky a trhu (obchod so zbraňami, drogami a „bielym mäsom“ a pod.), ale aj šedá ekonomika, spôsobili veľmi rýchle zbohatnutie časti populácie. Na druhej strane ekonomické a sociálne dôsledky transformácie a reforiem (reštrukturalizácia priemyslu, inflácia, pokles výroby a exportu, nárast nezamestnanosti, výrazný rast cien a pod.) spôsobili rýchle schudobnenie (prepad) veľkej časti populácie, z ktorej časť (10-12 %) osciluje na hranici chudoby (Michálek 2005). Uvedené procesy výrazne vplývajú na sociálne nerovnosti v spoločnosti a zároveň vyvolávajú potrebu exaktnej analýzy miezd a mzdových nerovností na Slovensku. Pri štúdiu uvedenej problematiky je možné sa opierať o práce zahraničných autorov ako Preston (1971), Atkinson (1974), Berger (1993), Pedersen a Smith (1998) a mnoho ďalších, ktorí okrem sledovania príjmových alebo mzdových nerovností skúmali aj ich dopady na jednotlivé sociálne vrstvy obyvateľstva, vzťah (mzdových) nerovností k chudobe, príčiny a podmienenosť koncentrácie nízkych miezd v niektorých regiónoch, mzdové a príjmové regionálne nerovnosti a pod. Treba si uvedomiť, že celkovo nízka úroveň miezd v podmienkach Slovenska, ako aj ďalších postkomunistických krajín, výrazne ovplyvňuje a podmieňuje nespokojnosť značnej časti obyvateľov v oblasti materiálneho zabezpečenia. Podľa prieskumu verejnej mienky, ktorý urobil Inštitút pre verejné otázky (IVO) od 12. do 22. novembra 2004 na vzorke 1277 dospelých obyvateľov Slovenska, až 80 % obyvateľov považuje za najväčší problém životnú úroveň a sociálne istoty (rok predtým 66 %, v roku 1999 to bolo 56 %). V roku 2005 priemernú mzdu nedosiahlo 56,4 % (Trexima), 62,2 % (Bodnár 2006), 72 % (Jaroš 2006) zamestnaného obyvateľstva. Úroveň (nízkych) miezd ovplyvňujú jednak externé faktory, najmä ekonomické podmienky a interné faktory, najmä individuálneho charakteru, napr. pozícia osoby na trhu práce (odvetvie v ktorom pracuje a profesné postavenie), vzdelanie, vek, ale aj geografické podmienky (miesto bydliska, resp. pracoviska) a pod. Hlavným cieľom tejto štúdie je prostredníctvom dostupných dát charak-

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogami@savba.sk

terizovať hlavné odlišnosti v úrovni miezd v ôsmich krajoch Slovenska a poukázať na dôležité prvky (kategórie) indukujúce a determinujúce mzdu, resp. jej špecifiká v jednotlivých regiónoch.

DÁTA

Pri analýze regionálnych mzdových nerovností sme vychádzali najmä z údajov obsiahnutých v publikácii Regionálna štatistika o cene práce (RŠCP). Táto poskytuje potrebné údaje a informácie o úrovni zárobkov, odpracovanom a platenom čase v jednotlivých regiónoch (krajoch) SR podľa viacerých kritérií. RŠCP je podsystémom Informačného systému o cene práce ISCP, ktorý od roku 1992 koordinuje MPSVaR SR. Regionálna štatistika o cene práce priamo vychádza z pravidelného štvrťročného výberového zisťovania ISCP a poskytuje podrobné informácie o mzdovej úrovni v jednotlivých regiónoch SR. Je dôležitým zdrojom pre získavanie prehľadu o cene práce v regiónoch a vplyvoch, ktoré ju určujú. Údaje sú triedené podľa zamestnaneckých charakteristík, akými sú vykonávané zamestnanie, pohlavie, vek, vzdelanie a charakteristík zamestnávateľských organizácií, akými sú odvetvia ekonomickej činnosti (OKEČ), druh vlastníctva, právna forma, veľkosť organizácie. Údaje v tomto príspevku sú spracované za 2 944 vybraných spravodajských jednotiek s celkovým počtom 609 389 zamestnancov. Tento rozsah predstavuje 28,1 % z celkového počtu 2 170, 4 tisíc pracujúcich osôb v hospodárstve SR (ŠÚ SR 2005). Prehľady jednotlivých zamestnaní sú upravené podľa publikačného kritéria, ktoré umožňuje uverejňovať len zamestnania, o ktorých boli získané údaje minimálne od 10 zamestnancov a minimálne od 10 rôznych ekonomických subjektov. Pri sledovaní ďalších charakteristík miezd, ktoré uvedený zdroj neposkytuje (napr. ich vývoja v dlhšom období), sme využili údaje Štatistického úradu SR.

PROBLÉM PRIEMERNEJ MZDY

Najčastejšie používaným ukazovateľom, ktorý vyjadruje mzdovú úroveň (nielen na Slovensku), je priemerná mzda (aritmetický priemer miezd), a to napriek tomu, že túto úroveň dosahuje čím ďalej, tým menej ľudí. Tým, že vo všetkých krajinách je podpriemerne platených zamestnancov vždy viac než tých nadpriemerných a vo väčšine krajín sa táto disproporcia stále zvyšuje, jej význam ako relevantného ukazovateľa sa znižuje. Priemerná mesačná mzda sa stáva málo výpovedným ukazovateľom, ktorý väčšinu zamestnancov necharakterizuje. Nereprezentatívnosť tohto ukazovateľa spočíva v nesymetrickom rozdelení miezd, ako aj v tom, že je výsledkom konglomerátu nesúrodých prvkov. Mzdy v krajinách ako je Slovensko sú rozdelené absolútne. Na spodnej strane sú odseknuté minimálnou mzdou, väčšina ľudí má príjem, ktorý sa pohybuje okolo 1,5- násobku minimálnej mzdy, avšak významná je aj skupina tých, ktorí dosahujú dvoj až trojnásobok minimálnej mzdy. Najvyššie mzdy (hrubé) na Slovensku sa môžu reálne pohybovať až okolo 70- násobku minimálnej mzdy, pretože horné ohraničenie miezd vôbec neexistuje. Z tohto pohľadu je priemer (sledovanie priemernej mzdy) absolútne nereprezentatívny, pretože v roku 2005 až 63,5 % (stredná hodnota získaná z viacerých zdrojov) zamestnancov malo mzdu nižšiu ako priemer. Ďalším problémom priemernej mzdy je, že mieša dokopy veľmi nehomogénne „prvky“. Priemerná mzda je tak nielen nereprezentatívna vo svojej hodnote, ale navyše vytvára nového zamestnanca (-cov), ktorý reálne neexistuje. Je teda celkom nezmyselné porovnávať mzdu konkrétneho jedinca s priemernou mzdou a vyvodzovať z toho akékoľvek závery.

Podľa najnovších údajov (z roku 2005) na Slovensku dosahuje priemernú mzdu, resp. okolo nej len osciluje, niečo cez 30 % zamestnaných. To znamená, že priemerná mzda a mzda priemerného (stredného) zamestnanca (medián) vykazuje značný rozdiel. Podľa toho, čo zoberieme za kritérium (bernú mincu) pri hodnotení mzdovej úrovne (či priemernú mzdu alebo mzdu stredného zamestnanca) mení sa pohľad na mzdovú situáciu na Slovensku. Čím je rozdiel medzi týmito ukazovateľmi väčší, tým je výpovednosť priemernej mzdy nižšia. Na významné nedostatky priemernej mzdy poukazuje viacero autorov, ktorí ju považujú za veľmi zovšeobecňujúcu, a zároveň za málo výpovednú vzhľadom k atribútom rozdelenia miezd a mzdových nerovností. Napríklad Bodnár 2006 pri svojich analýzach a porovnaníach zistil výrazný rozdiel medzi priemernou mzdou a mediánom a na základe ďalších výpočtov zistil, že reálna hodnota priemernej mzdy za obdobie 1998-2005 vzrástla o 6,3 %, ale reálna hodnota mediánu za to isté obdobie (1998-2005) vykázala pokles o 5,6 %. Výpočtami zistil, že ešte výraznejšie sa v záporných číslach pohybujú údaje reprezentujúce človeka, od ktorého má 90 % zamestnancov na Slovensku vyšší príjem, resp. 10 % nižší. Od roku 1998 do 2005 reálna hodnota (mzda) 1. decilu klesla o 12,8 %. Títo ľudia vôbec neprofitujú z rastu celkovej priemernej mzdy, práve naopak, ich reálna mzda sa znížila a ešte výraznejšie sa zvýšila ich relatívna chudoba. Rast priemernej mzdy sa neodrazil aj u väčšina zamestnancov v „nižších“ deciloch, čo spôsobuje ich nespokojnosť s vývojom miezd na Slovensku. Analýzy (výpočty) ďalej potvrdili tendenciu priaznivejšieho vývoja len u vyšších miezd (9. decilu). Reálny nárast hodnoty 9. decilu za obdobie 1998-2005 sa pohyboval do 16 %. Aj keď teda najnovšie údaje potvrdzujú, že reálna hodnota priemernej mzdy na Slovensku za posledných sedem (kalendárnych) rokov jednoznačne vzrástla, reálna hodnota priemernej mzdy väčšiny pracujúcich na Slovensku (s príjmom na úrovni okolo mediánu a nižšie) za to isté obdobie klesla v rozsahu o 5 až 13 %. Z uvedeného vyplýva, že pri prezentovaní (pozitívneho) vývoja priemernej mzdy na Slovensku musíme byť veľmi opatrní. Väčšina pracujúcich totiž pociťuje na vlastnej koži už nemalý počet rokov presne opačnú tendenciu. Vhodné by bolo, keby ŠÚ SR, MPSVaR, prípadne iné organizácie, ktoré zbierajú a poskytujú informácie o mzdách, zverejňovali aj medián miezd, ako to robí Český štatistický úrad (ČSÚ), ale aj decily s priemerom, ako to robia v Rakúsku.

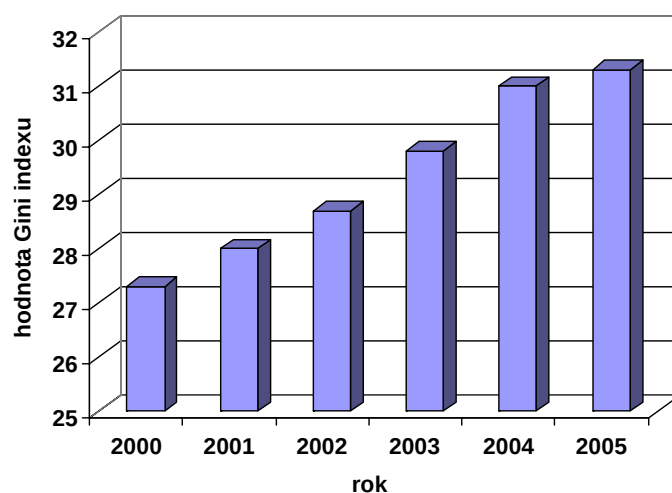
Na druhej strane sledovanie priemernej mzdy má svoj význam a je opodstatnené pri komparáciách celkovej mzdovej úrovne, najmä v časovom porovnaní (vývoj oproti predchádzajúcemu obdobiu), v medzinárodnom porovnaní po prepočtoch na rovnakú menu (kurzom alebo paritou kúpnej sily), alebo pri porovnaní miezd zamestnancov v regiónoch. Pri porovnávaní miezd medzi regiónmi by sa však malo vychádzať z podrobnejších štatistík o mzdách a cene práce, triedených podľa zamestnaneckých charakteristík (napr. vykonávaného zamestnania, pohlavia, veku, vzdelania a pod.) a charakteristík zamestnávateľských organizácií (odvetvie ekonomickej činnosti, druh vlastníctva, právna forma, veľkosť organizácie a pod.). Takéto porovnania sú oveľa presnejšie a výpovednejšie a viac charakterizujú mzdovú úroveň v jednotlivých skupinách, pretože do celoštátnej priemernej mzdy sa premietajú práve rozdiely medzi profesiami, vzdelaním, vekom, pohlavím, podnikateľskou a nepodnikateľskou sférou, regiónmi a podobne.

ÚROVEŇ MIEZD NA SLOVENSKU

Aj keď v posledných 15 rokoch prišlo k výrazným zmenám, ktoré môžeme označiť ako roztváranie nožníc v príjmoch a mzdách obyvateľstva, podľa rebríčka

Gini indexov (vyjadruje mieru príjmovej nerovnosti), ktorý zostavuje OSN, Slovensko patrilo v roku 1996 medzi najrovnostárskejšie krajiny sveta. S indexom 25,8 mu patrí siedme miesto (pred ním Škandinávske štáty, ČR, Japonsko, Uzbekistan a Bosna). Podľa EÚ SILC (prieskum o príjmoch a životných podmienkach), ktoré sa každoročne rozhodla robiť Európska únia, v roku 2004 dosiahol Gini index na Slovensku hodnotu 26,1 (toto číslo stále zaraďuje Slovensko medzi príjmovovo najvyrovnanejšie krajiny sveta a je charakteristické skôr pre silné sociálne štáty). V tejto súvislosti sa javí výhodnejšie vypočítavať Giniho indexy nie na základe celkových príjmov domácností (dôchodky, sociálne dávky a pod., ktoré „naprávajú“ príjmovú nerovnosť), ale na základe miezd zamestnancov, ako to urobili analytici Trendu (Jaroš 2006). Takto vyrátaný index hrubých miezd na Slovensku v roku 2005 dosiahol reálnejšiu hodnotu 31,3. Na obr. 1 môžeme sledovať trend a tempo, akým sa zvyšovali mzdové nerovnosti na Slovensku v sledovanom období, teda od roku 2000. Zároveň potvrdil viackrát dokázaný fakt, že rozdiely v mzdách medzi nízko a vysoko príjmovými skupinami sa prehĺbujú. Je predpoklad, že úroveň mzdových nerovností sa bude aj naďalej zväčšovať najmä v dôsledku vývoja na trhu práce (nízky dopyt po menej kvalifikovanej pracovnej sile bude držať ich mzdy na nízkej úrovni, naopak, dopyt po VŠ, najmä s vysokou kvalifikáciou, sa prejaví na ich mzdách (Jaroš 2006).

Celkovo však možno konštatovať, že Slováci patria medzi najhoršie zarábajúcich Európanov. V rebríčku, ktorý zverejnila Federácia európskych zamestnávateľov (FedEE), skončilo Slovensko na 35. mieste zo 48 porovnávaných krajín, a to s príjmom, ktorý dosahuje len 11 % príjmu v Dánsku. Dánsky príjem je v Európe najvyšší a autori štúdie ho stanovili ako referenčnú hodnotu 100 %. Pred Slovenskom skončilo Maďarsko (31.miesto s 13 %), Česká republika (32. miesto s 13 %) i Poľsko (33. miesto s 11 %).

Obr. 1. Podiel zamestnancov pod priemernou mzdou

V tabuľke 1 môžeme vidieť, že až 56,5 % zamestnancov nedosahuje ani (nízku) priemernú mzdu a len 5,14 % zamestnancov sa pohybuje v pásme aktuálnej priemernej mzdy. Podľa výpočtov Trendu predstavuje dokonca podiel zamestnancov

s nižšou ako priemernou mzdou dokonca 72 % z celkového počtu zamestnancov. Na obr. 2 môžeme sledovať, ako zvyšovanie mzdových rozdielov vplývalo na rast zamestnancov, ktorých mzda sa pohybovala pod celoslovenským priemerom.

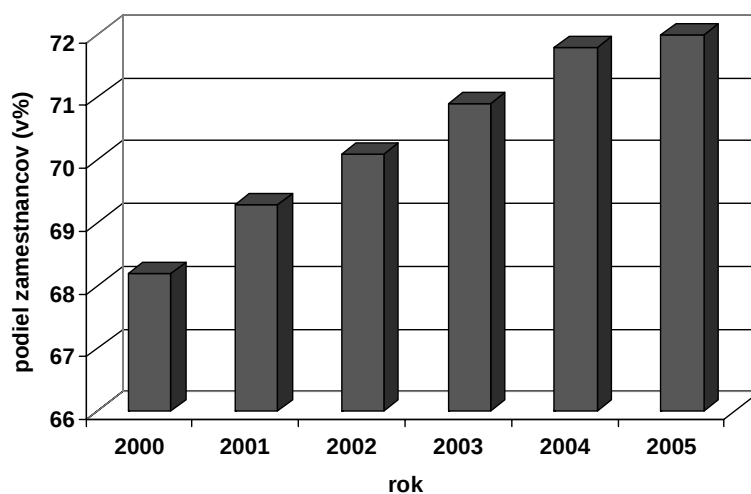
Tab. 1. Mzda zamestnancov na Slovenska v roku 2005

Mzdové pásma zamestnancov	Podiel zamestnancov (v%) z celkového počtu
pod 7-tisíc	3,89
7 až 10-tisíc	14,02
10 až 16-tisíc	38,46
16 až 17-tisíc*	5,14
17 až 25-tisíc	22,30
25 až 40-tisíc	12,13
40 až 50-tisíc	1,12
nad 50-tisíc	2,25

Zdroj: Trexima, s.r.o.

Poznámka: Prieskum na štatistickej vzorke 726-tisíc zamestnancov

* pásmo aktuálnej priemernej mzdy

Obr. 2. Gini index

VÝVOJ MIEZD NA SLOVENSKU V ROKOCH 1994-2005

Priemerná nominálna mesačná mzda zamestnanca v hospodárstve SR sa od roku 1994 do 1. kvartálu roku 2005 zvýšila zo 6 294 Sk na 16 022 Sk, teda o 9 728 Sk (o 254,6 %). Index nominálnej mzdy mal tiež počas celého sledovaného obdobia pozitívny trend, pričom najvyšší rast zaznamenal v roku 1994 a naopak, najnižší v roku 2003 (tab. 2). Po zohľadnení rastu spotrebiteľských cien reálna mzda vyjad-

Tab. 2. Priemerná mesačná mzda v hospodárstve SR v rokoch 1994-2005 (v prepočte na fyzické osoby)¹⁾

Ukazovateľ	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Priem. mes. nominálna mzda zamest. v hosp. SR (v Sk)	6 294,0	7 195,0	8 154,0	9 226,0	10 003,0	10 728,0	11 430,0	12 365,0	13 511,0	14 365,0	15 825,0	17 274,0
Index nominálnej mzdy	117,0	114,3	113,3	113,1	109,6	107,2	106,5	108,2	109,3	106,3	110,2	109,2
Index reálnej mzdy	103,2	104,0	107,1	106,6	102,7	96,9	95,1	101,0	105,8	98,0	102,5	106,3

¹⁾ index za rovnaké obdobie minulého roku = 100, index reálnej mzdy je vypočítaný ako podiel indexu nominálnej mzdy a indexu spotrebiteľských cien
Zdroj: ŠÚ SR

rená Indexom reálnej mzdy v troch rokoch (1999, 2000 a 2003) vykazovala pokles. V ostatných rokoch sledovaného obdobia vykazoval Index reálnej mzdy rast, ktorý bol najvyšší v roku 1996 (107,1 %).

GEOGRAFICKÉ ASPEKTY MZDOVÝCH NEROVNOSTÍ

Z výskumov a uvedeného je zrejmé, že mzda (jej úroveň) na Slovensku je podobne ako ostatné ekonomické charakteristiky, silno priestorovo diferencovaná. Tieto pomerne výrazné mzdové nerovnosti v regiónoch Slovenska a s nimi súvisiaca koncentrácia obyvateľstva s vyššími mzdami do určitých oblastí (západné Slovensko), regiónov (Bratislavský kraj), resp. sídiel (väčších miest) spôsobuje ich ďalší rozvoj. Na druhej strane nízka úroveň miezd v niektorých územiach (juh stredného a sever východného Slovenska), regiónoch (Prešovský kraj) a sídlach (v malých vidieckych sídlach) Slovenska ešte viac prehĺbuje a zvyšuje ich zaostávanie a marginalizáciu. Tabuľka 3 zachytáva rozdielnu úroveň miezd v jednotlivých krajoch v absolútnom, ale aj relatívnom vyjadrení (vo vzťahu k priemernej mzde na Slovensku). Ako môžeme vidieť, najlepšiu pozíciu má Bratislavský kraj, kde index dosiahol hodnotu 129. Celonárodný priemer s indexom 108 ešte presiahol Košický kraj. V ostatných šiestich krajoch sa index pohyboval pod číslom 100, čo znamená, že v týchto krajoch bola mzda nižšia ako celoslovenský priemer. Najnižšiu úroveň zaznamenal Prešovský kraj, v ktorom index dosiahol hodnotu 78, čo indikuje, že tento kraj sa vyznačuje najnižšími mzdami hlboko pod celoslovenským priemerom.

Tab. 3. Priemerná mesačná hrubá mzda v regiónoch (krajoch) SR v 1. štvrtroku 2005

	BA	TT	TN	NR	ZA	BB	KE	PO
Sk/mesiac	23 788	17 895	16 147	15 904	16 754	15 900	19 972	14 464
Index (18 431)	129	97	88	86	91	86	108	78

Zdroj: Trexima, s.r.o.

Na základe uvedeného indexu je možné analyzovať a identifikovať aj trendy (zvyšovanie, resp. znižovanie) regionálnych nerovností v mzdách. Tabuľka 4 porovnáva indexy v rokoch 1998 a 2004 (tu sme však z dôvodu dostupnosti využili údaje Štatistického úradu SR). Ako môžeme vidieť z tabuľky, index v roku 2004 oproti roku 1998 vo všetkých krajoch klesol, s výnimkou Bratislavského, kde naopak ešte viac vzrástol. To zároveň ukazuje na zvyšovanie (prehľbovanie) mzdových regionálnych diferenciácií. Tieto sa prejavili medzi Bratislavským krajom, kde mzdy vzrástli a boli pomerne vysoko nad celoslovenským priemerom, a ostatnými krajinami, kde vzhľadom k uvedenému priemeru naopak klesali. Aj keď si v obidvoch rokoch Bratislavský a Prešovský kraj udržali svoju protichodnú pozíciu, najvyšší prepad zaznamenal Banskobystrický kraj, kde index poklesol až o 7,4 percentuálnych bodov.

Na Slovensku je dôležité sledovať a porovnať situáciu v regiónoch nielen v hrubých ukazovateľoch, akými sú napr. priemerná mzda, ale mzdu detailnejšie analyzovať napr. pomocou rôznych charakteristík, ktoré majú výrazný vplyv nielen na jej výšku, ale aj na jej diferencovanú úroveň a nerovnosti v regiónoch. Sledovanie regionálnych mzdových nerovností z aspektu detailnej analýzy relevantných charak-

teristík je komplexnejším pohľadom na problematiku miezd a jej priestorovej diferenciácie.

Tab. 4. Priemerná hrubá mzda v regiónoch (krajoch) SR v roku 1998 a 2004

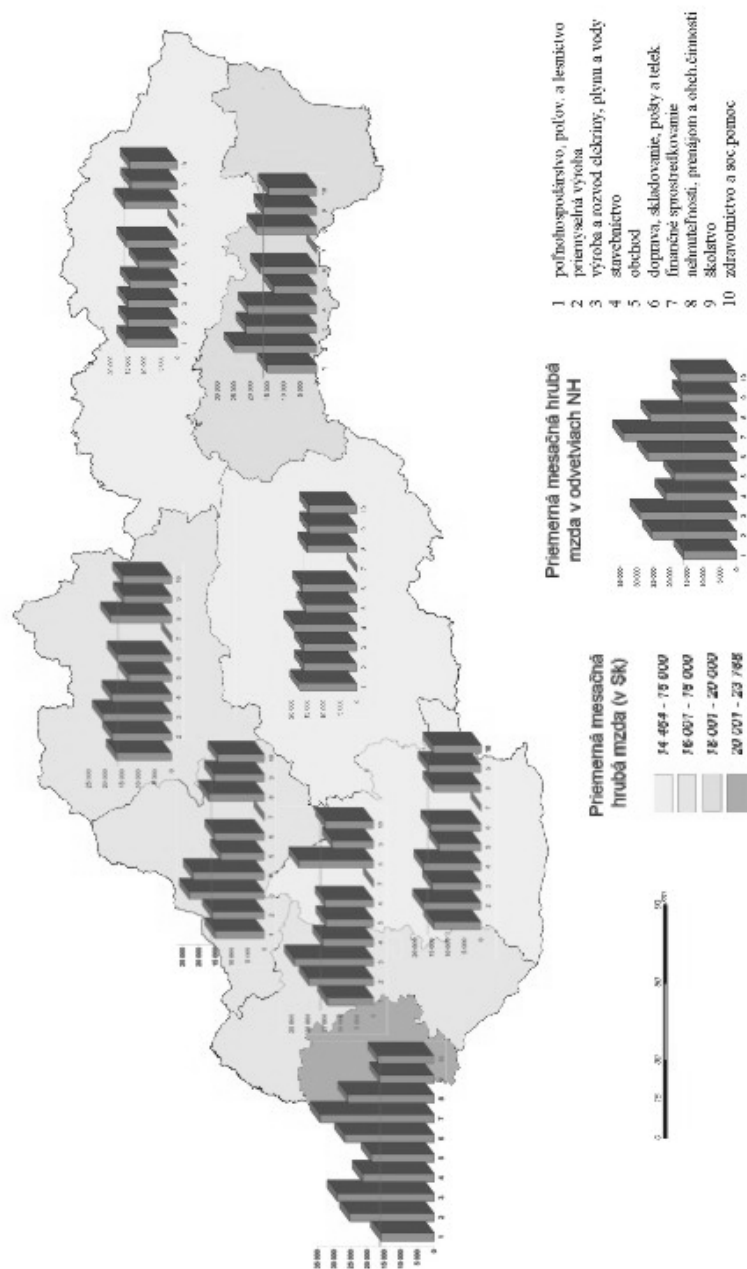
	1998	Index SR =100	2004	Index SR =100	Nárast	Nárast/pokles
BA	13 022	127,5	21 016	132,8	7 994	+5,3
TT	9 502	93,0	14 670	92,7	5 168	-0,3
TN	9 150	89,6	13 907	87,9	4 757	-1,7
NR	8 891	87,1	13 252	83,7	4 361	-3,4
ZA	9 010	88,2	13 930	88,0	4 920	-0,2
BB	9 342	91,5	13 309	84,1	3 967	-7,4
KE	10 158	99,5	15 440	97,6	5 282	-2,4
PO	8 338	81,6	12 535	79,2	4 197	-1,9

Zdroj : ŠÚ SR, vlastné výpočty

KATEGÓRIE INDIKUJÚCE A DETERMINUJÚCE ÚROVEŇ MIEZD V REGIÓNOCH

Odvetvia

Pri porovnaní miezd v krajoch podľa odvetví (kategórie OKEČ) môžeme vidieť viacero významných a zaujímavých nerovností (obr. 3). V prvom rade je to špecifická pozícia Bratislavského kraja, ktorý v porovnaní s ostatnými krajmi dosahuje podstatne vyššie mzdy vo všetkých sledovaných odvetviach. Jediným odvetvím, ktoré nedosahuje ani priemernú mzdu (chýba necelých 200 Sk), bolo poľnohospodárstvo, poľovníctvo a lesníctvo. Avšak v Bratislavskom kraji bolo v tomto sektore zamestnaných len 1 065 osôb, ktoré z celkového počtu zamestnancov tvoria len 0,7 %. Zamestnanci v ostatných odvetviach dosiahli vyššiu mzdu ako bol priemer na Slovensku, pričom najvyššia bola v odvetví *finančné sprostredkovanie*, kde priemerná hrubá mesačná mzda dosiahla 34 146 Sk. V Trnavskom (24 204 Sk), Trenčianskom (22 980 Sk) a Žilinskom kraji (20 777 Sk) najvyššiu mzdu dosiahli zamestnanci v odvetví *výroba a rozvod elektriny, plynu a vody*. Najvyššie mzdy v Nitrianskom a Košickom kraji dosiahli zamestnanci priemyslu (17 609 Sk a 24 868 Sk). V Banskobystrickom kraji to boli zamestnanci pracujúci v stavebníctve (19 100 Sk) a v Prešovskom kraji zamestnanci v odvetví *nehnuteľnosti, prenájom a obchodné činnosti* (16 015 Sk). Treba si však uvedomiť, že títo tvorili len 1,8 % z celkového počtu zamestnancov. Zdá sa, že najhoršie plateným odvetvím na Slovensku je *obchod*, kde zamestnanci až v piatich krajoch dosiahli najnižšie mzdy (v Trenčianskom 13 376 Sk, Nitrianskom 12 726 Sk, Žilinskom 12 854 Sk, Košickom 13 005 Sk, Prešovskom 11 502 Sk). V Trnavskom kraji najnižšiu mzdu dostávali zamestnanci v *školsťve* (12 551 Sk) a v Banskobystrickom kraji zamestnanci pracujúci v *zdravotníctve a sociálnej pomoci* (14 276 Sk). Prešovský kraj je jediný, v ktorom zamestnanci v žiadnom zo sledovaných odvetví nedosiahli ani priemernú mzdu.

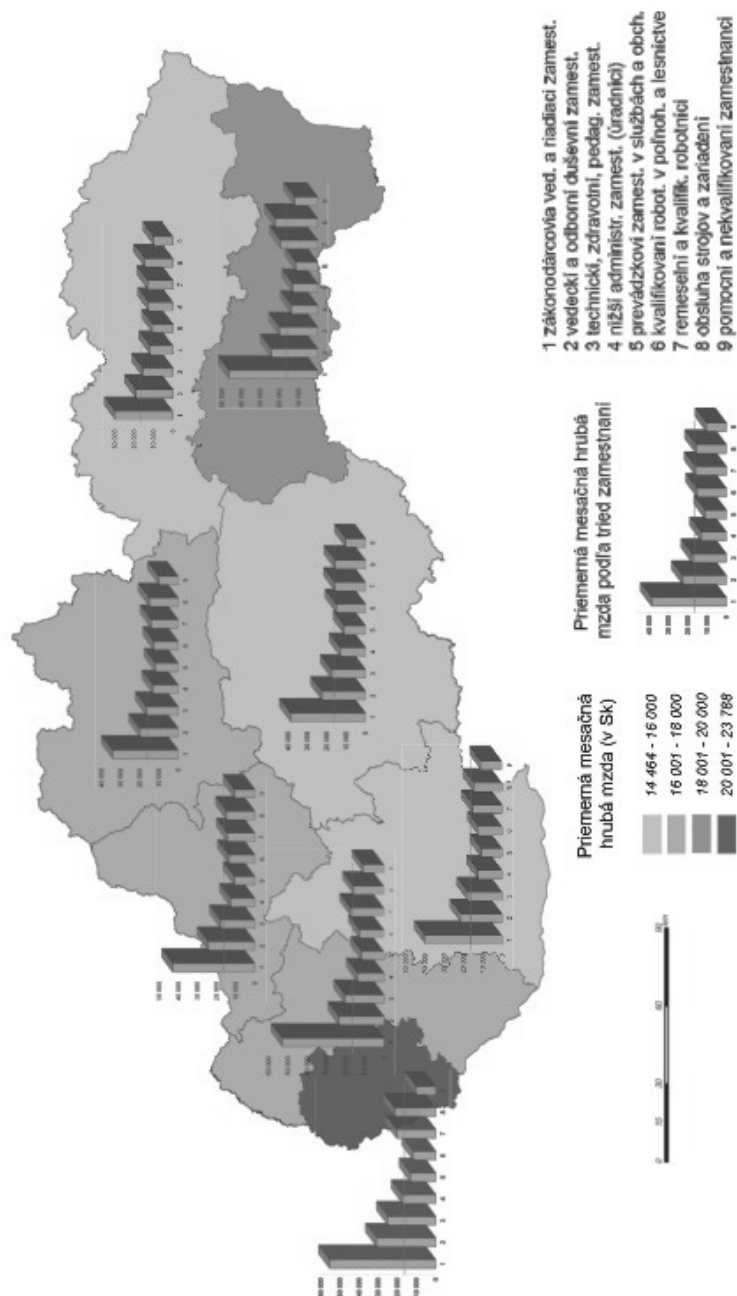
Obr. 3. Priemerná mzda v regiónoch (krajoch) SR v 1. štvrtroku 2005 podľa odvetví NH

Hlavné triedy zamestnania

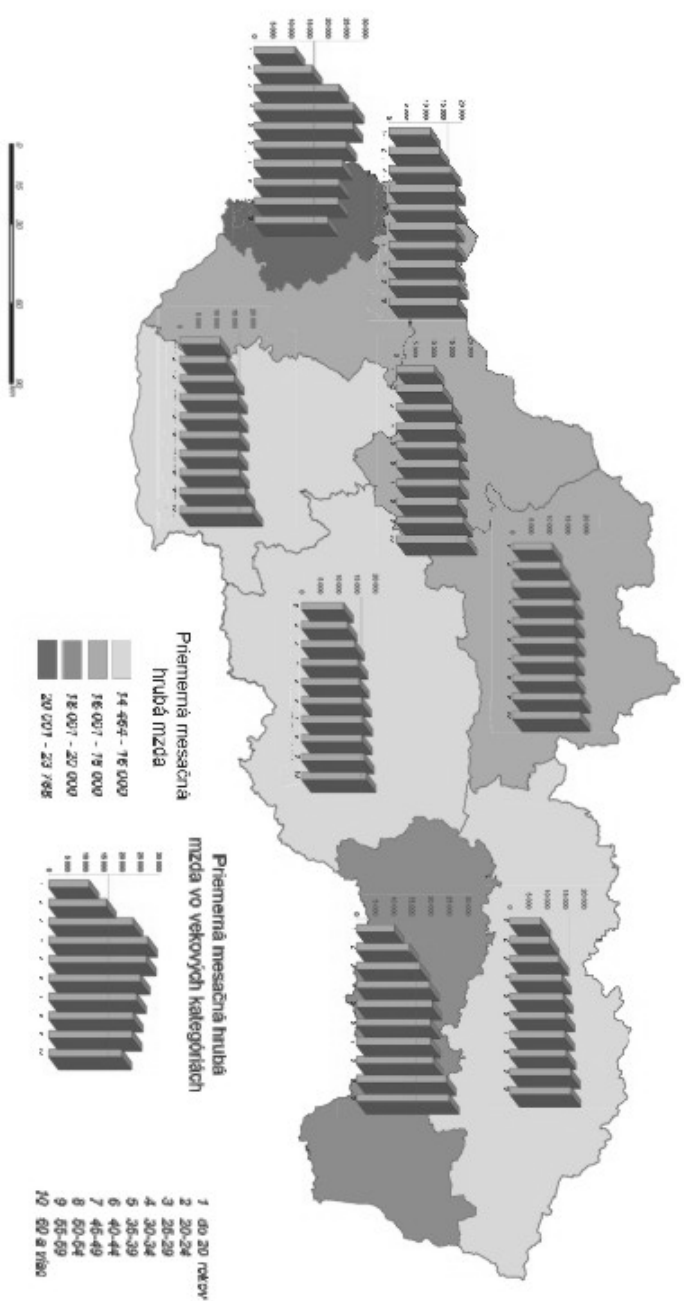
Výrazné rozdiely (nerovnosti) v mzdách vidíme, ak porovnávame mzdy v krajo-
ch podľa hlavných tried zamestnaní (obr. 4). Už na prvý pohľad je zrejmé, že za-
radenie do tried významne determinuje úroveň miezd vo všetkých krajo-
ch. Dokazuje to aj skutočnosť, že vo všetkých krajo-
ch najlepšie zarábajúcou kategóriou
(triedou) sú *zákonodarcovia, vedúci a riadiaci zamestnanci*. Kým však ich priemer-
ná mesačná mzda v Bratislavskom kraji bola 55 336 Sk, v Prešovskom kraji bola
len 29 773 Sk. Druhou najlepšie platenou kategóriou sú *vedeckí a odborní zamest-
nanci*, ktorých mzda sa pohybuje od 19 183 Sk v Prešovskom kraji po 30 709 Sk
v Bratislavskom kraji. Pre porovnanie v Košickom kraji je mzda pracovníkov pri
*obslu-
hu strojov a zariadení* vyššia (22 184 Sk) ako vedeckých a odborných zamest-
nancov v troch krajo-
ch (Nitrianskom, Banskobystrickom a Prešovskom). Najhoršie
platenou kategóriou zamestnancov boli pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci,
ktorých mzda sa až v šiestich krajo-
ch (Bratislavskom, Trnavskom, Nitrianskom, Ži-
linskom, Banskobystrickom a Prešovskom) pohybovala v intervale od 9 782 Sk
v Prešovskom kraji po 10 981 Sk v Nitrianskom kraji. V Trenčianskom kraji sú naj-
nižšie ocenení prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode (10 581 Sk) a v Ko-
šickom kraji kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve a lesníctve. Vo všeobec-
nosti len prvé tri kategórie zamestnancov vo všetkých krajo-
ch (s výnimkou Prešov-
ského) presahujú priemernú mzdu (zákonodarcovia, vedúci a riadiaci zamestnanci,
vedeckí a odborní duševní zamestnanci a technickí, zdravotnícki a pedagogickí za-
mestnanci). Okrem týchto kategórií zamestnancov sa v Bratislavskom a Košickom
kraji dobrou pozíciou s nadpriemernými mzdami vyznačovali kategórie zamestnan-
cov *obslu-
hu strojov a zariadení* a *remeselní a kvalifikovaní robotníci*. Treba si však
uvedomiť, že kým v Bratislavskom a Košickom kraji kategórie zamestnancov
s podpriemernými mzdami tvorili len 14,3 %, resp. 18 %, v Trenčianskom a Prešov-
skom kraji tvorili 76,6 %, resp. 87,9 %. V Prešovskom kraji len prvé dve (menej
zastúpené) kategórie dosiahli nadpriemerné mzdy.

Vekové kategórie

Zaujímavé je sledovať aj mzdové nerovnosti podľa veku v jednotlivých krajo-
ch. Vek je významným faktorom, pričom možno vidieť, že so stúpajúcim vekom vo
všetkých krajo-
ch s výnimkou Bratislavského, stúpa aj mzda (obr. 5). V piatich kra-
jo-
ch najvyššiu mzdu dosahujú 60 a viac roční. V Trnavskom a Žilinskom kraji 55
až 59 roční, ale v Bratislavskom 30-34 roční. Špecifická pozícia Bratislavského kra-
ja, v ktorom viac zarábajú stredné vekové kategórie, súvisí s mnohými faktormi
(možnosťami, príležitosťami a pozíciou vo firmách, často so zahraničným kapitá-
lom a know-how). Pre porovnanie priemerná mesačná hrubá mzda zamestnancov
tejto vekovej kategórie dosiahla 26 965 Sk, pričom priemerná mzda tejto vekovej
kategórie v ostatných krajo-
ch sa pohybuje okolo celoslovenského priemeru. V nie-
ktorých krajo-
ch (Nitrianskom, Banskobystrickom a Prešovskom) táto veková kate-
gória nedosahuje ani priemernú mzdu. V Bratislavskom, Trnavskom, ale aj Košic-
kom kraji len prvé dve vekové kategórie (do 24 rokov) nedosiahli úroveň priemer-
nej mzdy. V Bratislavskom kraji to predstavuje 7,2 %, v Trnavskom 6,9 % a v Ko-
šickom kraji dokonca len 4,5 % zamestnancov. Opačná situácia bola v Prešovskom
kraji, kde len posledné dve vekové kategórie (nad 55 rokov) mierne presiahli prie-
mernú mzdu. V tomto kraji teda až 91,2 % zamestnancov nedosiahlo priemernú
mzdu.

Obr. 4. Priemerná mzda v regiónoch (krajoch) SR v 1. štvrtroku 2005 podľa hlavných tried zamestnani

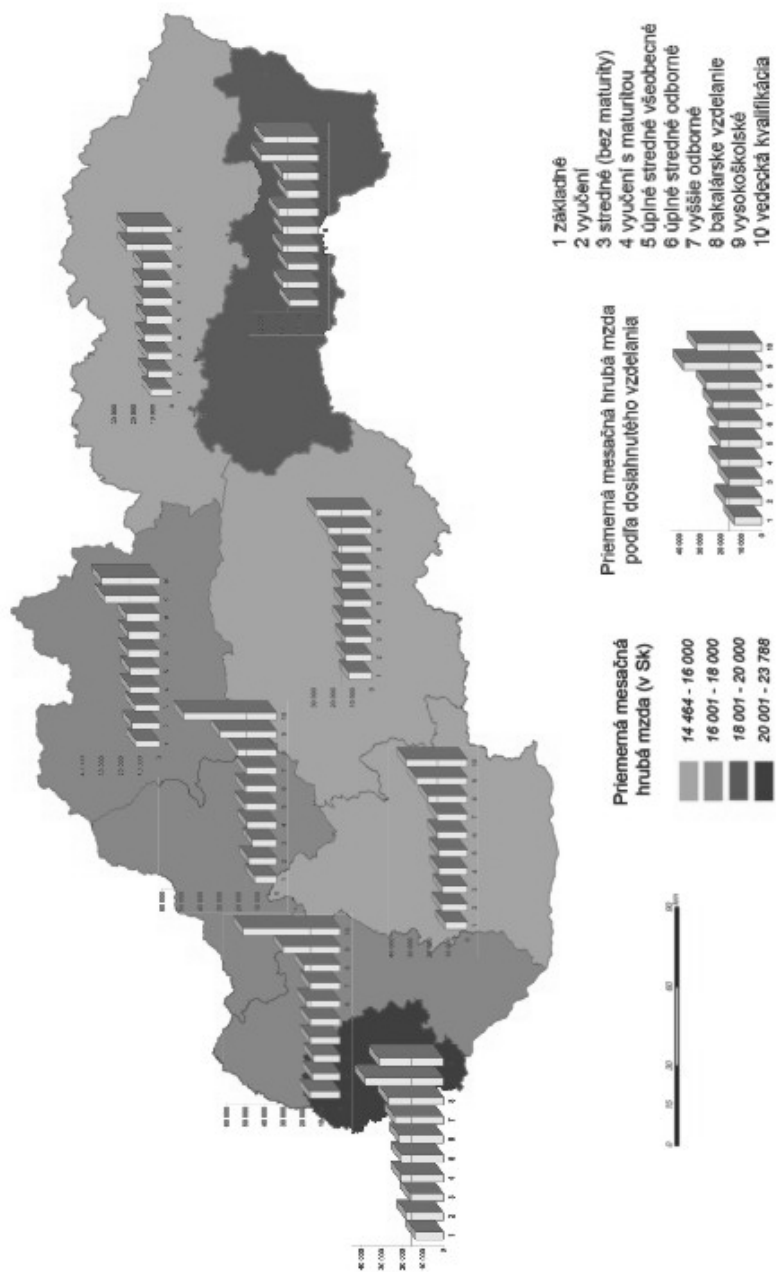
Obr. 5. Priemerná mzda v regiónoch (krajoch) SR v 1. štvrtroku 2005 podľa vekových kategórií

Vzdelanie

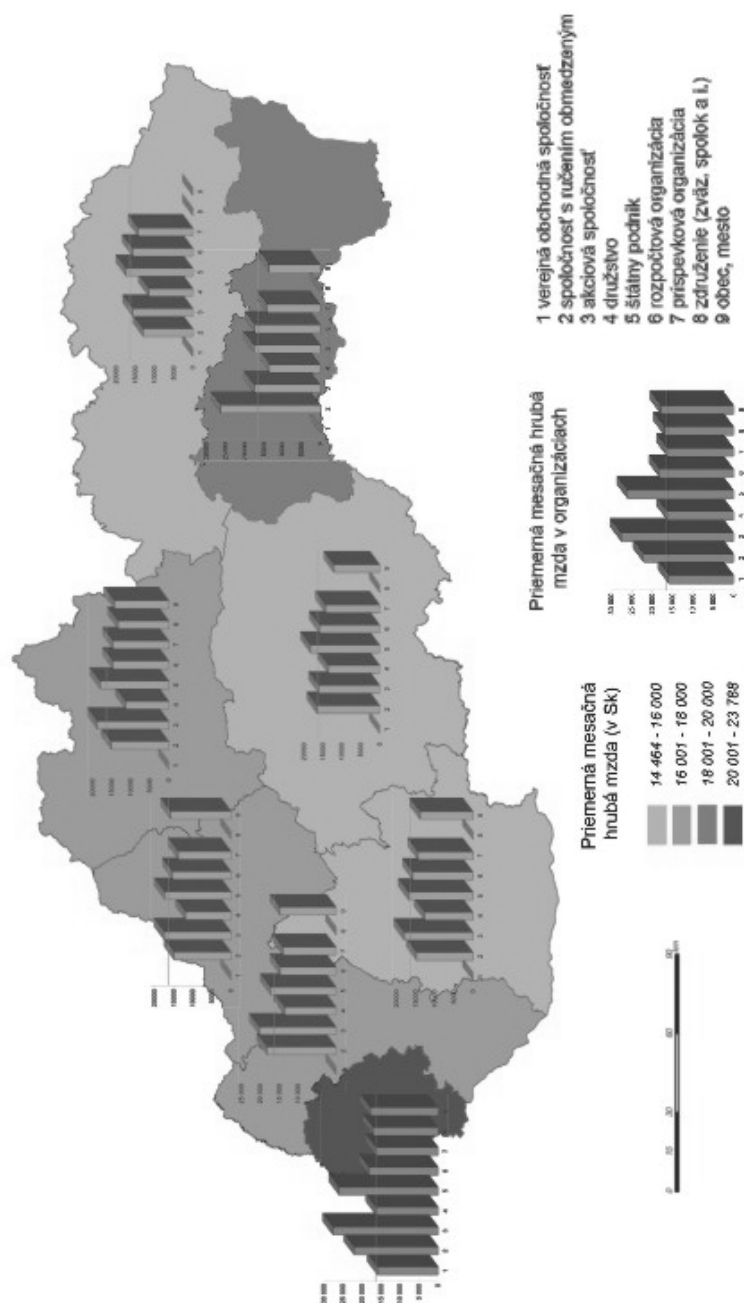
Ako môžeme vidieť na obr. 6, mzdy v krajoch sú diferencované aj vzdelaním. Kým v niektorých krajoch je vplyv vzdelania veľmi výrazný (Trenčiansky, Nitriansky a Žilinský), v ostatných môžeme sledovať mierne výkyvy medzi výškou mzdy a dosiahnutým vzdelaním. V Bratislavskom, Banskobystrickom a Prešovskom mali vyššiu mzdu zamestnanci s vysokoškolským vzdelaním ako zamestnanci s vedeckou kvalifikáciou. V Bratislavskom kraji bol dokonca tento rozdiel veľmi vysoký (viac ako 6 500 Sk). Diskrepancie na opačnom póle boli zaznamenané v Trnavskom kraji, kde zamestnanci so základným vzdelaním dosiahli o 2 219 Sk vyššiu mzdu ako zamestnanci so stredným vzdelaním bez maturity. V Bratislavskom kraji podpriemernú mzdu dostávalo len 9,5 % zamestnancov so základným vzdelaním (ich priemerná mzda bola 13 537 Sk), v Košickom kraji podpriemernú mzdu, ale vyššiu ako v Bratislave (15 467 Sk), poberalo len 4,4 % zamestnancov so základným vzdelaním. V Nitrianskom, Banskobystrickom a v Prešovskom poberali vyššiu mzdu len zamestnanci s vyšším vzdelaním. V Banskobystrickom kraji len zamestnanci s bakalárskym a vyšším vzdelaním a v Prešovskom dosiahli len zamestnanci s vysokoškolským vzdelaním a vedeckou kvalifikáciou. V Banskobystrickom kraji tvoril podiel takýchto zamestnancov len 17,3 % a v Prešovskom kraji dokonca len 8,8 %. Určitým paradoxom je, že absolútne najvyššie priemerné mesačné mzdy dosiahli zamestnanci s vedeckou kvalifikáciou v Trnavskom (51 418 Sk) a Trenčianskom (48 993 Sk) kraji. Je to približne o 20 000 Sk viac, ako dosiahli zamestnanci s vedeckou kvalifikáciou v ostatných krajoch, a dokonca o takmer 30 000 Sk viac ako zamestnanci s vedeckou kvalifikáciou v Prešovskom kraji.

Právna forma

Pri porovnaní miezd v krajoch podľa právnej formy organizácie môžeme vidieť viacero významných a zaujímavých nerovností. Ako je zrejmé z údajov a obr. 7, najlepšie (najvyššiu mzdu) sú na tom zamestnanci akciových spoločností. Až v piatich krajoch (v štyroch západoslovenských a v Žilinskom) ich mzda prevyšuje (v niektorých výrazne, napr. v Bratislavskom 27 650 SK) mzdu zamestnancov s inou právnou formou (typom organizácie). V Košickom kraji najviac zarábajú zamestnanci spoločností s ručením obmedzeným (26 205 Sk) a v zostávajúcich dvoch krajoch, Banskobystrickom a Prešovskom, sú to paradoxne zamestnanci štátnych podnikov (18 253 Sk, resp. 17 396 Sk). Na druhej strane spektra s najmenšou mzdou sa v šiestich krajoch (Trnavskom, Trenčianskom, Nitrianskom, Žilinskom, Košickom a Prešovskom) nachádzajú zamestnanci družstiev (od 11 336 Sk v Žilinskom kraji po 13 582 Sk v Trnavskom kraji). V Bratislavskom najmenšiu mzdu dosiahli zamestnanci verejných obchodných spoločností (15 920 Sk) a v Banskobystrickom zamestnanci obcí (12 113 Sk). Zaujímavé je aj porovnanie miezd v krajoch ku priemernej mzde za Slovensko. Kým v Bratislavskom kraji priemernú mzdu nedosiahli len zamestnanci verejných obchodných spoločností, ktorí tvoria len 1,1 % v ostatných krajoch sú to aj zamestnanci iných organizácií. Možno konštatovať, že v zostávajúcich krajoch len zamestnanci akciových spoločností a štátnych podnikov presiahli priemernú mzdu. V Trnavskom, Banskobystrickom a Košickom kraji to boli aj zamestnanci spoločností s ručením obmedzeným. Naopak, v Prešovskom kraji to boli len zamestnanci štátnych podnikov, ktorí presiahli priemernú mzdu. V Nitrianskom a Prešovskom kraji tvoril podiel zamestnancov v organizáciách, ktoré nedosiahli priemernú mzdu 57,5 %, resp. 96,0 %.

Obr. 6. Priemerná mzda v regiónoch (krajoch) SR v 1. štvrtroku 2005 podľa vzdelania

Obr. 7. Priemerná mzda v regiónoch (krajoch) SR v 1. štvrtroku 2005 podľa právnej formy

Druh vlastníctva

Výrazné rozdiely (nerovnosti) v mzdách vidíme, ak porovnávame mzdy v krajochoch podľa druhu vlastníctva (obr. 8). Už na prvý pohľad je zrejmé, že významný vplyv na úroveň miezd vo všetkých krajochoch (s výnimkou Trenčianskeho) má zahraničný resp. medzinárodný kapitál (vlastník). Dokazuje to aj skutočnosť, že v siedmich krajochoch najlepšie zarábali zamestnanci vo firmách a podnikoch, ktorých vlastníkom boli medzinárodné korporácie (Bratislavskom, Žilinskom a Banskobystrickom kraji), resp. zahraničné spoločnosti (v Trnavskom, Nitrianskom, Košickom a Prešovskom). Len v Trenčianskom kraji najviac zarábajú zamestnanci v podnikoch s domácim vlastníkom. V Bratislavskom kraji zamestnanci v spoločnostiach (podnikoch) s medzinárodným vlastníctvom zarábali až 34 853 Sk mesačne. V Žilinskom a Banskobystrickom kraji viac ako 20 000 Sk. Naopak, v Nitrianskom, Košickom a Prešovskom kraji zamestnanci s medzinárodným vlastníkom nedosiahli ani priemernú mzdu, pričom táto napr. v Prešovskom kraji dosiahla len 12 226 Sk.

Zamestnanci v podnikoch s vlastníkom zo zahraničia najviac zarábali v Košickom kraji, a to priemerne 29 202 Sk. Len v Trenčianskom kraji zarábali zamestnanci v podnikoch so zahraničným vlastníkom menej, ako je priemerná mzda (14 475 Sk). Na opačnej strane spektra (zamestnanci s najnižšou mzdou) sa nachádzajú zamestnanci, ktorí pracujú v podnikoch a organizáciách, ktorých vlastníkom je družstvo alebo združenie politických strán a cirkví. Vo všetkých krajochoch bola ich mzda hlboko podpriemerná (od 11 339 Sk v Žilinskom kraji po 12 692 Sk v Nitrianskom kraji). Dokonca ani v Bratislavskom kraji nedosiahla priemer (15 997 Sk). Kým v Bratislavskom kraji priemernú mzdu nedosiahli len zamestnanci organizácií, ktoré boli vo vlastníctve združení, politických strán a cirkví (tvorili len 2,0 %), v Trnavskom kraji sú to aj zamestnanci vo vlastníctve družstiev a obcí (13,6 %). V Trenčianskom kraji k nim pribudli aj zamestnanci v organizáciách a podnikoch so zahraničným vlastníkom (spolu tvorili 27,9 %) a v Nitrianskom, Žilinskom, Banskobystrickom a Košickom nedosiahli zamestnanci až v 4 zo 7 typov vlastníctva priemernú mzdu. V Prešovskom kraji len zamestnanci v podnikoch a organizáciách vo vlastníctve zahraničného kapitálu iba tesne presiahli priemernú mzdu, pričom podiel tých, ktorí ju nedosiahli bol 89,6 %.

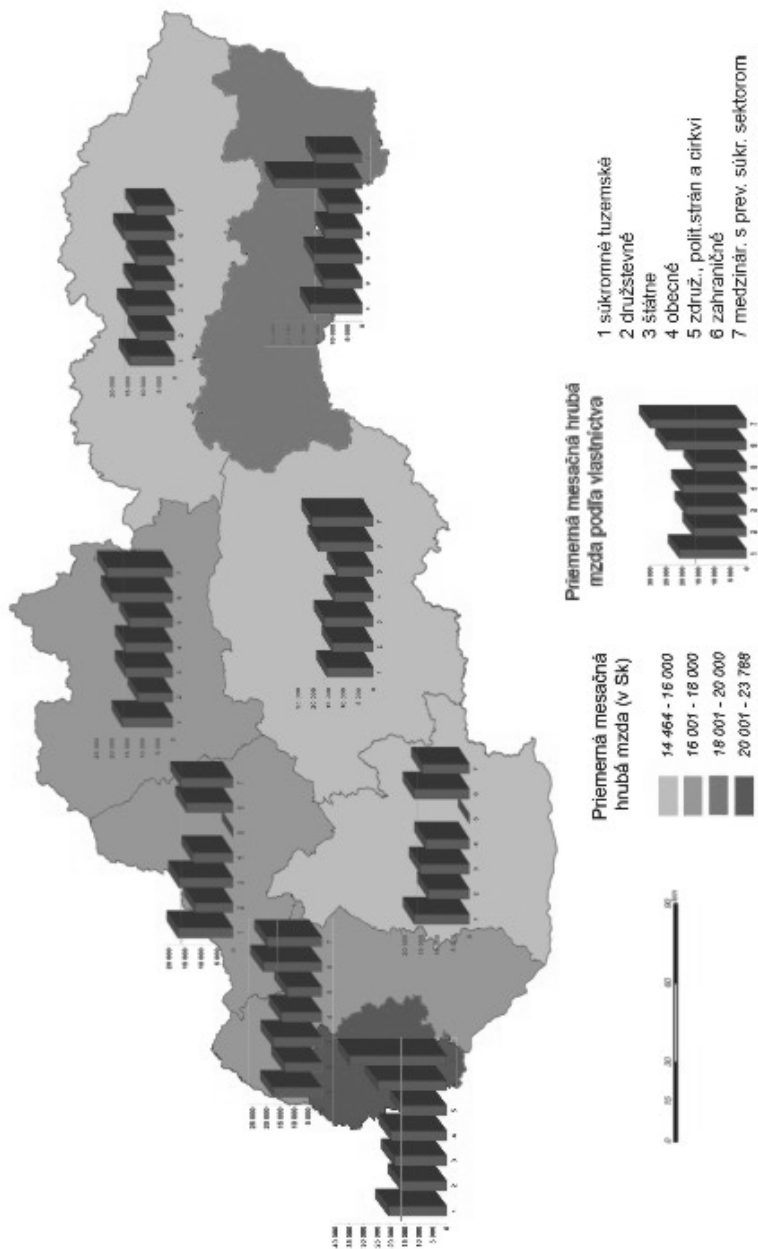
Relatívna miera nerovnosti a jej diferenciacia v regiónoch

Úroveň miezd a regionálnych mzdových nerovností z veľkej časti podmieňuje viacero faktorov. Tieto majú diferencovaný vplyv a dosah v jednotlivých regiónoch. To zároveň indikuje ich priestorovú dimenziu. Dôležitým ukazovateľom, ktorý je schopný určiť význam a dosah rôznych faktorov a charakteristík určujúcich mzdu, je relatívna miera nerovnosti (ďalej RMN). Táto je vyjadrená vzťahom:

$$RMN = \frac{M(\max)}{M(\min)},$$

kde $M(\max)$ je kategória zamestnancov s najvyššou mzdou a $M(\min)$ je kategória zamestnancov s najnižšou mzdou.

Táto okrem diferenciačného významu (váhy sledovaných kategórií na mzdovú úroveň) indikuje aj ich rozdielny regionálny dosah. V tab. 5 môžeme sledovať jej hodnoty, pričom vidíme, že najväčšou nerovnosťou v krajochoch (okrem Trenčianske-

Obr. 8. Priemerná mzda v regiónoch (v krajoch) SR v prvom štvrtroku 2005 podľa druhu vlastníctva

ho) sa vyznačuje trieda zamestnaní (v tabuľke sú hodnoty zvýraznené tmavším šedým odtieňom). V Trenčianskom kraji je najväčšia nerovnosť podmienená vzdelaním. Najmenšími nerovnosťami v Žilinskom, Banskobystrickom, Košickom a Prešovskom kraji sa vyznačuje kategória odvetví, v Bratislavskom, Trnavskom a Trenčianskom je mzda najmenej diferencovaná právnou formou a len v Nitrianskom kraji druhom vlastníctva (v tabuľke sú hodnoty zvýraznené bledším šedým odtieňom). Najväčšie rozdiely v mzdách na opačných póloch v jednotlivých kategóriách boli v Bratislavskom (relatívna miera nerovnosti = 5,43), Trnavskom (RMN = 4,85 a Trenčianskom (RMN = 4,22) kraji.

Tab. 5. Relatívna miera nerovnosti (RMN) v krajoch Slovenska

	BA	TT	TN	NR	ZA	BB	KE	PO
1. Kategória odvetví	2,15	1,93	2,11	1,38	1,62	1,34	1,91	1,39
2. Trieda zamestnaní	5,43	4,85	4,06	3,66	3,80	3,44	3,78	3,04
3. Veková kategória	2,46	1,68	1,86	1,82	1,72	1,54	2,47	1,99
4. Kategória vzdelanie	2,82	3,58	4,22	2,73	2,50	1,87	1,96	2,12
5. Právna forma	1,74	1,49	1,26	1,43	1,66	1,51	2,39	1,52
6. Druh vlastníctva	2,18	1,70	1,44	1,35	1,89	1,73	2,54	1,41

Zdroj: MPSVaR SR, vlastné prepočty.

Najväčšími nerovnosťami v mzdách podľa sledovaných kategórií sa vyznačoval Košický kraj, ktorý až v troch kategóriách (3, 5 a 6) dosiahol najvyššie hodnoty miery nerovnosti (RMN). Naopak, najmenšie nerovnosti boli zaznamenané v Banskobystrickom kraji, kde tiež v troch kategóriách (1, 3 a 4) boli dosiahnuté najnižšie hodnoty miery nerovnosti. V prvých dvoch (kľúčových kategóriách) dominuje Bratislavský kraj s výraznou diferenciáciou miezd, najnižšou mierou nerovnosti v kategórii 1 sa vyznačuje Banskobystrický a v kategórii 2 Prešovský kraj.

Súčasťou väčšiny analýz regionálnych mzdových nerovností je aj sledovanie podielu zamestnancov, ktorí nedosiahli priemernú mzdu. Ako môžeme vidieť v tab. 6, najmenej podpriemerne zarábajúcich v štyroch sledovaných kategóriách je v Bratislavskom kraji, v ktorom celkovo so mzdou pod celoslovenským priemerom je len 5,9 % zamestnancov. Naopak, v Prešovskom kraji je podiel zamestnancov s podpriemernými mzdami zo všetkých krajov najvyšší (až 92,4 % zamestnancov nedosahuje priemernú mzdu), pričom v žiadnom zo sledovaných odvetví nedosiahli ani priemernú mzdu. Tieto výsledky sa nemusia úplne zhodovať s výsledkami iných analýz, nakoľko sme z jednotlivých kategórií vylúčili tie, ktoré nespĺňali buď stanovené kritéria týkajúce sa počtu zamestnancov (napr. pri odvetviach sme do analýz nezahrnuli štyri kategórie), alebo boli vágne definované s nejednoznačným obsahom (napr. pri triedach zamestnaní kategóriu *neuvedené zamestnanie* alebo pri vzdelaní kategóriu *neuvedené vzdelanie*).

Tab. 6. Podiel zamestnancov s podpriemernou mzdou (v %) v šiestich sledovaných kategóriách

	BA	TT	TN	NR	ZA	BB	KE	PO
1. Kategória odvetví	0,7	47,3	89,8	44,0	24,5	22,4	13,0	100
2. Trieda zamestnaní	14,3	45,5	76,6	60,2	69,5	60,6	18,0	87,9
3. Veková kategória	7,6	6,9	20,5	60,8	15,8	39,4	4,5	91,2
4. Kategória vzdelanie	9,5	33,4	59,5	72,4	56,4	82,7	4,4	89,6
5. Právna forma	1,1	21,4	44,0	57,5	46,0	37,0	14,5	96,0
6. Druh vlastníctva	2,0	13,6	27,9	45,3	44,0	47,2	9,2	89,6

Zdroj: MPSVaR SR, vlastné prepočty.

ZÁVER

Dosiahnuté výsledky nás vedú ku konštatovaniu, že úroveň miezd na Slovensku je nízka a mzdové nerovnosti sa zvyšujú ako vo vertikálnej (medzi sociálnymi skupinami zamestnancov podľa sledovaných kritérií), tak aj v horizontálnej úrovni (medzi sledovanými regiónmi). Všeobecne nízku úroveň miezd v siedmich krajoch výrazne naruša (zlepšuje) len pomerne vysoká hladina miezd v Bratislavskom kraji, ktorý sa výrazne odlišuje úrovňou miezd od ostatných krajov Slovenska. Táto (na slovenské podmienky) pomerne vysoká hladina miezd pravdepodobne zosilňuje aj diferenciačné faktory, ktoré sa prejavujú vyššími mzdovými nerovnosťami v tomto kraji. Absolútne najvyššiu mzdovú nerovnosť zaznamenal Bratislavský kraj v kategórii *trieda zamestnaní*, kde rozdiel v mzdách medzi najlepšie zarábajúcou triedou *zákonodarcovia, vedúci a riadiaci zamestnanci* s priemernou mzdou 55 336 Sk a najhoršie zarábajúcou triedou *pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci* s priemernou mzdou 10 196 Sk bol 45 140 Sk (čo je takmer 5,5 násobný rozdiel medzi uvedenými triedami). Táto vyššia úroveň miezd (silná priestorová koncentrácia) priaznivo ovplyvňuje ďalší rozvoj kraja a zároveň výrazne zvyšuje životnú úroveň a kvalitu života obyvateľov tohto regiónu.

Nižšie, v niektorých regiónoch výrazne nižšie mzdy sú determinované viacerými faktormi, ktoré ovplyvňujú cenu práce a tým aj značné regionálne nerovnosti v mzdách. Zo sledovaných šiestich kategórií indikujúcich a determinujúcich diferencovanú úroveň miezd vykazuje v siedmich regiónoch (krajoch) najväčší vplyv trieda zamestnaní. V uvedených krajoch pozícia osoby na trhu práce (trieda zamestnaní) spôsobuje najväčšiu nerovnosť v mzdách. Na druhej strane sú mzdy najmenej diferencované odvetvím (v štyroch krajoch) a právnou formou (v troch krajoch). Najväčšími nerovnosťami v mzdách sa vyznačoval Košický kraj, ktorý až v troch kategóriách (3, 5 a 6) dosiahol najvyššie hodnoty miery nerovnosti (RMN). Naopak, najvyrovnanejšie mzdy boli zaznamenané v Banskobystrickom kraji, kde tiež v troch kategóriách (1, 3 a 4) boli dosiahnuté najnižšie hodnoty miery nerovnosti. Absolútne najnižšiu mzdovú nerovnosť zaznamenal Trenčiansky kraj v kategórii *právna forma*, kde rozdiel v mzdách medzi najlepšie zarábajúcimi zamestnancami akciových spoločností (s priemernou mzdou 17 457 Sk) a najhoršie zarábajúcimi zamestnancami príspevkových organizácií (s priemernou mzdou 13 801 Sk) bol len

3 650 Sk (čo je len necelý 1, 3 násobný rozdiel medzi uvedenými mzdami zamestnancov). V príspevku sme sa pokúsili zhrnúť a poskytnúť čo najviac poznatkov o mzdových nerovnostiach na Slovensku a v jeho regiónoch, ktoré determinujú úroveň kvality života obyvateľov a ktoré je potrebné poznať pri skúmaní jej diferencovanej úrovne v regiónoch.

Tento príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu č.2/6042/26, ktorému bol udelený grant na základe odporúčania Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV.

LITERATÚRA

- ATKINSON, A. B. (1974). Poverty and income inequality in Britain. In Wedderburn, D., ed. *Poverty, inequality and class structure*. Cambridge (Cambridge University Press).
- BERGER, P. L. (1993). *Kapitalistická revolúcia*. Bratislava (Archa).
- BODNÁR, J. (2006). *Priemerná mzda na Slovensku versus mzda priemerného Slováka*. Blog. SME.SK (12.1.2006).
- JAROŠ, M. (2006). Mýty o chudobe a sociálnej nerovnosti. *Trend*, 18, 14-16.
- KABÁT, L. (2005). Dôchodková situácia domácností na Slovensku, dôchodková nerovnosť a problém chudoby. *Slovenská štatistika a demografia*, 15, 70-89.
- MICHÁLEK, A. (2005). Koncentrácia a atribúty chudoby na Slovensku na lokálnej úrovni. *Geografický časopis*, 57, 3-22.
- MPSVaR (2005). *Regionálna štatistika ceny práce*. Bratislava, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny.
- PRESTON, T. S. (1971). *Income distribution*. Harmondsworth (Penguin).
- PEDERSEN, P. J., SMITH, N. (1998). *Low incomes in Denmark 1980-1995*. Series Papers, 98-19. Aarhus (Centre for Labour Market and Social Research).
- ŠÚ SR (2005). *Ukazovatele ekonomického vývoja SR za rok 2004 podľa Výberového zisťovania pracovných síl*. Bratislava, Štatistický úrad SR. Dostupné na: <http://www.statistics.sk> (cit.: 2007-04-19).
- ŠÚ SR (2005). *Priemerná mesačná mzda v hospodárstve v rokoch 1994-2005*. Bratislava, Štatistický úrad SR. Dostupné na: <http://www.statistics.sk> (cit.: 2007-04-19).
- ŠÚ SR (2006). *Priemerná mesačná mzda v hospodárstve SR*. Bratislava, Štatistický úrad SR. Dostupné na: <http://www.statistics.sk> (cit.: 2007-04-25).
- TREXIMA (2005). *Regionálna štatistika ceny práce*. Bratislava, Trexima. Dostupné na: <http://www.trexima.sk> (cit.: 2005-12-02).
- TREXIMA (2006). *Regionálna štatistika ceny práce*. Bratislava, Trexima. Dostupné na: <http://www.trexima.sk> (cit.: 2006-12-22).
- VAŠEČKA, I. (2002). Sociálna stratifikácia. In. Kollár, M., Mesežnikov, G., eds. *Slovensko 2002*. Bratislava (Inštitút pre verejné otázky).

REGIONAL WAGE DISPARITIES IN SLOVAKIA IN THE QUALITY OF LIFE CONTEXT

Before 1989, the society of Slovakia was extremely egalitarian (the socialist Czechoslovakia along with Romania and Albania were among the countries with the most levelled-up wages in the world). The changes in the last 15 years brought about the scissor effect in the population's wages. In this period, Slovakia experienced increasing disparities in wages

what have distinctly changed its social stratification. Sociological surveys and statistics prove that a smaller part of population has benefited from reforms in terms of real wages as it earns high wages while a major part of population “lost” and now suffers from lack of means. Disparities in wages are also spatially differentiated. It means that they are determined geographically. For these reasons – increasing wage disparities and spatial differences – this paper concentrates on observation of the gross wage levels of employees in 8 administrative regions of the Slovak Republic and on important categories which indicate and determine wages or their disparities and specific features in individual regions. The results demonstrating the level of wage disparities and different impact of relevant characteristics in individual regions are important not only from the point of view of general cognition but also for their possible application in economic, social, regional and wage or price policies. They represent the basis for wage strategy both in business and other spheres. They also constitute an information source about the labour price in individual regions and the factors that determine it.

Key words: wages and regional disparities, employment characteristics, categories, mean wages, relative rate of disparities, Slovakia

ROVNOVÁHA PRÁCE A BÝVANIA V JEDNOTLIVÝCH OKRESOCH NA SLOVENSKU V KONTEXTE KVALITY ŽIVOTA

Daniel Michniak*

ÚVOD

Bývanie a práca patria medzi najzákladnejšie potreby obyvateľov. Miesto bydliska a miesto pracoviska si obyvatelia vyberajú na základe osobných preferencií a danej situácie na trhu práce a na trhu s bytmi. Keďže charakter priestorového rozmiestnenia obyvateľstva a pracovných miest je rozdielny, vzniká medzi lokalizáciou týchto miest priestorový nesúlad. Vytvárajú sa tak oblasti s prevahou pracovných miest nad počtom miestnych ekonomicky aktívnych obyvateľov a taktiež oblasti s prevahou ekonomicky aktívnych obyvateľov nad počtom dostupných pracovných miest. Ak je v jednej lokalite nadbytok pracovných príležitostí v porovnaní s počtom ekonomicky aktívnych obyvateľov, je potrebné pritiahnúť pracovnú silu z iných regiónov a naopak, ak je v danej lokalite nedostatok pracovných príležitostí, obyvatelia v produktívnom veku si musia hľadať prácu vo vzdialenejších regiónoch. Priestorový nesúlad medzi bydliskom a pracoviskom je možné prekonať pomocou dochádzky do zamestnania. V prípade, že sa dochádzka za prácou z hľadiska dopravných nákladov a straty času v kombinácii s výškou príjmu a nákladmi na nové bývanie stáva neúnosnou, obyvatelia často zmenia pracovisko alebo sa presťahujú do nového bydliska, prípadne sa stávajú nezamestnanými.

Súlad medzi bývaním (trhom s bytmi) a pracovnými príležitosťami (trhom práce) sa vo viacerých rozvinutých ekonomikách stal dôležitou súčasťou verejnej politiky štátu a samosprávy v podobe tzv. politiky rovnováhy práce a bývania (*jobs-housing balance policy*). Dôvodov, prečo sa dostupnosť bývania čoraz viac spája s dostupnosťou pracovných príležitostí, je viacero: zlepšenie kvality života cez lepší prístup k práci, vzdelávaniu a službám, dopyt podnikov po pracovníkoch bývajúcich v blízkom okolí, riešenie dopravných problémov (vysoké cestovné náklady, dopravné zápchy), ochrana životného prostredia, efektívnejšie využitie pôdneho fondu, viac času na oddych a rekreačné aktivity, atď. (Vagač 2003).

Cieľom tejto štúdie je priblížiť pojem rovnováhy práce a bývania (*jobs-housing balance*) – rôzne spôsoby definovania a merania rovnováhy práce a bývania, poukázať na problémy pri chápaní tohoto pojmu a na rôzne pohľady na politiku rovnováhy práce a bývania. Ďalším cieľom je zhodnotiť rovnováhu práce a bývania v jednotlivých okresoch na Slovensku.

DEFINOVANIE ROVNOVÁHY PRÁCE A BÝVANIA

Definovanie rovnováhy práce a bývania nie je jednoduchou úlohou a na úvod môžeme konštatovať, že je jednoduchšie definovať, čo rovnováha práce a bývania

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogmich@savba.sk

nie je, než definovať čo je (Cervero 1989). Na tomto mieste preto uvádzame viaceré definície pojmu rovnováhy práce a bývania.

Rovnováha práce a bývania skúma vzťah medzi dostupným bývaním (bytmi) a dostupnými pracovnými miestami v rámci určitého spoločenstva, relatívne samostatne stojaceho mesta alebo geograficky definovaného subregiónu (SDAG 2002). Jednoducho môžeme povedať, že rovnováha práce a bývania poukazuje na priestorový vzťah medzi počtom pracovných miest a počtom bytov v danej geografickej oblasti. Cieľ rovnováhy práce a bývania sa preto často interpretuje ako existencia približne rovnakého počtu pracovných miest a bytových jednotiek v definovanej geografickej oblasti (Cervero 1989 a 1995).

Región je považovaný za rovnovážny, keď bývajúci pracovníci môžu získať zamestnanie v primeranej vzdialenosti a keď dostupné typy bývania spĺňajú rozmanitosť požiadaviek zamestnancov na bývanie (Giuliano 1991). Rovnováha práce a bývania predstavuje teda viac ako iba kvantitatívny pomer pracovných miest a bytových jednotiek. Dôležitý je aj jej kvalitatívny význam, t. j. prepojenie medzi úrovňou zručností miestnych obyvateľov a miestnymi pracovnými príležitosťami a taktiež medzi platovými podmienkami pracovníkov a miestnymi nákladmi na bývanie (Cervero 1989 a 1995). Pracovné miesta v určitom spoločenstve by teda mali zodpovedať schopnostiam pracovných síl, a bývanie by malo byť cenovo, veľkostne a polohovo dostupné tým, ktorí chcú žiť v príslušnej oblasti (ARC 2002). Rovnováha práce a bývania by mala zohľadňovať náklady na bývanie a typy dostupného bývania a porovnať ich s platovými podmienkami (výškou platu) a druhmi zamestnaní nachádzajúcimi sa v spoločenstve. Rovnováha práce a bývania môže byť definovaná ako zabezpečenie adekvátnej ponuky bývania pre zamestnancov v určitej oblasti (ako napr. spoločenstvo alebo subregión), alebo alternatívne ako adekvátne poskytnutie zamestnania takému množstvu pracovníkov, aby sa naplnila ponuka bývania (SDAG 2002).

Najzreteľnejšími príznakmi nerovnováhy medzi pracovnými príležitosťami a možnosťami bývania sú dochádzka do zamestnania z veľkej vzdialenosti a rastúce problémy s dopravnými zápchami (SDAG 2004).

STANOVENIE GEOGRAFICKEJ MIERKY PRI ŠTÚDIU ROVNOVÁHY PRÁCE A BÝVANIA

Dôležitou úlohou a taktiež aj problémom pri meraní rovnováhy práce a bývania je stanovenie geografickej mierky, t. j. výber priestorových jednotiek vhodných na jej meranie. Čím väčšia je veľkosť geografickej oblasti, tým pravdepodobnejšie je región z hľadiska bývania a práce rovnovážnejší. V extrémnom prípade celá planéta má perfektnú rovnováhu pracovných miest a zamestnaných obyvateľov (Cervero 1996). Meranie stupňa rovnováhy alebo nerovnováhy predstavuje významnú dilemu, pretože región ako celok je v rovnováhe práce a bývania, zatiaľ čo jednotlivé bloky a časti miest často v rovnováhe nie sú (Levine 1998). To znamená, že nie je všeobecne daná geografická mierka, v ktorej sa má hodnotiť rovnováha alebo nerovnováha (Giuliano 1991).

Geografické oblasti rozličnej veľkosti tak definujú rozličné mierky rovnováhy práce a bývania, ktorými sú makro, mezo a mikroúroveň (Peng 1997). Na makroúrovni sa meria rovnováha práce a bývania v jednotlivých krajinách alebo vo veľkých metropolitných regiónoch. Keďže metropolitné regióny sú definované ako ekonomicky sebestačné, ich rovnováha vyplýva z ich definície. Napriek tomu, že

počty pracovných miest a bytov vo veľkej geografickej oblasti sú pravdepodobne vyrovnané, môžu pracujúci v týchto oblastiach prekonávať veľké vzdialenosti na ceste z miesta bývania do miesta pracoviska. Na mikroúrovni sa rovnováha práce a bývania meria v malom spoločenstve a v tomto prípade je podobná pojmu rovnovážne alebo sebestačné spoločenstvo. Tento pojem sa používa pri plánovaní miest, pričom môžeme povedať, že pracovné miesta a bývanie sú v rovnováhe, keď jeho obyvatelia tam žijú a zároveň aj pracujú (Peng 1997). Na mikroúrovni je však nevhodné a dokonca zavádzajúce považovať pracovné miesta a byty za rovnovážne iba v prípade, ak obyvatelia bývajú a pracujú v tom istom mestskom obvode, pretože niektorí môžu dochádzať iba do susedného obvodu, pričom prekonávajú len krátku vzdialenosť. Na odstránenie tohto nedostatku sa môžu využiť tzv. pohyblivé oblasti (*floating catchment areas*) (Peng 1997). Pri meraní pomeru počtu pracovných miest a bytových jednotiek sa každá podoblasť obklopi pásmom určitej šírky a spomínaný pomer sa vypočíta v tejto rozšírenej podoblasti. Najčastejšie sa rovnováha práce a bývania meria na mezoúrovni, t. j. v primeranej dochádzkovej vzdialenosti od miesta pracoviska alebo miesta bydliska, pričom jej definovanie môže byť v mnohých prípadoch subjektívne. Primeraný rozsah dochádzky môžeme definovať ako minimálnu priemernú dochádzku, t. j. požadovanú dochádzku, ktorá maximalizuje prospech obyvateľov pri danom priestorovom rozmiestnení miest bývania a práce. Medzi aktuálnou priemernou dochádzkou a najmenšou nevyhnutnou dochádzkou existuje rozdiel, ktorý sa nazýva nadbytočná dochádzka (*wasteful* alebo *excess commuting*). Vzťahom medzi rovnováhou práce a bývania a dochádzkou do zamestnania sa podrobne venovali M. W. Horner a A. T. Murray (2003), ktorí vytvorili model umožňujúci súčasne premiestňovať pracujúcich obyvateľov a pracovné miesta a tiež aj meniť ich cesty dochádzky do zamestnania.

Rovnováhu práce a bývania teda môžeme merať napr. v rôznych administratívnych jednotkách, ako sú obce, municipality či väčšie administratívne celky, ako napr. okresy. Avšak pri jej hodnotení a uskutočňovaní rôznych opatrení musíme byť opatrní. K obyvateľom zodpovedajúcim požiadavke rovnováhy práce a bývania zaradujeme iba tých, ktorí bývajú a pracujú v tej istej jednotke.

METÓDY MERANIA ROVNOVÁHY PRÁCE A BÝVANIA

Na meranie rovnováhy práce a bývania sa používajú viaceré metódy. Najjednoduchšou a najčastejšie používanou mierou je pomer počtu zamestnancov k počtu domácností v geografickej oblasti (Cervero 1989). Namiesto počtu domácností sa v tomto podiele často používa aj počet obsadených bytových jednotiek, či počet všetkých bytov, kde sa započítavajú aj prázdne byty. Predpoklad jednoduchého pomeru jedného pracovného miesta k jednej domácnosti teda nezohľadňuje domácnosti s viacerými pracovníkmi a taktiež domácnosti bez pracujúcich (napr. obyvatelia v dôchodkovom veku, nezamestnaní). Za rovnovážne môžeme považovať spoločenstvo (priestorovú jednotku) v prípade, že podiel pracovných miest a domácností je približne v intervale 1,2 až 1,3 (SDAG 2002).

Najpresnejšie vyjadrenie rovnováhy práce a bývania predstavuje ukazovateľ vyjadrujúci podiel počtu pracovných miest v danej oblasti a počtu všetkých bývajúcich pracovníkov (SDAG 2002). Tento ukazovateľ použil R. Cervero (1996), pričom na základe jeho hodnôt rozdelil študované mestá do troch skupín: mestá spálne (*dormitory community*) (hodnota podielu menšia ako 0,8), rovnovážne mestá (hodnota podielu od 0,80 do 1,25) a mestá s nadbytkom pracovných miest (hodnota podielu viac ako 1,25). Uvedené krajné hodnoty predstavujú 0,5 štandardných od-

chýlok pod a nad priemerom podielu s konkrétnou hodnotou priemeru 1,02. Podobným spôsobom sa môže na vyjadrenie rovnováhy práce a bývania použiť aj podiel bývajúcich pracovníkov na jedno pracovné miesto (Chen 2000).

Pomer počtu pracovných miest a bytov poukazuje iba na potenciál pre ich väčšiu rovnováhu. Na stupeň realizácie tohto potenciálu poukazuje podiel pracovných miest v spoločenstve (priestorovej jednotke), ktoré sú aktuálne obsadené miestnymi obyvateľmi a naopak, podiel pracujúcich, ktorí si našli prácu v mieste bývania, čo sa nazýva *sebestačnosť*. Sebestačnosť poukazuje na dosiahnutie stavu, ktorý umožňuje ľuďom bývať, pracovať, nakupovať a oddychovať v spoločenstve. Na meranie sebestačnosti môžeme použiť *index nezávislosti*, ktorý sa vypočíta ako počet vnútorných ciest za prácou (v spoločenstve) delený počtom externých ciest za prácou (do aj zo spoločenstva) (Cervero 1996). Čím väčšia je jeho hodnota, tým nezávislejšie alebo sebestačnejšie je spoločenstvo.

K ďalším spôsobom merania rovnováhy práce a bývania patria čas dochádzky do zamestnania a index, vyjadrujúci podiel domácností alebo pracovníkov, ktorí si môžu dovoliť zaplatiť bývanie strednej cenovej kategórie, tzv. *Housing Affordability Index* (SDAG 2004). Alternatívnou mierou môže byť aj dostupnosť meraná ako počet pracovných miest dostupných z miesta bydliska za určitý čas (Levinson 1998). Takýmto spôsobom sa odstráni problém administratívnych alebo historických hraníc, v ktorých rovnováhu práce a bývania meriame.

POLITIKA ROVNOVÁHY PRÁCE A BÝVANIA

Pomerne frekventovanou odpoveďou na nerovnováhu práce a bývania (jej zmiernenie) sa vo vyspelých krajinách stala tzv. politika rovnováhy práce a bývania. Jedným z výsledkov politiky rovnováhy práce a bývania by mal byť pokles počtu dochádzajúcich do zamestnania, ktorí prekračujú hranice definovanej oblasti. Podľa niektorých autorov geografická rovnováha medzi bývaním a pracovnými miestami v určitom regióne prináša veľa výhod, ku ktorým patrí redukcia dopravných zápch, menej emisií, menšie náklady pre dochádzajúcich, menšie verejné výdavky na zariadenia a služby, väčšia stabilita rodín a vyššia kvalita života (Armstrong a Sears 2001).

Existuje však iba malá zhoda v otázke, čo rovnováha práce a bývania znamená a málo dôkazov o tom, že rovnováha práce a bývania má významný vplyv na riešenie problémov dopravných zápch a problému znečistenia ovzdušia (Giuliano 1991). Kritici rovnováhy práce a bývania tvrdia, že existuje množstvo faktorov brániacich obyvateľom bývať v blízkosti pracoviska a že na tvorbu rovnováhy pôsobia trhové sily, t. j. že obyvatelia a firmy sa umiestňujú tak, aby redukovali nerovnováhu. Poukazujú pritom aj na iné nástroje, ako sú napr. spoplatnenie ciest, parkovacie obmedzenia, ktoré napomáhajú redukcii celkovej precestovanej vzdialenosti viac ako rovnováha práce a bývania patriaca medzi iniciatívy vychádzajúce z využitia zeme (Wachs et al. 1993). Na redukcii celkovej dochádzky je potrebné vybudovať viac bytov v oblastiach s dostatkom pracovných príležitostí a snažiť sa o redukciiu externej dochádzky prostredníctvom výstavby bytov, ktoré vyhovujú finančným možnostiam a preferenciám pracovníkov. Aj v prípade, že sa dosiahne rovnováha práce a bývania, či už prostredníctvom činnosti riadiacich orgánov alebo pôsobením trhových síl, negarantuje to sebestačnosť oblasti alebo zníženie externej dochádzky. Kvalitatívny nesúlads (nehoda) medzi príjmami pracovníkov a cenami bytov je väčšou bariérou pre vyrovnanú rast než kvantitatívny nesúlads (Cervero 1996).

Efektivita politiky rovnováhy práce a bývania závisí do značnej miery na ochote vybrať si lepšiu dostupnosť pracoviska na úkor často horšej kvality bývania (menšia rozloha bytu, hustejšia zástavba), než by mohli mať v prípade bydliska vo väčšej vzdialenosti od lokalít s vysokou koncentráciou pracovných miest (Levine 1998). Cieľom politiky rovnováhy práce a bývania by malo byť dať pracujúcim možnosť bývať v blízkosti miesta pracoviska (Levine 1998). Rovnováha práce a bývania by mala byť o prekonávaní bariér mobility obyvateľov, nie o prikazovaní obyvateľom, kde majú žiť (Cervero 1996).

ROVNOVÁHA PRÁCE A BÝVANIA V JEDNOTLIVÝCH OKRESOCH NA SLOVENSKU

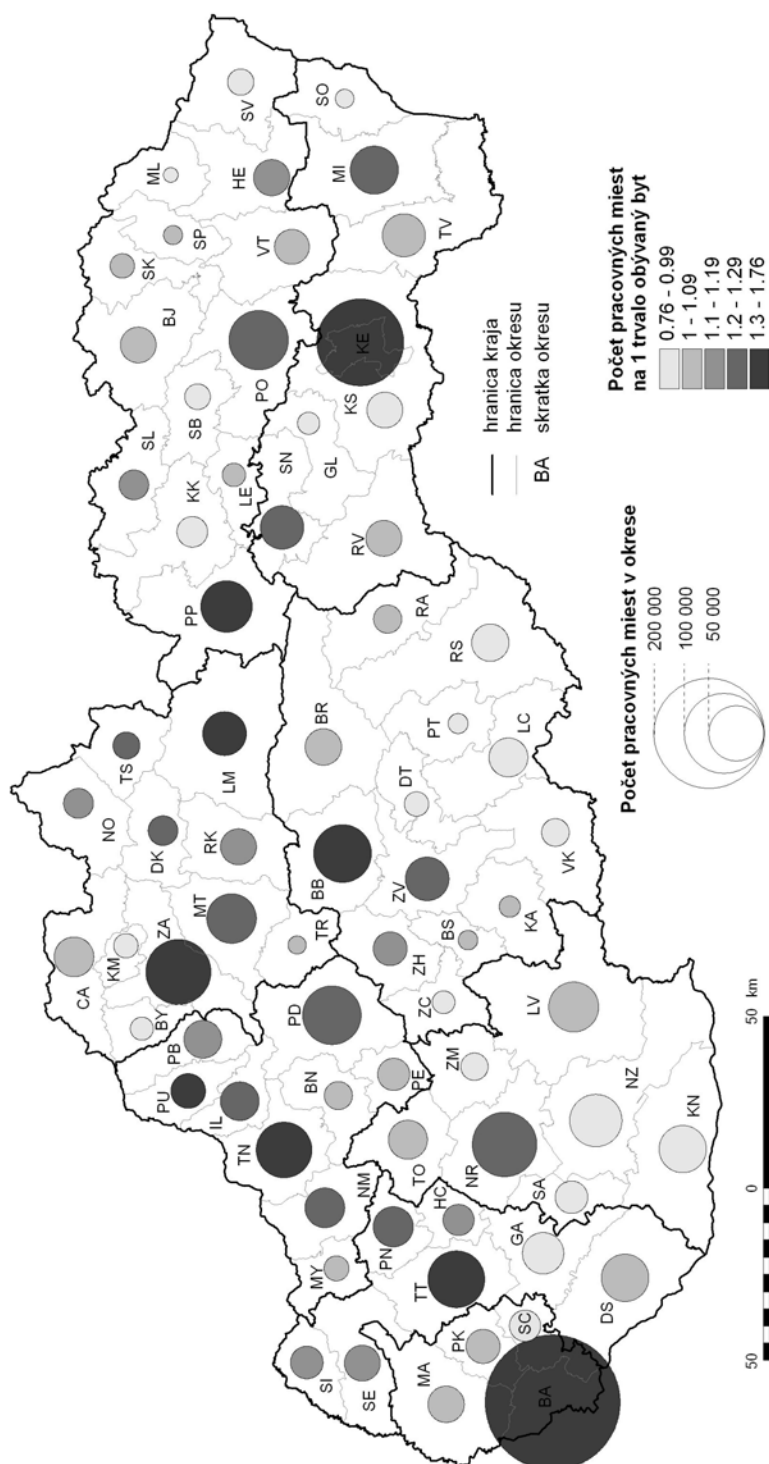
Pri hodnotení rovnováhy práce a bývania na Slovensku sme vychádzali z údajov zo sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2001 a z rozdelenia Slovenska na 72 okresov, pretože mestá Bratislava a Košice sme považovali za samostatné a vnútorne nerozčlenené okresy.

Ako sme už uviedli vyššie, najjednoduchším ukazovateľom vyjadrujúcim rovnováhu práce a bývania je *podiel počtu pracovných miest a počtu bytov*. Pri jeho výpočte môžeme vychádzať napr. z počtu všetkých bytov, alebo počtu trvalo obývaných bytov, ktorý sme využili v tejto štúdii (obr. 1). Pretože tento ukazovateľ nezohľadňuje byty s viacerými pracujúcimi a taktiež byty s obyvateľmi v poproduktívnom veku, považujeme hodnotenie rovnováhy podľa tohto ukazovateľa iba za orientačné z hľadiska určenia rovnováhy práce a bývania. Počet pracovných miest v okrese sa rovná súčtu počtov pracovných miest vo všetkých obciach okresu. Počet pracovných miest v jednotlivých obciach sme vypočítali tak, že sme od počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov obce odpočítali počet nezamestnaných, počet obyvateľov na materskej dovolenke a počet odchádzajúcich za prácou z tejto obce do iných obcí a pripočítali počet dochádzajúcich za prácou do obce.

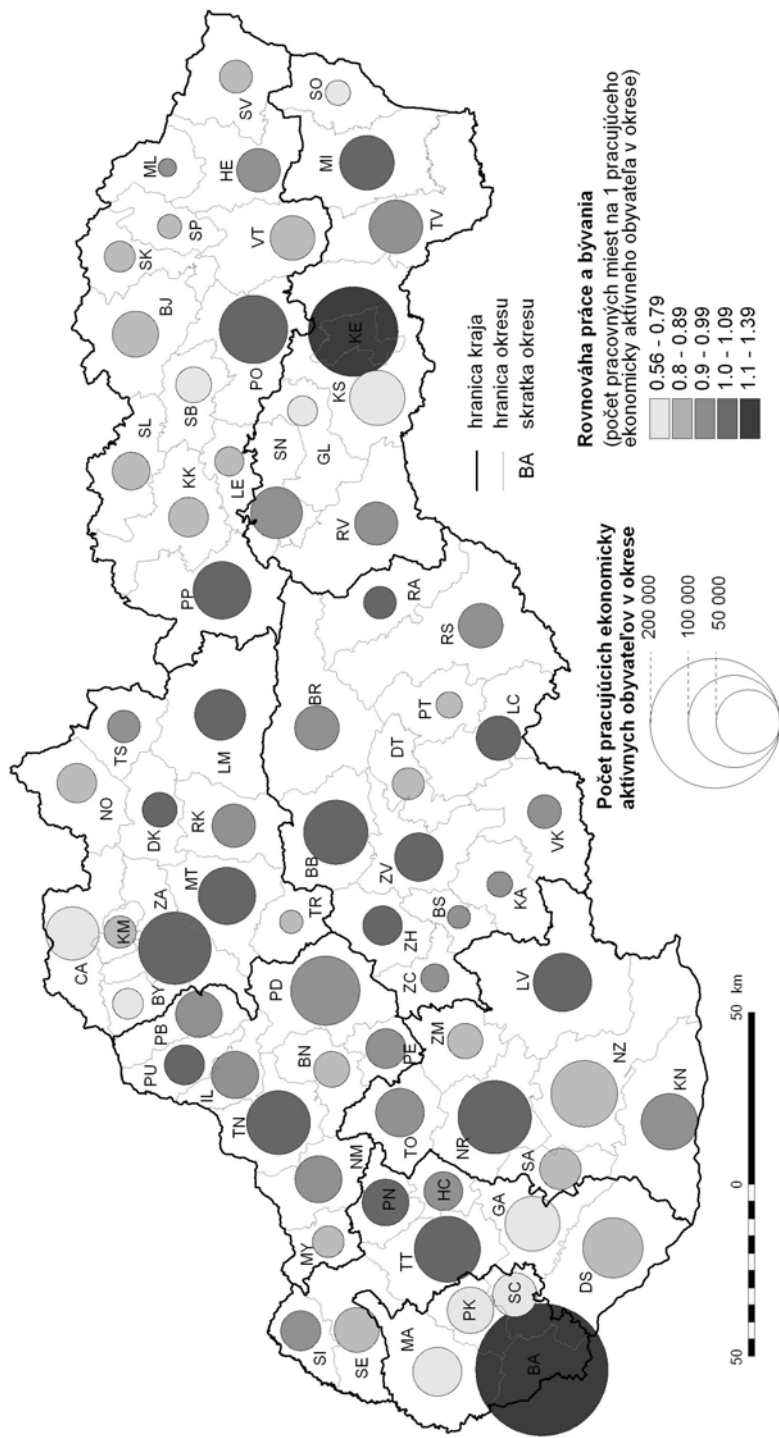
Hodnota tohto ukazovateľa pre celé Slovensko je 1,20 pracovných miest na jeden trvalo obývaný byt. K okresom vyznačujúcim sa rovnováhou práce a bývania z hľadiska tohto ukazovateľa zaraďujeme okresy Michalovce, Nové Mesto nad Váhom, Spišská Nová Ves, Prievidza, Ilava, Martin, Dolný Kubín, Piešťany, Prešov, Tvrdošín, Zvolen, Nitra a Liptovský Mikuláš, v ktorých má tento ukazovateľ hodnoty v intervale 1,20 do 1,30.

Nízke hodnoty tohto ukazovateľa (do 1,00) sú v okresoch s nadpriemernou nezamestnanosťou (napr. Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Sobrance, Kežmarok, Sabinov a Lučenec) a v okresoch s intenzívnou odchádzkou za prácou do iných okresov (napr. Senec, Bytča a Galanta), pričom v okresoch Košice-okolie (0,76) a Poltár (0,79) sa prejavuje vplyv oboch faktorov, o čom svedčia najnižšie hodnoty uvedeného ukazovateľa. S výnimkou okresu Lučenec majú okresy v tejto skupine negatívne saldo dochádzky a mnohí obyvatelia sú nútení dochádzať za prácou do iných okresov. Najmä v prípade uvedených okresov s nadpriemerným podielom nezamestnaných svedčia hodnoty tohto ukazovateľa o nepriaznivých podmienkach z hľadiska kvality života.

Na druhej strane existujú okresy s dostatkom pracovných miest, ktoré potrebujú aj pracovnú silu z okolia, ktoré majú viac ako 1,30 pracovných miest na jeden trvalo obývaný byt. Patria k nim okresy, v ktorých sa nachádzajú najvýznamnejšie centrá dochádzky ako Trnava (1,34), Banská Bystrica, Trenčín, Púchov, Poprad, Žilina, Košice (1,47) a najmä Bratislava (1,76).

Obr. 1. Počet pracovných miest na jeden trvalo obývaný byt v jednotlivých okresoch

Obr. 2. Rovnováha práce a bývania v jednotlivých okresoch

Kvantitatívnu rovnováhu práce a bývania JHB_i môžeme najpresnejšie vyjadriť ako *podiel počtu pracovných miest j_i v oblasti a počtu pracujúcich s bydliskom v tejto oblasti w_i* .

$$JHB_i = \frac{j_i}{w_i} \quad (1)$$

Pri hodnotení rovnováhy práce a bývania na úrovni okresov vypočítame hodnotu tohto ukazovateľa ako podiel počtu pracovných miest v okrese a počtu pracujúcich s bydliskom v tomto okrese (t. j. počtu zamestnaných ekonomicky aktívnych obyvateľov okresu).

Hodnoty tohto ukazovateľa sa v súbore 72 okresov pohybujú od 0,56 (Košice-okolie) po 1,39 (Bratislava) pracovných miest na jedného pracujúceho obyvateľa s bydliskom v tomto okrese (obr. 2). Hodnota tohto ukazovateľa pre celé Slovensko je 0,977 a v tomto prípade to znamená, že 97,7 % zo všetkých pracujúcich občanov Slovenska pracuje na Slovensku. Hodnota ukazovateľa menšia ako 1,0 svedčí o tom, že v okrese je menej pracovných miest, ako je počet zamestnaných ekonomických obyvateľov bývajúcich v tomto okrese. Niektorí obyvatelia tak musia kvôli zamestnaniu dochádzať do iných okresov.

Na veľkú nerovnováhu práce a bývania poukazujú hodnoty tohto ukazovateľa do 0,79 v okresoch Košice-okolie (0,56), Senec (0,67), Sabinov (0,69), Pezinok (0,72), Sobrance, Gelnica, Malacky, Čadca (po 0,74), Bytča (0,76), Galanta (0,76), Námestovo (0,77), Kysucké Nové Mesto (0,77), Detva (0,78) a Poltár (0,79). V týchto okresoch aspoň každý piaty obyvateľ pracuje v inom okrese na Slovensku, alebo aj v zahraničí. Vo väčšine prípadov ide o okresy, nachádzajúce sa v zázemí veľkých miest, ktoré majú naopak viac pracovných miest ako miestnych pracujúcich a potrebujú pracovníkov z iných okresov. Takouto nerovnováhou sa vyznačujú okresy Bratislava (1,39), Košice (1,26), Zvolen (1,09), Banská Bystrica (1,08), Žilina (1,08), Poprad (1,07), Michalovce (1,04), Nitra (1,04), Lučenec (1,03), Trenčín (1,02), Prešov a Revúca (po 1,01).

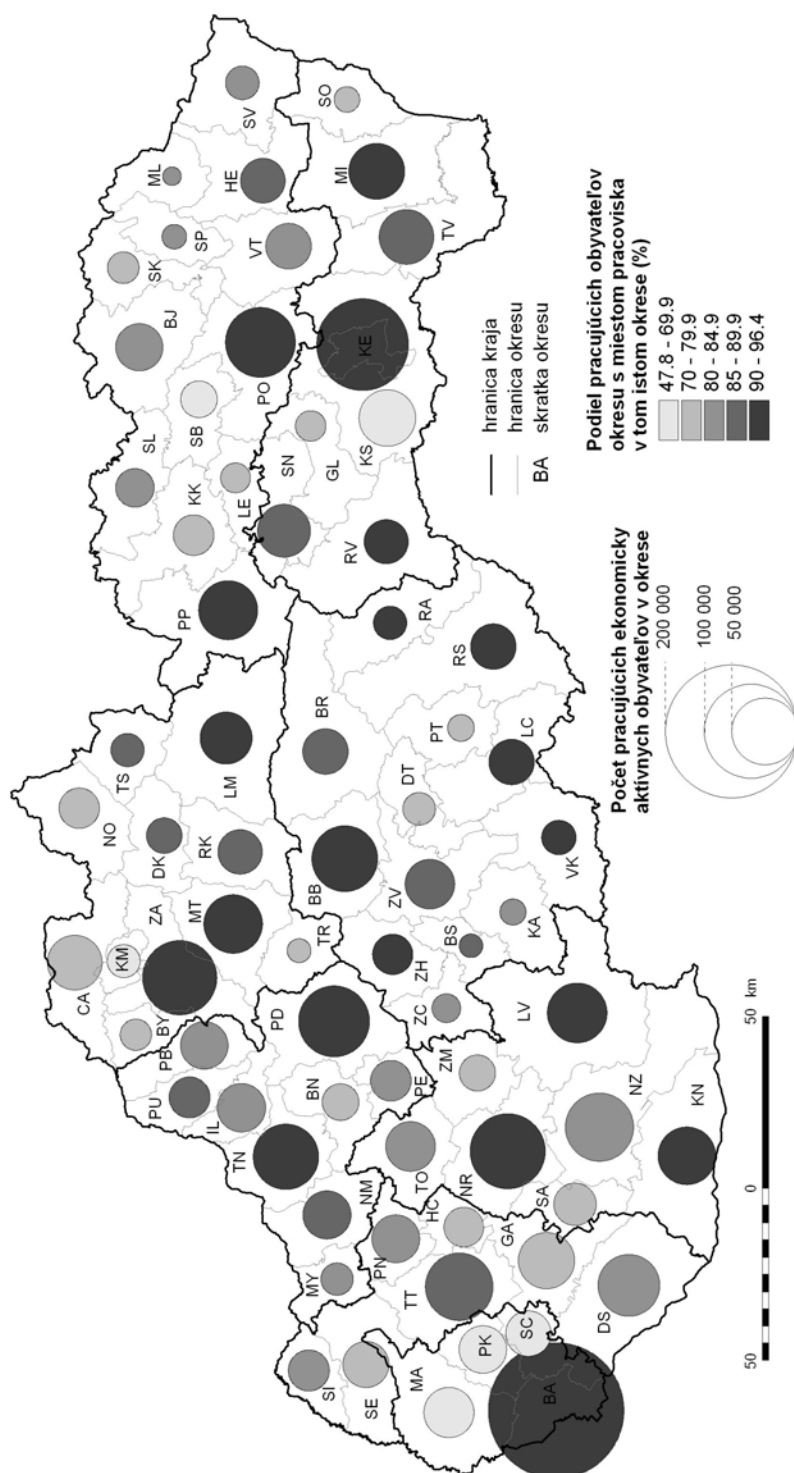
Keďže viaceré okresy prvej skupiny predstavujú zázemia funkčných mestských regiónov, ktorých centrá sa nachádzajú v okresoch druhej skupiny, bolo by vhodné hodnotiť rovnováhu práce a bývania v takýchto spojených regiónoch. Príkladmi takýchto regiónov sú napr. región Bratislavy ako spojenie Bratislavy a okresov Malacky, Pezinok a Senec, región Košíc tvorený mestom Košice a okresom Košice-okolie, región Žiliny (okresy Žilina, Bytča a Kysucké Nové Mesto), región Michaloviec (okresy Michalovce a Sobrance), región Prešova (okresy Prešov a Sabinov), región Martina (okresy Martin a Turčianske Teplice), región Lučenca (okresy Lučenec a Poltár), región Zvolena (okresy Zvolen a Detva) a región Spišskej Novej Vsi (okresy Spišská Nová Ves a Levoča). Tieto regióny sa potom vyznačujú väčšou rovnováhou práce a bývania, o čom sa môžeme presvedčiť na základe hodnôt tohto ukazovateľa v tab. 1.

Všetky okresy so záporným saldom dochádzky majú hodnotu ukazovateľa menšiu ako 1 a všetky okresy s kladným saldom majú hodnotu väčšiu ako 1. Je to preto, že tento ukazovateľ vyjadruje podiel salda dochádzky v okrese b_i a počtu pracujúcich obyvateľov bývajúcich v okrese w_i , pričom k tomuto pomeru je pripočítaná hodnota 1 (pozri vzťah 2).

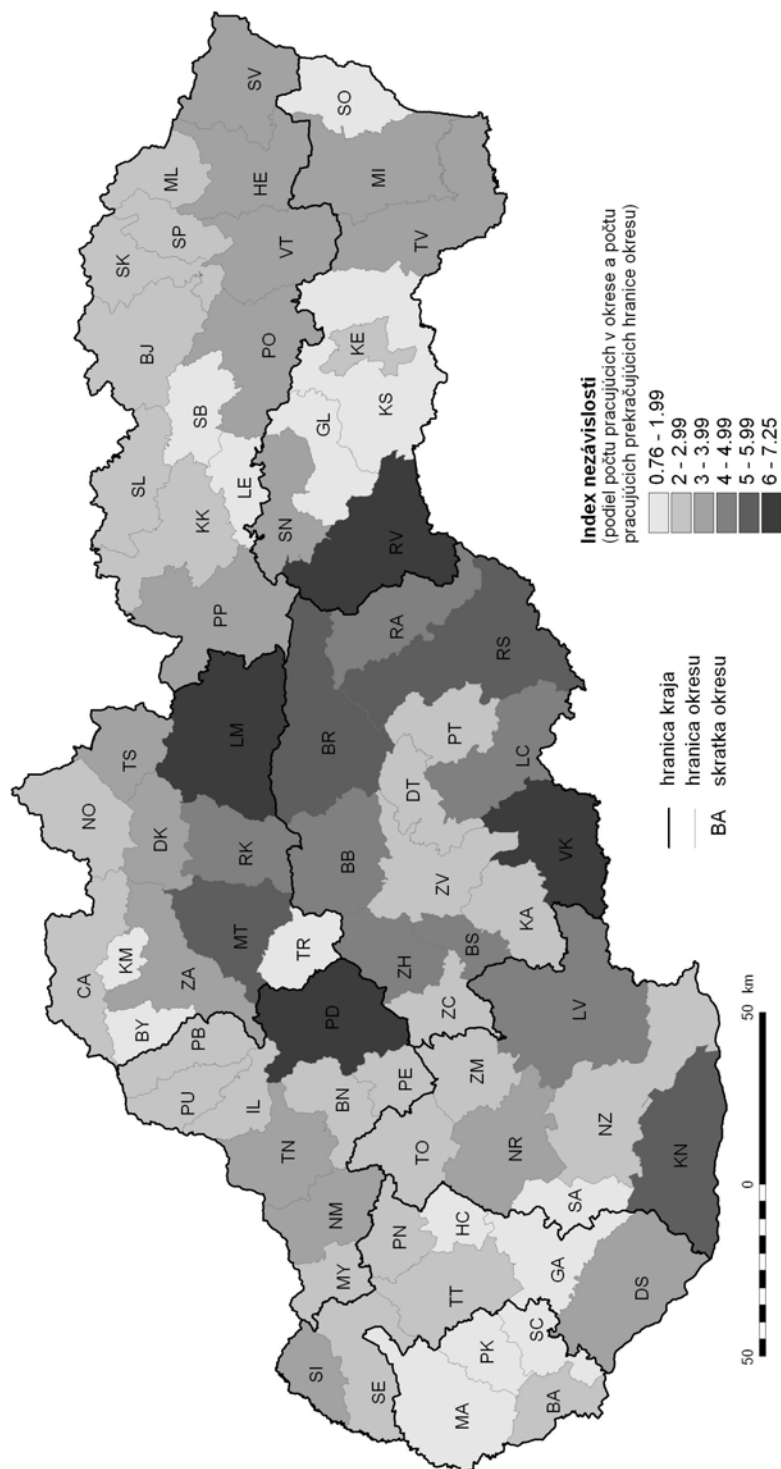
Tab. 1. Hodnoty ukazovateľov rovnováhy práce a bývania a sebestačnosti vo vybraných okresoch a regiónoch

	A	B	C	D	A	B	C	D	
Bratislava	1,76	1,39	96,4	2,08	Prešov	1,27	1,01	88,5	3,63
Malacky	1,07	0,74	63,5	1,35	Sabinov	0,87	0,69	63,8	1,53
Pezinok	1,06	0,72	61,5	1,25	Región PO, SB	1,18	0,94	88,1	4,84
Senec	0,99	0,67	50,3	0,76	Martin	1,24	1,00	91,2	5,11
Región BA, MA, PK, SC	1,58	1,21	97,4	3,76	Turčianske Teplice	1,04	0,82	70,9	1,78
Košice	1,47	1,26	94,5	2,53	Región MT, TR	1,17	1,00	89,1	4,13
Košice-okolie	0,76	0,56	47,8	0,79	Zvolen	1,29	1,09	86,2	2,36
Región KE, KS	1,29	1,07	96,8	7,20	Detva	0,91	0,78	71,8	2,06
Žilina	1,42	1,08	91,3	3,63	Región ZV, DT	0,93	0,96	92,2	7,69
Bytča	0,99	0,76	68,6	1,77	Lučenec	0,98	1,03	92,0	4,94
Kysucké Nové Mesto	0,99	0,77	64,5	1,34	Poltár	0,79	0,79	73,2	2,28
Región ZA, BY, KM	1,30	0,99	90,9	5,25	Región LC, PT	1,19	0,93	86,9	4,59
Michalovce	1,22	1,04	89,6	3,62	Spišská Nová Ves	1,23	0,95	84,2	3,15
Sobrance	0,82	0,74	67,5	1,75	Levoča	1,06	0,85	72,5	1,80
Región MI, SO	1,15	0,99	90,6	5,16	Región SN, LV	1,19	0,93	86,9	4,59

Poznámka: A – podiel počtu pracovných miest v oblasti (okres, región) a počtu trvalo obývaných bytov v oblasti, B – podiel počtu pracovných miest v oblasti a počtu pracujúcich ekonomicky aktívnych miest s bydliskom v oblasti, C – podiel pracujúcich s miestom pracoviska v tej istej oblasti, D – index nezávislosti

Obr. 3. Pracujúci obyvatelia s miestom pracoviska v tom istom okrese

Obr. 4. Index nezávislosti z hľadiska pohybu za prácou cez hranice okresu

$$JHB_i = 1 + \frac{b_i}{w_i} \quad (2)$$

Medzi hodnotami rovnováhy práce a bývania podľa uvedených dvoch ukazovateľov existuje silná priama korelácia, o čom svedčí aj hodnota Pearsonovho korelačného koeficientu (0,78).

Tieto výsledky hodnotia vzťah pracovných miest a bývajúcich pracovníkov a nie vzťah pracovných miest a ekonomicky aktívnych obyvateľov, a preto neberú do úvahy vplyv nezamestnanosti.

Použité ukazovatele rovnováhy práce a bývania – pomer počtu pracovných miest a bytov a taktiež aj pomer počtu pracovných miest a zamestnaných obyvateľov v určitej oblasti – poukazujú iba na potenciál pre väčšiu rovnováhu práce a bývania. Na stupeň realizácie tohto potenciálu poukazuje podiel pracovných miest v okrese, ktoré sú aktuálne obsadené miestnymi obyvateľmi a naopak podiel pracujúcich, ktorí si našli prácu v mieste bývania, čo sa označuje ako *sebestačnosť*. Sebestačnosť poukazuje na dosiahnutie stavu, ktorý umožňuje ľuďom bývať, pracovať, nakupovať a oddychovať v tej istej priestorovej jednotke.

V tomto príspevku sme hodnotili sebestačnosť slovenských okresov na základe dvoch ukazovateľov. Prvým ukazovateľom je podiel pracujúcich, ktorí si našli prácu v okrese (v niektorej obci okresu). Čím väčšia je hodnota ukazovateľa tým sebestačnejší je okres z hľadiska ponuky práce pre svojich obyvateľov (obr. 3). Na základe *podielu pracujúcich, ktorí si našli prácu v okrese* môžeme rozčleniť okresy na okresy veľmi závislé od pracovných príležitostí v iných okresoch alebo v zahraničí (do 69,9 %), okresy závislé (70,0-79,9 %), čiastočne závislé (80,0-84,9 %), čiastočne sebestačné (85,0-89,9 %) a okresy sebestačné (nad 90 %).

Keďže okresy veľmi závislé od pracovných príležitostí v iných okresoch predstavujú zázemia veľkých miest s dostatočnou ponukou pracovných miest, nepovažujeme túto závislosť za negatívnu. Nepriaznivá situácia je najmä v okresoch Námestovo, Svidník, Stropkov a Stará Ľubovňa, v ktorých pracujúci obyvatelia majú problém nájsť si pracovné miesto v niektorej obci okresu a dochádzajú za prácou mimo okresu a zároveň sa tieto okresy nachádzajú vo väčšej vzdialenosti od významných centier dochádzky.

Ak by sme za ukazovateľ kvality života považovali možnosť pracovať v okrese bydliska, nepriaznivé podmienky majú najmä uvedené okresy a najlepšia situácia by bola práve v sebestačných okresoch Poprad (90,6), Martin, Žilina, Prievidza, Lučenec, Liptovský Mikuláš, Banská Bystrica, Košice, Bratislava (96,4).

Druhým ukazovateľom sebestačnosti je *index nezávislosti* (Cervero 1996), ktorý sa vypočíta ako podiel počtu vnútorných ciest za prácou (v regióne) a počtu externých ciest za prácou (do aj z regiónu). Čím väčšia je jeho hodnota tým nezávislejší alebo sebestačnejší je región (obr. 4).

V prípade okresov index nezávislosti vyjadruje podiel počtu ciest za prácou vnútri okresu a počtu ciest za prácou prekračujúcich hranice okresu (súčet odchádzajúcich za prácou do iných okresov a dochádzajúcich z iných okresov).

Podľa hodnôt indexu nezávislosti môžeme rozdeliť okresy na okresy veľmi závislé od pohybu obyvateľov za prácou cez hranice okresu (0,76-1,99), okresy závislé (2-2,99), okresy čiastočne závislé (3-3,99), okresy čiastočne nezávislé (4-4,99) a okresy nezávislé od pohybu obyvateľov za prácou (5-7,25).

Medzi hodnotami oboch ukazovateľov sebestačnosti (podiel pracujúcich, ktorí si našli prácu v mieste bývania a indexu nezávislosti) existuje silná priama korelácia o čom svedčí hodnota Pearsonovho korelačného koeficientu 0,76. Pri tomto ukazovateli sa prejavuje závislosť okresov s významnými centrami dochádzky od okresov, ktoré sú zdrojmi pracovných síl pre podniky v týchto centrách.

ZÁVER

V tejto štúdii sme sa venovali niektorým teoretickým aspektom rovnováhy práce a bývania a pokúsili sme sa zhodnotiť rovnováhu práce a bývania na úrovni jednotlivých okresov. Pri skúmaní rovnováhy práce a bývania existujú viaceré problémy napr. ako definovať túto rovnováhu, v akej mierke ju máme hodnotiť, aký ukazovateľ máme použiť. Tieto nejasnosti sa prejavujú v tom, že je obtiažne určiť, ktoré priestorové jednotky sa vyznačujú rovnováhou práce a bývania. Oveľa jednoduchšie je povedať, ktoré priestorové jednotky sa vyznačujú nerovnováhou práce a bývania.

Na meranie rovnováhy práce a bývania v jednotlivých okresoch sme použili dva ukazovatele vyjadrujúce podiel počtu pracovných miest a počtu bytov v okrese a podiel počtu pracovných miest v okrese a počtu pracujúcich s bydliskom v tomto okrese. V ďalšej časti sme hodnotili sebestačnosť jednotlivých okresov na základe dvoch ukazovateľov, podiel pracujúcich obyvateľov okresu, ktorí pracujú v okrese a na základe indexu nezávislosti, ktorý vyjadruje podiel počtu ciest za prácou vnútri okresu a počtu ciest za prácou prekračujúci hranice okresu.

Ak by sme za ukazovateľa kvality života považovali možnosť pracovať v okrese bydliska, najlepšia situácia by bola práve v sebestačných okresoch Poprad, Martin, Žilina, Prievidza, Lučenec, Liptovský Mikuláš, Banská Bystrica, Košice a Bratislava. Naopak nepriaznivá situácia je najmä v okresoch Námestovo, Svidník, Stropkov a Stará Ľubovňa, v ktorých pracujúci obyvatelia majú problém nájsť si pracovné miesto v niektorej obci okresu a dochádzajú za prácou mimo okresu a zároveň sa tieto okresy nachádzajú vo väčšej vzdialenosti od významných centier dochádzky.

Hodnoty ukazovateľov rovnováhy práce a bývania a taktiež aj ukazovateľov sebestačnosti ovplyvňuje existujúce členenie Slovenska na okresy. Pre lepšie určenie rovnováhy práce a bývania, vyslovenie záverov o rovnováhe práce a bývania a prijatie nejakých opatrení na zmiernenie zistenej nerovnováhy by bolo vhodné rovnováhu hodnotiť vo funkčných mestských regiónoch, pri vymedzení ktorých by mal byť dosiahnutý určitý stupeň nezávislosti a sebestačnosti. K tomu by bolo potrebné mať úplnú maticu údajov o dochádzke medzi jednotlivými obcami, ktorá by umožnila vytvoriť regióny vyznačujúce sa určitým stupňom rovnováhy práce a bývania.

Vo viacerých prípadoch sa tak objavila existencia susedných okresov, v ktorých je práca a bývanie v nerovnováhe, pričom v jednom z nich je prevaha pracujúcich nad počtom pracovných miest a v druhom zase prevaha pracovných miest nad počtom pracujúcich. Preto sme vytvorili deväť regiónov, ktoré vznikli spojením viacerých okresov (2, 3, 4 okresy), pričom môžeme povedať, že jeden okres predstavuje jadrovú a ďalšie periférnu časť funkčného mestského regiónu. Tieto regióny sa vyznačujú väčšou rovnováhou práce a bývania, sú sebestačnejšie z hľadiska ponuky práce pre svojich obyvateľov a menej závislé od dochádzky za prácou prekračujúcej ich hranice.

Táto štúdia vznikla v rámci riešenia projektu č. 6038 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- ARC (2002). *Jobs-housing balance*. Atlanta (Regional Commission).
- ARMSTRONG, M., SEARS, B. (2001). *The new economy and jobs/housing balance in Southern California*. Los Angeles (Southern California Association of Governments).
- CERVERO, R. (1989). Jobs-housing balancing and regional mobility. *APA Journal*, 136-150.
- CERVERO, R. (1995). Planned communities, self-containment and commuting: a cross-national perspective. *Urban Studies*, 32, 1135-1161.
- CERVERO, R. (1996). Jobs-housing balance revisited. *Journal of the American Planning Association*, 62, 492-511.
- GIULIANO, G. (1991). Is jobs-housing balance a transportation issue? *Transportation Research Record*, 1305, 305-312.
- HORNER, M. W., MURRAY, A. T. (2003). A multi-objective approach to improving regional jobs-housing balance, *Regional Studies*, 37, 135-146.
- CHEN, H. P. (2000). Commuting and land use patterns. *Geographical and Environmental Modelling*, 4, 163-173.
- LEVINE, J. (1998). Rethinking accessibility and jobs-housing balance. *Journal of the American Planning Association*, 64, 133-149.
- LEVINSON, D. M. (1998). Accessibility and the journey to work. *Journal of Transport Geography*, 6, 11-21.
- PENG, Z. R. (1997). The jobs-housing balance and urban commuting. *Urban Studies*, 34, 1215-1235.
- SDAG (2002). *Assessment of jobs-housing balance*. In Draft existing conditions report – I-15. Interregional partnership. San Diego (San Diego Association of Governments and Western Riverside Council of Governments), pp. 17-22.
- SDAG (2004). *I-15 Interregional Partnership. Final Report*. San Diego (San Diego Association of Governments, and Western Riverside Council of Governments).
- VAGAC, L. (2003). *Bytová výstavba, mobilita, zamestnanosť – vybrané súvislosti*. Bratislava (Centrum pre hospodársky rozvoj).
- WACHS, M., TAYLOR, B. D., LEVINE, N., ONG, P. (1993). The changing commute: a case-study of the jobs-housing relationship over time. *Urban Studies*, 30, 1711-1729.

THE JOBS-HOUSING BALANCE IN INDIVIDUAL DISTRICTS OF SLOVAKIA IN THE QUALITY OF LIFE CONTEXT

The aim of this study is to explain the notion of the *jobs-housing balance* (different ways of defining and measuring the balance, problems of its interpretation) and to evaluate the jobs-housing balance in 72 districts of Slovakia based on the 2001 census data. Two indicators, which represent the share of jobs and dwellings in a district (Fig. 1) and the share of jobs in a district and the number of working persons with residences in the district (Fig. 2) were used for measuring the jobs-housing balance in individual districts. The self-containment of individual districts based on two indicators: share of working persons in the district who work within the district (Fig. 3), and on the independence index (Fig. 4), which represents the share of commuting trips within the district and the commuting trips outside the district were also assessed.

The results show that it is much simpler to state which spatial units are characterized by jobs-housing imbalance than the opposite. The existing division of Slovakia into districts determines the values of jobs-housing indicators and those of self-containment. In several cases, the existence of neighbouring districts with jobs-housing imbalances appeared, while

in one of them the number of workers prevails over the number of jobs and in another, jobs prevail over the number of workers. For that reason, nine regions were formed by joining several districts (2, 3, 4 districts), with one district representing the node part and others representing the peripheral part of the functional urban region. These regions are characterized by the job-housing balance, they are more self-contained from the point of view of jobs for their population and less dependent on commuting outside their boundaries (see Tab. 1).

Key words: jobs-housing balance, place of work, place of residence, self-containment, quality of life, Slovakia, districts

**PRIAME DOPRAVNÉ PREPOJENIA AKO INDIKÁTOR
KVALITY ŽIVOTA: PRÍKLAD BÝVALÝCH OKRESNÝCH
MIEST SLOVENSKA**

*Vladimír Székely**

ÚVOD

Autori, ktorí sa hlbšie zaoberajú problematikou kvality života, konštatujú, že prakticky neexistuje žiadna „všeobecná dohoda“ ohľadne komponentov, ktoré tvoria kvalitu života. Taktiež existujú rôznorodé názory na to, čo vlastne termín „kvalita života“ znamená, ako by sa mala merať a podobne (Ira 2005). Čo je však podstatné a z hľadiska výskumu rôznych aspektov kvality života mimoriadne dôležité je skutočnosť, že atribúty komplexnosti a dvojdimenzionality vyjadrenej nielen objektívnou realitou skúmaných indikátorov, ale aj ich subjektívnou interpretáciou, sú imanentné pre teoretické a aplikačné prístupy predstaviteľov viacerých vedných disciplín.

Geografický prístup pri štúdiu kvality života vychádza z predpokladu, že kvalita života má aj svoj priestorový rozmer. Kvalita života v jednej geograficky vymedzenej oblasti môže byť a spravidla aj je odlišná od kvality života v inej oblasti. Masam (2002) hovorí o existencii tzv. „geografickej dimenzie kvality života“, ktorá môže byť priradená k podmienkam prostredia, v ktorých ľudia žijú (napr. kvalita bytového fondu), alebo k určitým atribútom ľudí samotných (napr. k ich zdravotnému stavu alebo k ich príjmovej úrovni).

Úroveň kvality života obyvateľstva vo vymedzených priestorových jednotkách sa považuje za významný indikátor ich konkurencieschopnosti. Priestorové jednotky, ktorých parciálne indikátory kvality života vykazujú objektívne registrované a subjektívne percipované priaznivé hodnoty, sú spravidla atraktívnymi miestami pre trvalý pobyt, podnikateľské aktivity alebo rekreáciu. Vo vzájomnej súťaži porážajú lokality a regióny s menej priaznivými hodnotami relevantných indikátorov. Otázkou, na ktorú prakticky neexistuje jednoznačná odpoveď, a preto zostáva stále otvorenou, je práve určenie tých relevantných indikátorov, ktorými chceme charakterizovať stav kvality života v geograficky vymedzenej oblasti.

Výber vhodných „objektívnych“ indikátorov zo širokej škály štatisticky evidovaných a často z hľadiska charakteristiky úrovne kvality života aj kontradiktívnych indikátorov je spolu s následnou interpretáciou dosiahnutých výsledkov často podrobovaný tvrdej kritike. Je zrejmé, že výber indikátorov, ktorými bádateľ charakterizuje geografickú jednotku a jej obyvateľov, môže byť účelový a pri súčasnej tvrdej konkurencii regiónov a miest môže mať prakticky subjektívna interpretácia úrovne kvality života ďalekosiahle dôsledky pre jednotlivé regióny a mestá z hľadiska ich populačného rastu, podnikateľských aktivít a návštevnosti. Niektoré regióny a mestá môžu byť zvýhodnené, iné sa môžu výberom nevhodných indikátorov dostať do kategórie neatraktívnych priestorových jednotiek pre bývanie, podnikanie a trávenie voľného času.

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, szekely@savba.sk

CIEĽ PRÁCE A POUŽITÁ METODIKA ZBERU DÁT

Hlavným cieľom predkladanej štúdie je skúmať kvalitu života obyvateľov bývalých okresných miest Slovenska (a ich spádového územia) prostredníctvom merania priamej dopravnej dostupnosti a priamych dopravných väzieb. Vychádzame z presvedčenia, že existencia možnosti priameho dopravného prepojenia osôb, vychádzajúcich z cielene formovaných (ale hierarchicky nerovnomerných) pólov rastu, je významným indikátorom ich kvality života. Priame dopravné prepojenia šetria čas, zvyšujú pohodlie cestujúcich (najmä cestujúcich s objemnou batožinou) a výrazne redukovávajú potenciálne ťažkosti s meškaním spojov, resp s neočakávaným výpadkom nadväzných spojov, ktoré ovplyvňujú, resp. môžu výrazne ovplyvniť plány postihnutých cestujúcich. Skúsenosti cestujúcich s využívaním verejných dopravných liniek jednoznačne poukazujú na opodstatnenosť akceptovania potenciálnych nebezpečenstiev v súvislosti s absenciou priameho dopravného prepojenia východzieho a konečného bodu realizovanej cesty, čím je z hľadiska kvality života obyvateľov dotknutých miest nepriamo zdôraznený význam priamych dopravných prepojení.

Na Slovensku nie je skúmanie a meranie dopravnej dostupnosti veľmi frekventovanou výskumnou témou. Existujú však viaceré pozoruhodné práce, ktoré sa pri skúmaní slovenskej reality nechali v rovine teoreticko-metodologickej inšpirovať prácami anglicky a poľsky píšucich autorov. Príkladom môžu byť práce Tolmáčiho (1999) a Michniaka (2003). Oba autori sa venujú kritickému zhodnoteniu nového územno-správneho členenia Slovenska, pričom Tolmáči (1999), aplikujúc asymetrickú (váženú) dostupnosť uzla v sieti autobusovej a železničnej dopravy (metrická dostupnosť, pri ktorej sa binárna dostupnosť dvoch uzlov vyčísľuje na základe počtu obyvateľov skúmaných uzlov), si všima zaradenie miest Slovenska do spádových oblastí krajských miest a ich zaradenie do jednotlivých krajov. Michniak (2003) používa cestnú vzdialenosť medzi obcami, aby spolu so šiestimi parciálnymi ukazovateľmi dostupnosti vypočítal aj ukazovateľ súhrnnej úrovne dostupnosti jednotlivých okresných miest Slovenska obyvateľmi všetkých obcí okresu.

Zo zahraničných autorov venujúcich sa dopravnej dostupnosti môžeme spomenúť trojicu poľských autorov, ktorí svoje štúdie publikovali v *Pracach Komisji Geografii Komunikacji PTG*. Kozanecka (1996 a 2000) skúma vo svojej prvej práci autobusové prepojenia medzi obcami (gminami) v Przemyslowskom województwe. V druhej práci koncentruje pozornosť na analýzu dopravnej dostupnosti Rzeszowa prostriedkami verejnej hromadnej dopravy. Dziadek (1998) sa venuje identifikácii dopravnej dostupnosti turistických stredísk v regióne Beskidu Śląskiego a Pogórza Śląskiego a Wendt (2000) si všima dopravnú dostupnosť centier regiónov (województwo) z okresných (powiat) miest, ktorú vyjadruje pomocou strednej dĺžky času potrebného na prekonanie vzdialenosti medzi mestami po železnici. Popri bohatstve faktografických poznatkov je nesporným prínosom týchto štúdií predovšetkým aplikácia rozdielnych teoreticko-metodologických prístupov zameraných na vedecké uchopenie predmetnej problematiky dopravnej dostupnosti. Žiaden zo spomínaných autorov však nevníma ukazovateľ dopravnej dostupnosti ako indikátor kvality života.

Naplnenie hlavného cieľa štúdie si vyžadovalo identifikáciu reálnej existencie a frekvencie priamych dopravných prepojení, a teda stanovenie dopravnej dostupnosti (akcesibility) uzlov, ktoré definujeme ako sídla so štatútom okresného, resp. krajského mesta, ktoré je hierarchicky nadradené štatútu okresných miest. Okresné mestá sú na Slovensku pospájané predovšetkým cestnými a železničnými komuni-

káciami, ktoré vytvárajú akúsi komunikačnú sieť, pričom okresné mestá sú v zmysle cieľa štúdie jej jednotlivé uzly. Podľa štyroch kritérií klasifikácie dopravy na jednotlivé druhy, ktoré do slovenskej geografie dopravy zavádza Korec (1987), je predmetom nášho štúdia existencie a rozsahu väzieb medzi okresnými mestami doprava verejná, vnútroštátna a osobná, ktorej cieľom je premiestňovať osoby a ich batožiny. Pretože vnútroštátna letecká a vodná osobná doprava má v súčasnosti na Slovensku len okrajový význam, rozhodli sme sa sledovať akcesibilitu uzlov, ktorá sa často používa ako miera ich hierarchie a teda významu v komunikačnej sieti (Paulov 1979), výlučne z hľadiska počtu priamych vlakových a autobusových prepojení (spojenia bez prestupov) každého jednotlivého uzla ku všetkým ostatným uzlom.

Bruinsma a Rietveld (1998) ponúkajú vo svojej práci pomerne rozsiahly prehľad používaných definícií a mier dostupnosti uzlov v dopravných sieťach. Dostupnosť definovaná ako celkové množstvo priamych (resp. aj nepriamych) prepojení konkrétneho uzla s ostatnými uzlami, ktorú aplikujeme v tejto štúdii, predstavuje jednu z alternatívnych definícií a mier dostupnosti. Zároveň pracujeme s ďalšou alternatívnou definíciou, ktorá hovorí o dostupnosti uzla v sieti ako o priestorovej interakcii medzi uzlom a všetkými ostatnými uzlami. Miera dostupnosti je relatívna – použitý index vyjadruje pomer medzi maximálnou hodnotou interakcií (a teda aj maximálne dostupným uzlom vo vymedzenej dopravnej sieti), ktorá je vyjadrená frekvenciou priamych dopravných prepojení (uzlu s maximálnou hodnotou interakcií je priradená relatívna hodnota 100) a hodnotou interakcií jednotlivých porovnávaných uzlov.

Dňa 26. júla 1996 nadobudol na Slovensku účinnosť zákon NR SR č.221 o územnom a správnom členení SR. Uplatňovaním nového zákona sa územie Slovenska rozdrobilo na väčší počet menších priestorových jednotiek. Podstatne viac sa priestorovo dezagregovalo. Na Slovensku vzniklo osem krajov a 79 okresov. Opätovne sa vytvorila šesť rokov neexistujúca krajská štruktúra (do roku 1990 pozostávajúca zo štyroch krajov) a do roku 1996 existujúca štruktúra 38 okresov bola nahradená novou okresnou štruktúrou s viac ako dvojnásobným počtom prvkov. Pretože teritórium dvoch metropolitných centier Slovenska – Bratislavy a Košíc – je územno-správne rozdelené do piatich, resp. štyroch mestských okresov a zároveň mesto Košice je okresným mestom aj pre okres Košice-okolie, je na Slovensku v súčasnosti 71 okresných miest. Tieto mestá pre nás predstavujú, ako už bolo spomenuté, uzly komunikačnej siete Slovenska, medzi ktorými zisťujeme existenciu a intenzitu priamych vlakových a autobusových prepojení.

V štúdii koncentrujeme našu pozornosť na existenciu a dennú frekvenciu priamych vlakových a autobusových prepojení. K ich vyhľadávaniu využívame elektronickú databázu cestovných poriadkov vlakov a autobusov – www.vlak-bus.cz. Pretože frekvencia denných prepojení závisí od konkrétneho dňa (výrazné rozdiely sú medzi pracovnými dňami a víkendom), zisťovali sme priame dopravné prepojenia zo všetkých okresných miest do ostatných okresných miest k jedinému, reprezentatívnemu časovému okamihu – 10.9.2003 (pracovný deň streda). Do úvahy sa brali všetky vlakové a autobusové dopravné spoje, ktoré vychádzali z okresného mesta do iného cieľového okresného mesta v čase od 0.01 hod. do 24.00 hod., teda počas 24 hodín. Čas príchodu už zaregistrovaného spoja do cieľovej stanice bol pre nás z hľadiska cieľa štúdie irelevantný. Bolo potrebné vyhľadať dopravné prepojenia na 4 970 možných spojeniach dvoch okresných miest (71 okresných miest $\times$ 70 okres-

ných miest v oboch smeroch – s týmto cieľom bola zostavená matica, do ktorej sa vpisovali identifikované údaje o existencii a intenzite priamych dopravných prepojení). Hypoteticky sme predpokladali, že nie všetky spojenia dvoch okresných miest vykážu existenciu priameho dopravného prepojenia.

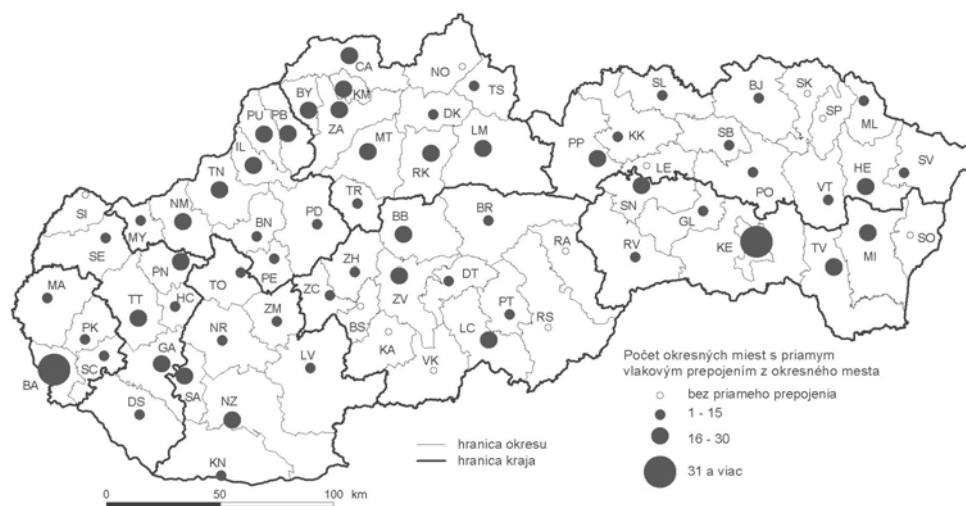
VÝSLEDKY

Priame vlakové prepojenia – existencia prepojení

Nevyhnutným predpokladom priameho vlakového prepojenia dvoch okresných miest je existencia železničnej trate a železničných staníc, v ktorých vlaky zastavujú. Zo 4 970 maximálne možných priamych vlakových spojení dvoch ľubovoľných okresných miest na Slovensko (každé okresné mesto s každým okresným mestom) bolo identifikovaných 798 spojení, čo predstavuje 16,1 %. Znamená to, že absencia priameho vlakového spojenia medzi okresnými mestami je pomerne rozšírená. Vyplyva to z racionálnej organizácie železničnej dopravy, ktorá využíva existujúcu železničnú sieť.

Až 11 slovenských okresných miest nemá žiadne vlakové spojenie s iným okresným mestom (Skalica, Námestovo, Banská Štiavnica, Krupina, Revúca, Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Levoča, Stropkov, Svidník a Sobrance). Väčšina z týchto miest je bez vybudovanej železničnej infraštruktúry. Tieto mestá neboli doteraz včlenené do železničnej siete Slovenska. Na druhej strane, existujú okresné mestá (Banská Štiavnica a Levoča), ktoré sú koľajovo prepojené s inými okresnými mestami, ale priame vlakové dopravné prepojenie medzi týmito mestami z rôznych príčin (dominujú najmä ekonomické dôvody vyjadrené nerentabilitou prevádzky) neexistujú.

Sumárne výsledky monitoringu existencie priameho vlakového prepojenia okresných miest Slovenska sú prezentované v tab. 1. Pohľad na priestorovú diferenciaciu existencie priamej vlakovej dostupnosti poskytuje obr. 1.

Obr. 1. Existencia priamych vlakových prepojení okresných miest Slovenska

Tab. 1. Existencia priamych dopravných prepojení okresných miest Slovenska

Okresné mesto	Počet okresných miest s priamym prepojením			% podiel z počtu okresných miest		
	vlak	autobus	vlak a/alebo autobus	vlak	autobus	vlak a/alebo autobus
BA-Bratislava	42	62	65	60,0	88,6	92,9
MA-Malacky	6	4	9	8,6	5,7	12,9
PK-Pezinok	14	11	20	20,0	15,7	28,6
SC-Senec	12	35	39	17,1	50,0	55,7
DS-Dunajská Streda	2	14	14	2,9	20,0	20,0
GA-Galanta	19	10	25	27,1	14,3	35,7
HC-Hlohovec	7	23	23	10,0	32,9	32,9
PN-Piešťany	23	50	58	32,9	71,4	82,9
SE-Senica	1	25	25	1,4	35,7	35,7
SI-Skalica	0	5	5	0,0	7,1	7,1
TT-Trnava	30	51	57	42,9	72,9	81,4
BN-Bánovce nad Bebravou	2	37	37	2,9	52,9	52,9
IL-Ilava	17	39	42	24,3	55,7	60,0
MY-Myjava	1	13	13	1,4	18,6	18,6
NM-Nové Mesto nad Váhom	22	42	48	31,4	60,0	68,6
PE-Partizánske	7	49	49	10,0	70,0	70,0
PB-Považská Bystrica	21	45	49	30,0	64,3	70,0
PD-Prievidza	9	52	52	12,9	74,3	74,3
PU-Púchov	21	23	32	30,0	32,9	45,7
TN-Trenčín	26	52	56	37,1	74,3	80,0
KN-Komárno	3	29	29	4,3	41,4	41,4
LV-Levice	15	38	42	21,4	54,3	60,0
NR-Nitra	8	53	53	11,4	75,7	75,7
NZ-Nové Zámky	20	38	43	28,6	54,3	61,4
SA-Šaľa	20	12	26	28,6	17,1	37,1
TO-Topoľčany	9	47	47	12,9	67,1	67,1
ZM-Zlaté Moravce	1	31	31	1,4	44,3	44,3
BY-Bytča	17	36	38	24,3	51,4	54,3
CA-Čadca	29	31	40	41,4	44,3	57,1
DK-Dolný Kubín	1	28	28	1,4	40,0	40,0
KM-Kysucké Nové Mesto	16	10	18	22,9	14,3	25,7
LM-Liptovský Mikuláš	20	48	52	28,6	68,6	74,3
MT-Martin	18	45	46	25,7	64,3	65,7
NO-Námestovo	0	19	19	0,0	27,1	27,1
RK-Ružomberok	21	52	56	30,0	74,3	80,0
TR-Turčianske Teplice	9	32	32	12,9	45,7	45,7
TS-Tvrdošín	1	24	24	1,4	34,3	34,3
ZA-Žilina	30	51	57	42,9	72,9	81,4
BB-Banská Bystrica	18	54	57	25,7	77,1	81,4

(pokračovanie tab. 1)

BS-Banská Štiavnica	0	13	13	0,0	18,6	18,6
BR-Brezno	11	44	47	15,7	62,9	67,1
DT-Detva	10	31	31	14,3	44,3	44,3
KA-Krupina	0	29	29	0,0	41,4	41,4
LC-Lučenec	17	42	44	24,3	60,0	62,9
PT-Poltár	1	5	5	1,4	7,1	7,1
RA-Revúca	0	24	24	0,0	34,3	34,3
RS-Rimavská Sobota	0	36	36	0,0	51,4	51,4
VK-Veľký Krtíš	0	27	27	0,0	38,6	38,6
ZV-Zvolen	20	56	57	28,6	80,0	81,4
ZC-Žarnovica	13	35	38	18,6	50,0	54,3
ZH-Žiar nad Hronom	14	44	46	20,0	62,9	65,7
BJ-Bardejov	1	44	44	1,4	62,9	62,9
HE-Humenné	20	23	33	28,6	32,9	47,1
KK-Kežmarok	2	39	39	2,9	55,7	55,7
LE-Levoča	0	41	41	0,0	58,6	58,6
ML-Medzilaborce	10	3	12	14,3	4,3	17,1
PP-Poprad	21	53	54	30,0	75,7	77,1
PO-Prešov	5	49	49	7,1	70,0	70,0
SB-Sabinov	2	13	13	2,9	18,6	18,6
SV-Snina	1	7	7	1,4	10,0	10,0
SL-Stará Ľubovňa	2	38	38	2,9	54,3	54,3
SP-Stropkov	0	27	27	0,0	38,6	38,6
SK-Svidník	0	26	26	0,0	37,1	37,1
VT-Vranov nad Topľou	2	31	31	2,9	44,3	44,3
GL-Gelnica	11	4	13	15,7	5,7	18,6
KE-Košice	34	44	53	48,6	62,9	75,7
MI-Michalovce	17	30	36	24,3	42,9	51,4
RV-Rožňava	10	33	35	14,3	47,1	50,0
SO-Sobrance	0	7	7	0,0	10,0	10,0
SN-Spišská Nová Ves	19	30	39	27,1	42,9	55,7
TV-Trebišov	17	20	30	24,3	28,6	42,9

Prameň: Identifikácia priamych prepojení vyhľadávaním z internetovej stránky www.vlak-bus.cz + vlastné prepočty

V počte okresných miest priamo prepojených vlakom dominuje Bratislava, z ktorej možno priamo vycestovať do (a/alebo priamo docestovať zo) 42 iných okresných miest. Faktor vzdialenosti nie je až taký dôležitý. Väčší význam zohráva prirodzená atraktivita miest, ktorá môže byť vyjadrená počtom ich obyvateľov, ale len vo vzájomnom spolupôsobení s pozíciou v železničnej sieti (mesto ležiace na hlavnej alebo vedľajšej trati). Preto neprekvapuje, že popri 11 okresných mestách, ktoré nie sú priamo vlakom prepojené s iným okresným mestom, neexistuje ani priame vlakové spojenie Bratislavy s blízko ležiacou Senicou. Senica je mesto vzdialené asi len 75 km od Bratislavy. Vzdialenosť oboch miest by ich predurčova-

la na priame prepojenie, ale rozhodujúcou príčinou absencie takého prepojenia je pozícia Senice v železničnej sieti. Frekventovaná železničná trať Bratislava – Kúty – Břeclav (Česká republika) – Brno – Praha sa Senici vyhýba. Senicu je preto možné po železnici dosiahnuť z Bratislavy iba s prestupom v Kútoch. Rovnaká situácia, ale s prestupom v iných mestách, nastáva aj pri vlakovom prepojení Bratislavy napríklad s Myjavou, Bánovcami nad Bebravou alebo Zlatými Moravcami. Z najvzdialenejších okresných miest východného Slovenska majú priame vlakové spojenie s Bratislavou len tie mestá, ktoré ležia na železničnej trati spájajúcej Bratislavu s Humenným – Košice, Trebišov, Michalovce a Humenné. Druhé najväčšie mesto východného Slovenska, Prešov, je s Bratislavou vlakovým prepojením iba s prestupom v Kysaku.

Okresné mestá s najväčším počtom priamych vlakových prepojení sa koncentrujú na hlavnej dopravnej tepne spájajúcej západnú a východnú časť Slovenska. Hlavná železničná dopravná tepna Slovenska prechádza Podunajskou nížinou na juhozápade Slovenska, stredným Považím a tzv. severoslovenským dopravným koridorom, ktorý pre dopravu využíva rovnako ako na úseku stredného Považia početné medzihorské kotlinové zníženiны (Lukniš 1985). Po priamom vlakovom prepojení dvoch metropol Slovenska – Bratislavy a Košíc – pokračujú niektoré vlaky na Humenné a počas celej trasy zastavujú v 15 okresných mestách – Trnava, Piešťany, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Púchov, Považská Bystrica, Žilina, Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Poprad, Spišská Nová Ves, Košice, Trebišov, Michalovce a Humenné. Je preto zrejmé, že k vysokému počtu priamych vlakových prepojení okresných miest ležiacich na tejto trati prispievajú ich obojsmerné vzájomné prepojenia, ale zároveň aj nadpriemerná koncentrácia okresných miest práve v tejto časti Slovenska.

V železničnej sieti Slovenska existuje osem väčšinou periférne, excentricky a pri štátnych hraniciach ležiacich okresných miest, ktoré majú priame vlakové prepojenie len s najbližšie ležiacim susedným okresným mestom. Senica je priamo vlakovým spojením s Trnavou, Myjava s Novým Mestom nad Váhom, Zlaté Moravce s Novými Zámkami, oravské mestá prepojené navzájom – Dolný Kubín s Tvrdošínom (typický obraz periférnej a izolovanej geografickej polohy regiónu Orava v celoslovenskom kontexte), Poltár s Lučencom, Bardejov s Prešovom a Snina s Humenným. S výnimkou oboch miest na Orave ležiacich na lokálnej železničnej trati, prechádzajú cez susediace okresné mestá hierarchicky vyššie postavené železničné trate.

Priame vlakové prepojenia – frekvencia prepojení

Logickým predpokladom vzájomných väzieb medzi okresnými mestami je samotná existencia ich dopravného prepojenia. Z hľadiska skúmania intenzity alebo frekvencie väzieb (interakcií) medzi okresnými mestami, čo je jedným z cieľov štúdie, je to však len východzia podmienka. Na túto podmienku musela nadväzovať pomerne náročná evidencia a spočítanie všetkých priamych vlakových prepojení okresných miest navzájom v priebehu 24 hodín pracovného dňa. Od diferenciacie vlakov na osobné, rýchliky, vnútroštátne a medzinárodné vlaky sme upustili. Uvedomujeme si, že pracujeme s určitým zjednodušeným modelom, pretože počet vlakov bez bližšieho špecifikovania počtu vagónov (ktorý závisí od typu vlaku) nám nedáva presnú informáciu tak o potenciálnej, ako aj reálnej preprave osôb. Na druhej strane, počet priamych vlakových (ale aj autobusových) spojení okresných miest

poskytuje (veľmi špecifickú) informáciu o saturovaní prepravných potrieb medzi obyvateľmi týchto miest navzájom verejnou hromadnou dopravou.

Priestorová interakcia medzi uzlom a všetkými ostatnými uzlami vyjadruje jednu z alternatívnych dostupností jednotlivých uzlov v dopravnej sieti. Miera dostupnosti je relatívna – použitý index vyjadruje pomer medzi maximálnou hodnotou interakcií, vyjadrenou frekvenciou priamych dopravných prepojení (uzlu s maximálnou hodnotou interakcií, ktorý je vo vymedzenej dopravnej sieti najlepšie dostupný, je priradená relatívna hodnota 100), a hodnotou interakcií jednotlivých porovnávateľných uzlov. Sumárne výsledky monitoringu intenzity priamych vlakových (autobusových, vlakových a autobusových) prepojení okresných miest Slovenska sú spolu s vypočítanými indexmi dostupnosti prezentované v tab. 2.

Tab. 2. Počet všetkých priamych dopravných prepojení okresných miest Slovenska

Okresné mesto	Absolútny počet všetkých priamych prepojení s okresnými mestami			Index dostupnosti = % podiel z maximálneho počtu priamych prepojení (Bratislava = 100)		
	vlak	autobus	vlak a autobus	vlak	autobus	vlak a autobus
BA-Bratislava	801	2 096	2 897	100,0	100,0	100,0
MA-Malacky	118	105	223	14,7	5,0	7,7
PK-Pezinok	137	346	483	17,1	16,5	16,7
SC-Senec	164	481	645	20,5	22,9	22,3
DS-Dunajská Streda	41	180	221	5,1	8,6	7,6
GA-Galanta	320	180	500	40,0	8,6	17,3
HC-Hlohovec	43	308	351	5,4	14,7	12,1
PN-Piešťany	404	914	1 318	50,4	43,6	45,5
SE-Senica	21	250	271	2,6	11,9	9,4
SI-Skalica	0	72	72	0,0	3,4	2,5
TT-Trnava	504	991	1 495	62,9	47,3	51,6
BN-Bánovce nad Bebravou	12	469	481	1,5	22,4	16,6
IL-Ilava	198	512	710	24,7	24,4	24,5
MY-Myjava	24	142	166	3,0	6,8	5,7
NM-Nové Mesto nad Váhom	447	522	969	55,8	24,9	33,4
PE-Partizánske	83	622	705	10,4	29,7	24,3
PB-Považská Bystrica	432	746	1 178	53,9	35,6	40,7
PD-Prievidza	90	717	807	11,2	34,2	27,9
PU-Púchov	475	199	674	59,3	9,5	23,3
TN-Trenčín	461	1 040	1 501	57,6	49,6	51,8
KN-Komárno	49	173	222	6,1	8,3	7,7
LV-Levice	154	326	480	19,2	15,6	16,6
NR-Nitra	86	1 416	1 502	10,7	67,6	51,8
NZ-Nové Zámky	308	234	542	38,5	11,2	18,7
SA-Šaľa	268	153	421	33,5	7,3	14,5
TO-Topoľčany	102	636	738	12,7	30,3	25,5
ZM-Zlaté Moravce	1	427	428	0,1	20,4	14,8
BY-Bytča	194	488	682	24,2	23,3	23,5

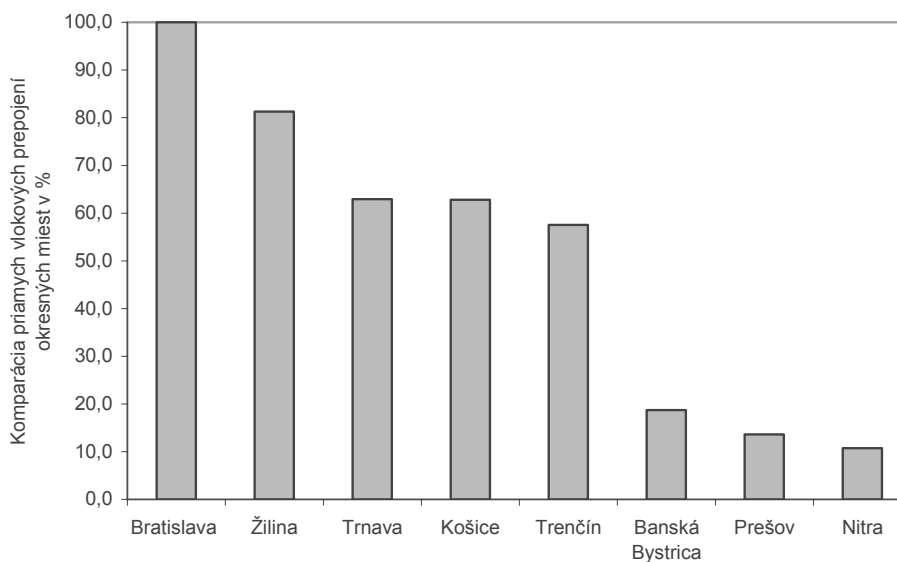
(pokračovanie tab. 2)

CA-Čadca	207	264	471	25,8	12,6	16,3
DK-Dolný Kubín	22	326	348	2,7	15,6	12,0
KM-Kysucké Nové Mesto	98	256	354	12,2	12,2	12,2
LM-Liptovský Mikuláš	368	570	938	45,9	27,2	32,4
MT-Martin	108	556	664	13,5	26,5	22,9
NO-Námestovo	0	222	222	0,0	10,6	7,7
RK-Ružomberok	330	788	1 118	41,2	37,6	38,6
TR-Turčianske Teplice	97	325	422	12,1	15,5	14,6
TS-Tvrdošín	22	230	252	2,7	11,0	8,7
ZA-Žilina	651	1 190	1 841	81,3	56,8	63,5
BB-Banská Bystrica	150	1 417	1 567	18,7	67,6	54,1
BS-Banská Štiavnica	0	109	109	0,0	5,2	3,8
BR-Brezno	44	623	667	5,5	29,7	23,0
DT-Detva	60	580	640	7,5	27,7	22,1
KA-Krupina	0	159	159	0,0	7,6	5,5
LC-Lučenec	124	689	813	15,5	32,9	28,1
PT-Poltár	20	70	90	2,5	3,3	3,1
RA-Revúca	0	147	147	0,0	7,0	5,1
RS-Rimavská Sobota	0	497	497	0,0	23,7	17,2
VK-Veľký Krtíš	0	192	192	0,0	9,2	6,6
ZV-Zvolen	274	1 779	2 053	34,2	84,9	70,9
ZC-Žarnovica	104	794	898	13,0	37,9	31,0
ZH-Žiar nad Hronom	128	1 072	1 200	16,0	51,1	41,4
BJ-Bardejov	15	491	506	1,9	23,4	17,5
HE-Humenné	193	239	432	24,1	11,4	14,9
KK-Kežmarok	46	498	544	5,7	23,8	18,8
LE-Levoča	0	630	630	0,0	30,1	21,7
ML-Medzilaborce	35	18	53	4,4	0,9	1,8
PP-Poprad	415	1 073	1 488	51,8	51,2	51,4
PO-Prešov	109	968	1 077	13,6	46,2	37,2
SB-Sabinov	36	186	222	4,5	8,9	7,7
SV-Snina	23	65	88	2,9	3,1	3,0
SL-Stará Ľubovňa	45	415	460	5,6	19,8	15,9
SP-Stropkov	0	190	190	0,0	9,1	6,6
SK-Svidník	0	212	212	0,0	10,1	7,3
VT-Vranov nad Topľou	35	430	465	4,4	20,5	16,1
GL-Gelnica	19	14	33	2,4	0,7	1,1
KE-Košice	503	894	1 397	62,8	42,7	48,2
MI-Michalovce	120	452	572	15,0	21,6	19,7
RV-Rožňava	69	437	506	8,6	20,8	17,5
SO-Sobrance	0	122	122	0,0	5,8	4,2
SN-Spišská Nová Ves	337	292	629	42,1	13,9	21,7
TV-Trebišov	110	162	272	13,7	7,7	9,4

Prameň: Identifikácia priamych prepojení vyhľadávaním z internetovej stránky www.vlak-bus.cz + vlastné prepočty

Najväčší vplyv na mieru dostupnosti okresných miest zohráva ich poloha. Pri výpočte absolútneho počtu priamych dopravných prepojení medzi okresnými mestami sa zohľadnili spoje idúce v oboch smeroch – tak z mesta A do mesta B, ako aj z mesta B do mesta A. Tým sa prirodzene posilnila pozícia najdostupnejších miest. Mestá ležiace na hlavných magistrálach sú pri existencii diaľkových spojov (rýchliky) navzájom poprepájané. Už sme spomínali, že na Slovensku premáva rýchlik, ktorý spája Bratislavu s Humenným. Vlak stojí v 16 okresných mestách. Každému z týchto 16 miest prispieva len tento jeden uvedený vlak (premávajúci ale v oboch smeroch) hodnotou 30 priamych vlakových prepojení s okresnými mestami do celkového počtu ich všetkých prepojení. Ak študujeme tab. 2, zistíme, že zo 60 okresných miest, ktoré majú aspoň jedno priame vlakové prepojenie s iným okresným mestom, je až 10 miest (Zlaté Moravce, Bánovce nad Bebravou, Bardejov, Gelnica, Poltár, Senica, Tvrdosín, Dolný Kubín, Snina a Myjava) s celkovou intenzitou všetkých vlakových prepojení nižšou, akú je schopný vytvoriť jeden vlak (premávajúci v oboch smeroch) idúci z väčšej časti po hlavnej železničnej tepne Slovenska.

K zaujímavým výsledkom sa dopracujeme, ak porovnáme mieru dostupnosti vlakom u miest so štatútom krajského mesta (obr. 2). Na Slovensku je osem krajských miest, ktoré v sídelno-regionálnej štruktúre Slovenska predstavujú centrá hospodárskeho a spoločenského života. Spolu s dvoma metropolitnými mestami Slovenska – Bratislavou a Košicami – získali v roku 1996 štatút krajského mesta aj Trnava, Trenčín, Nitra, Banská Bystrica, Žilina a Prešov. Vlaková dostupnosť týchto krajských miest je mimoriadne diferencovaná a závisí od polohy na železničnej trati.

Obr. 2. Komparácia priamych vlakových prepojení okresných miest – okresné mestá so štatútom krajských miest

V počte priamych vlakových prepojení dominuje jednoznačne Bratislava, ktorá je hlavným nielen železničným, ale aj dopravným uzlom Slovenska. Žilina, ktorá dosahuje viac ako 4/5 intenzity priamych vlakových prepojení Bratislavy, je druhým najdostupnejším železničným uzlom Slovenska. Cez Žilinu prechádzajú nielen vnútroštátne vlaky, ale aj početné medzinárodné vlaky smerujúce do Českej republiky, Poľska a Maďarska, ktoré Žilinu spájajú aj s okresnými mestami ležiacimi mimo hlavnej železničnej tepny (najmä s Čadcou a Kysuckým Novým Mestom, ktoré ležia na trati spájajúcej západnú a východnú časť bývalého Československa). Na približne rovnakej úrovni priamej vlakovej dostupnosti z/do okresných miest Slovenska sú Trnava, Košice a Trenčín, ktoré dosahujú okolo 3/5 intenzity priamych vlakových prepojení Bratislavy. Nadpriemerná vlaková dostupnosť týchto miest rezultuje tak z polohy na hlavnej železničnej tepne Slovenska, ako aj z koncentrácie a vzájomného prepojenia okresných miest v ich blízkom okolí a v neposlednom rade aj z ich prirodzenej atraktívnosti. Výrazne horšiu vlakovú dostupnosť z/do ostatných okresných miest Slovenska majú mestá Banská Bystrica, Prešov a najmä Nitra, ktorá je so svojim podielom asi 1/10 z intenzity priamych vlakových prepojení Bratislavy až na 38. mieste v poradí najintenzívnejšie prepojených okresných miest Slovenska železničnou dopravou.

Priame autobusové prepojenia – existencia prepojení

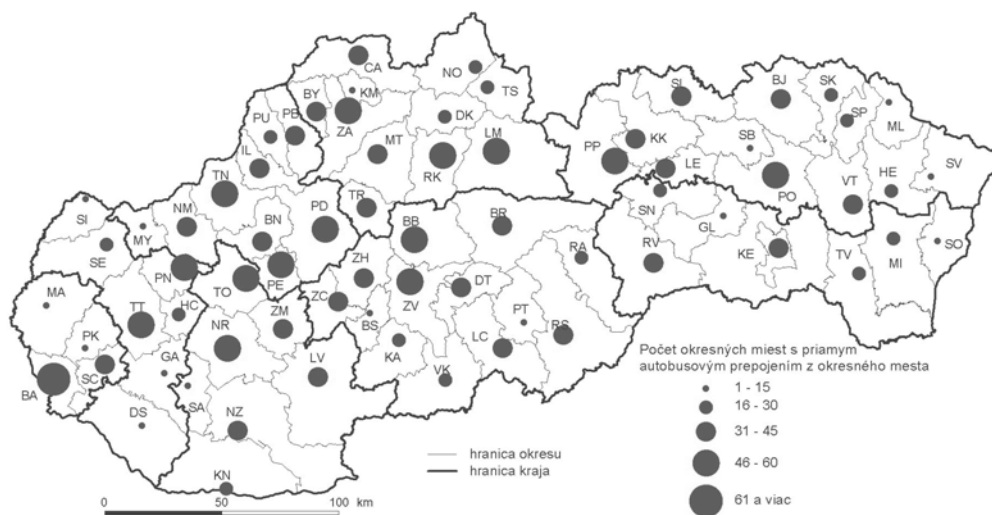
Rozhodujúcu úlohu v preprave osôb zohráva v súčasnosti na Slovensku autobusová doprava. Odhaduje sa, že asi 90 % celkovej hromadnej prepravy osôb zabezpečuje autobusová doprava, ktorá v dopravnom systéme Slovenska plnila pôvodne vo vzťahu k železničnej doprave skôr komplementárnu, ako posilňovaciu úlohu. Zo 4 970 maximálne možných priamych autobusových spojení dvoch ľubovoľných okresných miest na Slovensku (každé okresné mesto s každým okresným mestom) bolo identifikovaných 2 268 spojení, čo predstavuje 45,6 %. Sumárne výsledky monitoringu existencie priameho autobusového prepojenia okresných miest Slovenska sú prezentované v tab. 1. Pohľad na priestorovú diferenciaciu existencie priamej autobusovej dostupnosti poskytuje obr. 3.

Na Slovensku neexistuje okresné mesto, ktoré by nemalo priame autobusové prepojenie s iným okresným mestom. Bratislava, ktorá dominuje v počte priamo prepojených okresných miest vlakom, dominuje rovnako aj v počte priamo prepojených okresných miest autobusom. Rozdiel je len počte prepojených okresných miest, ktorých je v prípade autobusovej dopravy o 20 viac ako pri železničnej doprave. Z Bratislavy možno priamo autobusom vycestovať do (a/alebo docestovať zo) 62 okresných miest. Len osem okresných miest nemá s Bratislavou priame autobusové prepojenie: Kysucké Nové Mesto, Poltár, Humenné, Medzilaborce, Sabinov, Snina, Gelnica a Sobrance. Z geografickej polohy týchto miest je už evidentný nárast významu vzdialenosti pri rozhodovaní o zriadení priamej autobusovej linky medzi hlavným mestom Slovenska a ostatnými okresnými mestami. S výnimkou Kysuckého Nového Mesta a Poltára ležia všetky spomínané mestá na východnom Slovensku, pričom prepojenie Bratislavy s Humenným a s Gelnicou je saturované vlakovou dopravou.

Významnú úlohu pri prepojení Bratislavy s ostatnými okresnými mestami však nepochybne plní aj prirodzená atraktivita miest. Všetky spomínané okresné mestá s absenciou priameho autobusového prepojenia s Bratislavou (s výnimkou Humen-

ného) sú novovytvorené okresné centrá, ktoré svoj štatút získali po priestorovej dezagregácii pôvodných okresných útvarov a následnej potrebe určenia nového centra pre vyčlenené územia. Novovytvorené okresné mestá nedosahujú v hierarchickej sídelnej štruktúre Slovenska rovnakú úroveň ako sídla okresov, z ktorých bolo k nim gravitujúce územie vyčlenené. Sú to všetko menšie mestá, s neporovnateľne menej diverzifikovanou ekonomickou štruktúrou a teda aj s nižšími možnosťami uplatnenia sa obyvateľov na lokálnom trhu práce. Zároveň sú to mestá s nepriaznivou periférnou polohou, ktoré ležia v blízkosti štátnej hranice a mimo hlavných dopravných tepien. Pretože nami skúmané územie je vymedzené hranicami Slovenskej republiky, nižšia vnútroštátna dostupnosť okresných miest ležiacich v blízkosti hraníc je v zmysle práce Bruinsmy a Rietvelda (1998) prirodzená.

Novovytvorené okresné mestá sú na konci rebríčka existencie priamych autobusových prepojení okresných miest. Snina a Sobrance majú priame autobusové prepojenia so siedmimi okresnými mestami, Poltár a Skalica s piatimi okresnými mestami, Gelnica a Malacky so štyrmi a Medzilaborce dokonca len s tromi okresnými mestami (Humenné, Stropkov a Prešov).

Obr. 3. Existencia priamych autobusových prepojení okresných miest Slovenska

Priame autobusové prepojenia – frekvencia prepojení

Hustejšia cestná infraštruktúra a komplementárna funkcia verejnej autobusovej dopravy s nižšou prepravnou kapacitou jedného spoja prispievajú k tomu, že na Slovensku sú priame autobusové prepojenia okresných miest viac ako trikrát častejšie ako priame vlakové prepojenia. Vyplýva to zo zistených hodnôt frekvencie priamych dopravných prepojení okresných miest. Monitoringom intenzity vzájomného prepojenia okresných miest sme identifikovali 46 242 všetkých vlakových a autobusových prepojení medzi týmito mestami, z ktorých 10 854 prepojení bolo vlakových (23,5 %) a 35 388 prepojení autobusových (76,5 %).

Rovnako ako pri vlakových prepojeniach, ani pri autobusových prepojeniach sme nerozlišovali medzi autobusmi spoje intraregionálne a interregionálne, spoje vnútroštátne a medzištátne. Sumárne výsledky monitoringu intenzity priamych autobusových (vlakových, vlakových a autobusových) prepojení okresných miest Slovenska sú spolu s vypočítanými indexami dostupnosti prezentované v tab. 2.

Funkcia komplementárnosti autobusovej dopravy k doprave vlakovej je z výsledkov výskumu evidentná. Aj napriek tomu, že Bratislava dominuje aj v celkovej hodnote priamych autobusových prepojení s ostatnými okresnými mestami Slovenska, nie je pri zohľadnení tohto faktora pozícia miest ležiacich na hlavnej železničnej tepne Slovenska už taká významná. Prepravné nároky obyvateľov miest ako Trebišov, Humenné, Spišská Nová Ves, Michalovce alebo aj Košice sú z veľkej časti saturované železničnou dopravou, a preto intenzita priamych autobusových prepojení s okresnými mestami Slovenska je nižšia. Z geografického hľadiska je zaujímavá poloha týchto miest na východnom Slovensku. Okresné mestá najmä západného Slovenska, v ktorých zastavujú spoje prechádzajúce hlavnou železničnou tepnou Slovenska (Žilina, Trenčín, Trnava, Piešťany), sa na rozdiel od miest z východu Slovenska vyznačujú aj pomerne vysokými hodnotami intenzity autobusových prepojení s inými okresnými mestami. Z uvedeného vyplýva, že okresné mestá západnej, ekonomicky vyspelejšej časti Slovenska majú lepšiu celkovú dopravnú dostupnosť ako okresné mestá z východnej časti Slovenska.

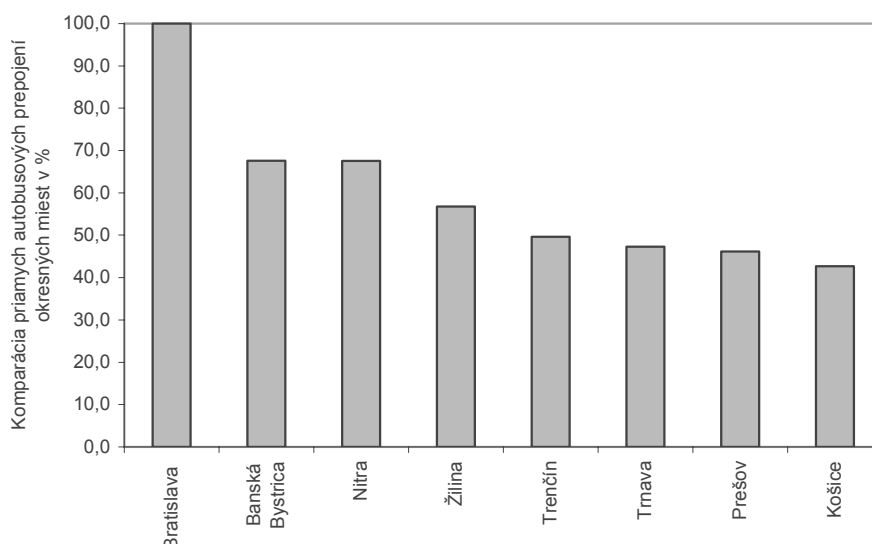
Centrálna poloha a prirodzená atraktivnosť Zvolena a Banskej Bystrice majú spolu s určitou poddimenzovanosťou ich vlakových prepojení s ostatnými okresnými mestami (je to prípad najmä Banskej Bystrice) rozhodujúci vplyv na ich postavenie druhého a tretieho najvýznamnejšieho autobusového uzla na Slovensku. Nevýznamné postavenie na západe Slovenska ležiacej Nitry ako železničného uzla a teda aj z hľadiska vlakovej dostupnosti je taktiež kompenzované zvýšenou intenzitou jej autobusových prepojení s ostatnými okresnými mestami na Slovensku. Nitra je štvrtým najvýznamnejším autobusovým uzlom na Slovensku, pričom od vyššie postavenej Banskej Bystrice ju delí len jeden autobusový spoj.

Diaľkové autobusové linky spájajúce západnú a východnú časť Slovenska nemajú vo väčšine prípadov identickú trasu ako vlakové spoje. Príkladom je priame autobusové prepojenie Bratislavy so Stropkovom, vďaka ktorému je Bratislava prepojená (alebo s Bratislavou je prepojených) s 15 okresnými mestami (Trnava, Nitra, Zlaté Moravce, Žarnovica, Žiar nad Hronom, Zvolen, Banská Bystrica, Ružomberok, Litovský Mikuláš, Poprad, Kežmarok, Stará Ľubovňa, Bardejov, Svidník a Stropkov). Tento spoj využíva druhú najvýznamnejšiu dopravnú magistrálu Slovenska, ktorá spája Bratislavu cez Nitru a Zvolen s Banskou Bystricou. V Banskej Bystrici sa spoj stáča na sever a horským prechodom Donovaly prekonáva ťažko priechodnú stredoslovenskú horskú bariéru, ktorá ako hlavná, riečnymi dolinami neprerušená horská os Slovenska funguje nielen ako výrazný fyzickogeografický predel medzi severným a južným Slovenskom, ale aj ako predel s výrazným dopadom na socio-ekonomický rozvoj oboch častí Slovenska (Lukniš 1985). V časti od Ružomberka už spoj využíva dopravne mimoriadne atraktívne medzihorské zníženie severoslovenského dopravného koridoru. Tento jeden spoj (premávajúci ale v oboch smeroch), ktorý stojí v 16 okresných mestách, prispieva každému z týchto miest do celkového počtu ich všetkých prepojení 30 priamymi autobusovými prepojeniami, a to len s okresnými mestami dosiahnutými na celej dĺžke trasy. V porovnaní a na rozdiel od vlakových prepojení to však nie je až taká mimoriadne vysoká

hodnota, lebo s výnimkou Gelnice a Medzilaboriec nie je na Slovensku okresné mesto, ktoré by malo intenzitu priamych autobusových prepojení s okresnými mestami nižšiu, ako je schopný vytvoriť jeden diaľkový autobusový spoj premávajúci v oboch smeroch.

K nízkym hodnotám frekvencie priamych autobusových prepojení periférne položenaj Gelnice a Medzilaboriec prispieva ich izolovanosť v autobusovej sieti Slovenska a sporadickosť prepojenia. Počet autobusov, ktoré počas 24 hodín pracovného dňa priamo spoja Gelnicu so štyrmi okresnými mestami (Košice, Zvolen, Poprad, Spišská Nová Ves), je významnejší len v prípade blízko ležiacich Košíc (10 prepojení). Medzilaborce sú autobusom priamo prepojené len s tromi okresnými mestami (Humenné, Stropkov, Prešov), ale aj v ich prípade je intenzita priamych autobusových prepojení významnejšia len v prípade susedného Humenného (14 prepojení – t. j. sedem autobusov v jednom smere za 24 hodín).

Podobne ako pri porovnaní vlakovej dostupnosti krajských miest (obr. 2), zisťujeme aj pri porovnaní autobusovej dostupnosti určité priestorové diferencie, ktoré vyplývajú z polohy jednotlivých miest v autobusovej sieti Slovenska. Na rozdiel od vlakovej dostupnosti nie sú však tieto diferencie až také výrazné (obr. 4).

Obr. 4. Komparácia priamych autobusových prepojení okresných miest – okresné mestá so štatútom krajských miest

Rovnako ako v počte priamych vlakových prepojení, tak aj v počte priamych autobusových prepojení dominuje opäť Bratislava – hlavný dopravný uzol Slovenska pre osobnú verejnú hromadnú dopravu. Pozícia Bratislavy v dopravnom systéme Slovenska je popri jej veľkosti ovplyvnená jej funkciou hlavného mesta, ktorá si vyžaduje, aby väčšina diaľkových autobusových spojov vychádzala alebo končila práve v Bratislave. Na druhom mieste v intenzite priamych autobusových prepojení s okresnými mestami je z ôsmich krajských miest centrálna položená Banská Bystrica, ktorá dosahuje viac ako dvojtretinovú intenzitu priamych autobusových pre-

pojení Bratislavy. Priaznivá poloha v strede štátu a vybudovaná cestná infraštruktúra na všetky svetové strany výrazne vplývajú na autobusovú dostupnosť Banskej Bystrice a intenzitu jej priamych autobusových prepojení s ostatnými okresnými mestami Slovenska. Ďalšia v poradí je Nitra, ale ako už bolo spomenuté, s minimálnym rozdielom od Banskej Bystrice. Mestá zo západnej časti Slovenska – Žilina, Trenčín a Trnava – dosahujú spolu s východoslovenským Prešovom približne 1/2 intenzity priamych autobusových prepojení Bratislavy. Spomedzi týchto miest je pozícia Prešova najslabšia, ale východoslovenská metropola Košice dosahuje z hľadiska autobusovej dostupnosti z/do iných okresných miest Slovenska ešte horšie výsledky. Intenzita priamych autobusových prepojení Košíc dosahuje hodnotu o niečo vyššiu ako je podiel 2/5 z intenzity priamych autobusových prepojení Bratislavy.

Priame vlakové a autobusové prepojenia – existencia prepojení

Jedným z najdôležitejších výsledkov realizovaného výskumu o priamych prepojeniach okresných miest Slovenska je poznatok, že na Slovensku neexistuje okresné mesto, ktoré by nemalo priame prepojenie s iným okresným mestom. Znamená to, že existujúca dopravná sieť s okresnými mestami ako jej uzlami je kompaktná, spojená. V mestách bez vybudovanej infraštruktúry pre železničnú dopravu sú prepravné potreby ich obyvateľov saturované autobusovou dopravou. Obidva druhy osobnej verejnej hromadnej dopravy sa pri viacerých okresných mestách navzájom dopĺňajú. Tento poznatok je možné vyčítať z tab. 1, ktorá ponúka okrem iného taktiež sumárne výsledky monitoringu existencie priameho vlakového a/alebo autobusového prepojenia okresných miest Slovenska. Typickým príkladom platnosti tohto tvrdenia nie je len 11 okresných miest bez priameho vlakového prepojenia s iným okresným mestom, ale aj mestá s polohou na vedľajších železničných tratiach a s relatívne vysokým počtom priamych dopravných prepojení s inými okresnými mestami. Ako príklady môžeme uviesť Senicu, Bánovce nad Bebravou, Partizánske, Komárno, Topoľčany, Starú Ľubovňu, Kežmarok, ale najmä Nitru, Bardejov a Prešov.

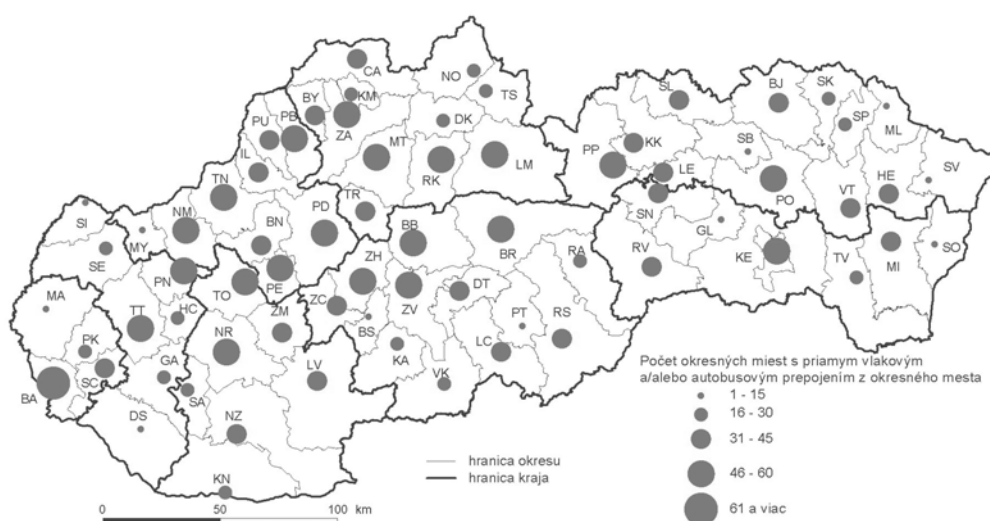
Na druhej strane existujú na Slovensku mestá, ktoré sú s inými okresnými mestami prepojené najmä prostredníctvom vlaku. Zo 71 okresných miest je len osem miest takých, že počet priamo prepojených okresných miest vlakom je v ich prípade vyšší ako počet priamo prepojených okresných miest autobusom. Sú to nasledujúce mestá: Gelnica, Medzilaborce, Kysucké Nové Mesto, Šaľa, Galanta, Pezinok a Malacky. Cez tieto mestá nižšej prirodzenej atraktívnosti a často periférne umiestnené pri štátnych hraniciach prechádzajú a niekedy aj zastavujú vlaky (často medzištátne), ktoré prechádzajú väčšou časťou územia Slovenska. Na jednej ceste sa tak jednému vlaku podarí spojiť viacero okresných miest navzájom.

Dopravne najlepšie prepojeným mestom Slovenska je Bratislava, z ktorej (do ktorej) sa nedá priamo cestovať len do/z malého stredoslovenského okresného mesta Poltár, a do/z vzdialených východoslovenských okresných miest Medzilaborce, Sobrance, Snina a Sabinov. Všetkých spomínaných päť miest patrí do skupiny novovytvorených okresných miest a ich prirodzená atraktivita je veľmi nízka. V sídlovej štruktúre Slovenska ide prakticky o sídla tretej až štvrtej hierarchickej úrovne.

Poradie ďalších okresných miest s najvyšším počtom priamych dopravných prepojení s inými okresnými mestami Slovenska je nasledovné: Piešťany, Trnava, Žilina, Banská Bystrica, Zvolen, Trenčín a Ružomberok. Všetky tieto mestá sú priamo dopravne prepojené minimálne s 80 % ostatných okresných miest Slovenska (56

miest). Aj napriek tomu, že je evidentná snaha o proporcionálne prepojenie okresných miest, je pozícia okresných miest zo západného Slovenska z hľadiska dopravnej dostupnosti podstatne priaznivejšia ako pozícia miest z východnej polovice štátu.

Okresnými mestami s najmenším počtom priamych prepojení (päť prepojení) sú Poltár a Skalica. O niečo lepšia situácia je v Sobrance a Snine, z ktorých každé je priamo dopravne prepojené so siedmimi ďalšími okresnými mestami. Znamená to, že tieto štyri novovytvorené okresné mestá neprekročili 10 % podiel z celkového maximálneho počtu možných prepojení s inými okresnými mestami na Slovensku. Pohľad na priestorovú diferenciáciu existencie priamej vlakovej a/alebo autobusovej dostupnosti poskytuje obr. 5.

Obr. 5. Existencia priamych vlakových a/alebo autobusových prepojení okresných miest Slovenska

Okresné mestá s najväčším počtom priamych dopravných prepojení sa rovnako ako v prípade priamych vlakových prepojení koncentrujú na hlavnej dopravnej tepne spájajúcej západnú a východnú časť Slovenska. Dopravne ľahko dostupná Podunajská nížina, Považie a medzihorské kotlinové znížieniny na severe Slovenska nekladli výstavbe ciest a železníc významnejšie prekážky. Proces výstavby dopravnej infraštruktúry a formovania sa širšie chápaných regionálnych disparít je však nevyhnutné vidieť v historickom kontexte (Slovensko ako súčasť Rakúsko-Uhorska, Slovensko ako súčasť Československa) a z pohľadu štátnych záujmov. Na existenciu dopravnej infraštruktúry reagovala v ďalších rokoch koncentrácia bytov, obyvateľstva a ekonomických aktivít, ktoré využívali aglomeračné efekty zo vzájomného zosieťovania. Priestor hlavnej dopravnej tepny sa mimoriadne zahustil. Južná a juhovýchodná časť Slovenska bola procesom skvalitňovania dopravnej infraštruktúry (ako impulzu ďalšieho rozvoja) dotknutá len okrajovo. Na túto skutočnosť, ktorá má podľa viacerých autorov podstatný vplyv na sociálne a ekonomické zaostávanie južného Slovenska, upozorňovali Lukniš (1985) a Bašovský et al. (1985 a 1987).

Rovnako nepriaznivá situácia s atribútom dopravnej izolovanosti je však charakteristická aj pre periférne ležiace okresné mestá východného (a najmä severovýchodného) Slovenska.

Priame vlakové a autobusové prepojenia – frekvencia prepojení

Sumárne výsledky monitoringu intenzity priamych vlakových a autobusových (vlakových, autobusových) prepojení okresných miest Slovenska sú spolu s vypočítanými indexami dostupnosti prezentované v tab. 2. Už bolo spomínané, že monitoringom intenzity vzájomného prepojenia okresných miest sme identifikovali 46 242 všetkých vlakových a autobusových prepojení medzi týmito mestami.

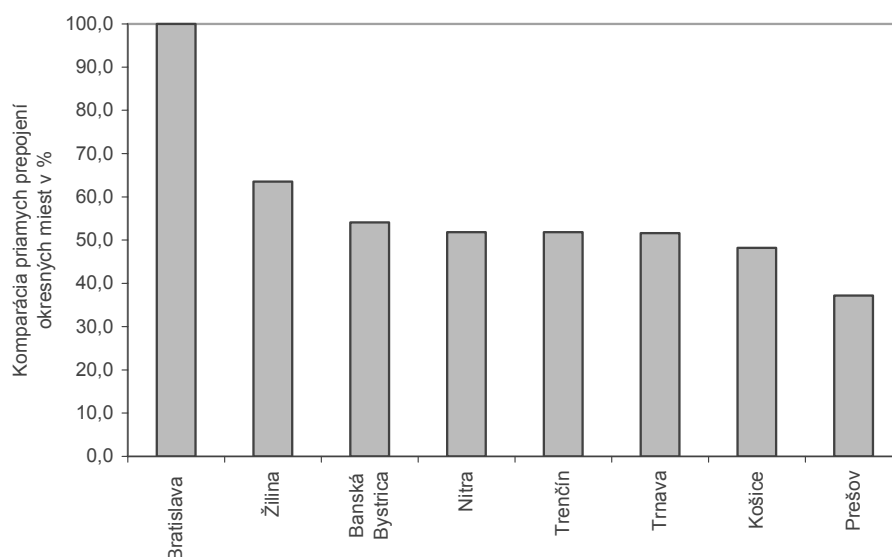
Teoretickej hodnote 1,4 % podielu z celkového množstva priamych dopravných prepojení okresných miest pre každé jedno zo 71 okresných miest by zodpovedalo rovnomerné rozdelenie prepojení medzi všetkými okresnými mestami. To je však iba teoretická hodnota, ktorá sa v praxi nikdy nedosiahla. Podľa výsledkov výskumu dosahuje Bratislava asi 6,3 % podiel z celkového množstva evidovaných dopravných prepojení, a spolu s ďalšími 25 okresnými mestami (Zvolen, Žilina, Banská Bystrica, Nitra, Trenčín, Trnava, Poprad, Košice, Piešťany, Žiar nad Hronom, Považská Bystrica, Ružomberok, Prešov, Nové Mesto nad Váhom, Liptovský Mikuláš, Žarnovica, Lučenec, Prievidza, Topoľčany, Ilava, Partizánske, Bytča, Púchov, Brezno a Martin) je dopravne prepojená nadpriemerne. Ostatných 45 okresných miest je dopravne prepojených podpriemerne, pričom dopravne najviac izolované sú prevažne periférne, pri štátnych hraniciach umiestnené okresné mestá: Gelnica, Medzilaborce, Skalica, Snina, Poltár, Banská Štiavnica, Sobrance, Revúca, Krupina, Myjava, Stropkov. Jeden atribút je pre všetky tieto mestá spoločný: každé z tejto skupiny nevelkých a dopravne najmenej dostupných okresných miest získalo svoj status okresného mesta až po reorganizácii územno-správneho členenia Slovenskej republiky v roku 1996.

Po súčte priamych vlakových a priamych autobusových prepojení krajských miest navzájom a s ostatnými okresnými mestami Slovenska (obr. 6) zisťujeme opätovné prehĺbenie rozdielov v ich dopravnej dostupnosti. Komplementárna funkcia autobusovej dopravy však spôsobuje, že tieto rozdiely už nie sú v porovnaní s vlakovou dostupnosťou až také výrazné.

Bratislava, hlavné a zároveň najľudnatejšie mesto Slovenskej republiky, je z hľadiska osobnej verejnej hromadnej dopravy jednoznačne najdostupnejším mestom Slovenska. Napriek tomu, že ostatné menšie krajské mestá výrazne zaostávajú v intenzite priamych dopravných prepojení s okresnými mestami za Bratislavou, je absolútna hodnota ich prepojení s okresnými mestami priamo úmerná ich veľkosti. Existujú samozrejme diferencie, ktoré proporционаlitu medzi veľkosťou mesta a intenzitou priamych dopravných prepojení s okresnými mestami nedosahujú. Tieto diferencie vyplývajú jednoznačne z rozdielnej polohy krajských miest v dopravnej sieti Slovenska. Príkladom je pozícia Žiliny a Košíc.

Na severozápade Slovenska ležiaca Žilina je piatym najväčším mestom Slovenska (85 tisíc obyvateľov), ale z hľadiska dopravnej dostupnosti, meranej intenzitou priamych dopravných prepojení s okresnými mestami, je druhá za Bratislavou. Dosahuje takmer dvojtretinový podiel z intenzity dopravných prepojení Bratislavy. Na druhej strane, z hľadiska meranej dopravnej dostupnosti sú Košice so svojimi 236 tisíc obyvateľmi (druhé najväčšie mesto Slovenska) aj napriek vykazovanej

(a vzhľadom k počtu obyvateľov aj adekvátnej) takmer polovičnej hodnote intenzity dopravných prepojení Bratislavy až na 9. mieste. Okrem všetkých krajských miest má vyššiu intenzitu dopravných prepojení s okresnými mestami aj Poprad. Vysvetlenie spočíva v excentrickej polohe tak Košíc, ako aj Bratislavy. Banská Bystrica, Nitra, Trenčín a Trnava mierne prekračujú polovičnú hodnotu intenzity dopravných prepojení Bratislavy, ale vzhľadom k tomu, že sú päť až sedemkrát menšie ako Bratislava, je ich dopravné prepojenie mimoriadne priaznivé. Menej priaznivá je pozícia Prešova, ktorý aj napriek tomu, že je tretím najväčším mestom Slovenska, je z hľadiska intenzity priamych dopravných prepojení s okresnými mestami až na 14. mieste. Nepriaznivá pozícia vyplýva predovšetkým z dopravnej polohy mesta. Prešov neleží na hlavnej železničnej magistrále Slovenska, a teda nemá možnosť byť priamo prepojený s mestami, ktoré táto magistrála spája.

Obr. 6. Komparácia vlakových a autobusových priamych dopravných prepojení okresných miest – okresné mestá so štatútom krajských miest

ZÁVER

Predkladaná štúdia a dosiahnuté výsledky sú len úvodom do problematiky dopravnej dostupnosti okresných miest Slovenska, ktorá formuje parciálnu spokojnosť, resp. nespokojnosť ich obyvateľov s jedným, výrazne špecifickým aspektom kvality ich života. Za evidenciou prepojení by mala nasledovať identifikácia smerov prepojenia, o ktorej hypoteticky predpokladáme, že odhalí výrazný vplyv stredoslovenskej horskej bariéry na samotnú existenciu a následne aj na intenzitu priamych dopravných prepojení okresných miest severného a južného Slovenska. Pri niektorých mestách, ktoré boli priamo dopravne prepojené len s niekoľkými inými okresnými mestami, sme tieto smery a intenzitu vyjadrili (napr. u Gelnice alebo Medzilaboriec). Smer a intenzita prepojení je odrazom konkrétnej dopravnej siete, ktorá sa formovala v rôznych historických obdobiach a v rozhodujúcej miere bola

ovplyvnená reliéfom. Významnú úlohu pri stanovovaní smeru a intenzity priamych prepojení zohráva otázka dopytu a ponuky. Pri mestách s vysokou prirodzenou atraktivitou, a teda aj s dopytom po priamom dopravnom prepojení, je možné predpokladať, že bude snaha tieto mestá navzájom prepojiť prostredníctvom existujúcej dopravnej infraštruktúry. Tieto prepojenia však nemusia byť najvhodnejšie.

Taktiež by mala nasledovať analýza subjektívneho vnímania spokojnosti obyvateľov bývalých okresných miest s možnosťami priamych dopravných prepojení. Jej cieľom by bolo sledovať zhodu „objektívne“ vyjadrenej kvality života so subjektívnymi predstavami obyvateľov miest. Komparácia dosiahnutých výsledkov by potvrdila alebo vyvrátila závery prezentované prakticky len na základe štatistickej evidencie.

Na Slovensku sa už minimálne 20 rokov venuje mimoriadne veľká pozornosť alternatívnym variantom vedenia dopravných trás prepájajúcich Bratislavu s Košicami. Cieľom je nájsť ekonomicky, sociálne a environmentálne najvhodnejší variant. Existujú tri varianty: trasa vedená severným Slovenskom, trasa vedená stredným Slovenskom a trasa vedená južným Slovenskom. Práce Lukníša (1985) a kolektívu autorov pod vedením Bašovského (Bašovský et al. 1985 a 1987) poukazujú na neopodstatnenosť pretrvávajúceho preferovania už preťaženého prepojenia oboch miest Považím a severným dopravným koridorom. Za najvhodnejšie prepojenie pokladajú vedenie trás južným Slovenskom. Výsledky ich výskumov ich priviedli k záveru, že takéto prepojenie oboch miest je nielenže „najpriamejšie, najne náročnejšie, najrýchlejšie a najkratšie možné dopravné prepojenie“, ale zároveň pomôže vyriešiť pretrvávajúce problémy sociálno-ekonomického zaostávania a z neho vyplývajúcej zníženej kvality života obyvateľov južného Slovenska. Je tu však jeden podstatný problém. „Revolučné“ prepojenie Bratislavy a Košíc južným Slovenskom si vyžaduje vybudovanie moderných dopravných sietí, ktoré by prepojili mestá ležiace v tomto priestore. Pochybuje sa však nielen o potenciálnej návratnosti vložených finančných prostriedkov do rozsiahleho investičného diela, ale aj o miere jeho dopadu na regionálny rozvoj. Zároveň sa v súvislosti so zámermi veľkých nadnárodných korporácií umiestňovať svoje prevádzky do priestoru ekonomicky vyspelejšej západnej časti Slovenska stáva prioritným skvalitnenie dopravnej infraštruktúry medzi Bratislavou a Žilinou. Do tohto priestoru má byť alokovaná veľká časť finančných prostriedkov Európskej únie, ktoré si budú vyžadovať aj kofinančnú spoluúčasť Slovenska. Je zrejmé, že s najväčšou pravdepodobnosťou nebude dostatok štátnych finančných zdrojov aj na výstavbu dopravnej infraštruktúry na južnom Slovensku. A tak deklarovaná snaha o vyrovnávanie regionálnych disparít a uplatňovanie priestorovej spravodlivosti s cieľom zvýšenia kvality života všetkého obyvateľstva bude v najbližších rokoch pravdepodobne opäť témou, o ktorej sa bude predovšetkým len veľa diskutovať.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu č. 2/6038/27 „Ekonomická výkonnosť a konkurencieschopnosť lokalít a regiónov“, finančne podporeného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

BAŠOVSKÝ, O., HVOŽĎAROVÁ, E., PAULOV, J., POVINCOVÁ, E. (1985). Regionálna analýza a prognóza rozvoja okresov Juhoslovenskej kotliny. *Geografický časopis*, 37, 287-302.

- BAŠOVSKÝ, O., POVINCOVÁ, E., HVOŽĐAROVÁ, E., HAGARA, L. (1987). Juhoslovenské okresy v širšom geografickom kontexte a potenciál ich ďalšieho rozvoja. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitas Comenianae, Geographica*, 27, 15-51.
- BRUINSMA, F., RIETVELD, P. (1998). The accessibility of European cities: theoretical framework and comparison of approaches. *Environment and Planning*, 30, 499-521.
- DZIADEK, S. (1998). Dostępnosć komunikacyjna ośrodków turystycznych Beskidu Śląskiego i Pogórza Śląskiego. *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG*, 4, 79-94.
- IRA, V. (2005). Quality of life and urban space (Case study from city of Bratislava, Slovakia). *Europa XXL*, 21, 83-96.
- KOREC, P. (1987). Vyjadrenie vzťahov a väzieb medzi prvkami socioekonomických systémov (na príklade dopravného systému ČSSR). *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitas Comenianae, Geographica*, 26, 117-132.
- KOZANECKA, M. (1996). Komunikacja autobusowa jako miernik powiązań przestrzennych województwa Przemyskiego. *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG*, 1, 109-124.
- KOZANECKA, M. (2000). Rzeszów jako centrum publicznej komunikacji pasażerskiej, jego rozwój i powiązania. *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG*, 6, 73-95.
- LUKNIŠ, M. (1985). Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis*, 37, 137-163.
- MASSAM, B.H. (2002). Quality of life: public planning and private living. *Progress in Planning*, 58, 141-227.
- MICHNIAK, D. (2003). Dostupnosť okresných miest na Slovensku. *Geografický časopis*, 55, 21-39.
- PAULOV, J. (1979). *Zemepis – experimentálny učebný text pre 1. ročník gymnázia, II. časť*. Bratislava (Slovenské pedagogické nakladateľstvo).
- TOLMAČI, L. (1999). Spádové regióny krajských miest na základe ich asymetrickej väznej dostupnosti. *Acta facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia geographica*, 3, 305-314.
- WENDT, J. (2000). Dostępnosć komunikacyjna ośrodków władzy wojewódzkiej. *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG*, 6, 183-203.

DIRECT TRANSPORT CONNECTIONS AS A QUALITY OF LIFE INDICATOR: A CASE STUDY OF FORMER DISTRICT TOWNS IN SLOVAKIA

The aim of the study is to identify the existence and frequency of direct transport connections, and so to establish the transport accessibility of the nodes of public transport networks. The nodes are defined as the settlements with statuses of district or administrative regional centres. Connection and accessibility of nodes is observed from the point of view of number of direct train and bus connections (connections free from transfers) of each of 71 nodes to all other nodes during a 24 hour working day. The electronic database of train and bus timetables www.vlak-bus.cz was used to search for them.

Table 1 brings the summarized results of the monitored existence of direct train, bus, and train and/or bus connection of district towns in Slovakia. Cartographic presentations of spatial differentiation of these direct connections are given in Figs. 1, 3 and 5. Table 2 provides the results of the monitored frequencies of direct train, bus, and train and/or bus connections of district towns in Slovakia together with computed accessibility indices. Figs. 2, 4 and 6 contain the graphic comparison of accessibility rates of 8 district towns by train, bus, and train and/or bus in relation to the main transport node of public personal transport – Bratislava.

District towns with the highest number of direct connections (Bratislava, Piešťany, Trnava, Žilina) are concentrated in the western part of the country. Socially and economically less developed peripheral parts of the southern (above all south-eastern) and north-eastern Slovakia were only marginally influenced by the improvement of transport infrastructure. The substantially lower transport accessibility of district towns in these regions is the result.

Key words: transport connections, quality of life indicator, district towns, Slovakia

SUBJEKTÍVNE ASPEKTY KVALITY ŽIVOTA: PERCEPCIA MIEST ZÁKLADNÝCH ŽIVOTNÝCH FUNKCIÍ OBYVATEĽOV SLOVENSKA

*Daniel Kollár **

ÚVOD

Rozvoj a aktuálnosť výskumu sociálnej problematiky a kvality života v geografii ponúka v súčasnosti možnosť novej sociálnovednej orientácie geografie. Nové pohľady na postavenie a činnosť človeka v spoločnosti a v priestore nútia geografov zamyslieť sa nad doterajšími prístupmi a cieľmi geografie. Z tohto aspektu predovšetkým problematika priestorového správania človeka v súvislosti s vnímaním kvality života skrýva v sebe celý rad podnetov využiteľných v základnom a aplikovanom výskume.

Zmeny, ktoré nastali v Európe začiatkom deväťdesiatych rokov, priniesli pre geografov celý rad zaujímavých momentov a tém, vhodných nielen z geografického, ale aj z celospoločenského hľadiska k ich intenzívnemu štúdiu. Jednou z uvedených tém, ktorá v poslednom období čoraz intenzívnejšie zamestnáva pozornosť geografov, je aj problematika vnímania kvality života cez miesta základných životných funkcií, pretože z pohľadu reálnej a potenciálnej migrácie existuje predpoklad o vzájomnom súvisi týchto javov (Kollár 2001). Tento aspekt sa čoraz intenzívnejšie objavuje v sociálnogeografickom výskume a tvorí jednu z jeho nedeliteľných súčastí.

Výskumy percepcie miest základných životných funkcií majú vo svetovej geografii dlhodobú tradíciu. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia sa stali významnou súčasťou aj slovenského geografického výskumu (Ira 1992, Ira a Kollár 1992, Kollár 1992, Matlovič 1992, Ira 1994, Ira a Kollár 1994, Kollár 1994, Kollár 1996, Zubriczký 1997, Kollár 2001, atď.), ktorý už akceptuje dôležitosť ľudského faktora, resp. jeho subjektívnej výpovede pri vysvetľovaní priestorového správania človeka.

TEORETICKÁ BÁZA

Subjektívne aspekty kvality života vnímané cez miesta základných životných funkcií človeka a jeho priestorové správanie v poslednom období čoraz častejšie dopĺňajú charakteristiky a obmedzenia objektívnej reality. Vzťah a komplementárnosť objektívneho a subjektívneho hľadiska pri výskume miest základných životných funkcií je nanajvýš aktuálna a charakterizuje dva rozličné prístupy k výskumu priestorového správania. Viacerí autori si totiž uvedomujú dve rozdielne paradigmy v chápaní priestorového správania, ktoré vyplývajú práve z uprednostňovania objektívneho či subjektívneho hľadiska.

Subjektívne hľadisko uprednostňuje prvá paradigma, ktorá charakterizuje priestorové správanie (*spatial behavior*) skôr ako neutrálne správanie z hľadiska aktivi-

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, kollar@savba.sk

ty človeka a priestor je chápaný ako mentálny alebo kognitívny obraz priestorového poznávania a vnímania. Takéto chápanie je typické predovšetkým pre angloamerickú literatúru. V sociálno-geografických prácach predovšetkým v nemecky hovoriacich krajinách je frekventovanejšia druhá paradigma, ktorá uprednostňuje viac objektívne hľadisko priestorového správania človeka. V nej sa pod termínom priestorové správanie (*Raumverhalten*), alebo v nie nemecky hovoriacich krajinách pod termínom behavior in space (*správanie v priestore*) uvažuje skôr o objektívne pozorovanom správaní a aktivite človeka, príp. sociálnych skupín v priestore a priestor sa chápe ako „plocha aktivity človeka“. Na prvý pohľad je zrejmy rozdiel medzi obidvoma vysvetleniami, avšak na druhej strane je nutné dodať, že niektorí autori medzi týmito termínmi nerozlišujú.

Objektívne pozorované správanie a aktivitu človeka, príp. sociálnych skupín v priestore veľmi dobre rozpracovala predovšetkým Mníchovská sociálnogeografická škola (Maier et al. 1977). Prijala koncept siedmich základných životných funkcií človeka, ktoré označuje ako základné okruhy ľudských aktivít. Sú prejavmi jestvovania človeka a vyplývajú z jeho biologickej, intelektuálnej a spoločenskej podstaty. Nevyhnutná realizácia každého z nich je predpokladom skúmania pohybu, resp. objektívne pozorovaného správania sa človeka v priestore.

Človek z miesta kde býva vychádza do iných častí teritória, aby realizoval činnosti zaradené do ďalších okruhov ľudských aktivít: odchádza za prácou, nákupom hmotných potrieb, vzdelaním, rekreáciou, spoločenským životom. Po realizovaní týchto aktivít sa pravidelne vracia do svojho bydliska. Prekonávaním vzdialenosti sa premiestňuje z jedného miesta na druhé, čím realizuje poslednú z okruhov ľudských aktivít – zúčastňuje sa na doprave. Vzdialenosť medzi časťou teritória, v ktorej človek býva a časťami teritória, v ktorých realizuje činnosti jednotlivých okruhov ľudských aktivít, je limitovaná a každá činnosť, ktorú človek vykonáva, má vlastné hranice únosnej vzdialenosti. Okrem vzdialenosti je objektívne pozorované priestorové správanie človeka v ľubovoľnom okruhu jeho aktivity limitované ešte aj príslušnosťou k jednotlivým sociálnym skupinám.

Práve skupinovo-špecifický prístup k problematike priestorového správania človeka bol veľmi dobre rozpracovaný v nemeckej literatúre, ktorá venovala mimoriadnu pozornosť predovšetkým sociálnym skupinám a ich vyčleňovaniu na základe rovnakého akčného priestoru a trendu priestorového správania. Oveľa menej si však všimla subjektívnu zložku každého priestorového pohybu, čo je takisto nevyhnutné pre pochopenie a objasnenie priestorového správania človeka. Vo viacerých výskumoch sa totiž potvrdilo, že človek sa správa nielen na základe objektívnych znalostí, ale predovšetkým na základe subjektívnej interpretácie objektívnej reality. V mnohých prípadoch používa skôr informácie uložené v jeho poznávacom systéme ako objektívne informácie o reálnom svete. Preto je nanajvýš zaujímavé aj v našich podmienkach skúmať nielen reálny akčný priestor človeka, ale aj priestor vnímania a poznania, ktorý môže prispieť k načrtnutiu možných alternatív potenciálneho priestorového správania.

Dôležitosť ľudského faktoru, resp. jeho subjektívnej výpovede je dnes akceptovaná v mnohých geograficky relevantných súvislostiach, kde subjektívne indikátory významne dopĺňujú tzv. charakteristiky objektívnej reality (Bartnická 1989). Subjektívne hľadiská priestorového správania človeka rozpracovávajú predovšetkým dva základné teoreticko-metodologické prístupy: behaviorálny a humanistický.

Behaviorálny smer sa usiluje nájsť odpoveď v hľadaní a vyjasňovaní tvorby rozhodnutí človeka ako individuálnej psychologickéj jednotky. Úpustil od modelu človeka označovaného ako „homo oeconomicus“ (bytosť maximálne racionálna a úplne informovaná), ale snaží sa pochopiť človeka v celej jeho šírke, aj s problémami hodnôt, návykov, aspirácií atď. Človek sa tu chápe ako „homo psychologicus“ a jeho správanie má korene v mentálnej oblasti. Termín správanie zahŕňa všetky reakcie individua, alebo skupiny ľudí, ktoré si človek ani neuvedomuje a ktoré často nemožno označiť ako racionálne a cieľavedomé. Tieto reakcie reprezentujú procesy odohrávajúce sa v človeku (napr. vnímanie, hodnotenie, rozhodovanie, hľadanie), ktoré vyúsťujú do priestorového správania.

Priestorové správanie človeka je jedným z dôležitých momentov aj v humanistickom prístupe, ktorý vychádza z viacerých filozoficko-teoretických smerov, predovšetkým antipozitivisticky zameraných. Zvlášť fenomenológia do značnej miery inšpirovala humanistický prístup svojím hľadaním spôsobu, ako opísať a pochopiť skutočnosť. Niektorí autori dokonca stotožňujú humanistický prístup s fenomenologickým (Relph 1985). Humanistický prístup venuje pozornosť (podobne ako fenomenológia) predovšetkým svetu každodenného života človeka. Svet je vo fenomenologickej filozofii chápaný ako intencionálny korelát vedomia a následne aj humanistický smer sa snaží o opis priestorového vedomia človeka, o pochopenie významu a hodnôt, ktoré viažu človeka s prostredím.

Centrálnou témou humanistického prístupu v geografii, ktorý venuje svoju pozornosť svetu každodenného života, sú priestorové pocity a preferencie človeka. Podľa Tuana (1987) tvoria geografický svet každodenného života dve dimenzie: priestor a miesto. Priestor je v tomto kontexte chápaný ako súhrn každodenných pocitov. Priestorový pocit vychádza zo vzťahu človeka a miesta (Bartnicka 1989), ktoré v humanistickom chápaní nemá len význam polohy a bodu, ale jeho význam je oveľa širší, má svoj zmysel, význam, zosobňuje život. Človek si vytvára vzťah k jednotlivým miestam svojho každodenného života a našou úlohou je pochopiť význam a hodnoty, ktoré viažu človeka k miestam jeho základných životných funkcií a vôbec k jeho prostrediu.

METODOLOGICKÁ BÁZA

Predstavy a pocity človeka sa voľne spájajú predovšetkým s miestami, kde človek uspokojuje svoje základné potreby. Gold a Goodey (1983) poukazujú na úzky vzťah predstáv človeka a jeho premiestňovania sa v priestore. Avšak, ako poznamenávajú Cox a Golledge v jednej zo svojich prác (1986), predstavy človeka sa nevytvárajú a nekódujú len vizuálne, ale aj verbálne, a formujú sa z ukrytých abstrakčných predstáv na základe vyvolania z prežívanej a vnímanej skutočnosti, alebo na základe vlastných postrehov.

Existuje viacero teórií zaoberajúcich sa výskumom predstáv človeka a predovšetkým spôsobom kódovania a uschovávaní informácií (radikálna teória predstáv, teória koncepcných viet, teória dvojitého kódovania, atď.), nás však v tejto súvislosti zaujímajú predovšetkým asociačno-priestorové informácie jednotlivých predstáv a ich priestorová diferenciácia.

Ako sme uviedli v teoretickej časti, geografické pocity človeka sa začínajú v mieste bývania, ktoré je centrom jeho sveta, ku ktorému si vytvára osobitý vzťah. Miesto bývania, podľa Tuana (1987), predstavuje pre človeka systém ustálených hodnôt, v ktorom intenzívnejšie pociťuje voľnosť a otvorenosť priestoru, podobne

ako v otvorenom priestore intenzívnejšie pociťuje hodnotu svojho miesta bývania. K niektorým miestam a priestorom sa vytvára silný, pozitívny vzťah – topofília, k iným skôr averziu – topofóbia (Tuan 1987).

Keďže základným miestom pre človeka je miesto bývania, zaujíma nás, aký vzťah majú obyvatelia Slovenska k tomuto miestu a aké dôvody ich tomu vedú. Premenná filia z miesta bývania vyjadruje v našom kontexte obec alebo mesto, kde by človek najradšej býval, ak by si mohol vybrať. Premenná fóbia z miesta bývania na druhej strane vyjadruje obec alebo mesto, v ktorom by človek v žiadnom prípade bývať nechcel.

V súčasnosti sa v súvislosti s miestom bývania stále viac do popredia hlásia aj tzv. voľnočasové aktivity človeka. Miesta trávenia voľného času patria takisto k miestam základných životných funkcií človeka, avšak ich postavenie je špecifické v porovnaní s inými miestami. Keďže správanie človeka vo voľnom čase nadobúda dnes z hľadiska priestoru a času kvalitatívne dimenzie, vybrali sme miesta reálnej a potenciálnej dovolenky na Slovensku ako premenné, charakterizujúce vzťah človeka k istým regiónom alebo miestam. Premenná filia z miesta dovolenky vyjadruje v našom kontexte obec alebo mesto, kde by človek najradšej trávil dovolenku, ak by si mohol vybrať.

V tejto súvislosti je zaujímavé analyzovať aj hlavný dôvod, ktorý respondenti uvádzajú pri charakteristike svojho vzťahu k najideálnejšiemu, resp. najmenej ideálnemu miestu bývania a najideálnejšiemu miestu svojej dovolenky. Dôvod totiž umožňuje lepšie porozumieť pocitu človeka ako len uvedenie samotného miesta.

Dôvody topofílie a topofóbie sme na základe predchádzajúcich výskumov rozdelili do deviatich kategórií:

Dôvody topofílie z bývania

- rodisko, rodinné dôvody,
- neznečistené životné prostredie,
- výhodné dopravné spojenie s okolím,
- estetické dôvody a klud,
- dobré sociálne vzťahy,
- dobrá infraštruktúra,
- malá vzdialenosť od centra,
- zvyk,
- iný.

Dôvody topofóbie z bývania

- etnické a národnostné dôvody,
- znečistené životné prostredie,
- nevýhodné dopravné spojenie s okolím,
- estetické dôvody a hluk,
- zlé sociálne vzťahy,
- zlá infraštruktúra,
- veľká vzdialenosť od centra,
- zvyk,
- iný.

Dôvody topofilie z dovolenky

- príroda,
- turistika,
- hory,
- rodisko, rodinné dôvody,
- dobré sociálne vzťahy,
- dobrá infraštruktúra,
- malá vzdialenosť od centra,
- sociálne dôvody,
- iný.

Na báze uvedených paradigiem a téz humanistickej geografie sú sformulované základné otázky nášho výskumu:

- aké sú ideálne miesta bývania obyvateľov Slovenska a aké dôvody ich k tomu vedú,
- aké sú nepredstaviteľné miesta bývania obyvateľov Slovenska a aké dôvody ich k tomu vedú,
- aké sú ideálne miesta dovolenky obyvateľov Slovenska a aké dôvody ich k tomu vedú.

Cieľom príspevku je objasniť na základe sformulovaných otázok aspekty priestorových pocitov a preferencií miest bývania a dovolenky obyvateľov Slovenska. Miesta topofilie a topofóbie sú prezentované ako závislé premenné, ktorých vysvetlenie je založené na sociálno-demografických znakoch respondentov a reálnych miestach bývania a dovolenky.

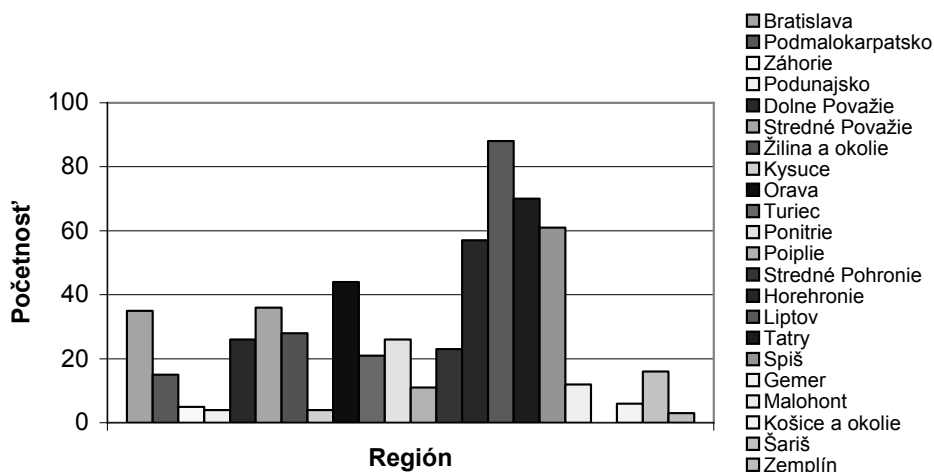
Výskumnú vzorku, na ktorej sa prezentované myšlienky skúšali, tvoria čitatelia časopisu *Krásy Slovenska*. Časopis *Krásy Slovenska* je najstarším slovenským časopisom (vychádza od roku 1921) a patrí medzi textovo-obrázkové plnofarebné dvojmesačníky. Je zameraný na turistiku, prírodu, cestovný ruch, národopis a tradície. Vychádza v náklade 10 000 kusov. Jeho čitatelia sú ľudia, ktorých poznanie Slovenska je zvyčajne nadštandardné v porovnaní s ostatnou populáciou a majú tendencie k cestovaniu a poznávaniu Slovenska. Z tohto dôvodu sa predpokladá dobré poznanie Slovenska a relevantnejšie hodnotenie jeho miest a oblastí.

Pre spôsob získania empirických údajov bola zvolená technika dotazníka, ktorý sa distribuoval s číslom 1-2/2005. Výskumnú vzorku tvorilo 782 respondentov, ktorí vyplnili dotazník a poslali ho do redakcie.

MIESTO BÝVANIA

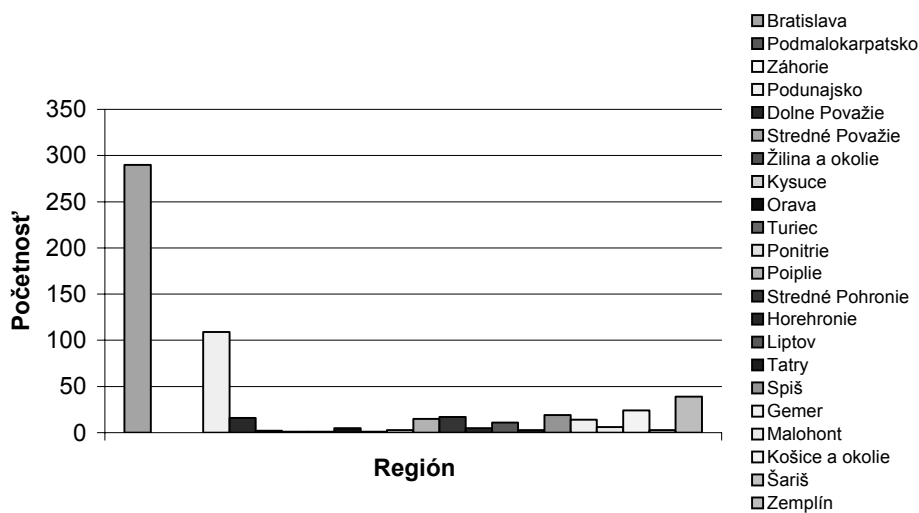
Nominálny znak filia z miesta bývania dosahuje najväčšiu početnosť v kategóriách Liptov, Tatry, Spiš a Horehronie (obr. 1). Takmer polovica respondentov vníma tieto štyri regióny ako miesta, kde by chceli bývať, ak by si mohli vybrať. Vzťah respondentov k týmto oblastiam severného Slovenska môžeme hodnotiť ako výrazne pozitívny, čo dokumentuje aj veľmi nízke percento obyvateľstva (7,2 % respondentov) s fóbickým vzťahom k týmto regiónom ako miestu svojho potenciálneho bývania. Až na siedmom mieste z hľadiska ideálnych predstáv o bývaní sa umiestnila Bratislava, ktorá naopak u respondentov vedie suverénne v početnos-

tiach výskytu najmenej ideálneho miesta bývania. Takmer polovica respondentov (49,6 %) k nej ako miestu bývania pociťuje fóbický vzťah. Na druhom mieste v početnostiach výskytu najmenej ideálneho miesta bývania u respondentov sa objavuje Podunajsko (18,6 %), zatiaľ čo ostatné regióny dosahujú v tejto súvislosti početnosti zanedbateľné (obr. 2).

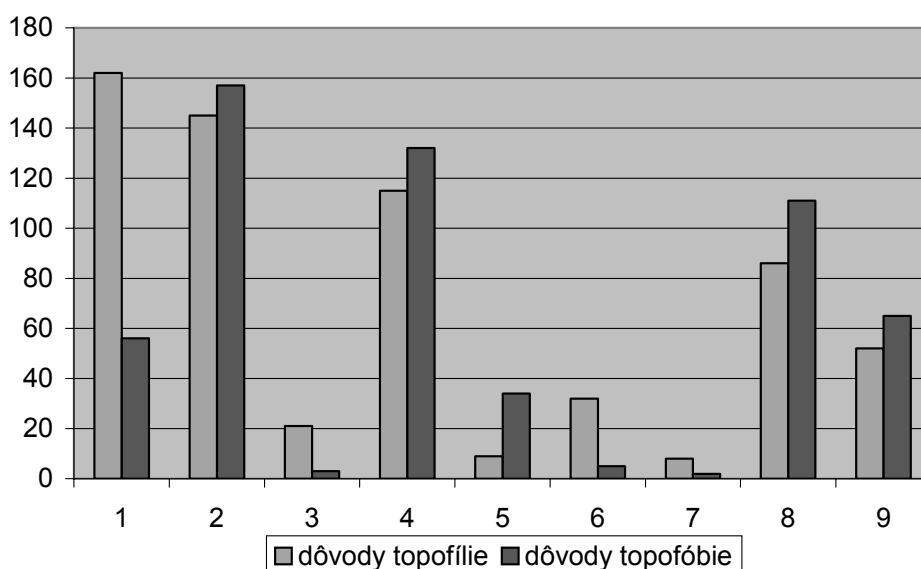
Obr. 1. Topofília z bývania

V tejto súvislosti je zaujímavé analyzovať hlavný dôvod, ktorý respondenti uvádzajú pri charakteristike svojho vzťahu k najideálnejšiemu, resp. najmenej ideálnemu miestu bývania. Dôvod totiž umožňuje lepšie porozumieť pocitu človeka ako len uvedenie samotného miesta.

Obr. 2. Topofóbia z bývania

Pri dôvode topoofilie z bývania tvorí modus rodisko a rodinné dôvody (viac ako 1/4 respondentov ich uvádza ako hlavný dôvod v súvislosti so vzťahom k ideálnemu miestu svojho bývania). Druhú a tretiu najpočetnejšiu kategóriu tvorí kategória neznečistené životné prostredie (23,0 %) a kategória estetické dôvody a klud (18,3 %). Ako štvrtý najčastejšie uvádzaný dôvod pri ideálnom mieste bývania je fenomén hôr a podhoria, ktorý svojim spôsobom súvisí aj s predchádzajúcimi estetickými dôvodmi (obr. 3).

Obr. 3. Dôvody topoofilie a topofóbie z bývania

Dôvody topoofilie z bývania: 1 – rodisko, rodinné dôvody, 2 – neznečistené životné prostredie, 3 – výhodné dopravné spojenie s okolím, 4 – estetické dôvody a klud, 5 – dobré sociálne vzťahy, 6 – dobrá infraštruktúra, 7 – malá vzdialenosť od centra, 8 – hory a podhorie, 9 – iný.

Dôvody topofóbie z bývania: 1 – etnické a národnostné dôvody, 2 – znečistené životné prostredie, 3 – nevýhodné dopravné spojenie s okolím, 4 – estetické dôvody a hluk, 5 – zlé sociálne vzťahy, 6 – zlá infraštruktúra, 7 – veľká vzdialenosť od centra, 8 – nudná a rovinatá krajina, 9 – iný.

Pri dôvode topofóbie z miesta bývania sa najčastejšie skloňuje ako hlavný dôvod znečistené životné prostredie, ktoré predstavuje pre respondentov najväznejší dôvod ich averzie k určitým lokalitám (27,8 %). Z ďalších dôvodov je na druhom mieste uvádzaná kategória estetické dôvody a hluk (23,4 %), na treťom mieste je fenomén nudnej a rovinatej krajiny (19,6 %), na štvrtom mieste kategória etnické a národnostné dôvody (9,9 %). Z hľadiska uvedených skutočností je zaujímavý fakt, že vzorka čitateľov časopisu *Krásy Slovenska* viac pozitívne alebo negatívne pociťuje kategórie životného prostredia, estetických a krajinných dôvodov na rozdiel napr. od etnických a národnostných dôvodov (obr. 3), ktoré boli častejšie traktované v predchádzajúcich výskumoch (Kollár 1994, 1996 a 2001). V týchto výskumoch kategória životné prostredie predstavovala pri premennej dôvod topofóbie z bývania modálnu kategóriu, avšak ako dôvod topoofilie z bývania sa vyskytovala veľmi málo (5,1 % respondentov). Výskumná vzorka bežnej populácie zrejme viac akcentuje

fóbické predstavy určitých problémov, zatiaľ čo pri pozitívnych vzťahoch k vybraným miestam si do takej miery neuvedomuje opačný protipól svojich pocitov, ktorých dôvody sa jej javia ako samozrejmé. Keďže vzorka čitateľov časopisu *Krásy Slovenska* je ladená viac „zeleno, trvalo udržateľne a turisticky“, jej pozitívne alebo negatívne pocity vychádzajú hlavne z kategórií životného prostredia, estetických a krajinných dôvodov.

Pri výbere želaného miesta bývania sa nepotvrdili štatisticky významné vzťahy vzhľadom k sociodemografickým znakom človeka (vek, pohlavie, vzdelanie, ekonomická aktivita), ani v súvislosti s reálnym miestom bývania, či už v meste alebo na dedine, alebo podľa jednotlivých krajov. Sú badateľné len isté tendencie vzhľadom na vek a želané miesto bývania (mladší respondenti nadpriemerne preferujú Tatry ako miesto želaného bývania, kým starší respondenti skôr podhorské oblasti).

Vzhľadom na fóbické predstavy potencionálnych miest bývania vystupuje do popredia predovšetkým otázka topofóbie z bývania v Bratislave, u ktorej bola zistená štatisticky významná závislosť v súvislosti s vekom, vzdelaním a reálnym miestom bývania. Fóbia z Bratislavy ako potencionálneho miesta bývania stráca na intenzite pri mladšom obyvateľstve, vzdelanejšom obyvateľstve a pri obyvateľstve reálne bývajúcom v Bratislave. Je zaujímavé, že najväčšiu fóbiu z Bratislavy ako potencionálneho miesta bývania nemá vidiecke obyvateľstvo, ale mestské obyvateľstvo s výnimkou obyvateľov hlavného mesta. Podľa nášho názoru sa tu odráža pravdepodobne fakt výraznej dominancie Bratislavy na úkor iných slovenských miest, ktorý títo obyvatelia negatívne pociťujú na rozdiel od vidieckeho obyvateľstva, ktoré je s touto skutočnosťou mentálne lepšie vysporiadané. Podobná skutočnosť v súvislosti s fóbiou Bratislavy sa potvrdila aj v predchádzajúcich výskumoch (Kollár 1994, 1996 a 2001), v ktorých respondenti bývajúci v menších obciach mali v priemere nižšiu fóbiu z Bratislavy než obyvatelia väčších obcí.

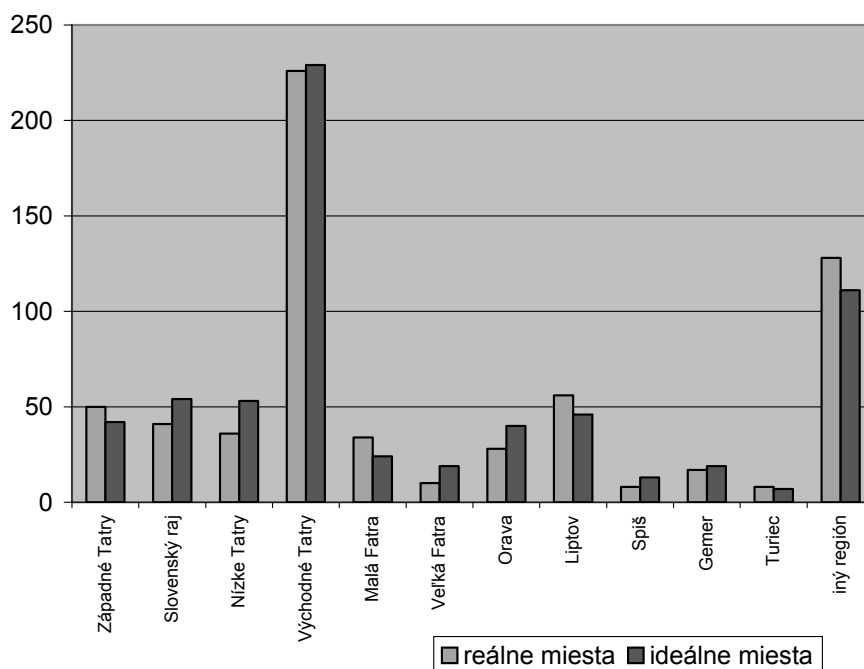
MIESTO DOVOLENKY

Miesta dovolenky patria takisto ako predchádzajúce miesta k miestam základných životných funkcií človeka, avšak ich postavenie je špecifické v porovnaní s inými miestami. V literatúre sú prezentované v súvislosti s voľnočasovými aktivitami človeka, ktorého časopriestorové nároky a požiadavky sú v tejto súvislosti odlišné od činností, ktoré človek „musí“ vykonávať. Správanie sa človeka vo voľnom čase nadobúda predovšetkým v súčasnosti (z hľadiska priestoru a času) kvalitatívne nové dimenzie. Zmeny vo využití voľného času prebiehajú tak u vidieckeho ako aj u mestského obyvateľstva.

V poslednom období (od pádu železnej opony) z hľadiska dovolenkových destinácií nastali rapídne zmeny. V 90. rokoch sa výrazne posilnil na úkor aktívneho cestovného ruchu pasívny cestovný ruch, avšak v posledných rokoch čoraz viac ľudí trávi dovolenku na Slovensku. Súvisí to do istej miery s ekonomickou situáciou obyvateľov, avšak na druhej strane zohráva úlohu aj „nabaženie sa“ zahraničných destinácií a nové „objavovanie“ jednotlivých kútov Slovenska.

Nominálny znak filia z miesta dovolenky dosahuje jednoznačne najväčšie početnosti v kategórii Tatry. Ak berieme do úvahy Tatry ako celok, t. j. Západné, Vysoké a Belianske Tatry, tak viac ako 2/5 respondentov tu trávi dovolenku (42,9 %) a takisto podobné percento (41,2 %) vníma tento región ako miesto, kde by chceli trá-

viť dovolenku, ak by si mohli vybrať. V prípade Tatier je reálne miesto dovolenky takmer totožné s jej ideálnou predstavou a je nutné poznamenať, že týmto spôsobom reagujú predovšetkým tí respondenti, ktorí v regióne Tatier skutočne aj dovolenkujú (obr. 4). Táto skupina respondentov je spokojná so svojim miestom reálnej dovolenky a aj keby si mala vybrať, znova by si vybrala tento región.

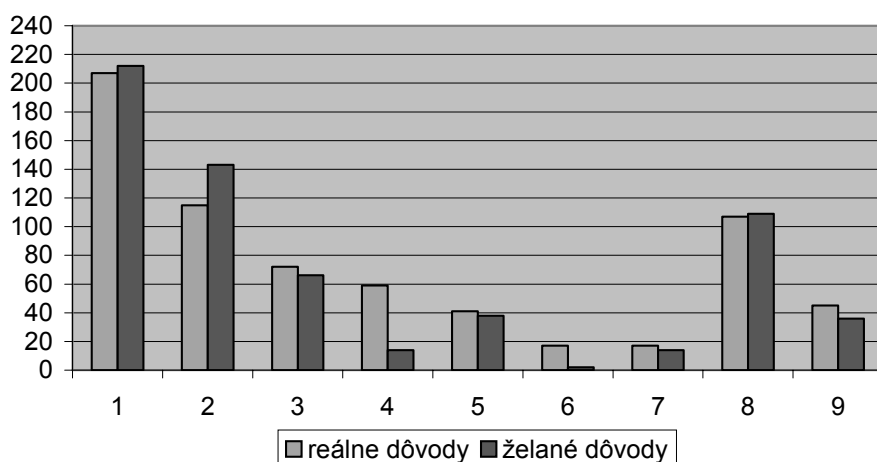

Obr. 4. Reálne a ideálne miesta dovoleniek

Podobné súvislosti platia aj v prípade ostatných regiónov. Zdá sa, že v prípade dovolenky na Slovensku sa respondenti z hľadiska miest skutočnej a želanej dovolenky takmer blížia k ideálu. Napríklad z hľadiska druhej najčastejšie sa vyskytujúcej destinácie – Liptova (uvažovaného spolu s regiónom Nízkych Tatier) sú relatívne čísla skutočného a želaného miesta dovolenky takisto veľmi podobné (14,3 % versus 15,1 %), hoci ak uvažujeme o Nízkych Tatrách ako o samostatnom regióne, tak Nízke Tatry sú viac želaným ako skutočným miestom dovoleniek. Podobné ukazovatele výraznejšie platia aj v prípade ďalších regiónov (Slovenský raj alebo Veľká Fatra), avšak ich priradením k širším regiónom Spiša alebo Turca tento jav nie je taký výrazný. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že najfrekvencovanejšie miesta dovoleniek respondentov sú v oblastiach severného Slovenska a vzťah respondentov k týmto oblastiam aj z hľadiska želanej dovolenky môžeme hodnotiť ako výrazne pozitívny (obr. 4).

Aj v súvislosti s reálnymi a ideálnymi miestami dovoleniek je zaujímavé analyzovať hlavný dôvod, ktorý respondenti uvádzajú pri charakteristike svojho vzťahu k reálnemu, resp. ideálnemu miestu dovolenky (obr. 5). Dôvod totiž umožňuje lepšie porozumieť pocitu človeka ako len uvedenie samotného miesta. Nominálny znak dôvod výberu reálneho miesta dovolenky dosahuje jednoznačne najväčšie po-

četnosti v kategóriách príroda (30,4 %), turistika (16,9 %) a hory (10,6 %). Ak by sme tieto kategórie zlúčili (logicky patria k sebe a na seba nadväzujú), prišli by sme k záveru, že sú rozhodujúcim dôvodom výberu miesta dovolenky až u 57,9 % respondentov. Z ostatných kategórií najvýznamnejšiu početnosť dosahujú sociálne dôvody (15,7 %) a kategória rodiska (8,7 %). Je zaujímavé, že aj proporcionality početností hlavných dôvodov ideálneho miesta dovolenky dosahuje podobné hodnoty. Z hľadiska relatívnych ukazovateľov najväčšie disproporcie medzi dôvodmi reálneho a ideálneho miesta dovolenky boli zaznamenané len v prípade turistiky a rodiska. Zatiaľ čo turistiku si respondenti viac želajú ako ju reálne uskutočňujú tak v prípade rodiska je to presne naopak. Respondenti minimálne uvádzajú tento dôvod ako rozhodujúci pri výbere ideálneho miesta svojej dovolenky (2,2 %).

Obr. 5. Dôvody reálnych a ideálnych miest dovoleniek

Dôvody topofilie z dovolenky: 1 – príroda, 2 – turistika, 3 – hory, 4 – rodisko, rodinné dôvody, 5 – dobré sociálne vzťahy, 6 – dobrá infraštruktúra, 7 – malá vzdialenosť od centra, 8 – sociálne dôvody, 9 – iný.

Pri výbere reálneho a želaného miesta dovolenky sa nepotvrdili štatisticky významné vzťahy vzhľadom k sociodemografickým znakom človeka, ako je vek či pohlavie, avšak vzhľadom na vzdelanie a ekonomickú aktivitu existujú tendencie smerujúce k tomu, že vyššie vzdelanie a sociálno-ekonomické postavenie spôsobuje väčšie rozdiely medzi reálnym a želaným miestom dovolenky. V súvislosti s reálnym miestom bývania, či už v meste alebo na dedine, alebo podľa jednotlivých krajov sa nepotvrdili štatisticky významné závislosti pri výbere reálneho a želaného miesta dovolenky. Sú badateľné len isté tendencie vzhľadom na bývanie v Bratislave a rovnomernejšie preferencie jednotlivých miest dovolenky vzhľadom na oblasti Slovenska ako v prípade obyvateľov iných krajov, kde jednoznačnejšie dominujú Tatry ako miesto reálnej alebo želanej dovolenky.

ZÁVER

Analýza výskumu predstav a pocitov človeka v súvislosti s asociáciami a obrazmi miest základných životných funkcií obyvateľov Slovenska, ako aj vybranými indikátormi priestorového správania, poukázala na existenciu niekoľkých štatisticky

významných závislostí a tendencií. Miesta topofilie a topofóbie z bývania ako aj topofilie z dovolenky boli prezentované ako závislé premenné, ktorých vysvetlenie je založené na sociodemografických znakoch respondentov a reálnych miestach bývania a dovolenky. Potvrdilo sa, že vzorka čitateľov časopisu *Krásy Slovenska* viac akcentuje pozitívne alebo negatívne pocity vychádzajúce hlavne z kategórií životného prostredia, estetických a krajinných dôvodov na rozdiel od ostatnej populácie. V rámci nej sú badateľné tendencie napr. medzi vekom a želaným miestom bývania, ako aj vekom, vzdelaním, reálnym miestom bývania a topofóbiou z bývania. Takisto vyššie vzdelanie a sociálno-ekonomické postavenie spôsobuje väčšie rozdiely medzi reálnym a želaným miestom dovolenky. Existujú tendencie vzhľadom na bývanie v Bratislave a rovnomernejšie preferencie jednotlivých miest dovolenky vzhľadom na oblasti Slovenska ako v prípade obyvateľov iných krajov, kde jednoznačnejšie dominujú Tatry ako miesto reálnej alebo želanej dovolenky.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 2/6042/26 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- BARTNICKA, M. (1989). Percepcja srodowiska w badaniach geograficznych. *Geografia percepcji*, PZLG, 4, 5-28.
- COX, K. R., GOLLEDGE, R. G. (1986). Problemy behawioralne w geografii po dziesieciu latach rozwoju. *Przegląd zagranicznej literatury geograficznej*, z. 2, *Geografia behawioralna*, Warszawa (PWN), pp. 9-20.
- GOLD, J. R., GOODEY, B. (1983). Behavioral and perceptual geography. *Progress in Human Geography*, 7, 578-586.
- IRA, V. (1992). Percepcia prostredia a environmentálne vedomie obyvateľstva oblastí s narušeným životným prostredím. In Drgoňa, V., ed. *Regionálne systémy životného prostredia*. Nitra (SGS), pp. 87-89.
- IRA, V. (1994). Environmental perception and environmental awareness at the area with disturbed environment (Upper Nitra region). *Geografický časopis*, 46, 205-218.
- IRA, V., KOLLÁR, D. (1992). Cognition of environment as part of the relationship man-environment. *Geographica Slovenica*, 23, 463-476.
- IRA V., KOLLÁR D. (1994). Behavioural-geographical aspects of environmental quality. *GeoJournal*, 3, 221-224.
- KOLLÁR, D. (1992). Sociálna geografia a problematika výskumu priestorového človeka. *Geografický časopis*, 44, 149-161.
- KOLLÁR, D. (1994). Importance of perception and evaluation of environment in spatial behaviour of man. *Geografický časopis*, 46, 205-218.
- KOLLÁR, D. (1996). Wahrnehmung der Grenze, des Grenzgebietes und Österreichs – am Beispiel der Bewohner des slowakisch-österreichischen Grenzgebietes. *Schulheft*, 82, 64-73.
- KOLLÁR, D. (2001). Obraz Slovenska a Rakúska u obyvateľov slovensko-rakúskeho pohraničia. *Geografický časopis*, 53, 59-74.
- MAIER, J., PAESLER, R., RUPRECHT, K., SCHAFFER, F. (1977). *Sozialgeographie*. Braunschweig (Westermann).
- MATLOVIČ, R. (1992). Behaviorálna geografia, geografia percepcie a výskum vnútornej štruktúry mesta. In Drgoňa, V., ed. *Regionálne systémy životného prostredia*. Nitra (SGS), pp. 139-143.

RELPH, E. (1985). Geographical experiences and being-in-the-world. The phenomenological origins of geography. In Mugeraurer, R., ed. *Dwelling, place and environment - Towards and phenomenology of person and world*. Dordrecht (Martinus Nijhoff), pp. 15-31.

TUAN, Y-F. (1987). *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa (PIW).

ZUBRICZKÝ, G. (1997). Príspevok k mentálnemu mapovaniu Slovenska. *Geografický časopis*, 49, 243-253.

SUBJECTIVE ASPECTS OF QUALITY OF LIFE: PERCEPTION OF THE BASIC LIFE FUNCTION PLACES BY SLOVAKIA'S POPULATION

The subject of the study is research into imaginations and feelings connected with the associations and images of places where the population of Slovakia carries out their basic life functions and a survey of selected spatial behaviour indicators. Images and a general perception of places of basic living functions play an important role in the formation of people's relationships with their environs. The subject of quality of life perception through the places of important life functions is the prerequisite necessary for the real and potential population's migration. The aim of the paper is to explain the aspects of spatial feelings and preferences for places of living and holidays of the population in Slovakia. The points of topophilia and topophobia are presented as dependent variables, explanation of which is based on the socio-demographic features of respondents and the real places of dwelling and holidays. Readers of the magazine *Krásy Slovenska* constituted the research sample to which the presented idea was applied. They are persons for whom knowing Slovakia is an especially important issue and they tend to travel around Slovakia. This is the reason why their good cognition of the country and a more relevant evaluation of its places and regions are assumed.

Key words: quality of life, places of basic life functions, topophilia, topophobia, spatial imaginations and associations, spatial behaviour

KVALITA ŽIVOTA OBYVATEĽOV V CHRÁNENOM ÚZEMÍ A JEHO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ (NA PRÍKLADE VYBRANÝCH ASPEKTOV V CHKO POĽANA)

*Vladimír Ira, Mikuláš Huba, Peter Podolák**

ÚVOD

Prírodne pestrá krajina vulkanického pohoria Poľany bola využívaná od 17. storočia spočiatku pre pastierstvo a neskoršie pre poľnohospodárstvo. Počas troch storočí vznikla pestrá mozaika osídlenia a využívania územia, ktorá si napriek premenám v uplynulých desaťročiach 20. storočia zachovala dnes už vzácnu historickú krajinnú štruktúru. Pestrá štruktúra úzkych terasovitých políčok, lúk a pasienkov unikla sceľovaniu v druhej polovici 20. storočia. Dnes poskytuje zachovalý obraz pôvodnej poľnohospodárskej krajiny. V súčasnosti chránená krajina, bohatá na špecifické prírodné aj kultúrne hodnoty, ponúka výbornú možnosť študovať viaceré aspekty udržateľnosti rozvoja územia a kvality života jej obyvateľov. Prvým cieľom príspevku je v teoreticko-metodologickej rovine načrtnúť otázky spojené s udržateľnosťou rozvoja vo veľkoplošných chránených územiach a kvalitou života ich obyvateľov. Druhým cieľom je charakterizovať prírodoochranne a kultúrne špecifiká CHKO Poľana. Analýza vybraných aspektov demografickej situácie a podmienok bývania v regióne bola formulovaná ako ďalší cieľ príspevku. Štvrtým cieľom štúdie je podrobnejšie zachytiť vnímanie a hodnotenie kvality života a udržateľnosti rozvoja územia prostredníctvom analýzy a interpretácie štandardizovaných rozhovorov.

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ POZNÁMKY K UDRŽATEĽNOSTI ROZVOJA VO VEĽKOPLOŠNÝCH CHRÁNENÝCH ÚZEMIACH

Medzi udržateľnosťou rozvoja a zásadnou ochranou veľkoplošných chránených území (VCHÚ), teda národných parkov (NP) a chránených krajinných oblastí (CHKO), by teoreticky nemal byť žiadny rozpor. Veď v oboch prípadoch je čímsi ako kategorickým imperatívom ochrana prírody a krajiny, ako aj kľúčové postavenie ekologického princípu: ochrana živých a podpora život podporujúcich systémov a rôznorodosti foriem života a jeho prejavov na Zemi.

Ak tomu v praxi celkom tak nie je, má to niekoľko dôvodov. V našej úvahe odhliadneme od nedostatkov právneho, koncepčného či organizačného charakteru a budeme sa venovať príčinám, ktoré podľa nás vyplývajú takpovediac z podstaty vecí.

Národné parky a chránené krajinné oblasti a ich zahraničné ekvivalenty sa nielen na území Slovenska, ale prinajmenšom v celej Európe historicky nevyvíjali izolovane, ale vo väčšej či menšej interakcii s človekom. Platí to bez ohľadu na to, či toto

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogira@savba.sk, geoghuba@savba.sk, geogpodo@savba.sk

antropické pôsobenie bolo pôvodu autochtónneho (hospodárske a iné aktivity na území VCHÚ), alebo alochtónneho (napr. prostredníctvom diaľkového znečistenia ovzdušia).

A tak ochrana a manažment VCHÚ vo vzťahu k uplatňovaniu koncepcie trvalej udržateľnosti majú za úlohu jednak eliminovať na najnižšiu možnú mieru negatívne antropické vplyvy, regulovať tie aktivity, ktoré nie je možné z územia VCHÚ vylúčiť. Mali by aj podporiť tie aktivity, resp. ich prejavy, ktoré sú v týchto územiach žiaduce, lebo prispievajú k ich ochrane, alebo pomáhajú konzervovať či rozvíjať atribúty a hodnoty, ktoré síce nie sú rýdzo prírodného pôvodu, ale zato tvoria neodmysliteľnú súčasť VCHÚ a boli, popri hodnotách prírodných, neraz najdôležitejším motívom pre vyhlásenie toho-ktorého VCHÚ (Huba a Ira 2000, Vološčuk 2001). Evidentné je to nielen v prípade CHKO Štiavnické vrchy, či PIENAPu, ale aj v prípade CHKO Poľana, kde zachované historické štruktúry tradičnej vidieckej krajiny predstavovali motív ochrany nemenej dôležitý ako samotné prírodné hodnoty (Rosová et al. 1997, Slavíková a Slavík 1998, Slavíková 2004).

S tým súvisí jedna rozporuplnosť prístupu k VCHÚ. Nemenšiu hrozbu ako nevhodné a nadmerné ľudské aktivity a vplyvy môže však pre ne znamenať aj zánik žiaducich ľudských aktivít. Alarmujúcim príkladom z nedávneho obdobia je proces pustnutia a chátrania historických štruktúr krajiny na území VCHÚ ako celku. Súvisí to s nevhodnou dotačnou politikou v poľnohospodárstve, nadmerným rezortizmom vo financovaní a manažovaní rozvoja, nedostatkom štátnych prostriedkov na kompenzáciu majetkovej ujmy, ktorá vzniká vlastníkom pozemkov v chránených územiach, ale aj odlahlosťou viacerých sídiel na týchto územiach, nedostatkom pracovných príležitostí, (ne)dostupnosťou školských zariadení, ako aj možností kultúrno-spoločenského vyžitia a v súvislosti s tým s depopuláciou a zhoršovaním sa demografickej štruktúry sídiel. Ťažko je možné naplniť kľúčovú – ochrannú funkciu VCHÚ bez toho, aby mali k nej pozitívny vzťah samotní obyvatelia tunajších obcí a nimi volených samospráv, čiže bez toho, aby zánietení ochrancovia tunajšej prírody – či už odborníci alebo laici – netvorili významné percento obyvateľov okolitých obcí.

Medzi predpoklady úspechu v tejto oblasti patrí okrem iného:

- integrované chápanie prírodných a kultúrnych hodnôt krajiny,
- vhodná propagácia a interpretácia miestnych hodnôt,
- poznanie (prevažujúcich) potrieb, očakávaní a preferencií miestnych obyvateľov aj návštevníkov (Ira 2001, Ira et al. 2005),
- vzdelávanie, osвета a zvyšovanie environmentálneho a kultúrneho povedomia miestnych obyvateľov a návštevníkov,
- efektívne a participatívne plánovanie regionálneho rozvoja za aktívnej účasti všetkých zainteresovaných,
- efektívne, viacúčelové využívanie miestnych aj externých finančných aj nefinančných zdrojov,
- kvalitný, ekonomicky a sociálne prínosný a environmentálne nezávadný marketing vo sfére regionálnych rozvojových aktivít, napr. udržateľného turizmu, ekologického poľnohospodárstva, využívania obnoviteľných zdrojov a pod. (Ilbery 1998, Huba a Ira 2000),

- medzisektorová spolupráca a prierezoové, integrované prístupy (Antrop 2005),
- uplatňovanie stratégie dvojitých či viacnásobných víťazstiev (win-win).

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ POZNÁMKY KU KVALITE ŽIVOTA

Viacerí autori sa pokúsili definovať zásady integrovaného prístupu k trvalo udržateľnému rozvoju územia, pričom hovoria o rôznych kategóriách kapitálu (Antrop 2005). Integrovaný prístup ktorý sa týka kapitálu kvality života (Quality of Life Capital), sa chápe ako nástroj na maximalizovanie environmentálneho, ekonomického a sociálneho prínosu (úžitku) a zároveň ako súčasť akéhokoľvek rozhodovania v oblasti plánovania a manažmentu využívania krajiny (Countryside Agency, English Heritage, English Nature and Environment Agency 2001). Integrovaný prístup, založený na kapitále kvality života, môže pomôcť pri rozhodovaní o budúcnosti územia. Ak sa korektne aplikuje, môže stanoviť charakter a medze akceptovateľných zmien. Analogicky sa takto dajú definovať aj podmienky a situácie, kedy určité zmeny nie sú akceptovateľné (napr. keď ohrozujú dôležité, vzácne a nenahraditeľné hodnoty a úžitky). Takýto typ integrovaných prístupov vychádza z predpokladov, že krajina (územie) je integračným priestorom kvalít a hodnôt, ktoré je potrebné udržať pre budúcnosť.

V odbornej literatúre existuje celý rad modelov ponímania kvality života, v ktorých neexistuje jednoznačná zhoda v štruktúre konceptu (Massam 2002, Marrans 2003, van Kamp et al. 2003). Existujú aj rôzne názory týkajúce sa chápania pojmu kvalita života a spôsobu jeho merania. Odborníci z rôznych vedných oblastí sa pozerajú na problematiku zo svojej perspektívy, ktorá reflektuje zamerania ich vedného odboru.

Jeden z viacerých pohľadov na problematiku (Szalay 1980) hovorí o tom, že kvalita života predstavuje stupeň výnimočnosti a uspokojivého charakteru života, osobný existenčný stav, zdravie, stav pohody, spokojnosť so životom. Je určovaná na jednej strane exogénnymi (objektívnymi) skutočnosťami a faktormi, a na druhej strane endogénnym (subjektívnym) vnímaním a hodnotením týchto faktov a faktorov života a samého seba.

Kvalita života je podľa Johnstona et al. (1994, p. 493) stav sociálnej pohody (well-being) jednotlivca alebo skupiny, ktorý je buď vnímaný, alebo identifikovaný „pozorovateľnými indikátormi“. Väčšina štúdií o kvalite života sa sústreďuje na aspekty podmienok života človeka, vyjadrené buď pozorovateľnými indikátormi, alebo indikátormi, ktoré sú vyjadrované záujmom jednotlivca.

Behaviorálno-geografický prístup zdôrazňuje kognitívny a rozhodovací aspekt výskumu kvality života (Ira 2005). Analýza kvality života v tomto príspevku vychádza zo štúdia vzťahov medzi ľuďmi a prostredím ich každodenného života (Pacione 2003). Vzťah človek – prostredie patrí totiž medzi centrálnu tému geografického výskumu. Kvalita života sa primárne viaže k človeku (spoločnosti) a k určitému priestoru (ako prostrediu života človeka, resp. spoločnosti charakterizovanému objektívnymi skutočnosťami) a vykazuje rôzne prejavy priestorovej diferenciácie.

Koncepty kvality života a napr. koncepty udržateľnosti (sustainability), obývateľnosti (liveability), kvality života, životného prostredia, kvality miesta (quality of place), percepcie bývania (residential-perception) a spokojnosti s bývaním (residential satisfaction), hodnotenia obytného a životného prostredia atď. sa často prekrývajú a často sa používajú ako synonymá (van Kamp et al. 2003, Ira 2005). Vzťah

hy medzi kľúčovými konceptmi sú v rovine dimenzií hlavných sledovaných oblastí, geografickej mierky, indikátorov, časového rámca a kontextu (Pacione 2003).

V početných štúdiách sa používajú objektívne a subjektívne indikátory pre množstvo priestorových observačných jednotiek. Veľa štúdií aplikuje prístupy, ktoré vychádzajú zo širokého spektra objektívnych ukazovateľov od demografických, sociálnych, ekonomických, politických až po environmentálne indikátory, indikátory udržateľného rozvoja atď.

Viacerí autori zdôrazňujú potrebu kombinovať objektívne a subjektívne indikátory (Massam 2002). Iní zdôrazňujú potrebu vážiť významnosť objektívnych indikátorov (Rogerson et al. 1989). V našom chápaní sú objektívne a subjektívne indikátory dvomi dimenziami kvality života človeka, ktoré zohľadňujú široké spektrum aspektov dynamického každodenného života človeka.

Pri sledovaní vzťahu populácie a kvality a udržateľnosti života sa sledujú aj vybrané ukazovatele demografickej povahy. Z veľkého množstva demografických ukazovateľov viaceré majú s úrovňou kvality života nepopierateľnú súvislosť. Na druhej strane mnohé slúžia len ako základná (príp. doplňujúca) informácia poukazujúca na charakter alebo vývoj populácie na sledovanom území. Dôležitú úlohu zohráva miera – vo viacerých prípadoch medzinárodných porovnaní sa používajú ukazovatele, ktoré v rámci Slovenskej republiky už nie sú aktuálne (napr. úroveň gramotnosti), resp. ich vzájomná súvislosť s úrovňou kvality života je ťažko merateľná (napr. úroveň pôrodnosti a pod.). Potenciálne riziká použitia demografických ukazovateľov v procese hodnotenia úrovne kvality života je možné vidieť nielen v samotnom výbere indikátorov, hodnotení ich vplyvu na úroveň kvality a udržateľného spôsobu života, ale aj v konštrukcii syntézových (agregovaných) indexov a ich interpretácii (Ira et al. 2005).

Medzi demografické indikátory kvality života prvoradej dôležitosti je možné zaradiť strednú dĺžku života, dojčenskú úmrtnosť, celkový prírastok (úbytok) obyvateľstva a úroveň vzdelania, ako aj skupinu ukazovateľov sociálno-ekonomickej povahy (miery nezamestnanosti, charakteristiky rodín s nízkymi príjmami).

Ďalšiu skupinu tvoria ukazovatele demografickej povahy, z ktorých niektoré majú súvislosť s indikátormi prvej skupiny (rôzne spôsoby hodnotenia vekovej štruktúry obyvateľstva, ako napr. index veku, index starnutia atď., špecifické úmrtnosti jednotlivých vekových skupín obyvateľstva), resp. sú určitým odrazom úrovne rôznych aspektov kvality života – migračná atraktivita (hodnoty migračného salda), viaceré spôsoby hodnotenia zdravotného stavu (chorobnosti) obyvateľstva, potravnosti a zmeny v hustote zaľudnenia.

Ďalšia početná skupina ukazovateľov demografickej povahy predstavuje svojím spôsobom informáciu o charaktere populácie a jej vývoji na sledovanom území – dlhodobý vývoj obyvateľstva, analýza modelov a foriem manželského spolužitia (sobášnosť, rozvodovosť, nemanželské spolužitia). V prípade niektorých ukazovateľov ide o charakteristiky, ktorých vzťah ku kvalite života je možné sledovať na detailnejších výskumoch, nie v mierke celej Slovenskej republiky, resp. okresov – napr. počet a mapovanie situácie detí žijúcich v rodinách s nízkym príjmom a v neúplných rodinách. V kooperácii so sociologickou analýzou môžu demografické dáta slúžiť na charakteristiku „typického rezidenta“ resp. jeho sociálnej situácie.

V neposlednom rade je potrebné si uvedomiť aj kategórie, ktoré síce nie sú čisto demografickej povahy, ale so vzťahom človek (obyvateľstvo) – prostredie (vrátane

sociálneho) bezprostredne súvisia. Ide o subjektívne kategórie spojené s kvalitou života, ako napr. miera spokojnosti s rôznymi oblastami života, stupeň naplnenia vlastných predstáv, vnímanie podmienok pre život a pod. Viaceré z týchto fenoménov, ktorých súvislosť je s úrovňou kvality života nepopierateľná, je možné sledovať napr. prostredníctvom behaviorálne geograficky orientovaných výskumov.

CHKO POĽANA A JEJ PRÍRODOOCHRANNÉ A KULTÚRNE ŠPECIFIKÁ

Teritórium modelového územia je prakticky identické s územím CHKO, resp. Biosférickej rezervácie Poľana v jej najširšom územnom chápaní, ktoré nezahŕňa len jadrovú a nárazníkovú zónu, ale aj prechodnú zónu.

V roku 1981 bolo toto územie vyhlásené za Chránenú krajinnú oblasť (CHKO) Poľana. Jej deklarovaným poslaním je ochrana neživej prírody, rastlinných a živočíšnych spoločenstiev a tiež osobitného rázu krajiny. Rozloha CHKO Poľana je 20 360 ha.

Už o deväť rokov skôr, teda v roku 1990, došlo ku zaradeniu Poľany do svetovej siete biosférických rezervácií (BR) UNESCO, ktorých je v súčasnosti viac ako 350. Tým Slovensko zároveň pristúpilo k plneniu programu Človek a biosféra (MaB) v tejto oblasti.

V súčasnosti sa na jej území nachádza 24 maloplošných chránených území s celkovou výmerou cca 1 350 ha. Za všetky spomeňme aspoň národné prírodné rezervácie Zadná Poľana, Ľubietovský Vepor či Hrončeký grúň, národnú prírodnú pamiatku Vodopád Bystré či prírodnú pamiatku Kaľamárika.

Poľana sa považuje za jednu z najväčších vyhasnutých sopiek v Európe a zároveň je najvyšším sopečným pohorím na Slovensku. Vplyvom polohy v strede Slovenska (kótu Hrb považujú niektorí autori za geografický stred Slovenska) aj v strede Západných Karpát, ako aj vplyvom relatívne veľkého výškového rozpätia okolo 1 000 m (od 460 m n. m. po 1 458 m n. m.), sa tu na pomerne malom území vyskytuje široké spektrum teplomilných aj horských druhov rastlín a živočíchov.

Pohorie vzniklo vulkanickou činnosťou. Odhaduje sa, že sa tak stalo pred 13-15 mil. rokov, kedy vznikol pôvodný stratovulkán, z ktorého sa v centrálnej časti zachoval zvyšok krátera (kaldera) s priemerom v smere S-J 6 km a obvodom 20 km. Kaldera si zachovala pomerne málo narušenú podobu a patrí k unikátom Západných Karpát. Po stránke geologickej budujú masív Poľany prevažne vulkanické horniny: andezity, andezitové tufy a tufity, pochádzajúce z obdobia mladších treťohôr. Do východnej časti modelového územia zasahujú aj kyslé kryštálické prvohorné horniny Veporských vrchov.

Čo sa týka tvaru riečnej siete, zvláštnosťou Poľany je prítomnosť dvoch diametrálne odlišných typov – dostredivého (centripetálneho) a odstredivého (centrifugálneho). Prvý sa vytvoril na vnútorných svahoch kaldery, odvodňovaných potokom Hučava. Druhý typ sa vytvoril na vonkajších svahoch pohoria. Na okraji územia, medzi sedlom Tlstý javor a vrchom Vrchipeľ, prebieha dôležitá rozvodnica, oddeľujúca od seba povodia Hrona (a jeho významného ľavostranného prítoku Slatiny) na jednej strane od povodia Rimavice a Ipľa.

Geografická poloha masívu Poľany a jej geomorfologická členitosť podmieňujú nielen výskyt horských až subalpínskych druhov, viazaných na vyššie, zatienené a inverzné polohy, ale aj teplomilných panónskych druhov.

Lesy pokrývajú takmer 85 % územia BR. Najcharakteristickejším lesným spoločenstvom sú tu rozsiahle komplexy bučín, jedľových bučín a sutinových lesov s bukom, jedľou, jaseňom, brestom, javormi a lipou. Vyskytujú sa vo veľkom výškovom rozpätí a nezriedka si zachovali pralesovitý charakter. Na JZ a J úpätí pohoria sa zachovali fragmenty porastov s dubom zimným, dubom cerovým, bukom a hrabom. Viacero druhov rastlín tu dosahuje SV hranicu svojho rozšírenia. Najvyššie polohy zaberá vrcholová smrečina, reprezentujúca najjužnejší výskyt pôvodných smrečín na andezitoch v Západných Karpatoch. Pre bylinný kryt najvyšších častí pohoria sú charakteristické horské a subalpínske druhy.

Lesné ekosystémy sú len miestami prerušené rašeliniskami a historicky odlesnenými lokalitami, zväčša už hospodársky nevyužívanými, alebo len čiastočne či sporadicky využívanými lúkami a pasienkami. Ich podiel a intenzita využívania sa v priemere zvyšujú odstredivým smerom, teda smerom do podhoria, kotlín a podolí.

V masíve Poľany sa často vyskytujú prameniská s charakteristickou vegetáciou a celkovú biodiverzitu i prírodovednú hodnotu spestrujú a obohacujú skalné spoločenstvá.

Dosiaľ bolo na modelovom území zistených viac ako 1 200 druhov vyšších rastlín, z čoho je 80 druhov osobitne chránených (Babic et al. 2002). Vďaka prírodnej rozmanitosti Poľanu charakterizuje aj veľké bohatstvo živočíšnych druhov. Zo stavovcov tvoria najpočetnejšiu skupinu vtáky. Na území a v blízkom okolí Poľany sa zistilo 174 druhov vtákov, pričom 128 z nich tu aj hniezdi (Babic et al. 2002). Významnú súčasť fauny modelového územia reprezentuje aj 56 druhov cicavcov. V tokoch sa vyskytuje ohrozená vydra riečna. V lesoch je bohato zastúpená jelenia zver, ale aj šelmy: mačka divá, rys, vlk a medveď.

CHKO Poľana patrí medzi najmenej urbanizované územia na Slovensku. Osídlenie je ojedinelé a reprezentuje ho najmä typ rozptýleného osídlenia s miestnym pomenovaním lazy. Vznik väčšiny obcí v modelovom území súvisí s obdobím tzv. veľkej kolonizácie po tatárskom vpáde. Ak nerátame zásah do krajiny, spadajúci do obdobia tzv. hradištnej doby, potom za prvú etapu markantnejšieho prieniku človeka do prírodnej krajiny v tomto regióne možno považovať obdobie od veľkej do valašskej kolonizácie.

Oveľa intenzívnejšie sa však v podhorskej a horskej časti katastrálnych území podpolianskych obcí prejavila druhá fáza výrazného pôsobenia človeka na prírodnú krajinu, a to obdobia súvisiace s valašskou a kopaničiarskou kolonizáciou, t. j. využívanie krajiny na pastierstvo a extenzívne roľníctvo za vzniku rozptýleného laznického osídlenia (16. až 18. storočie). Vplyvy uvedených dvoch kolonizačných vln výraznejšie pozmenili pôvodný horský a podhorský krajinný systém – najmä lesné spoločenstvá.

Od týchto kolonizačných vln má kultúrna krajina v regióne už takmer nezmennú výmeru a menia sa len spôsoby využitia zeme, parcelácia, zastúpenie kultúr, agrotechnické postupy a pod.

Ďalšie zintenzívnenie antropizácie kultúrnej krajiny s charakteristickou štruktúrou využívania zeme feudálnej éry (na jednej strane sústava drobných políčov, na druhej strane väčšie obecné, cirkevné a najmä veľkostatkárske parcely) nastalo koncom 19. storočia, kedy sa v Podpoľaní začali širšie uplatňovať veľkostatkárske spôsoby hospodárenia, spojené so zväčšovaním podielu oráčinového hospodárstva, chovu hovädzieho dobytku, ale aj salašníckeho chovu oviec, s čím súvisí ďalšia an-

tropogenizácia – najmä horského krajinného systému. Na ornej pôde sa v tomto období pestuje najmä raž, ovos, jačmeň, pohánka a hrach. Živočíšnu výrobu reprezentoval najmä chov kráv, volov, koní, oviec a kôz. Rozšírené bolo aj ovocinárstvo a včelárstvo (Maľa et al. 1979).

Rastúca spotreba dreva, zefektívnenie ťažby a približovacích technológií a rozvoj priemyselných foriem spracovania dreva vedie od konca 19. storočia taktiež k zvýšenému náporu na lesy a k rozsiahlejším zmenám druhovej skladby lesných spoločenstiev – najmä k podstatnému zvýšeniu podielu ihličnatých drevín.

Viaceré zásadné zmeny v štruktúre využívania krajiny sa viažu na vznik JRD a štátnych poľnohospodárskych majetkov, kedy dochádza k rozoraniu medzí a k tvorbe takej parcelácie poľnohospodárskej pôdy, s akou sa zväčša stretávame dodnes.

Tento proces kolektivizácie a industrializácie poľnohospodárstva a poľnohospodárskej krajiny mal viacero etáp. V prvej etape, ako konštatujú Drdoš a Žudel (1984), využívanie krajiny sledovalo aspoň ako-tak pôvodné väzby prvkov kultúrnej krajiny na prírodnú. Na vlhkých nivách, zamokrených dnách periglaciálnych dolín, na svahoch spadajúcich z podhorských plošín i na horských svahoch boli naďalej ponechané trvalé trávne porasty s významnou protieróznou funkciou. Až ďalšia koncentrácia a s ňou spojená intenzifikácia a prechod na formy poľnohospodárskej veľkovýroby na začiatku 70-tych rokov definitívne zotrel zvyšky tradičných štruktúr obhospodarovania poľnohospodárskej krajiny, pričom v rokoch 1970 až 1975 sa veľkovýroba vo veľkej časti regiónu rozšírila aj na laznícke oblasti.

Výnimku tvoria niektoré obce a ich laznícke sídla, najmä v katastrálnom území obce Hriňová, ktoré vyššie uvedený proces nepostihol a dodnes si zachovali viacerú tradičnú štruktúru využitia zeme, charakterizovanú sústavou terasovaných poličok, aj keď v súčasnosti už prevažne funkčne transformovaných na kosné lúky, prípadne na pasienky.

Aj zázemie odľahlejších lazov sa vo všeobecnosti čo do využívania modifikuje, čo sprevádza určitá extenzifikácia hospodárskeho využívania a postupný prechod na plnenie rekreačnej funkcie (Ira a Huba 1999, Ira 2003).

Podobne aj v časti poľnohospodárskej krajiny v okolí sídiel sa v dôsledku prinavrátenia pôdy súkromníkom po roku 1989 čiastočne opätovne objavujú tradičné formy intenzívneho hospodárenia na menších parcelách.

Popri vyššie uvedených jednotlivých prírodných a kultúrnych špecifikách modelového územia možno za jeho hlavné špecifikum integrovanej povahy považovať koexistenciu prírody a človeka na tomto území, čo ho robí priam ideálnym územím pre zaradenie do siete biosférických rezervácií UNESCO a realizáciu programu Človek a biosféra. Výsledkom tejto dlhodobej koexistencie je okrem iného aj to, že mimoriadnu prírodnú rozmanitosť, spomínanú vyššie, tu dopĺňa aj mimoriadna kultúrna pestrosť a charakteristický ráz, reprezentované takými svojbytnými fenoménmi ľudovej kultúry, akými sú Detva (fujara, kroje, vyrezávané polychromované drevené kríže a iné), Hriňová, Hrochot, Poniky, Strelníky, Povrazník či Čierny Balog, dokladmi historického baníctva a hutníctva, akými je bývalé slobodné kráľovské banské mesto Ľubietová, či hutníctvo v Hronci, alebo na Troch Vodách v katastrálnom území Osrblia. V Ľubietovej sa už od 13. storočia ťažilo zlato, ale najmä medená a neskôr aj železná ruda. Táto aktivita sa stala svetoznámu nálezmi viacerých známych minerálov, predovšetkým Libethenitu, pomenovaného podľa nemeckého názvu mesta.

Pamiatky a tradície spojené s ťažbou, prepravou a spracovaním dreva sú spojené najmä s povodím Čierneho Hrona v severnej časti modelového územia.

Život a hospodárenie na viac či menej odlahľých lazoch nútili miestnych obyvateľov k sebestačnosti a svojpomoci a boli predpokladom pre vznik osobitých prejavov hmotnej aj duchovne ľudovej kultúry, ktoré sa miestami dochovali dodnes.

Dostupnosť dreva spôsobila, že dominantným materiálovo-konštrukčným prejavom ľudovej architektúry boli zrubové drevené domy, miestami (napr. v Lome nad Rimavicou) kombinované s kamennou podmurovkou. Pôvodnú slamenú krytinu nahradil neskôr šindeľ a napokon škridla a plech.

Salašníctvo a senníkové lúčne hospodárenie bolo charakteristické najmä pre horské a podhorské obce študovaného regiónu od Očovej, cez Hrochoť, Strelníky, Povrazník až po Čierny Balog.

Popri kostoloch sú ďalšími rozšírenými cirkevnými pamiatkami, dodávajúcimi osobitý kolorit tunajšej horskej a podhorskej krajiny, zvonice, kaplnky a už spomínané vyrezávané križe – či už na detvianskom cintoríne, alebo na križovatkách či iných významných miestach vo voľnej krajine.

V rámci ľudovej umeleckej výroby vynikla okrem výroby fujár a píšťal aj keramika a výrobky súvisiace s pastierskou kultúrou – kožené kapsy, opasky, biče, valašky, črpáky, zvonce, ako aj ľudový nábytok a potreby pre domácnosť.

Špecifikom územia, dôležitým aj z hľadiska cestovného ruchu, je zrekonštruovaná Čiernohrónská úzkorozchodná železnica a vo väzbe na ňu Lesnícky skanzen vo Vydrovskej doline v katastrálnom území Čierny Balog.

Úplne iný charakter má mladé osídlenia na chrbtoch a planinách Veporských vrchov v oblasti horských obcí Drábsko, Sihla a Lom nad Rimavicou (najvyššie položená obec v SR) s osobitou alochtónnou ľudovou architektúrou aj kultúrou, pochádzajúcou zo severného Slovenska.

Nemenej charakteristická a jedinečná je hmotná aj nehmotná ľudová kultúra, ktorá sa každoročne prezentuje najmä na Folklórnych slávnostiach pod Poľanou v Detve. Okrem nich možno spomenúť Fašiangový festival či Katarínske dni kultúry v Čiernom Balogu alebo Vianočné pastierske hry v Lome nad Rimavicou.

V Detve sa tiež koncom mája každoročne koná tvorivá rezbárska dielňa s názvom Rezbársky dvor. V poslednom období sú stále populárnejšie furmanské prehladky a súťaže ťažných koní a konských záprahov v Hriňovej a volských záprahov v Sihle (Jarmo), ako aj desiatky ďalších väčších či menších podujatí kultúrneho, spoločenského či športového charakteru, ktoré každoročne organizujú v celom regióne.

Artefakty charakterizujúce kultúru Podpoľania je možné v autentickom prostredí nájsť napr. v zrekonštruovanom pôvodnom detvianskom dome na Námestí SNP. Ide o charakteristický murovaný dom s dlhým dvorom, do ktorého sa vchádza drevenou bránou z roku 1857. Stavba je zapísaná v zozname národných kultúrnych pamiatok. Pamätihodnosťou Detvy je aj rodinný dom zakladateľov prvej bryndziarne na Slovensku Vagačovcov. Pamätihodnosťou je aj Expozícia drevených náhrobných križov.

V časti regiónu sa koncentrujú pamiatkovo významné objekty najmä v Ľubietovej (banská činnosť) a v povodí Čierneho Hrona (hutníctvo, drevárstvo). Zaujímavou pamiatkovou zónou ľudovej architektúry je Lom nad Rimavicou.

Prírodné a kultúrne hodnoty, ich bohatstvo a rôznorodosť sú dvojnásobnou výzvou. V prvom rade výzvou na ich zachovanie, prípadne (znovu)oživenie či rozvinutie, v druhom rade na ich propagáciu, poznávanie, ako aj rozumné a citlivé zhodnotenie v procese trvalo udržateľného rozvoja.

Realizačné predpoklady pre takýto typ rozvoja vytvárajú viaceré miestne či mikroregionálne iniciatívy, akými sú Mikroregión Čierny Balog, tvorený obcami Čierny Balog, Hronec, Valaská, Osrblie, Lom nad Rimavicou, Sihla a Drábsko, Vidiecka rozvojová aktivita VYDRA v Čiernom Balogu, Komunitné centrum Čierny Balog, Mikroregión Podpoľanie so sídlom v Detve, Cykloklub Poľana v Detve, Železná cesta (Lubietová – Osrblie), Iniciatívy v oblasti komunitného rozvoja udržateľnej energetiky, ktoré v spolupráci s miestnymi úradmi v SV časti regiónu zastrešuje občianske združenie Centrum na podporu občianskych aktivít so sídlom v Ponickéj Hute, Informačné centrá v Detve, Hriňovej a v Čiernom Balogu.

Zo špecifických aktivít, spadajúcich do kategórie udržateľného cestovného ruchu, možno spomenúť okrem Čiernohronskej železnice aj jazdu na koňoch resp. huculoch v oblasti Vrchy (Sihla), horolezectvo (cvičné skaly Kaľamárika), pešiu turistiku (s hlavnými opornými bodmi v Horskem hoteli Poľana a v Chate pod Hrobom) a turistiku na lyžiach (jedným zo stredísk je Lom nad Rimavicou), ale najmä cykloturistiku, pričom na území regiónu zasahujú viaceré značené cykloturistické trasy (okrem iného Rudohorská, Novohradská, Hontianska a Vrchárska cyklomagistrála).

Snahy o integrovanú ochranu a udržateľný manažment prírodných a kultúrnych hodnôt v ich čo najväčšej symbióze už od čias svojho vzniku vyvíja Správa CHKO Poľana so sídlom vo Zvolene v spolupráci s viacerými miestnymi mimovládnyimi organizáciami, osvietenejšími miestnymi lídrami, ako aj odborníkmi a študentmi z univerzitnej a vedecko-výskumnej sféry.

Ako príklad marketingovo dobre zvládnutej aktivity v oblasti udržateľného turizmu/cestovného ruchu je možné považovať produkt Vulkán Poľana. Predstavuje komplexnú celoročnú ponuku služieb pre individuálnych záujemcov a skupiny. Vznikol z iniciatívy troch združení: Cykloklub Poľana, Vydra a Hucul klub (neskôr k nim pribudlo OZ Vospolok, Ponická Huta), zaoberajúcich sa vidieckym turizmom a regionálnym rozvojom a pôsobiacich priamo v regióne. Iniciatíva bola reakciou na poznanie, že bohatý potenciál regiónu je takmer úplne nevyužitý. Ich misiou je spoločnými silami prispieť k zhodnoteniu a zúročeniu miestneho potenciálu a zároveň prispieť k dôslednejšej ochrane prírodného a kultúrneho dedičstva, ako aj ku zvyšovaniu environmentálneho a kultúrneho povedomia u obyvateľov aj návštevníkov regiónu.

DEMOGRAFICKÁ SITUÁCIA A PODMIENKY BÝVANIA V REGIÓNE

Sociálno-demografické charakteristiky sa sledovali v obciach, ktorých katastrálne územia zasahujú do CHK Poľana (tab. 1). Región je tvorený 16 obcami (spolu 796,8 km²), v ktorých na konci roku 2003 žilo 43 010 obyvateľov. Takmer jedna tretina obyvateľov žila v najväčšom meste regiónu – Detve (15 024 obyvateľov). V druhom mestskom sídle – Hriňovej žilo 8 151 obyvateľov. Uvádzať počet mestského obyvateľstva, resp. jeho podiel na obyvateľstve celého regiónu by bolo pomerne zavádzajúce, pretože k oboj uvedeným mestám sú administratívne priradené aj veľmi početné osady, ktoré sú svojím charakterom úplne odlišné aj priestorovo izo-

lované. V regióne Poľany sa nachádzajú obce viacerých veľkostných kategórií – veľké (napr. Očová), stredne veľké (napr. Ľubietová) aj malé (napr. Povrazník a Drábsko).

Vzhľadom na veľké katastrálne územia viacerých obcí a relatívne nízky počet obyvateľov je hustota zaľudnenia sledovaného územia nízka, nedosahuje ani polovicu celoslovenského priemeru (54 v regióne v porovnaní so 110 obyv./km² na Slovensku). Vyššie hodnoty dosahuje jedine mesto Detva (220 obyv./km²), ďalej Hriňová a Valaská. V ostatných vidieckych sídlach sú hodnoty hustoty zaľudnenia veľmi nízke.

Tab. 1. Vývoj počtu obyvateľov v rokoch 1869-2003

Obec	Prvá písomná správa	Nadmorská výška v m n. m.	Výmera (ha)	Počet obyvateľov				
				1869	1930	1950	1991	2003
Detva	1638	400	6 809	10 043	7 324	5 728	15 039	15 024
Hriňová	1850	490	12 649	6 088*	6 814	6 630	8 534	8 151
Dúbravy	1808	436	1 955	333	475	1 416	1 026	999
Očová	1406	399	8 834	2 669	3 584	2 302	2 644	2 579
Hrochoť	1424	636	3 474	1 009	1 385	1 366	1 355	1 413
Ľubietová	1379	491	6 104	1 842	1 670	1 739	980	990
Poníky	1282	502	5 904	1 865	1 755	1 790	1 525	1 545
Povrazník	1424	650	335	244	346	289	145	139
Strelníky	1465	666	1 747	833	1 183	1 150	856	816
Čierny Balog	1863	550	14 718	3 490	5 599	5 732	5 099	5 117
Drábsko	1810	960	477	566	672	777	287	254
Hronec	1357	492	3 514	1 666	2 091	1 884	1 225	1 174
Lom nad Rimavicou	1799	1 015	1 740	684	1 029	1 003	366	315
Osrblie	1622	580	2 402	507	759	656	467	385
Sihla	1629	890	2 682	386	342	318	204	212
Valaská	1528	470	6 333	1 110	2 391	1 929	3 898	3 897
Región			79 677	33 335	37 419	34 709	42 997	43 010

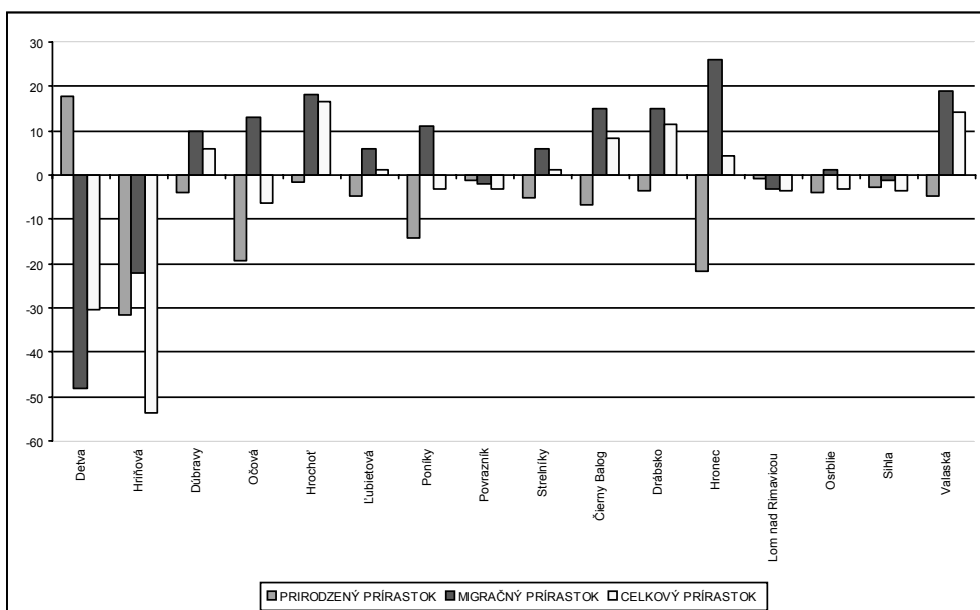
Poznámka: Nadmorská výška sa udáva podľa hodnoty stredu obce. *1890.

Prameň: Retrospektívni lexikón obcí ČSSR 1850-1970, Sčítanie ľudu domov a bytov 1991, Pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v roku 2003.

Zo sídelného hľadiska tvorí značnú časť regiónu roztratené osídlenie – lazová oblasť Slovenského Stredohoria a Krupinskej planiny. Oblasť Poľany tvorí samo-

statnú podpoliansku lazovú podoblasť v južnej časti sledovaného regiónu. Prevažná časť lazov leží na sopečných tufoch a aglomerátoch, pôda je vzhľadom na nadmorskú výšku relatívne úrodná a keďže aj klimatické pomery na južne orientovaných podhoroch sú pomerne priaznivé, pasienkové hospodárstvo z minulosti pomerne skoro vystriedalo obrábanie polí s produkciou plodín primeraných tomuto výškovému a klimatickému pásu. Na lazoch sa vytvárali samostatné poľnohospodársko-sídlné jednotky, ktoré boli od seba značne vzdialené. Veľký význam mal aj chov hovädzieho dobytku a salašnícky spôsob chovu oviec a medzi tradičné spôsoby obživy patrila aj práca v lesoch. Výstavba strojárskych závodov a nových obytných sídlisk v Detve, Hriňovej, Valaskej a sústreďovanie všetkých aktivít len do najväčších obcí regiónu zmenili tradičný kolorit Podpoľania. Až v poslednom období po roku 1990, po výraznej redukcii zamestnanosti v najväčších podnikoch regiónu, sa dlhé desaťročia prevládajúce vyludňovanie lazov a koncentračné tendencie opatrne začínajú meniť, na viacerých rozptýlených farmách opäť ožíva hospodárenie. Dôsledky tohto všeobecného sociálno-ekonomického vývoja sa prejavujú aj v demografických charakteristikách regiónu ako celku i jeho jednotlivých častí.

Pre región ako celok je dlhodobý charakteristický pozvoľný celkový prírastok počtu obyvateľov (s výnimkou obdobia rokov 1930-1950). Tento prírastok bol dlhodobý zabezpečovaný najmä relatívne vysokými hodnotami pôrodnosti, ktoré dokázali aj pri vysokej miere vysťahovania celé desaťročia zabezpečiť mierny nárast počtu obyvateľov.

Obr. 1. Prirodzený a mechanický pohyb obyvateľstva v rokoch 2001-2003

Poznámka: Priemerný ročný prirodzený (migračný, celkový) prírastok v ‰ je prepočítaný na 1 000 obyvateľov stredného stavu v období 2001-2003.

Prameň: Stav a pohyb obyvateľstva SR v rokoch 2001-2003. Štatistický úrad SR, 2003-2005.

Medzi jednotlivými obcami regiónu existujú značné diferencie. Najvýraznejší nárast obyvateľstva sa zaznamenal v Detve v období 70-tych a 80-tych rokoch minulého storočia. Z dlhodobého hľadiska sa najvýraznejší pokles počtu obyvateľov prejavil v Ľubietovej, Hronci a v Lome nad Rimavicou, ktoré najmä v minulosti dosahovali extrémne hodnoty vysťahovania. V období po roku 1990 je viaceré obce možné z tohto aspektu zaradiť medzi relatívne stabilizované, keďže pomer medzi jednotlivými zložkami celkového prírastku sa radikálne zmenil. Najmä z dôvodu výrazného zníženia hodnôt pôrodnosti sa vo všetkých obciach regiónu (s výnimkou Detvy, Čierneho Balogu a Valaskej) prejavuje prirodzený úbytok obyvateľstva, kedy viacej ľudí zomrie ako sa narodí (obr. 1). V minulosti tradične vysoké hodnoty emigrácie obyvateľstva sa prejavujú migračným úbytkom už len v najväčších sídlach – Detve, Hriňovej, Čiernom Balogu a Valaskej, z menších obcí len v Hronci, Osrblí a Strelníkoch. Ostatné obce sú charakterizované vyrovnanou bilanciou sťahovania, viaceré aj migračným prírastkom obyvateľov. Hodnoty a vývoj týchto čiastkových činiteľov spôsobujú, že celkový prírastok už zďaleka nie je tak výrazne polarizovaný ako napr. v 70-tych rokoch a má relatívne vyrovnaný charakter.

V regióne ako celku sa prejavujú základné tendencie vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva rovnakého charakteru ako v populácii celej Slovenskej republiky. Obyvateľstvo regiónu relatívne starne. Absolútny počet a relatívne zastúpenie najmladších obyvateľov (do 15 rokov) sa dlhodobo znižuje. V roku 2001 predstavovala táto veková skupina 17,9 % obyvateľstva regiónu. Okrem vysťahovalectva na túto skutočnosť vplýva aj dlhodobý proces znižovania pôrodnosti a postupné predlžovanie strednej dĺžky života. Takýmto spôsobom veková štruktúra obyvateľstva sledovaných obcí starne a zvyšuje sa počet obyvateľov v poproduktívnom veku (muži nad 60 rokov a ženy nad 55 rokov), ktorý v roku 2001 dosiahol 19,9 %. Zastúpenie jednotlivých vekových skupín v obciach regiónu udáva tab. 2. Výrazne nízke zastúpenie predproduktívnej zložky je v Osrblí, Očovej a Dúbravách, na druhej strane vysoko nadpriemerné zastúpenie starších vekových skupín sa prejavuje v Lome nad Rimavicou, Drábsku a Hronci.

Z hľadiska etnickej štruktúry je región Poľany prakticky homogénnym územím s absolútnou prevahou obyvateľstva slovenskej národnosti. V minulosti prítomná nemecká menšina (napr. v Ľubietovej) v súčasnosti už neexistuje. Z celkového počtu obyvateľov sa k dominantnej slovenskej národnosti v roku 2001 prihlásilo 96,5 % obyvateľov regiónu. Jedinú národnostnú menšinu prítomnú na území regiónu predstavujú Rómovia, ktorých zastúpenie pri sčítaní obyvateľstva v roku 2001 predstavovalo 1,8 %. Vzhľadom na známe skutočnosti s nepresnosťami a poddimenzovaním počtov Rómov pri oficiálnych súpisoch obyvateľstva je potrebné uvažovať s o niečo vyšším počtom obyvateľov tejto národnosti, avšak z hľadiska národnostnej homogenity územia to zohráva len nepatrný význam. Vo viacerých obciach obyvatelia deklarovali prakticky 100-percentú príslušnosť k slovenskému etniku.

V regióne ako celku prevažuje obyvateľstvo rímsko-katolíckeho vierovyznania (73,1 % obyvateľov), evanjelici tvoria 12,6 %. Región je z tohto aspektu rozdelený na dve časti – v obciach na severe a západe – Strelníky, Povrazník, Ľubietová, Hrochoť a Poniky prevažuje obyvateľstvo evanjelického vierovyznania. V Očovej je pomer vyrovnaný a v ostatných obciach regiónu výrazne prevažuje obyvateľstvo s deklarovaným rímsko-katolíckym vierovyznaním.

Z hľadiska vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva regiónu je charakteristický pomerne vysoký podiel obyvateľov so stredným odborným vzdelaním predovšetkým

v obciach s rozvinutou priemyselnou základňou (Detva, Hriňová a Valaská). V Detve, Očovej a Valaskej je aj najvyššie percentuálne zastúpenie obyvateľov s dosiahnutým vysokoškolským vzdelaním, zatiaľ čo v Lome nad Rimavicou a Drábsku je najvyšší podiel obyvateľov so základným vzdelaním (obr. 2).

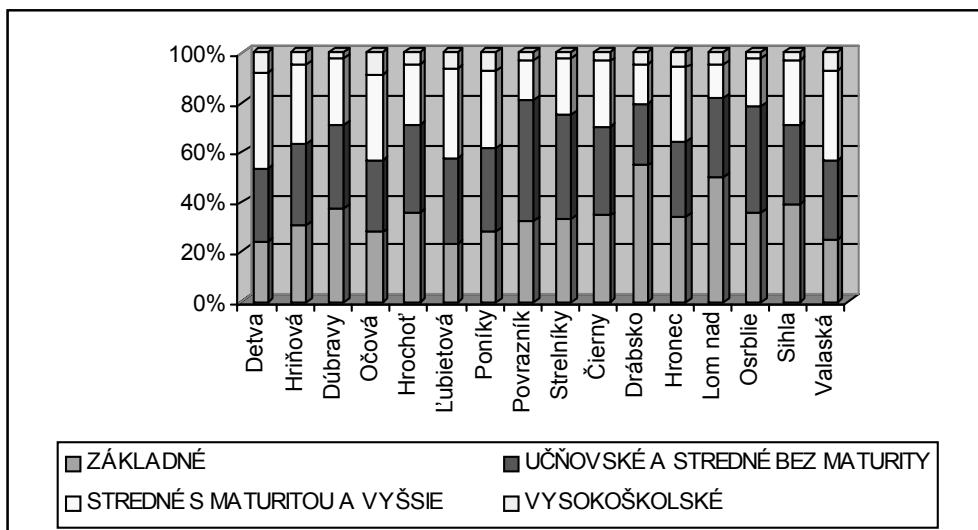
Tab. 2. Veková štruktúra obyvateľov v roku 2001

Obec	Predproduktívni (0-14)	%	Produktívni (muži 15-59, ženy 15-54)	%	Poproduktívni (muži 60+, ženy 55+)	%
Detva	2 517	17,2	9 755	66,6	2 380	16,2
Hriňová	1 591	19,4	5 100	62,0	1 530	18,6
Dúbravy	149	15,1	588	59,6	249	25,3
Očová	388	14,9	1 549	59,6	661	25,4
Hrochoť	226	16,5	842	61,6	299	21,9
Ľubietová	176	18,1	597	61,2	202	20,7
Poníky	289	18,9	920	60,1	323	21,1
Povrazník	28	19,6	85	59,4	30	21,0
Strelníky	145	17,9	486	59,9	180	22,2
Čierny Balog	1 022	20,2	3 033	59,9	1 007	19,9
Drábsko	37	16,9	104	47,5	78	35,6
Hronec	189	16,4	613	53,2	351	30,4
Lom nad Rimavicou	57	17,5	159	48,8	110	33,7
Osrblie	54	13,7	233	59,3	106	27,0
Sihla	48	21,9	129	58,9	42	19,2
Valaská	701	18,2	2 234	57,9	926	24,0
Región	7 617	17,9	26 427	62,2	8 474	19,9

Prameň: Sčítanie ľudu, domov a bytov 2001.

Pri hodnotení ekonomickej aktivity obyvateľstva regiónu sťažuje situáciu skutočnosť, že značná časť ekonomicky aktívnych obyvateľov pri sčítaní obyvateľstva v roku 2001 neuviedla druh svojej ekonomickej aktivity – v celom regióne prakticky 23,9 % a v niektorých obciach 20 až 30 % ekonomicky aktívnych obyvateľov. S podobnými problémami výpovednej hodnoty štatistických ukazovateľov zamestnanosti sa však stretávame aj v ostatných častiach Slovenska.

Z celkového počtu 22 000 ekonomicky aktívnych obyvateľov regiónu je približne jedna tretina zamestnaná v priemysle a stavebníctve. V minulosti dominantnom poľnohospodárstve je v súčasnosti aktívnych necelých 10 % ekonomicky aktívnych obyvateľov. Z ostatných odvetví postupne získavajú na dôležitosti služby, v ktorých sa zamestnanosť postupne zvyšuje (tab. 3).

Obr. 2. Štruktúra obyvateľov podľa vzdelania v roku 2001

Poznámka: Percentuálne zastúpenie obyvateľov s najvyšším dokončeným základným, učňovským a stredným odborným vzdelaním bez maturity sa udáva z obyvateľov starších ako 15 rokov; so stredným s maturitou, vyšším a s vysokoškolským vzdelaním z obyvateľov starších ako 20 rokov.

Prameň: Sčítanie ľudu, domov a bytov 2001

Pri hodnotení na úrovni obcí vystupujú Detva, Hriňová, Valaská a Lubietová, pre ktoré je charakteristická vysoká zamestnanosť v priemysle a stavebníctve a minimálna zamestnanosť v poľnohospodárstve a lesníctve. Aj v niektorých menších obciach – Osrblie, Hronec a Dúbravy – dosahuje zamestnanosť v priemysle a stavebníctve vysoké hodnoty.

Pre väčšinu obcí je charakteristická vysoká úroveň odchádzky za zamestnaním mimo vlastnej obce, čo svedčí o nedostatku pracovných príležitostí v týchto obciach. Výnimku v tomto smere predstavujú len Detva a Hriňová s početnými pracovnými miestami v strojárskych podnikoch. Z piatich obcí odchádza za zamestnaním mimo obec viac ako 50 % ekonomicky aktívnych obyvateľov. Hlavnými centrami, do ktorých odchádzajú obyvatelia regiónu za zamestnaním sú okresné mestá, ktoré ležia mimo regiónu Poľany – Zvolen, Banská Bystrica a Brezno. Medzi centrá dochádzky patria ešte Podbrezová a Kriváň. Špecifická situácia je v Detve, odkiaľ obyvatelia odchádzajú nielen do Zvolena, Banskej Bystrice, Hriňovej a Kriváňa, ale aj vzdialenej Bratislavy.

Ukazovatele kvality bytového fondu v roku 2001 sú znázornené v tab. 4. Nadpriemerné zastúpenie bytov I. kategórie je charakteristické pre mestá Detvu a Valaskú. Ako najviac podpriemerné vystupuje z tohto hľadiska sústredenie troch obcí – Sihla, Drábsko a Lom nad Rimavicou. Aj v ďalších ukazovateľoch úrovne kvality bývania sa prejavuje diferenciacia medzi mestskými sídlami na jednej strane a vidieckymi obcami. Zaujímavou charakteristikou je ukazovateľ podielu domov určených na rekreáciu z celkového počtu neobývaných domov, ktorý svojím spôsobom

vyjadruje úroveň využívania rekreačného potenciálu. Ako najviac pozitívne vystupuje v tomto ukazovateli Osrblie – extrémna hodnota takmer 99 % všetkých neobývaných domov je využívaných ako rekreačné objekty, ale aj Povrazník, Sihla a Hronec dosahujú vysoké hodnoty.

Tab. 3. Ekonomická štruktúra obyvateľov v roku 2001

Obec	Poľnohosp. a lesníctvo		Priemysel a stavebníctvo		Služby		Ostatné odvetvia		Ekonomicky aktívni	Z toho odchádzajúci	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%		Počet	abs. %
Detva	209	2,6	2 700	33,6	1 322	17,5	3 810	47,3	8 041	1 950	24,3
Hriňová	322	7,7	1 392	33,4	537	12,9	1 922	46,1	4 173	1 147	27,5
Dúbravy	88	18,5	194	40,8	54	11,4	139	29,3	475	262	55,2
Očová	208	16,2	312	24,3	240	18,7	522	40,7	1 282	624	48,7
Hrochoť	113	15,3	211	28,5	110	14,9	306	41,3	740	358	48,4
Ľubietová	37	7,5	179	36,1	49	9,9	231	46,6	496	217	43,8
Poniky	130	16,8	202	26,1	125	16,1	318	41,0	775	400	51,6
Povrazník	14	19,7	26	36,6	7	9,9	24	33,8	71	42	59,2
Strelníky	84	20,3	159	38,5	49	11,9	121	29,3	413	274	66,3
Čierny Balog	459	17,9	778	30,3	334	13,0	993	38,7	2 564	1 059	41,3
Drábsko	31	39,2	10	12,7	8	10,1	30	37,9	79	35	44,3
Hronec	56	10,8	208	40,1	55	10,6	200	38,5	519	220	42,4
Lom nad Rimavicou	38	27,9	26	19,1	10	7,4	62	45,6	136	66	48,5
Osrblie	21	10,4	93	46,0	14	6,9	74	36,6	202	118	58,4
Sihla	56	50,9	16	14,5	7	6,4	31	28,2	110	38	34,5
Valaská	61	3,3	774	41,7	281	15,1	739	39,8	1 855	876	47,2
Región	1 927	8,8	7 280	33,2	3 202	14,6	9 522	43,4	21 931	7 686	35,0

Poznámka: Kategória služby zahŕňa ekonomicky aktívnych obyvateľov pracujúcich v nasledovných odvetviach – veľkoobchod, maloobchod, oprava motorových vozidiel, motocyklov a spotrebného tovaru, hotely a reštaurácie, peňažníctvo a poisťovníctvo, nehnuteľnosti, prenajímanie a obchodné služby, výskum a vývoj. Kategória ostatné odvetvia zahŕňa ekonomicky aktívnych obyvateľov pracujúcich v nasledovných odvetviach – doprava, skladovanie a spoje, verejná správa a obrana, povinné sociálne zabezpečenie, školstvo, zdravotníctvo a sociálna starostlivosť, ostatné verejné, sociálne a osobné služby a ekonomicky aktívnych obyvateľov bez udania odvetvia.
Prameň: Sčítanie ľudu, domov a bytov 2001.

Tab. 4. Bytový fond v roku 2001

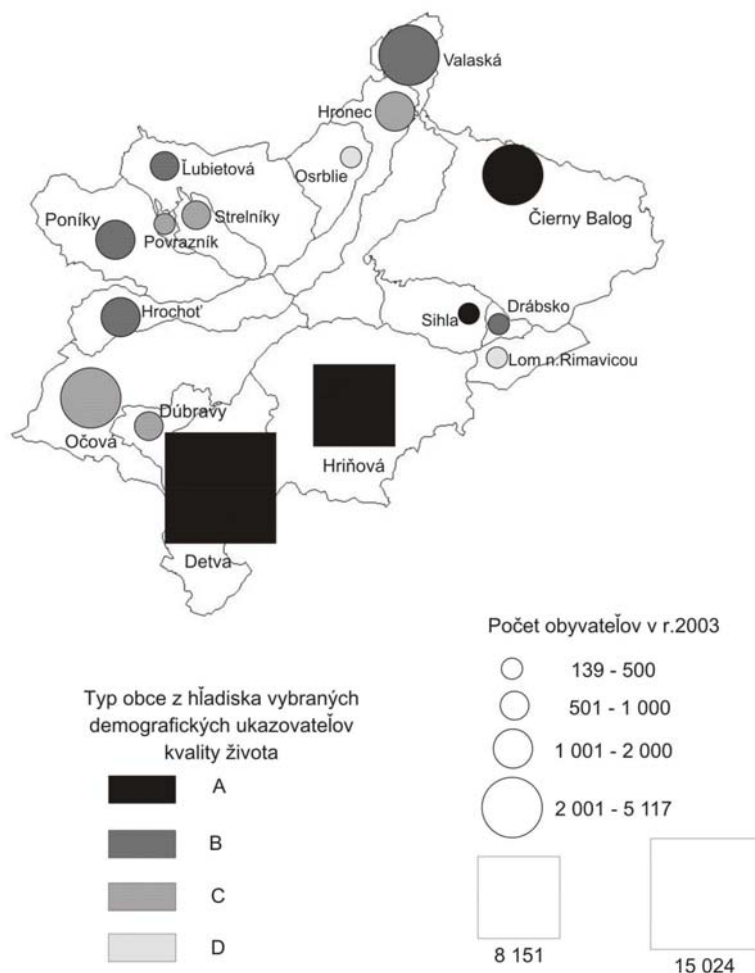
Obec	Podiel trvalo obývaných bytov I. kategórie	Podiel obývanej plochy na 1 osobu	Podiel domov určených na rekreáciu*	Podiel bytov vybavených automatickou práčkou
Detva	84,0	16,1	21,7	67,9
Hriňová	67,1	14,9	27,3	56,6
Dúbravy	52,3	18,1	45,8	49,0
Očová	66,8	22,7	32,1	67,2
Hrochoť	64,3	19,6	28,0	69,0
Ľubietová	46,4	21,9	61,6	60,4
Poníky	57,1	20,1	42,6	65,6
Povrazník	48,9	18,1	75,0	55,3
Strelníky	52,0	18,2	20,8	67,5
Čierny Balog	62,2	16,6	47,9	56,9
Drábsko	29,7	16,1	54,1	36,5
Hronec	64,5	19,1	75,7	58,5
Lom nad Rimavicou	33,9	14,6	45,8	36,6
Osrblie	51,5	18,9	98,6	56,7
Sihla	36,6	15,4	76,0	56,3
Valaská	87,1	14,9	65,8	57,4
Región	72,1		40,5	62,0

Poznámka: * z celkového počtu neobývaných domov.

Prameň: Sčítanie ľudu, domov a bytov 2001.

TYPOLÓGIA OBCÍ PODĽA VYBRANÝCH DEMOGRAFICKÝCH CHARAKTERISTÍK KVALITY ŽIVOTA

Na úrovni obcí nie sú k dispozícii hodnoty niektorých z najpodstatnejších demografických indikátorov kvality života – strednej dĺžky života, dojčenskej úmrtnosti, ďalších špecifických úmrtností podľa jednotlivých vekových skupín, miery nezamestnanosti a pod., ktoré sa vypočítavajú len za väčšie územné jednotky. Na úrovni okresov je stredná dĺžka života pri narodení osobitne nepriaznivá v okresoch Detva a Brezno, kde za celoslovenským priemerom zaostáva o viac ako dva roky, v okrese Zvolen je tiež podpriemerná, jedine v okrese Banská Bystrica prevyšuje hodnota tejto charakteristiky celoslovenský priemer. V prípade žien je situácia výrazne priaznivejšia, nielen z toho dôvodu, že aj celoslovenské hodnoty priemernej dĺžky života pri narodení sú pre ženy vyššie o osem rokov, ale aj v okresoch, v ktorých sa nachádzajú obce skúmaného územia, je hodnota tejto charakteristiky vyššia ako celoslovenský priemer, výnimkou je okres Brezno. Hodnoty dojčenskej úmrtnosti sú vyššie ako celoslovenský priemer v okresoch Brezno, Detva a Zvolen.

Obr. 3. Typológia obcí podľa vybraných demografických charakteristík kvality života

Z charakteristík, ktoré sú k dispozícii na úrovni obcí je však možné vytvoriť určitú typológiu, ktorá zohľadňuje viaceré z veľmi dôležitých demografických indikátorov kvality života. Tieto indikátory majú aj syntetický charakter, pretože sa v nich odrážajú viaceré demografické a sociálno-ekonomické procesy, ktoré nachádzajú diferencované prejavy svojho vývoja aj v jednotlivých obciach skúmaného regiónu. V celkovom prírastku obyvateľstva sa odrážajú procesy prirodzenej reprodukcie, pôrodnosti, úmrtnosti, populačnej klímy a svojím spôsobom aj zdravotného stavu obyvateľov obcí. Vekový index ako vyjadrenie vekovej štruktúry obyvateľstva zohľadňuje vzájomný podiel medzi poproduktívnou a predproduktívnou zložkou obyvateľstva. Odchádzajúci za prácou mimo obce sú určitým odrazom ekonomickej vyspelosti danej obce, pretože čím menej ekonomicky aktívnych obyvateľov odchádza za zamestnaním mimo obce, tým je jej ekonomická úroveň a schopnosť ponúknuť prácu vlastným obyvateľom vyššia. Hodnoty uvedených indikátorov sú teda

kvantitatívnym vyjadrením objektívne merateľných demografických a sociálno-ekonomických charakteristík kvality života. Na ich základe je možné na území regiónu Poľana vyčleniť štyri typy obcí (obr. 3):

TYP A – Mierny až výrazný úbytok počtu obyvateľov, prevaha predproduktívnej zložky obyvateľstva nad poproduktívnou, nízky podiel odchádzajúcich za zamestnaním mimo bydliska. Obce tohto typu, ktorý je z hľadiska vybraných demografických aspektov úrovne kvality života možné považovať za najpriaznivejšie, sú sústredené v južnej, resp. východnej časti regiónu. Patria k nemu obe mestské sídla Detva a Hriňová, ďalšia obec s vysokým počtom obyvateľov – Čierny Balog, ako aj Sihla, ktorá je síce počtom obyvateľov malá, ale všetky uvedené charakteristiky dosahujú približne rovnaké hodnoty ako v prípade uvedených troch obcí.

TYP B – Mierny prírastok alebo úbytok počtu obyvateľov, prevaha poproduktívnej zložky obyvateľstva nad predproduktívnou, stredne vysoký podiel odchádzajúcich za zamestnaním mimo bydliska. Obce tohto typu sa nachádzajú najmä v západnej a čiastočne severnej časti regiónu – Valaská, Ľubietová, Poniky a Hrochoť, ako aj Drábsko vo východnej časti regiónu.

TYP C – Mierny prírastok alebo úbytok počtu obyvateľov, výrazná prevaha poproduktívneho obyvateľstva nad predproduktívnou zložkou, vysoký podiel odchádzajúcich za zamestnaním mimo bydliska. K tomuto nepriaznivému typu patria obce Očová, Dúbravy, Povrazník, Strelníky a Hronec.

TYP D – Vysoký úbytok počtu obyvateľov, výrazná prevaha poproduktívneho obyvateľstva nad predproduktívnou zložkou, vysoký podiel odchádzajúcich za zamestnaním mimo bydliska. K tomuto, z hľadiska demografických aspektov kvality života najviac nepriaznivému typu, zaradujeme dve obce – Lom nad Rimavicou a Osrblie.

VNÍMANIE A HODNOTENIE KVALITY ŽIVOTA A UDRŽATEĽNOSTI ROZVOJA ÚZEMIA (ANALÝZA A INTERPRETÁCIA ŠTANDARDIZOVANÝCH ROZHOVOROV)

Štandardizovaný rozhovor je forma interview, ktorá sa opiera o štandardizovanú štruktúru otázok. V zásade je možné jej prostredníctvom získať informácie o akomkoľvek okruhu problémov. Môže byť zdrojom mäkkých aj tvrdých dát. Otázky sú pýtajúcim sa formulované a predkladané jednotne, rovnako celému súboru respondentov. Interview sa opiera o dotazník či záznamový hárok, príp. aj iné pomôcky, ktoré vyvolávajú reakcie opytovaných. Dôležité je dodržanie predpísanej štandardnej formy zo strany pýtajúceho sa (Maříková et al. 1997).

Analýza a interpretácia dát získaných v modelovom území vychádzala zo štandardizovaných rozhovorov, ktoré sa uskutočnili v lete roku 2004 (podobne ako napr. v predchádzajúcich výskumoch v regióne Dolného Pomoravia, Tatier a Východných Karpát – Huba a Ira, 1999, Huba a Ira, 2000). Pre všetkých dvadsať respondentov bola v záujme vzájomnej porovnateľnosti použitá tá istá štruktúra otázok.

Štandardizované rozhovory sa uskutočnili s miestnymi a regionálnymi predstaviteľmi rozhodovacej sféry a mienkotvornými osobnosťami. Respondenti boli predstavitelia samosprávy obcí a miest, nachádzajúcich sa v modelovom území a predstavitelia štátnej správy a miestne, príp. regionálne nezávislé osobnosti s dobrým prehľadom o miestnych, resp. regionálnych problémoch.

Tab. 5. Dôležitosť prisudzovaná jednotlivým problémom pri zabezpečovaní lepšej kvality života a udržateľného rozvoja obce, resp. regiónu

Problémy	VD	D	MD	NP
Kvalita ovzdušia	0	2	18	0
Kvalita vody	3	2	15	0
Vhodné využívanie poľnohospodárskej pôdy	1	7	11	1
Ukladanie odpadu z priemyselnej, poľnohospodárskej a inej výroby	0	2	15	3
Dopravné zaťaženie	0	3	15	2
Kanalizácia a čistenie odpadových vôd	1	13	4	1
Spôsob hospodárenia v lesoch	1	7	10	1
Ochrana prírodných hodnôt	1	3	10	6
Ochrana kultúrohistorických hodnôt	1	4	12	3
Ťažba nerastných surovín	0	0	20	0
Zásobovanie palivami a energiou	1	3	12	4
Využívanie palív a energie	2	1	9	8
Výroby ovplyvňujúce kvalitu životného prostredia	0	0	12	8
Nedostatok pracovných príležitostí	13	4	2	1
Preprava prostriedkami hromadnej dopravy	1	6	13	0
Nedostatok zariadení pre trávenie voľného času	0	9	9	2
Preťaženosť rekreačnými aktivitami	0	0	18	2
Miera samozásobiteľstva potravinami z miestnych zdrojov	0	1	16	3
Kvalita bytového a domového fondu	0	3	15	2
Kvalita základných služieb vrátane obchodných	0	3	16	1
Bezpečnosť obyvateľstva	1	8	10	1
Zdravotný stav obyvateľstva	0	0	11	9
Narušené sociálne správanie (napr. neprispôsobivé skupiny obyv.)	0	6	9	5
Nevhodná veková štruktúra	2	10	5	3
Nízky podiel kvalifikovanej pracovnej sily	2	2	10	6
Nízky podiel obyvateľov s vyšším vzdelaním	1	2	11	6
Nízka schopnosť obyvateľov nadviazať na trad. výroby a iné aktivity	0	5	6	9
Nedostatok hrdosti na obec (región)	0	1	16	3
Nedostatok verejného povedomia	0	2	13	5
Nadmerná izolovanosť (individualizmus)	1	4	11	4
Susedská závisť	2	5	10	3
Nedostatok dotácií zo štátnych fondov	2	13	2	3
Nedostatok výhodných úverov	1	9	6	4
Nevhodné prerozdelenie daní	2	8	2	8
Nedostatok kapitálových investícií	2	11	3	4
Nedostatok rozvojovo orientovaných podnikateľských aktivít	1	9	4	6
Nedostatok kompetencií (prílišný centralizmus)	0	1	14	5
Nedoriešené majetkoprávne vzťahy (vlastníctvo pôdy, privatizácia)	5	6	7	2

Poznámka: VD – veľmi dôležitý, D – dôležitý, MD – málo dôležitý, NP – neviem posúdiť.

Okrem zistení na základe analýzy štatistických údajov bolo zámerom výskumu zabezpečiť zber takých dát, ktoré by umožnili reflexiu reality zo strany respondentov, t. j. ich postoje, postrehy, návrhy a pod. Cieľom bolo získať informácie o súčasnosti a perspektívach vývoja regiónu CHKO (BR) Poľana, ako aj jednotlivých obcí a miest v príslušnom území vo vzťahu k možnému zlepšeniu kvality života a uplatneniu koncepcie udržateľného rozvoja (spôsobu života).

Charakter rozvoja územia má výrazný vplyv na kvalitu a udržateľnosť života. Preto bola osobám s ktorými sa uskutočnili rozhovory položená otázka „Aký vývoj obce (regiónu) očakávate v najbližších rokoch?“ Polovica respondentov v najbližších rokoch očakávala mierny rozvoj obce, resp. regiónu, v štvrtine prípadov sa očakávala stagnácia a v troch dokonca mierny úpadok. Len v jednom prípade sa očakával výrazný rozvoj.

Prevládajúci postoj obyvateľov voči možným zmenám v živote obce (regiónu) bol značne diferencovaný podľa miestnych podmienok (od konzervatívneho cez ambivalentný až po priaznivý).

Vo viac ako troch štvrtinách odpovedí respondenti konštatovali, že obyvatelia obce si uvedomujú, že žijú v území (resp. jeho blízkosti), ktoré je z hľadiska ochrany prírody medzinárodne sledované (BR Poľana) a vo väčšine prípadov (13) pripisujú tejto skutočnosti význam. Vzťah obyvateľov obce (regiónu) k orgánom ochrany prírody bol v polovici odpovedí hodnotený ako priaznivý, v šiestich prípadoch ako aj v troch odpovediach dokonca ako nepriaznivý.

Respondenti odpovedali tiež na otázku „Akú dôležitosť prisudzujete nasledujúcim problémom pri zabezpečovaní ekonomicky, sociálne a environmentálne vyváženého (udržateľného) rozvoja vašej obce (regiónu)?“. Prehľad ich odpovedí prináša tab. 5. Ako veľmi dôležité a dôležité boli vnímané predovšetkým nedostatok pracovných príležitostí (17), nedostatok dotácií zo štátnych fondov (15), kanalizácia a čistenie odpadových vôd (14), nedostatok kapitálových investícií (13) a nevhodná veková štruktúra (12). Za málo dôležité problémy z hľadiska zabezpečovania kvality života boli najmenej u troch štvrtín respondentov považované kvalita ovzdušia, kvalita vody, ukladanie odpadu z priemyselnej, poľnohospodárskej a inej výroby, dopravné zaťaženie, ťažba nerastných surovín, preťaženosť územia rekreačnými aktivitami. Ako málo dôležité boli vnímané tiež kvalita bytového a domového fondu, miera samozásobiteľstva potravinami z miestnych zdrojov, kvalita základných služieb vrátane obchodných a nedostatok hrdosti na obec, resp. región.

Veľmi zaujímavé poznatky, relevantné z hľadiska kvality a udržateľnosti života v chránenom území, resp. v jeho bezprostrednom zázemí, priniesla analýza odpovedí na otázku „Ako hodnotíte aktivity vo vašej obci/vašom regióne, ktoré prispievajú k dobrej kvalite života a sú v súlade s predstavou udržateľného rozvoja (spôsobu života)?“ Respondenti sa vyjadrovali k jednotlivým typom aktivít, či už boli realizované, alebo len čiastočne, prípadne neboli dosiaľ plánované, ale sú považované za perspektívne, alebo sú hodnotené ako neperspektívne. Ich prehľad prináša tab. 6. Medzi aktivitami, ktoré boli realizované, alebo čiastočne realizované sa najčastejšie objavovali (viac ako u polovice respondentov) triedenie a recyklácia odpadu, opatrenia zamerané na energetické úspory, rekonštrukcia historického dom. fondu/objektov ľudovej architektúry, zlepšenie kvality bytového fondu/vybavenosti domácností, zlepšenie základných služieb pre obyvateľov. Medzi plánovanými aktivitami boli najčastejšie spomínané náhrada pevných palív ušľachtilejšími – okrem iného aj zásobovanie plynom (9), opatrenia na využívanie obnoviteľných zdrojov

(8) a čistenie odpadových vôd, resp. vybudovanie kanalizácie (7). Za neperspektívne väčšina respondentov považovala vylúčenie tranzitnej dopravy.

Tab. 6. Realizácia aktivít, ktoré sú v súlade s predstavou zlepšovania kvality a udržateľnosti života

Aktivity	R	ČR	P	NP	N	O
Triedenie a recyklácia odpadu	2	14	3	1	0	0
Rekultivácia skládok	3	3	1	1	1	5
Opatrenia zamerané na energetické úspory	0	13	2	3	0	2
Hospodárenie s vodou/vybudovanie vodovodu	6	5	2	2	0	5
Opatrenia na využívanie obnoviteľných zdrojov	0	2	8	4	2	4
Čistenie odpadových vôd/vybudovanie kanalizácie	2	8	7	1	0	2
Náhrada pevných palív ušľachtilejšími (o. i. aj zásobovanie plynom)	1	3	9	2	3	2
Vylúčenie tranzitnej dopravy	0	1	1	0	18	0
Zvýhodnenie verejnej dopravy pred individuálnou	1	10	1	0	5	3
Ozelenenie verejných priestranstiev	1	10	0	0	7	0
Rekonštrukcia historického dom. fondu/objektov ľudovej architektúry	0	13	4	0	2	1
Zlepšenie kvality bytového fondu/vybavenosti domácností	0	11	4	0	1	4
Navrátenie voľne rastúcej zelene a drobného živočíšstva do poľnohospodárskej krajiny	3	8	0	1	5	3
Zlepšenie starostlivosti o prírodné hodnoty	1	10	1	2	0	6
Využitie tradičných vedomostí a zručností obyvateľov	2	10	1	2	2	3
Obnova ľudových zvykov (folklór, ...)	7	7	0	0	2	4
Obnovenie tradičných aktivít (tradičné služby, miestne trhy, sezónne aktivity)	3	8	0	2	3	4
Podpora rozvoja sociálne a environmentálne orientovaných (trvalo udržateľných) pracovných príležitostí	0	1	5	3	2	9
Obnova spolkových aktivít	1	7	0	0	4	8
Obnova svojpomoci a samozásobiteľstva	3	10	0	0	2	5
Pomoc sociálne a zdravotne odkázaným obyvateľom	3	9	2	1	0	5
Posilnenie sociálnej kontroly	1	4	2	1	4	8
Zlepšenie základných služieb pre obyvateľov	2	11	4	1	0	2
Zlepšenie obchodu so základným potravinárskym a nepotravinárskym tovarom	3	10	2	1	0	4

Poznámka: R – realizované, ČR – čiastočne realizované, P – plánované, NP – dosiaľ neplánované ale perspektívne, N – neperspektívne, O – neviem posúdiť.

Perspektíva rozvoja závisí nielen od potenciálu regiónu a jeho obyvateľov, ale aj od schopnosti odhaliť doposiaľ nevyužitú rozvojovú možnosť. Účastníci štandardizovaného rozhovoru videli hlavné (doposiaľ nevyužitú) rozvojovú možnosť predovšetkým v eko/agroturistike (10), vo využívaní miestnych energetických zdrojov (9), v tradičných remeslách (7). Menej frekvencované boli odpovede, v ktorých do-

posiaľ nevyužitú rozvojovú možnosť boli identifikované v organickom poľnohospodárstve (3), v malých priemyselných prevádzkach nezávadných pre životné prostredie (3), v spracovaní odpadov (2) a vo využívaní iných miestnych zdrojov (2).

ZÁVER

Integrovaná ochrana a udržateľný manažment chránenej krajiny a jej prírodných a kultúrnych hodnôt v ich čo najväčšej symbióze má v CHKO Poľana tradíciu, o čom svedčia viaceré skutočnosti. Jednak je to skutočnosť, že časť miestnej poľnohospodárskej krajiny sa nestala „obťou“ kolektivizácie a industrializácie poľnohospodárstva, ale udržala si pôvodné formy využitia zeme, aj keď v čiastočne transformovanej, extenzifikovanej podobe, ktorú charakterizuje najmä redukcia výmery ornej pôdy na úkor trvalých trávnych porastov. Aj vďaka čiastočnej kontinuite tradičných foriem hospodárenia a životného štýlu, najmä na lazoch, sa zachoval aj pôvodný folklór, ktorý v celom Podpoľaní predstavuje dodnes prítomný, významný a stále živý kultúrny fenomén. Ďalšou skutočnosťou je samotná existencia CHKO. Správa CHKO Poľana sa systematicky venuje nielen ochrane prírody, ale aj ochrane a udržateľnému manažmentu historických štruktúr krajiny. Navyše CHKO a jej ochranné pásmo patria k tým pozitívnym výnimkám v rámci veľkoplošných chránených území na Slovensku, kde sa vcelku darí spolupráci štátnej ochrany prírody a ostatných aktérov v území (miestna samospráva, majitelia a užívatelia pôdy, podnikatelia vo sfére cestovného ruchu, záujmové združenia, mimovládne organizácie environmentálneho a komunitného zamerania, ako aj odborníkmi a študentmi z univerzity a vedecko-výskumnej sféry, ktorá má v bezprostrednej blízkosti kvalitné zázemie). Sú tu tri univerzity a niekoľko ústavov či pobočiek SAV so sídlom v Banskej Bystrici, vo Zvolene, na Starých Horách a v Banskej Štiavnici.

Budúcnosť ochrany prírodných a kultúrnych hodnôt v ich prirodzenej interakcii na území CHKO Poľana a jeho zázemí si vyžaduje dobre premyslený, koordinovaný, interdisciplinárny, systematický, participatívny prístup podľa možnosti všetkých zúčastnených: od riadiacej sféry, cez podnikateľský a mimovládny neziskový sektor, vedu, výskum, vzdelávanie a osvetu, až po úroveň rodiny či jednotlivca. Bude sa to týkať nielen súčasného manažmentu krajiny, ale aj plánovania jej udržateľnej budúcnosti. Veľkou výzvou bude už v najbližšej budúcnosti efektívne a viacúčelové využívanie externých zdrojov EÚ. Druhou výzvou je podpora malého a stredného podnikania v takých podnikateľských oblastiach, ktoré majú v tomto regióne vhodné realizačné predpoklady a pritom neprotirečia princípom ochrany prírody a (trvalo) udržateľného využívania krajiny a komplexného rozvoja ľudských zdrojov, či už v oblasti udržateľného cestovného ruchu, energetických úspor a alternatívnych zdrojov energie, remesiel, alebo alternatívneho poľnohospodárstva či udržateľného využívania miestnych prírodných zdrojov. Jedným z predpokladov úspešnej realizácie takého žiaduceho prístupu na báze stratégie viacnásobných víťazstiev (Win-Win), kde víťazmi sú pokiaľ možno všetci zúčastnení, je podpora vzniku a efektívneho fungovania viacsktorových partnerstiev, najmä v spolupráci miestnej samosprávy, súkromných farmárov, malých a stredných podnikateľov, mimovládnych organizácií ako aj štátnej ochrany prírody a pamiatok.

Veľkou komparatívnou výhodou regiónu môže byť skutočnosť, že si zachoval jedinečný svojráz, kolorit, genia loci, ktorý sa dá citlivo a zároveň atraktívne marketingovo zúročiť (napr. podľa vzoru Moravského Valašska, niektorých charakteristických rakúskych a švajčiarskych horských regiónov či historických regiónov Talianska alebo Francúzska).

Demografické charakteristiky predstavujú významnú zložku ukazovateľov úrovne kvality života v regióne ako celku aj v jeho jednotlivých častiach a obciach. Na sledovanom území regiónu Poľana sa demografický vývoj, resp. jeho ukazovatele nejako výrazne neodlišujú od vývoja a štruktúry obyvateľstva v celej Slovenskej republike. Vnútna diferenciácia medzi jednotlivými obcami regiónu je z hľadiska demografických ukazovateľov kvality života pomerne výrazná a nachádzajú sa tu obce s priaznivou štruktúrou a vývojom, ako aj obce, ktoré možno z hľadiska demografických aspektov kvality života hodnotiť negatívne. V minulosti jednoznačne polarizovaný demografický vývoj medzi mestom a vidiekom dosahuje v súčasnosti v mnohých aspektoch kvality života porovnateľné parametre. Okrem niektorých nepriaznivých aspektov demografickej situácie študované územie má nedostatok pracovných príležitostí, nedostatok dotácií zo štátnych fondov, nedostatok kapitálových investícií a nepriaznivú situáciu v kanalizácii a čistení odpadových vôd, čo nepriaznivo ovplyvňuje kvalitu života miestnych obyvateľov. Podľa tých, ktorí dobre poznajú situáciu v sledovanom území, nevyužité rozvojové možnosti sú predovšetkým v ekoturistike, resp. agroturistike, vo využívaní miestnych energetických zdrojov, ako aj v tradičných remeslách. Z tohto uhla pohľadu je jedným z predpokladov ďalšieho rozvoja obcí (predovšetkým tých vidieckych, ale určite aj miest) aktivizácia lokálnych zdrojov založená na iniciatíve zdola (napr. regionálne združenia), ktorá môže v súčasnej situácii výrazne prispieť k demografickej, sociálnej a nakoniec aj hospodárskej revitalizácii územia Poľany.

Výsledky výskumu naznačujú možnosti zaoberať sa hlbšie koncepciou, ktorá je v niektorých biosférických rezerváciách v rámci MaB programu UNESCO známa pod názvom „naša biosférická rezervácia“ (Hadley ed. 2002). Citovaná koncepcia ponúka kvalifikované odpovede na otázky spojené so zlepšením kvality života miestnych ľudí a zlepšením starostlivosti o chránené územie. Všetci dôležití aktéri (jednotlivci, vláde a mimovládne organizácie, podnikatelia) by mali byť zapojení do rozsiahlej diskusie o budúcnosti obce a ich regiónu, resp. „ich chráneného územia“. Miestna participácia a relatívna nezávislosť je podmienkou pre úspešný model riadenia a využívania chráneného územia. Týmto by mala vytvoriť príležitosť zmeniť nazeranie na miestne problémy a na spôsob využívania z prírodného aj kultúrneho hľadiska cennej chránenej krajiny.

Udržanie zdedených prírodných a kultúrnych hodnôt a ich optimálna integrácia do procesov plánovania a manažmentu krajiny (územia, regiónu) si vyžaduje dobre premyslené, vysoko sofistikované stratégie, ktoré by mali vychádzať z integrovaných prístupov. Ide o to, aby vyššie uvedené a ďalšie podporné názory a návrhy nezostali len v rovine prianí, ale aby sa stali súčasťou každodennej praxe. Integrované plánovanie, manažment a rozhodovanie by sa mali zakladať na kvalifikovaných, komplexných a vedeckých podkladoch, aby sa aj príslušné medzinárodné dohovory uplatňovali na národnej, regionálnej aj miestnej úrovni so znalosťou konkrétnych krajinné-ekologických, environmentálnych, kultúrnych a ďalších súvislostí a pokiaľ možno integrovane. Podpora tvorby takýchto integrovaných podkladov pre prax je pravdepodobne najlepšou cestou implementácie príslušných medzinárodných dohovorov a plnenia medzinárodných záväzkov SR na ceste k udržateľnejšej budúcnosti.

Príspevok vznikol čiastočne na základe podkladov z vedeckého projektu č. 3083 a bol dopracovaný v rámci riešenia vedeckého projektu č.6042 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- ANTROP, M. (2006). Sustainable landscapes: contradiction, fiction or utopia? *Landscape and Urban Planning*, 75, 187-197.
- BABIC, J., HRÚZ, V., RAJTAROVÁ, N., SLÁVIK, D. (2002). *Chránená krajinná oblasť – Biosférická rezervácia Poľana*. Zvolen (S CHKO Poľana, KOZA).
- COUNTRYSIDE AGENCY, THE ENGLISH HERITAGE, ENGLISH NATURE AND ENVIRONMENT AGENCY (2001). *Quality of Life Capital (Managing environmental, social and economic benefits)*. Dostupné na: <http://www.countryside.gov.uk/LAR/Landscape/Quality/toolkit.asp> (cit.: 2006-12-07).
- DRDOŠ, J., ŽUDEL, J. (1984). Očová – rodisko Mateja Bela. *Geografický časopis*, 36, 34-59.
- FSÚ (1978). *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1985-1970 II/2*. Praha, Federální statistický úřad.
- HADLEY, M., ed. (2002). *Biosphere reserves. Spacial places for people and nature*. Paris (UNESCO).
- HUBA, M., IRA, V. (1999). Border region and its development from the sustainability perspective (Case of Lower Morava River Region). *Moravian Geographical Reports*, 7, 32-39.
- HUBA, M., IRA, V. (2000). *Stratégia trvalo udržateľného rozvoja vo vybraných regiónoch*. Bratislava (STUŽ/SR).
- ILBERY, B. (1998). *The geography of rural change*. Longman (Harlow).
- IRA, V. (2001). Social, economic and environmental dimension of sustainable development in protected areas. *Ekológia (Bratislava)*, 20, Supplement 3, 305-316.
- IRA, V. (2003). Rural space in Slovakia: changes of spatial structures and spatial behavioural patterns. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, 38, 119-129.
- IRA, V. (2005). Kvalita života a postavenie Slovenska z hľadiska medzinárodných porovnaní. In Vaishar, A., Ira, V., eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska v súčasnom období*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 30-38.
- IRA, V., HUBA, M. (1999). Changes of rural space in Slovakia from sustainability perspective. *Geographica Slovenica*, 31, 151-161.
- IRA, V., HUBA, M., PODOLAK, P. (2005). Udržateľný rozvoj BR Poľana s ohľadom na mienku vybraných hlavných aktérov v území. In Sláviková, D., ed. *Biosférická rezervácia Poľana po 15-tich rokoch*. Zvolen (Technická univerzita vo Zvolene), pp. 219-227.
- JOHNSTON, R. J., GREGORY, D., SMITH, D. M., eds. (1994). *The dictionary of human geography*. Oxford (Blackwell).
- MAĽA, J., et al. (1979). *Očová*. Bratislava (Príroda).
- MARANS, R. W., (2003). Understanding environmental quality through quality of life studies: the 2001 DAS and its use of subjective and objective indicators. *Landscape and Urban Planning*, 65, 73-83.
- MARIKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A., et al. (1996). *Veľký sociologický slovník I*. Praha (Karolinum).
- MASSAM, B. H. (2002). Quality of life: public planning and private living. *Progress in Planning*, 58, 141-227.
- PACIONE, M. (2003). Urban environmental quality and human well-being – a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65, 19-30.
- ROGERSON, R. J., FINDLAY, A. M., MORRIS, A. S., COOMBES, M. G. (1989). Indicators of quality of life: Some methodological issues. *Environment and Planning A*, 21, 165-166.
- ROSOVÁ, V., ĎURKOVSKÁ, K., SLÁVIKOVÁ, V. (1997). Vstupné štúdium sociálnej dimenzie biosférických rezervácií na Slovensku: ľudia v biosférickej rezervácii CHKO BR Poľana a CHKO-BR Slovenský Kras. In Mídiak, R., ed. *Biosférické rezervácie na Slovensku*. Zvolen (Technická Univerzita vo Zvolene), pp. 77-81.

- SLÁVIKOVÁ, V. (2004). *Potenciálne a reálne predpoklady trvalo udržateľného využívania krajiny CHKO-BR Poľana*. Rigorózna práca, Univerzita Mateja Bela, Fakulta prírodných vied, Katedra krajinnej ekológie, Banská Bystrica.
- SLÁVIKOVÁ, D., SLÁVIK, D. (1998). Akčný plán Biosferickej rezervácie Poľana z hľadiska rozvoja regiónu. *Životné prostredie*, 32, 10-14.
- ŠÚ SR (2003). *Sčítanie ľudu, domov a bytov 2001*. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- ŠÚ SR (2003). *Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2002*. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- ŠÚ SR (2005). *Stav a pohyb obyvateľstva SR v roku 2003*. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- ŠÚ SR (2005). *Stav a pohyb obyvateľstva SR v roku 2001-2003*. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- SZALAY, A. (1980). The meaning of comparative research on the quality of life. In Szalai, A., Andrews, F., eds. *The quality of life*. sage. Beverly Hills (CA), pp. 7-24.
- van KAMP, I., LEIDELMEIJER, K., MARSMAN, G., DE HOLLANDER, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 65, 5-18.
- VOLOŠČUK, I. (2000). *Trvalo udržateľný rozvoj v biosférickej rezervácii Tatry*. Zvolen (SNK MaB).

QUALITY OF LIFE OF POPULATION LIVING IN A PROTECTED AREA AND ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT (EXAMPLE OF THE PROTECTED LANDSCAPE AREA POĽANA)

This paper is aimed at providing the basic idea of issues related to quality of life and sustainable development in a territory characterized by important natural-landscape and cultural-landscape values namely the Protected Landscape Area (PLA) of Poľana. In the first part, some methodological issues and their relations to quality of life and sustainability are discussed. Then the specific features of nature conservation and the local culture are analysed followed by an analysis of selected aspects of the basic socio-demographic situation in the studied areas. Reflections about sustainability and life quality of population in the PLA resulted in analysis of the recent situation on the basis of subjective estimates by local decision- and opinion-makers. The research (interview technique) focused on evaluation of the community's development, perception of the environmental and the nature-conservation problems, the community's milieu, willingness of inhabitants to contribute to sustainable development, as well as on the evaluation of the image of the community and regional sustainable development programmes. The research results show that the PLA provides an opportunity to change the way people look upon and utilize the landscape.

Key words: quality of life, sustainable development, socio-economic and demographic situation, Poľana Protected Landscape Area, management of protected landscape

VYUŽÍVANIE ÚZEMIA, MANAŽMENT KRAJINY A PROBLÉMY SPOJENÉ S UDRŽATEĽNOSŤOU A KVALITOU ŽIVOTA V POVODÍ RIEKY MYJAVY

*Ján Hanušin, Mikuláš Huba, Vladimír Ira**

ÚVOD

Integrované prístupy patria k hlavným predpokladom efektívnej a úspešnej implementácie koncepcie udržateľného rozvoja. Úvahy o integrovaných prístupoch ku krajine a životnému prostrediu stoja v pozadí celého smerovania k udržateľnejšej budúcnosti, ktoré odštartovala Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji v roku 1992 v Rio de Janeiro (Summit Zeme). Svedčia o tom okrem iného aj dokumenty všeobecného charakteru, ktoré zo Summitu Zeme vzišli (Rio deklarácia a Agenda 21 – UNCED 1992), ako aj ďalšie dokumenty, venované konkrétnej problematike (skrátene Rio dokumenty). Nevyhnutnosť integrovaných prístupov patrí v týchto dokumentoch ku kľúčovým požiadavkám. Výzvou pre budúcnosť je však aj hlbšia kauzálna analýza vzájomnej podmienenosti, integrálnych vzťahov a synergických efektov spolupôsobenia jednotlivých prvkov (geo)ekosystému či zložiek krajiny, ktorými sa tieto dohovory zaoberajú (v prvom rade klímy, pôdy a bioty, v bezprostrednej väzbe na ne aj vody, geologického podložja, georeliéfu a v neposlednom rade i ľudských výtvorov a pôsobenia človeka). Práve integrovaný, krajinnoekologický, environmentálny či geografický prístup nás učí vidieť súvislosti a bráni tomu, aby sme jednotlivé prvky systému chápali len izolovane (Huba 2005a).

O tom, že v súčasnom partikularizovanom až atomizovanom svete sú integrované vedecké prístupy stále potrebné, asi nepochybuje nik, kto sa zaoberá krajinou, životným prostredím či problematikou udržateľnosti a kvality života. Napriek tomu, systematická podpora takýchto prístupov v našej spoločnosti dosiaľ chýba (Huba a Ira 2006).

Príspevok má za cieľ aplikovať úvahy o udržateľnosti a kvalite života na príklade modelového územia povodia Myjavy. Dôraz sa pritom kladie na udržateľnosť a kvalitu života obyvateľov študovaného územia najmä vo vzťahu ku spôsobu využívania krajiny. Príspevok chce zároveň dokumentovať potrebu integrovaných prístupov ku krajine, spoločnosti a jej životnému prostrediu.

UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ, UDRŽATEĽNÝ SPÔSOB ŽIVOTA A KVALITA ŽIVOTA (VÝBRANÉ PRÍSTUPY A DEFINÍCIE)

Charakter príspevku si vyžaduje aj niekoľko teoreticko-metodologických úvah spojených s aplikovaným prístupom pri výskume povodia rieky Myjavy. Jedna z najčastejšie citovaných definícií (trvalo) udržateľného rozvoja (WCED 1987) ho považuje za taký rozvoj, ktorý umožňuje uspokojovanie potrieb súčasných generácií bez toho, aby sa tým ohrozili možnosti budúcich generácií, uspokojovať ich

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, hanusin@savba.sk, huba@savba.sk, geogira@savba.sk

vlastné potreby. V slovenskom právnom prostredí (Zákon 17/1992 Zb.) sa vychádza z definície, ktorá trvalo udržateľný rozvoj (TUR) charakterizuje ako rozvoj, ktorý súčasným i budúcim generáciám umožňuje uspokojovať ich základné životné potreby a pritom neznižuje rozmanitosť prírody a zachováva prirodzené funkcie ekosystémov. K tomu viacerí autori dopĺňajú aj potrebu zachovania kultúrnej rozmanitosti.

Udržateľný rozvoj možno chápať ako neustály proces zmeny, v ktorom využívanie zdrojov, smerovanie investícií, technologického rozvoja a inštitucionálnych zmien sú vo vzájomnom harmonickom vzťahu a podporujú formovanie súčasného aj budúceho potenciálu orientovaného na naplnenie ľudských potrieb. Je to obsiahlejší pojem ako koncepcia ochrany životného prostredia a zároveň je zameraný širšie, ako len na samotný ekonomický rast a rozvoj. Týka sa integrity životného prostredia, súvisí so zvyšovaním kvality života, poskytuje rovnaké (spravodlivé) možnosti a práva pre všetkých, zohľadňuje potreby budúcich generácií, zdôrazňuje potrebu solidarity a okrem ekonomickej zahŕňa aj sociálnu, kultúrnu, ekologickú a etickú dimenziu ľudskej prosperity. Zmysel udržateľného rozvoja je v hľadaní optimálneho vzťahu medzi environmentálnym, ekonomickým a sociálnym rozvojom, medzi produktivitou a únosnou zaťažiteľnosťou prírodných/krajinných systémov, ale aj medzi ľudskou slobodou a zodpovednosťou, efektívnou ekonomikou a solidariťou, uspokojovaním potrieb a poznaním, kedy spotrebujeme dost, či dokonca priveľa (Hanušín et al. 2000, Huba et al. 2003).

Za komplexnejšiu a vnútorne menej rozporuplnú, v porovnaní s koncepciou TUR, sa zvykne považovať koncepcia (trvalo) udržateľného života, resp. žitia v zmysle spôsobu existencie. Táto sa explicitne týka všetkých stránok života/žitia, a nielen niektorých partikulárnych aspektov rozvoja. (Trvalo) udržateľné žitie by malo byť založené na harmonickom a trizvzvom uspokojovaní ľudských potrieb a rozvoji ľudských zdrojov, ktoré nebude na úkor zachovania a obnovy prírodných zdrojov (Hanušín et al. 2000, Huba et al. 2003).

Pojem kvalita života sa v mnohých prípadoch spája s udržateľným smerovaním rozvoja spoločnosti. Pred viac ako štvrtstoročím Szalay (1980) sa pojem kvality života spájal s vynikajúcim, resp. uspokojivým spôsobom života, individuálnym / osobným stavom existencie, zdravia, spokojnosti so spôsobom života/žitia a pod., determinovaným na jednej strane vonkajšími/objektívnymi podmienkami a faktormi a na druhej strane vnútorným/subjektívnym vnímaním a vlastným hodnotením týchto podmienok.

Kvalitu života je možné chápať aj ako individuálnu percepciu životného postavenia človeka v kontexte kultúrnych a hodnotových systémov, v ktorých žije vo vzťahu k jeho cieľom, očakávaniam, štandardom a záujmom (WHO-QoL Group in van Kamp 2003).

Kvalita života označuje kvalitatívny parameter ľudského života, spôsobu života, životného štýlu a životných podmienok jednotlivca aj celej spoločnosti. Je protikladom k objemovým, makroagregátovým ekonomickým a na zisk zameraným kritériám výkonnosti a úspešnosti (jednotlivca, resp. spoločenského systému). Idea kvality života vo svojej celostnej podobe sa zvyčajne chápe ako protiklad ku konzumného životného štýlu s jeho jednostrannou preferenciou vlastníctva spotrebných predmetov, ktoré samo o sebe nemôže človeka uspokojiť. Pri hodnotení kvality života sa vytvára nový obraz sveta a človeka, kde sa východisko zo súčasného neuspokojivého stavu hľadá v inej interpretácii bytia (Hanušín et al. 2000, Huba et al. 2003, Murgaš 2007).

Vzhľadom na blízkosť pojmov jestvujú najmenej tri možné prístupy k chápaniu vzájomného vzťahu medzi udržateľnosťou a kvalitou života. Prvý prístup oba koncepty vníma viac-menej identicky, to znamená, že sa chápu de facto ako synonymá. Druhý prístup chápe udržateľnosť ako širší koncept, ktorý integruje kvalitu života len ako jednu zo svojich dimenzií a/alebo atribútov. V treťom prístupe je kvalita života naopak vnímaná ako širší koncept, ktorý v sebe integruje udržateľnosť, ako jeden z predpokladov.

V skutočnosti, či v iných definíciách môžu jestvovať aj rôzne kombinácie zmienených konceptov, ktoré sa často vzájomne prelínajú (Huba 2005b).

ANALÝZA SOCIÁLNO-EKONOMICKÝCH, DEMOGRAFICKÝCH, KRAJINNO-EKOLOGICKÝCH A ENVIRONMENTÁLNYCH PREDPOKLADOV ROZVOJA ÚZEMIA

Vybrané krajinno-ekologické predpoklady rozvoja v povodí rieky Myjavy

Povodie Myjavy, najvýznamnejšieho slovenského prítoku rieky Moravy, zaberá viac než 745 km². Dĺžkou hlavného toku 79 km patrí Myjava medzi stredne veľké toky Slovenska.

Pramení pod vrchom Čupec (819 m n. m.) v nadmorskej výške 690 m n. m., ústi do rieky Morava v rkm 71,500 v nadmorskej výške 149 m. Najvyšším bodom v povodí je kóta Čupec (819 m n. m.) v Bielych Karpatoch, najnižšie leží ústie Myjavy (149 m n. m.). Priebeh hlavného toku – Myjavy – je charakteristický viacnásobnou zmenou smeru prakticky až o 90° na hornom a strednom úseku, kde obteká odolnejšie vrchnopaleogénne pieskovcové časti Myjavskej pahorkatiny. Najvýznamnejšími prítokmi sú 20 km dlhý Brezovský potok z ľavej a 30,5 km dlhá Teplica, prameniac v Českej republike, z pravej strany.

Napriek svojej relatívne malej veľkosti zasahuje povodie Myjavy do dvoch základných geomorfologicko-tektonických podsústav: do Vonkajších Západných Karpát (súčasť Karpát) a do Viedenskej kotliny (súčasť Panónskej panvy). Karpatskú časť reprezentujú Biele Karpaty, Malé Karpaty a Myjavská pahorkatina. Panónsku časť Chvojnická pahorkatina a Záhorská nížina.

V hornej časti povodia (v Bielych Karpatoch) prevláda vrchovinný reliéf na paleogénnom flyši, v nižších polohách na Myjavskej a Chvojnickej pahorkatine dominuje podvrchovinový reliéf prevažne na neogénnych ílovcoch, pieskovcoch a zlepcoch, v centrálnej časti Myjavskej pahorkatiny na vrchnopaleogénnych pieskovcoch. Strednú a dolnú časť povodia vyplňajú zvlnené roviny prekryté sprašami, v JZ časti povodia viatymi pieskami.

Priemerný ročný úhrn zrážok v povodí dosahuje 660 mm, koeficient odtoku je 22 %, čo znamená, že záverečným profilom odtečie o niečo viac než pätina spadnutých zrážok. Priemerný prietok pri ústí je 3,75 m³.s⁻¹, špecifický odtok z povodia je 4,09 l.s⁻¹ km⁻².

Najvyšší odtok je v jarných mesiacoch (február až apríl), keď v dlhodobom priemere odtečie až 39 % ročného objemu odtoku. Malá vodnosť je sústredená do letno-jesenných mesiacov (august až október), v ktorých v dlhodobom priemere odtečie 13 % ročného objemu odtoku.

Výskyt ročných kulminačných prietokov v mesiacoch január až marec predstavuje až 53 % z celoročného výskytu kulminácií.

Povodie patrí do mierne teplej a teplej klimatickej oblasti. Len veľmi malá časť v pramennej oblasti zasahuje do chladnej klimatickej oblasti. Mierne teplá oblasť je definovaná ako územie, na ktorom je priemerne menej ako 50 letných dní v roku (s maximom dennej teploty nad 25°C, pričom júlový priemer teploty presahuje 16°C). Zahŕňa Biele Karpaty, vyššie časti Myjavskej pahorkatiny a Malé Karpaty. Zvyšná časť povodia patrí do teplej klimatickej oblasti, ktorú charakterizuje priemerne viac ako 50 letných dní v roku. Priemerná ročná teplota vzduchu v Myjave je 8,3°C, januárová -3,1°C, júlová 17,7°C. Priemerné ročné úhrny zrážok narastajú od ústia k prameňu. V najnižších polohách v okolí Kútov nepresahujú 550 mm, v strednej časti povodia kolísajú medzi 550-700 mm, vyššie hodnoty dosahujú na Myjavskej pahorkatine a v Malých Karpatoch. V Bielych Karpatoch sú zrážkové úhrny najvyššie a presahujú 750 mm.

Pôdne typy závisia od zloženia pôdotvorného substrátu. V Bielych Karpatoch a vo vyšších častiach Myjavskej pahorkatiny prevládajú kambizeme, v nižších polohách na prechodoch do pahorkatín sa vyskytujú luvizeme. Na vápencovom substráte Malých Karpát sa vyvinuli rendziny. Chvojnickú pahorkatinu pokrývajú hnedozeme, na viatych pieskoch Záhorskej nížiny dominujú regozeme. Fluvizeme sa vyskytujú na nive stredného a dolného toku Myjavy.

Ak si odmyslíme zásahy človeka a s nimi spojenú existenciu kultúrnej, v povodí Myjavy prevažne poľnohospodárskej krajiny, môžeme vymedziť potenciálnu prirodzenú vegetáciu, teda takú, ktorá by sa na danom mieste vytvorila prirodzeným spôsobom, bez zásahu človeka. Prevažnú časť Myjavskej pahorkatiny, Malých Karpát a Chvojnickej pahorkatiny by pokrývali karpatské dubovo-hrabové lesy, vyššie polohy Bielych a Malých Karpát podhorské bukové lesy. Na viatych pieskoch Záhorskej nížiny sú prirodzené borovicové lesy a na nive strednej a dolnej Myjavy tvrdé lužné lesy.

Vychádzajúc z popísaných vlastností prírodnej krajiny (Atlas krajiny Slovenska 2002) môžeme v povodí Myjavy vyčleniť niekoľko základných komplexných geoeologických prírodných regiónov:

- Biele Karpaty,
- Myjavskú pahorkatinu,
- Malé Karpaty,
- nivy strednej a dolnej časti Teplice, Myjavy a Brezovského potoka,
- Chvojnickú pahorkatinu (bez Senickej pahorkatiny),
- Senickú pahorkatinu, nivu dolnej Myjavy (od Jablonice po ústie),
- v rámci Záhorskej nížiny Lakšársku pahorkatinu a Bor.

Dominantným typom krajiny pokrývky je orná pôda a v hornej časti povodia lesy (bližšie pozri tab. 3). Do povodia zasahujú tri CHKO: Biele Karpaty, Malé Karpaty a Záhorie. V týchto CHKO je aj najviac chránených území v 4. a 5. stupni ochrany (prírodné pamiatky a prírodné rezervácie, resp. národné prírodné rezervácie).

Vybrané sociálno-ekonomické a demografické predpoklady rozvoja územia

Sledované územie, ktoré je súčasťou severného Záhoria, predstavuje z hľadiska historického utvárania veľmi rozmanité osídlenie. V jeho južnejšej časti sú to dva sídelné pásy – pozdĺž Moravy a severozápadného úpätia Malých Karpát, oddelené

od seba rozsiahlymi nížinnými Bormi. V severnej časti sa vytvorilo rovnomernejšie osídlenie, rozložené na Chvojnickej a Myjavskej pahorkatine s najväčším mestom Senica na historickej Českej ceste. V severovýchodnej časti sa zachovalo rozsiahle kopaničiarske osídlenie a postupne sa sformovali dve významnejšie mestá: Myjava a Brezová pod Bradlom.

V sledovanom regióne na katastrálnom území 40 obcí bol k 31.12. 2007 celkový počet obyvateľov 83 291. V ostatných rokoch mestá Senica, Myjava, Brezová pod Bradlom a Šaštín-Stráže vykazovali mierny nárast počtu obyvateľstva. Vo väčšine vidieckych obcí študovaného územia dochádza k jeho poklesu.

Pôvodné obyvateľstvo (narodení v obci) prevažuje vo vidieckych obciach. Naopak, mestá zväčša vykazujú len polovičný podiel narodených v obci súčasného trvalého bydliska. Najvyšší priemerný vek je v obciach Bukovec, Cerová, Hlboké, Košariská, Polianka, Podbranč, Priepastné, Prietrž (nad 41 rokov), najnižší vekový priemer je v mestách (Brezová pod Bradlom, Senica a Šaštín-Stráže). Analýza vekovej štruktúry ukazuje, že len v šiestich obciach bol podiel osôb vo veku do 15 rokov vyšší ako 20 %. Viac ako šesťdesiatpercentný podiel osôb v produktívnom veku malo 21 obcí. Len v ôsmich obciach bol podiel osôb v poproduktívnom veku nižší ako podiel osôb v predproduktívnom veku (tab. 1).

Najvyšší podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva je v mestách. Relatívne vysoký podiel ekonomicky aktívnych odchádza do zamestnania mimo obec trvalého bydliska. V 18 obciach bol podiel odchádzajúcich mimo obce trvalého bydliska viac ako 50 %. Zamestnanosť ekonomicky aktívneho obyvateľstva v poľnohospodárstve značne varíruje v rámci súboru vidieckych obcí. Najvyšší podiel (viac ako 20 %) je v obciach Častkov, Hlboké a Podbranč, v deviatich obciach je podiel nižší ako 5 %. Najvyšší podiel ekonomicky aktívnych zamestnaných v priemysle bol v Brezovej pod Bradlom a v niektorých vidieckych obciach v blízkosti najväčších priemyselných centier. V mestách Senica, Myjava a Šaštín-Stráže bol najvyšší podiel ekonomicky aktívnych zamestnaných v službách. Z hľadiska národnostnej štruktúry má v študovanom území absolútnu prevahu obyvateľstvo slovenskej národnosti.

Najvyššia úroveň bývania je v rámci analyzovaného územia v Brezovej pod Bradlom a v Senici, kde viac ako 90 % trvale obývaných bytov je zaradených do prvej kategórie s najvyšším štandardom. Kvalitu a charakter bývania v študovanom území dokresľuje aj nasledovný údaj: okrem Senice, Myjavy a Brezovej pod Bradlom rodinné domy tvorili v ostatných obciach viac ako 90 % trvale obývaných domov (tab. 2).

Najvýznamnejšie centrum je Senica (20 723 obyvateľov v roku 2007), ktorá leží na severnom okraji Záhorskej nížiny. Dominantné postavenie mesta na Záhorí je podmienené tým, že od roku 1923 je nepretržite okresným mestom a v období socialistickej industrializácie vďaka investíciám pritiahlo veľa obyvateľov z priľahlých vidieckych obcí (Korec et al 1997).

Najvýznamnejší podnik v študovanom území je Slovenský hodváb. Akciová spoločnosť Slovenský hodváb Senica je najväčším dodávateľom pre výrobu PET fliaš v SR. Potravinársky priemysel je zastúpený podnikmi RESS, s.r.o. s výrobou oleja, Senickou mliekárňou, a.s. a pekárňou. Chemickú výrobu ďalej dopĺňa Segum Invest, s.r.o. Senica, Strojársku výrobu zastupujú Haco, a.s. Senica, Sekov, a.s., Ramex, a.s. Senica, Dema Senica, a.s., OMS, s.r.o. Senica, montáž elektrokabeláže pre

Tab. 1. Obyvateľstvo podľa vybraných charakteristík a jeho vývoj v roku 2001-2007

Názov obce	Narodení v obci	Obyv. 0-15 (v %)	Produktív. obyv. (v %)	Poprodukt. obyv. (v %)	Priemerný vek obyv.	Počet. obyv. Sčítanie 2001	Počet. obyv. k 31.12.2007
Borský Mikuláš	79,6	18,9	62,7	17,8	35,6	3 803	3 905
Borský Svätý Jur	68,8	19,6	56,7	23,5	38,1	1 572	1 566
Brestovec	65,4	13,7	55,3	31,0	42,6	982	937
Brezová pod Bradlom	52,9	18,0	67,2	14,5	35,2	5 567	5 419
Bukovec	49,8	15,7	55,3	29,0	41,3	452	399
Čáry	68,1	18,7	62,3	19,1	36,2	1 249	1 246
Častkov	70,0	17,7	60,9	21,4	38,1	576	603
Cerová	64,4	12,8	57,2	29,8	43,2	1 354	1 223
Dojč	61,6	17,0	61,4	21,5	37,2	1 185	1 254
Hlboké	61,4	14,0	57,8	28,2	41,5	863	929
Hradište pod Vrátnom	71,5	15,8	58,3	25,8	40,1	701	693
Jablonica	66,5	17,8	61,3	20,8	37,8	2 261	2 318
Košariská	59,4	13,5	57,5	29	43,1	415	419
Koválov	61,6	20,0	56,3	23,6	38,5	657	677
Kuklov	71,4	19,1	60,8	19,4	36,4	762	814
Kúty	77,3	20,1	62,1	17,7	35,1	4 136	4 164
Lakšárska Nová Ves	66,1	16,7	64,5	18,8	36,4	1 031	1 085
Letničie	64,3	16,4	57,8	25,8	39,6	512	521
Myjava	54,3	16,4	64,0	19,0	37,2	13 142	12 652
Osuské	56,0	18,2	59,5	21,2	37,3	627	613
Petrova Ves	64,8	16,2	59,3	24,6	38,9	1 002	1 066
Podbranč	79,4	18,2	59,2	28,2	42,5	666	620
Polianka	59,5	11,6	59,5	28,9	41,7	363	380
Poriadie	56,1	17,9	59,1	22,9	38,9	711	672
Priepastné	68,0	14,9	55,7	29,4	42,0	384	340
Prietrz	72,1	13,0	61,5	25,3	41,4	723	733
Rohov	46,2	12,0	70,7	17,4	35,5	409	380
Rovensko	65,3	15,4	60,3	24,1	39,4	378	393
Rybky	57,4	17,4	61,6	21,1	37,9	427	454
Šajdíkove Humence	56,6	20,4	61,5	18,0	35,6	1 131	1 096
Šaštín-Stráže	67,4	19,7	63,9	16,3	34,8	5 005	5 061
Sekule	62,9	20,7	59,6	19,3	35,8	1 618	1 661
Senica	50,4	18,8	67,1	13,7	34,5	21 253	20 723
Smolinské	68,7	13,3	65,0	21,6	40,5	939	965
Smrdáky	59,0	17,8	63,9	18,1	36,2	646	710
Sobotište	69,6	15,0	62,4	22,5	38,8	1 537	1 493
Stará Myjava	52,5	15,1	61,5	23,5	39,4	716	747
Štefanov	78,3	21,6	60,1	18,2	35,2	1 633	1 660
Unín	74,1	20,7	57,0	22,1	37,2	1 164	1 194
Vrbovce	75,3	14,1	56,7	29,0	41,7	1 608	1 506

Zdroj: Sčítanie obyvateľstva, domov a bytov z roku 2001 a ŠÚ SR.

automobilový priemysel i významný zahraničný investor – firma Delphi Automotive Systems Slovensko, s.r.o. Senica.

Senica je stredisko stredného školstva (Obchodná akadémia Senica, Súkromná stredná škola podnikania, Gymnázium v Senici). Zastúpené je aj univerzitné školstvo diaľkovým bakalársky štúdiom (Fakulta hospodárskej informatiky Ekonomickej univerzity v Bratislave – v Senici diaľkové bakalárske štúdium, Fakulta sociálno – ekonomických vzťahov Trenčianskej univerzity – diaľkové bakalárske štúdium v odbore verejná správa).

Myjava s 12 652 obyvateľmi (2007) leží v centre Myjavskej pahorkatiny, ktorá je uzatvorená medzi Malými a Bielymi Karpatami. Od roku 1923 do roku 1960 bola okresným mestom, rovnako ako v období od roku 1996 do roku 2003. Najvýznamnejším priemyselným podnikom je Slovenská armatúrka Myjava, a.s. (výroba zdravotníckych, vodovodných, vykurovacích a plynových armatúr; výroba veloventilov, odliatkov a výkovkov z mosadze a hliníka, výrobkov a výliskov z plastov).

Brezová pod Bradlom (5 419 obyvateľov v roku 2007) leží na styku Myjavskej pahorkatiny a Malých Karpát. K najvýznamnejším výrobným podnikom patria KOPR výrobca pružín, PFS, a.s. (výrobca pružín, tvarových dielov z drôtu a oceľovej pásky, závesných systémov pre stavebníctvo), spoločnosť SIETE-B, s.r.o. je výrobcom drôtokamenných košov, matracov a vriec, zváraných, tkaných, rabicových sietí, ohradového pletiva, 6-uholníkového pletiva a ochranných stien.

Významným pútnickým miestom je mesto Šaštín-Stráže (5 061 obyvateľov v roku 2007), kde sú viaceré hodnotné stavebné pamiatky, najmä sakrálné.

V kúpeľoch Smrdáky sa liečia nervové, kožné a reumatické choroby. Medzi najvýznamnejšie kultúrno-historické pamiatky možno zaradiť hrad Branč, neskorobarokový kaštieľ v Senici, barokovo-klasicistický kaštieľ v Jablonici, renesančno-barokový kaštieľ v Sobotišti, habánske objekty v Sobotišti a mohylu M. R. Štefánika na Bradle, projektovanú architektom Dušanom Jurkovičom, ako aj novorománsky evanjelický kostol architekta Harminca v Prietrži.

Západná a stredná časť územia má pomerne dobré podmienky na poľnohospodárstvo. Približne polovicu rozlohy zaberá poľnohospodárska pôda. V najteplejších častiach sa pestuje cukrová repa, pšenica a jačmeň, vo vyšších polohách raž, zemiaky a krmoviny. Vo východnej časti na ornej pôde prevláda pestovanie jačmeňa a pšenice. V okolí Vrbovíc ornej pôdy ubúda a pribúdajú lúky a pasienky, na ktoré nadväzuje chov dobytka. Vo vyššie položených častiach povodia prevládajú trvalé trávové porasty a lesné porasty (Korec et al. 1997).

Hlavné diaľkové cestné dopravné trasy vedú sledovaným územím buď len okrajovo, alebo ho pretínajú v relatívne krátkom úseku. Ide najmä o diaľnicu D2 Bratislava – Brno a tzv. „starú cestu“ I/2 Bratislava – Holíč, vedúce západným okrajom územia. Približne stredom územia, v dĺžke asi 24 km, vedie cesta I/51 v smere Trnava – Senica – Hodonín – Brno. Z hľadiska regionálnych spojení majú význam cesty II. triedy – II/499 (Piešťany – Brezová pod Bradlom – Myjava – Vrbovce), II/500 (Vrbovce – Senica – Šaštín-Stráže – Kúty), II/501 (Brezová pod Bradlom – Jablonica – Lozorno) a II/581 (Nové Mesto nad Váhom – Myjava – Sobotište).

Intenzita dopravy na najzaťaženejších úsekoch v území dosahuje asi len 40-50 % z priemeru intenzity najzaťaženejších cestných úsekov na Slovensku, napriek tomu je doprava vo viacerých obciach vnímaná ako problém z hľadiska kvality života.

Tab. 2. Ekonomická aktivita obyvateľstva a úroveň bývania v roku 2001

Názov obce	Počet. obyv. Sčítanie 2001	EA obyv. (v %)	EA odchádz. do zamest (v %)	EA zamest. v poľnoh. (v %)	EA zamest. v priem. (v %)	Trvale obýv. RD (v %)	Trvale obýv. byty I. kat. (v %)
Borský Mikuláš	3 803	50,7	45,9	7,2	26,4	99,2	55,9
Borský Svätý Jur	1 572	44,8	47,1	4,7	24,4	98,7	57,5
Brestovec	982	49,0	58,4	7,3	31,8	98,7	56,4
Brezová pod Bradlom	5 567	56,1	23,8	2,4	47,3	76,1	91,5
Bukovec	452	52,0	60,4	13,6	50,2	98,0	62,5
Čáry	1 249	50,0	44,2	4,0	23,8	98,8	52,6
Častkov	576	49,3	61,6	22,5	17,3	98,2	67,5
Cerová	1 354	46,1	56,9	10,9	16,4	98,6	59,6
Dojč	1 185	49,4	48,9	10,4	21,9	98,5	59,0
Hlboké	863	46,3	48,3	23,5	18,0	97,3	63,3
Hradište pod Vrátnom	701	46,5	49,7	15,6	32,5	99,5	66,1
Jablonica	2 261	47,8	46,6	10,8	29,5	96,1	64,2
Košariská	415	47,1	54,9	19,0	41,0	96,8	58,0
Koválov	657	47,6	52,1	16,9	13,1	99,0	53,1
Kuklov	762	52,2	38,4	6,0	26,9	97,1	48,0
Kúty	4 136	50,8	36,2	1,4	24,5	97,0	63,2
Lakšárska Nová Ves	1 031	50,0	48,2	5,0	21,1	97,0	52,2
Letničie	512	43,6	65,9	17,9	29,2	100,0	60,6
Myjava	13 142	52,1	22,5	2,5	32,9	80,6	84,5
Osuské	627	47,5	50,3	11,7	21,5	97,8	50,8
Petrova Ves	1 002	49,6	55,9	15,9	31,4	98,8	66,9
Podbranč	666	48,2	48,0	24,3	17,5	98,6	50,0
Polianka	363	59,8	61,8	12,9	35,9	96,5	50,4
Poriadie	711	50,9	60,8	7,2	43,9	99,1	61,3
Priepastné	384	49,5	56,8	2,1	53,2	98,4	58,8
Prietrz	723	51,3	58,0	15,1	25,6	98,6	67,1
Rohov	409	35,9	49,7	9,5	18,4	97,5	72,6
Rovensko	378	49,5	66,8	16,6	16,0	99,1	71,3
Rybky	427	53,9	70,0	17,8	17,4	100,0	81,7
Šajdíkove Humence	1 131	50,2	47,9	5,3	12,0	98,0	70,1
Šaštín-Stráže	5 005	51,8	31,5	3,2	25,9	96,2	68,0
Sekule	1 618	47,5	59,6	3,8	22,5	99,1	52,0
Senica	21 253	54,0	16,1	4,2	21,5	75,2	90,2
Smolinské	939	49,5	54,4	15,5	24,3	99,0	61,1
Smrdáky	646	51,9	36,7	9,3	7,2	95,5	79,8
Sobotište	1 537	52,0	50,2	15,3	23,4	98,5	67,8
Stará Myjava	716	52,1	53,9	9,9	24,9	99,1	63,7
Štefanov	1 633	48,2	45,0	7,9	29,5	99,3	54,2
Unín	1 164	49,1	52,1	15,4	25,9	99,1	63,0
Vrbovce	1 608	47,3	52,1	11,2	23,6	98,2	52,5

Zdroj: Sčítanie obyvateľstva, domov a bytov z roku 2001.

Diaľnica D2 vzhľadom na svoje trasovanie nepredstavuje bezprostredný problém pre sledované obce. Tzv. „stará cesta“ I/2 Bratislava – Holíč má napriek súbežnej diaľnici stále relatívne vysokú intenzitu dopravy, ktorá negatívne ovplyvňuje kvalitu života v obciach Kúty a Sekule. Najmä Kúty ako cestná križovatka majú vysokú intenzitu cestnej dopravy. Najproblematickejšia situácia vo vzťahu doprava – kvalita života je v obciach pozdĺž cesty I/51, a to najmä v Senici a Jablonici. K negatívnemu vplyvu vyplývajúcemu z prietahu tranzitnej dopravy stredom obcí sa pridáva aj vysoký podiel nákladnej dopravy (viac než 34 %). Na trase akútne chýbajú obchvatové trasy obcí. Relatívne vysoká intenzita dopravy je aj v obciach popri ceste II/500 (Dojč, Šaštín-Stráže, Čáry, v obci Dojč vedie cesta prakticky okrajom obce). Istým pozitívom je tu nízky podiel nákladnej dopravy. Na ostatných úsekoch ciest sú problémy s dopravou v obciach na trasách spájajúcich mestá v území (Sobotište na spojnici Myjava – Senica), Prietrž (Brezová – Senica), Košariská (Brezová – Piešťany) a pod. Obec Vrbovce s cestným priechodom do ČR má vysoký podiel nákladnej dopravy, dosahujúci temer 40 %, čo je najviac v študovanom území.

Využívanie územia a hodnotenie ekologickej stability

Charakter krajinej pokrývky (land cover) a využitia krajiny (land use) je odrazom pôsobenia ľudskej činnosti na jej biotickú a abiotickú zložku, a zároveň odzrkadľuje stupeň jej antropogénnej premeny. Poskytuje rámcovú predstavu o súčasnom stave, hlavne vegetácie a hospodárskeho využitia územia (Feranec a Oľahel' 2001, Feranec et al. 2004). V rámci krajinej pokrývky sú zmapované hmotné prvky krajiny s konkrétnym priestorovým vymedzením.

Z hľadiska využívania územia predstavuje povodie Myjavy prevažne poľnohospodársku krajinu s nadpriemernou rozlohou ornej pôdy. Zaberá viac než polovicu rozlohy (53,4 %), čo je významne viac ako celoslovenský priemer (34,5 %). Vyšší ako celoslovenský priemer tvorí aj nesúvislá zastavaná plocha a priemyselné a obchodné areály, čo je do istej miery prekvapujúce, nakoľko stupeň urbanizácie vyjadrený podielom obyvateľov žijúcich v mestách je v sledovanom území o niečo nižší (54 %) ako slovenský priemer (56 %). Významne nižší je podiel lesov v povodí Myjavy (27,6 %) v porovnaní so slovenským priemerom (39,7 %). V lesoch mierne prevládajú listnaté lesy. V porovnaní s celoštátnym priemerom je v povodí významne nižšie zastúpenie lúk a pasienkov.

Areály sídelnej zástavby, priemyslu a obchodu sú koncentrované vo veľkých sídelných celkoch a ich bezprostrednom zázemí (najviac v Senici, Myjave, Šaštíne-Strážoch a v Borskom Mikuláši). Paternu krajinej pokrývky dominuje orná pôda, ktorá pokrýva rozsiahle areály Chvojnickej pahorkatiny (podcelky Unínska a Senická pahorkatina), Myjavskú nivu a Podmalokarpatskú zníženinu. Rozľahlé areály ornej pôdy rozrušujú len enklávy súvislej zástavby sídiel. Prekvapujúco podobný pattern krajinej pokrývky nájdeme aj v S a Z okolí Myjavy, kde je homogenita areálov ornej pôdy viacej rozrušená systémom menších rozptýlených sídiel – kopaníc. Pre krajinnú pokrývku južnej časti Myjavskej pahorkatiny je charakteristický pattern striedania ornej pôdy a lesných enkláv pokrývajúcich chrbátové a členitejšie časti územia. Najsúvislejšie areály lesov sú v pohoriach Biele Karpaty (prevaha listnatých lesov) a Malé Karpaty (zmiešané a ihličnaté lesy). Relatívne rozsiahle plochy lesov pokrývajú najvyššie časti Myjavskej pahorkatiny (rozvodné chrbáty Myjavy a Brezovského potoka). Najrozsiahlejšie areály lesov v študovanom území sú na Záhorskej nížine, kde dominujú ihličnaté lesy.

Ekologická stabilita krajiny má na udržateľnosť a kvalitu života sprostredkované veľký, možno povedať až fundamentálny význam. Štruktúra prírodnej krajiny determinuje množstvo, kvalitu, priestorovú a časovú dynamiku materií nepostrádateľných pre existenciu života – vzduchu, vody, pôdy, bioty. Tieto sú následne v rôznej miere ďalej determinované zložkami kultúrnej krajiny ovplyvňovanej činnosťou človeka. Z tohto logicky vyplýva, že ak je systém prírodnej krajiny stabilný, udržateľný a optimálne fungujúci, zaručuje vhodné a optimálne podmienky pre kvalitný život, samozrejme za predpokladu optimálneho využívania človekom.

Vo všeobecnosti sa však za najvhodnejší spôsob využitia krajiny z hľadiska zachovania jej stability považuje les. Lesy sú prirodzeným klimaxovým ekosystémom pre väčšinu krajinných typov v oblasti mierneho klimatického pásma a aj keď v súčasnosti väčšina z nich je umelo vysadená, stále predstavujú formu využitia krajiny systémovo najbližšiu ku klimaxovým ekosystémom, teda najstabilnejšiu. Pre metódu hodnotenia ekologickej stability v sledovanom území sme použili najčastejšie používanú metódu, ktorá hodnotí pomer medzi plochami ekologicky stabilnými a ekologicky menej stabilnými resp. nestabilnými – koeficient ekologickej stability (KES). Zjednodušene ide o pomer medzi plochou prírodnej a kultúrnej krajiny (Míchal 1992). V detailoch sa táto metóda líši podľa toho, ktoré typy krajinej pokrývky vstupujú do hodnotenia. Ekologická stabilita územia stúpa s hodnotou KES. V našom prípade je KES vyhodnotený ako pomer rozlôh typov krajinej pokrývky (označenie v kódach CORINE, vysvetlivky kódov pozri tab. 3):

$$KES = \frac{243+311+312+313+321+324}{112+121+131+142+211+221+222}$$

Tab. 3. Rozlohy a podiely jednotlivých typov krajinej pokrývky v povodí rieky Myjavy

Typ krajinej pokrývky (land cover – LC)	CORINE kód	Rozloha v ha	Podiel typu LC v povodí Myjavy (%)	Podiel typu LC na úrovni Slovenska (%)
Nesúvislá sídelná zástavba	112	4 346	5,6	4,55
Priemyselné a obchodné areály	121	514	0,7	0,58
Areály ťažby nerastných surovín	131	86	0,1	0,07
Areály športu a zariadení voľného času	142	33	0,04	0,20
Nezavlažovaná orná pôda	211	41 566	53,4	33,5
Vinice	221	166	0,2	0,51
Ovocné stromy a plantáže ovocnín	222	279	0,4	0,22
Lúky a pasienky	231	1 224	1,6	6,24
Mozaika polí, lúk a trvalých kultúr	242	66	0,1	0,92
Prevažne poľnohospodárske areály	243	6 166	7,9	7,92
Listnaté lesy	311	8 568	11,0	21,94
Ihličnaté lesy	312	6 219	8,0	10,37
Zmiešané lesy	313	6 666	8,6	7,43
Prírodné lúky	321	148	0,2	0,64
Prechodné leso-kroviny	324	1 635	2,1	3,45
Močiare	411	1	0,0	0,09
Vodné plochy	512	163	0,2	0,40
Spolu		77 846	100,0	

Zdroj: Vlastné výpočty.

Z dôvodu nejednoznačnosti vplyvu na ekologickú stabilitu sme nehodnotili typ 231 (lúky a pasienky) a typ 512 (vodné plochy), čo vzhľadom na ich relatívne malú rozlohu v území by nemalo negatívne ovplyvniť výpovednú hodnotu vzťahu. Niektoré iné kategórie sme kvôli ich minimálnej rozlohe nebrali do úvahy vôbec. Pracovnou jednotkou bolo katastrálne územie obce, podkladové údaje sme získali z databázy projektu CORINE, stav v roku 2000, údaje sme spracovali v prostredí GIS ArcView (tab. 4, obr. 1).

Hodnota KES pre celé sledované povodie je 0,62, čo je podstatne menej ako hodnota KES pre územie Slovenska (1,31), vypočítané tou istou metodikou. Z hľadiska hodnotenia tohto ukazovateľa uvedená skutočnosť poukazuje na nízku ekologickú stabilitu územia.

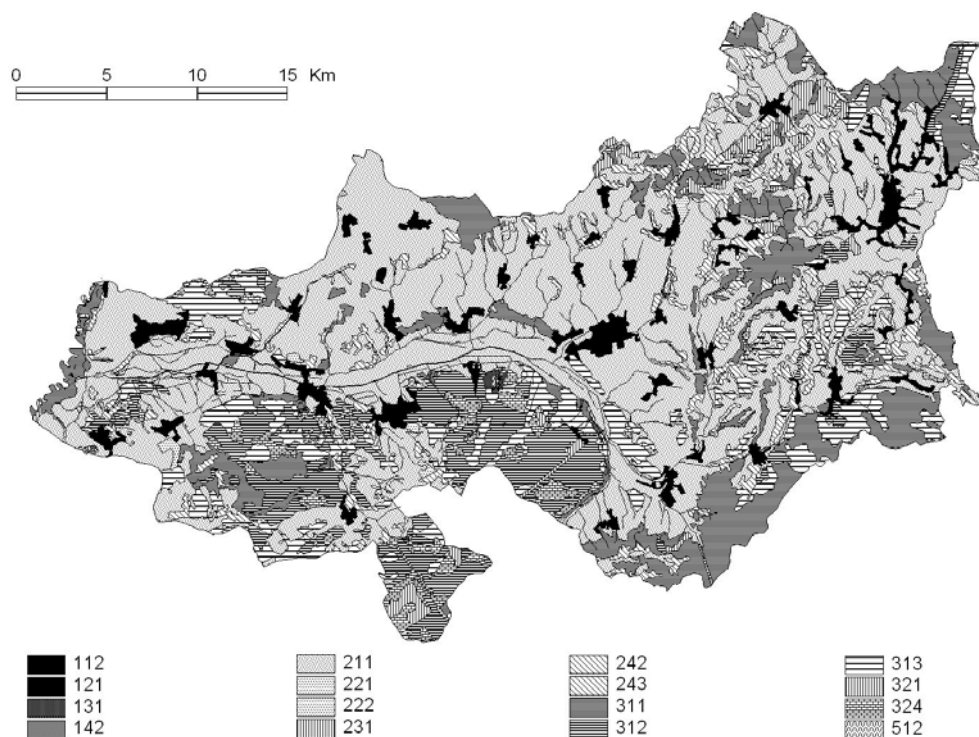
V rámci študovaného územia sme vyčlenili päť kategórií KES:

1. *Obce s najnižšou hodnotou KES* majú katastrálne územia v krajinných jednotkách s dominanciou ornej pôdy. Patrí sem osem obcí na Chvojnickej pahorkatine a na V časti Myjavskej nivy – Rovensko, Letničie, Rybky, Petrova Ves, Štefanov, Dojč, Senica a Koválov. Typické je dominantné zastúpenie málo stabilných typov krajinej pokrývky, najmä ornej pôdy. V obciach s veľmi nízkym KES žije viac než 27 000 obyvateľov územia (32 %).
2. *Nízky KES* sme identifikovali v deviatich obciach, ležiacich prevažne na obvode územia s veľmi nízkym KES v katastrálnych územiach mesta Myjavy, vidieckych obcí Smrdáky, Hlboké, Rohov, Častkov, Osuské, Unín a v katastrálnych územiach na nive Moravy (Kúty a Sekule). Pre tieto územia je charakteristický vyšší podiel stabilnejších typov krajinej pokrývky, najmä lesov a prechodných mozaikovitých typov, v ktorých však dominuje poľnohospodárska pôda (napr. typ 243 prevažne poľnohospodárske areály). V obciach s identifikovaným nízkym KES žije viac než 23 tisíc obyvateľov (27,5 %).
3. *Priemerný KES* je v 19 obciach regiónu. Aj v týchto katastrálnych územiach dominuje orná pôda, aj keď podstatne menej výrazne ako v predchádzajúcich dvoch kategóriách. Takto definované obce vytvárajú dva regióny: na dolnej Myjave (Kuklov, Smolinské, Šaštín-Stráže, Čáry, Borský Sv. Jur) a na strednom toku Myjavy a na Teplici (Prietrž, Podbranč, Sobotište, Vrbovce a Bukovec). V obciach s identifikovaným priemerným KES žije asi 20 tisíc obyvateľov (24 %).
4. *Vysoký KES* je v štyroch katastrálnych územiach – Borský Mikuláš, Cerová, Prieasné a Lakšárska Nová Ves. Vysoký KES je podmienený relatívne veľkými rozlohami lesa, ktorý už prevláda nad ornou pôdou. S výnimkou Prieasného na Myjavskej pahorkatine ostatné katastrálne územia majú vysoký KES vďaka polohe na silne zalesnenom Bore, súčasť Záhorskej nížiny, v prípade Cerovej sa pridávajú aj Malé Karpaty. V obciach s identifikovaným vysokým KES žije viac než 6,5 tisíc obyvateľov (7,8 %).
5. *Veľmi vysoký KES* je v troch katastrálnych územiach – Hradište pod Vrátnom, Brezová pod Bradlom a Stará Myjava. Sú to katastrálne územia ležiace prevažne v zalesnených častiach pohorí Malých a Bielych Karpát. V krajinej pokrývke úplne dominujú lesy. Ich podiel v prvých dvoch obciach sa pohybuje okolo 60 %, v Starej Myjave dosahuje viac než 81 %. V obciach s identifikovaným veľmi vysokým KES žije temer 7 tisíc obyvateľov (8,3 %).

Tab. 4. Koefficient ekologickej stability (KES) v katastrálnych územiach obcí v povodí Myjavy

Obec	KES
Rovensko	0,00
Letničie	0,02
Rybky	0,03
Petrova Ves	0,06
Dojč	0,11
Štefanov	0,15
Senica	0,16
Koválov	0,17
Smrdáky	0,26
Myjava	0,30
Hlboké	0,30
Kúty	0,31
Rohov	0,32
Častkov	0,37
Osuské	0,38
Unín	0,40
Sekule	0,50
Poriadie	0,61
Polianka	0,62
Kuklov	0,62
Smolinské	0,65
Prietřž	0,68
Podbranč	0,74
Brestovec	0,79
Sobotište	0,81
Vrbovce	0,86
Šaštín-Stráže	0,90
Čáry	0,91
Bukovec	0,97
Košariská	0,97
Borsky Svätý Jur	0,98
Jablonica	1,02
Šajdíkove Humence	1,07
Borský Mikuláš	1,22
Cerová	1,26
Priepasné	1,39
Lakšárska Nová Ves	1,64
Hradište pod Vrátnom	2,47
Brezová pod Bradlom	2,67
Stará Myjava	4,53
povodie Myjavy	0,62

Zdroj: Vlastné výpočty.

Obr. 1. Využitie krajiny v povodí Myjavy (podľa CORINE 2000)

112 – nesúvislá sídelná zástavba, 121 – priemyselné a obchodné areály, 131 – areály ťažby nerastných surovín, 142 – areály športu a zariadení voľného času, 211 – nezavlažovaná orná pôda, 221 – vinice, 222 – ovocné stromy a plantáže ovocnín, 231 – lúky a pasienky, 242 – mozaika polí, lúk a trvalých kultúr, 243 – prevažne poľnohospodárske areály, 311 – listnaté lesy, 312 – ihličnaté lesy, 313 – zmiešané lesy, 321 – prirodzené lúky, 324 – prechodné leso-kroviny, 512 – vodné plochy

Vnímanie a hodnotenie vybraných aspektov udržateľného rozvoja a kvality života (analýza a interpretácia štandardizovaných rozhovorov)

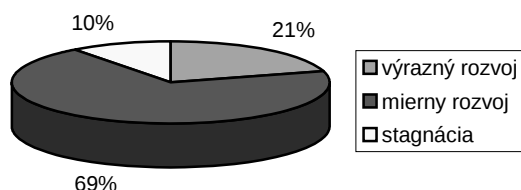
Okrem tzv. objektívnych hodnotení sú v prípade geografickej problematiky udržateľnosti a kvality života zaujímavé aj hodnotenia subjektívne. Technika, ktorá bola aplikovaná v prípade skúmaného územia, bol štandardizovaný rozhovor. Ide tu o formu interview, ktoré sa opiera o štandardizovanú štruktúru otázok. V zásade je možné prostredníctvom neho získavať informácie o akomkoľvek okruhu problémov. Môže byť zdrojom mäkkých aj tvrdých dát. Otázky sú formulované a predkladané jednotne, rovnako celému súboru respondentov. Interview sa opiera o dotazník, či záznamový hárok, príp. aj iné pomôcky, ktoré vyvolávajú reakcie opytovaných, napr. fotografie, obrázky, a pod. Dôležité je, aby pýtajúci sa dodržal predpísanú štandardnú formu (Maříková et al. 1997).

Analýza a interpretácia štandardizovaných rozhovorov v modelovom území vychádzali z výskumov, ktoré sa uskutočnili na jar a začiatkom leta roku 2005, podob-

ným spôsobom ako napr. v predchádzajúcich výskumoch v regiónoch Dolného Pomoravia, Tatier a Východných Karpát (Huba a Ira 1999 a 2000) a Poľany (Ira et al. 2006). V rozhovoroch so všetkými tridsiatimi deviatimi respondentmi bola v záujme vzájomnej porovnateľnosti použitá tá istá štruktúra otázok.

Riadené rozhovory (39) sa uskutočnili s respondentmi, ktorí boli predstaviteľmi samosprávy obcí a miest (prevážne starostovia / starostky). Jeden respondent pochádzal z mimovládneho sektora zo študovaného regiónu, preto sa u neho tiež predpokladala znalosť miestnych a regionálnych pomerov. Okrem zistení vo forme niektorých tzv. objektívnych dát (dáta typu štatistických údajov) bolo zámerom výskumu zabezpečiť zber údajov zameraných na reflexiu reality zo strany respondentov, to znamená na ich postoje, postrehy, návrhy a pod. Cieľom bolo získať informácie o súčasnosti a perspektívach vývoja regiónu povodia rieky Myjavy, ako aj jednotlivých obcí a miest v území, a to najmä vo vzťahu k možnému zlepšeniu kvality života a uplatneniu koncepcie udržateľného rozvoja / spôsobu života.

Viac ako jedna pätina respondentov predpokladala do budúcnosti, vzhľadom na súčasné skúsenosti, výrazný rozvoj obce, príp. regiónu. Viac ako dve tretiny predstaviteľov samospráv očakávali do budúcnosti mierny rozvoj a jedna desatina opýtaných predpokladala stagnáciu vývoja obce (obr. 2). Pozitívnym zistením bolo, že ani jeden z opýtaných nepredpokladal úpadok obce v najbližších rokoch.

Obr. 2. Očakávaný vývoj obce (regiónu) v najbližších rokoch podľa predstaviteľov obcí

Prevládajúci postoj obyvateľov voči možným zmenám v živote obce (regiónu) bol značne diferencovaný podľa miestnych podmienok (od konzervatívneho cez ambivalentný až po priaznivý).

Účastníci štandardizovaného rozhovoru videli hlavné (doposiaľ nevyužitú) rozvojové možnosti v eko/agroturistike (10), vo využívaní miestnych energetických zdrojov (9), v tradičných remeslách (7), v organickom poľnohospodárstve, v malých priemyselných prevádzkach nezávadných pre životné prostredie (3), v spracovaní odpadov (2) a vo využívaní iných miestnych zdrojov (2).

Podľa 15 predstaviteľov samospráv (38 %) si obyvatelia obcí povodia Myjavy neuvedomujú, že žijú v území, ktoré je hodnotné z hľadiska ochrany vôd a krajiny. Naopak, podľa vyjadrenia 11 opýtaných si obyvatelia obcí túto skutočnosť uvedomovali.

Obyvatelia obcí sa pri riešení niektorých problémov dostávali do styku s orgánmi ochrany prírody. Analýza vzťahu k týmto orgánom ukázala, že bol priaznivý podľa výpovedí 18 respondentov (46 %). V jednej štvrtine išlo o postoj, ktorý možno kvalifikovať ako ľahostajný a v šiestich prípadoch (15 %) bol vzťah hodnotený ako nepriaznivý.

Skúsenosti z viacerých výskumov v rámci Slovenska ukazujú, že v ostatných rokoch (najmä po roku 1989) sú obyvatelia obcí menej ochotní zapájať sa do akcií smerujúcich ku skvalitneniu života v obci, príp. regiónu. Výskum v povodí Myjavy len čiastočne potvrdil tento stav. Podľa výpovedí 17 respondentov (44 %) bola väčšina ochotná zapojiť sa do činností zameraných na skvalitnenie života v obci, príp. okolí. Viac ako dve pätiny konštatovali, že niektorí sú ochotní, ale väčšine je to ľahostajné. Len v jednom prípade sa objavilo hodnotenie: „niektorí sú ochotní, ale iní ich aktivitu potláčajú“. Jedna desatina bola presvedčená, že ľudia sú voči svojmu okoliu ľahostajní.

Na otázku „U ktorých z uvedených subjektov očakávate aktivity, ktoré môžu vyvolať zmeny vo vašej obci?“ sa v odpovediach osôb, s ktorými sa uskutočnili rozhovory, najčastejšie objavovali domáci podnikatelia, masmédiá a cirkevné inštitúcie (tab. 5). Relatívne nízke očakávania (u viac ako polovice respondentov) sa spájali s prípadnými aktivitami Národnej rady SR a krajského úradu.

Tab. 5. Očakávané aktivity spojené so zmenami v obci podľa subjektov

Subjekty	Očakávaná významná aktivita	Očakávaná príležitostná aktivita	Aktivita sa neočakáva	Neviem posúdiť
Obvodné úrady	4	14	19	2
Krajské úrady	1	14	21	3
Ústredné orgány	1	11	15	7
NR SR	1	7	24	7
Podnikatelia SR	6	21	10	2
Zahraniční podnikatelia	7	6	19	7
Masmédiá	1	23	10	5
Cirkev	4	21	1	3
Politické strany	2	11	19	7
Mimovládne organizácie	1	15	9	4

Otázky rozvoja obce a regiónu sa často spájajú so schopnosťou komunikovať, príp. spolupracovať s inými obcami s cieľom výmeny skúseností, nových prístupov, ale aj veľmi konkrétnej spolupráce. Takmer 85 % konštatovalo, že obce v rámci okresu (resp. v rámci susediaceho okresu) uskutočňujú spoločné projekty. V troch prípadoch išlo len o spoločenské kontakty a v jednom prípade o výmenu informácií. Vzťahy s obcami mimo regiónu sa sústreďovali skôr na spoločenské kontakty (11).

S otázkami rozvoja je úzko spätá aj finančná situácia obcí. Finančnú situáciu hodnotili predstavitelia samosprávy vo viac ako polovici obcí (20) ako dosť dobrú. V šiestich prípadoch sa finančná situácia javila ako nestabilná, v siedmich prípadoch ako slabá a u jednej desatiny respondentov ako veľmi slabá.

V odpovediach na otázku o významnosti, ktorú predstavitelia samosprávy prisudzujú vybraným problémom pri zabezpečovaní ekonomicky, sociálne a environmentálne vyváženého (udržateľného) rozvoja obce (regiónu), boli najčastejšie ozna-

Tab. 6. Významnosť vybraných problémov pri zabezpečovaní udržateľného rozvoja obce/regiónu (počet respondentov)

Problémy	VD	DO	MD	NP
Kvalita ovzdušia	6	10	21	2
Kvalita pitnej vody	10	10	19	0
Množstvo pitnej vody	3	8	27	1
Vhodnosť využívania poľnohospodárskej pôdy	4	16	15	4
Ukladanie odpadu z priemyselnej výroby	2	8	28	1
Dopravné zaťaženie	9	7	22	1
Kanalizácia a čistenie odpadových vôd	22	13	3	1
Spôsob hospodárenia v lesoch	6	8	24	1
Ochrana prírodných hodnôt	4	9	23	3
Ochrana kultúrno-historických hodnôt	5	14	18	2
Ťažba nerastných surovín	1	6	30	2
Zásobovanie palivami a energiou	2	7	28	2
Využívanie palív a energie	2	11	21	5
Výroba ovplyvňujúca kvalitu životného prostredia	2	6	28	3
Nedostatok pracovných príležitostí	11	12	14	2
Preprava prostriedkami hromadnej dopravy	8	21	10	0
Nedostatok zariadení na voľný čas	2	24	13	0
Preťaženie rekreačnými aktivitami	0	6	30	3
Miera samozásobiteľstva potravinami	0	3	27	9
Kvalita bytového a domového fondu	0	14	25	0
Kvalita základných služieb vrátane obchodných	0	14	24	1
Bezpečnosť obyvateľov	2	12	24	1
Zdravotný stav obyvateľov	1	9	20	9
Narušené sociálne správanie	1	8	27	3
Nevhodná veková štruktúra	3	16	20	0
Nízky podiel kvalifikovanej pracovnej sily	0	12	22	5
Nízky podiel obyvateľov s vyšším vzdelaním	0	11	25	3
Nízka schopnosť obyv. nadviazať na tradič. výroby	0	7	23	9
Nedostatok hrdosti na obec	1	3	30	5
Nedostatok verejného povedomia	1	11	20	7
Nadmerná izolovanosť	3	12	22	2
Susedská závisť	0	11	20	8
Nedostatok dotácií zo štátnych fondov	12	18	4	5
Nedostatok výhodných úverov	0	10	17	12
Nevhodné prerozdelenie daní	3	22	8	6
Nedostatok kapitálových investícií	6	22	6	5
Nedostatok rozvojovo orientovaných podnikateľ. aktivít	2	22	11	4
Nedostatok kompetencií	1	11	26	1

Poznámka: VD – veľmi dôležitý problém, DO – dôležitý problém, MD – málo dôležitý problém, NP – neviem posúdiť.

čované prívlastkami „veľmi dôležitá“ a „dôležitá“ predovšetkým kanalizácia a čistenie odpadových vôd (90 %), nedostatok dotácií zo štátnych fondov (77 %), preprava prostriedkami hromadnej dopravy (74 %), nedostatok kapitálových investícií (72 %), nedostatok zariadení na voľný čas (67 %) a nevhodné prerozdelenie daní (64 %). Podrobnejšiu analýzu odpovedí osôb, s ktorými boli uskutočnené štandardizované rozhovory, prináša tab. 6.

Predstavitelia obcí hodnotili aj aktivity v svojej obci/v rámci regiónu, ktoré prispievajú k dobrej kvalite života a sú v súlade s predstavou udržateľného rozvoja / spôsobu života. Vysoká miera realizovaných a čiastočne realizovaných aktivít sa objavovala v odpovediach na otázky ohľadom triedenia a recyklácie odpadu (35), náhrady pevných palív (33), v súvislosti s opatreniami zameranými na energetické úspory (31), ozelenenia verejných priestranstiev (31), pomoci sociálne a zdravotne odkázaným (29) a obnovy svojpomoci (25). Medzi plánovanými opatreniami sa najčastejšie objavovali opatrenia spojené s čistením odpadových vôd (25) a opatrenia na využívanie obnoviteľných zdrojov (17). Podrobnejšie výsledky uvádza tab. 7.

Tab. 7. Hodnotenie aktivít v obci / regióne, ktoré prispievajú k dobrej kvalite života a sú v súlade s predstavou udržateľného rozvoja / spôsobu života

Aktivity	RE	ČR	PL	PE	NE	NP
Triedenie a recyklovanie odpadu	16	19	3	0	0	1
Rekultivácia skládok	10	12	7	0	4	6
Opatrenia zamerané na energetické úspory	5	26	5	3	0	0
Hospodárenie s vodou	16	8	8	1	0	6
Opatrenia na využívanie obnoviteľných zdrojov	4	5	17	1	10	2
Čistenie odpadových vôd	3	8	25	2	0	1
Náhrada pevných palív	21	12	3	1	0	2
Vylúčenie tranzitnej dopravy	1	1	9	3	23	2
Zvýhodnenie verejnej dopravy	1	9	5	6	14	4
Ozelenenie verejných priestranstiev	19	12	4	0	2	2
Rekonštrukcia historického domového fondu	8	7	6	0	15	3
Zlepšenie kvality bytového fondu	10	18	4	2	1	4
Navrátenie zelene a drob. živočíšstva do krajiny	4	8	5	7	10	5
Zlepšenie starostlivosti o prírodné hodnoty	2	16	4	7	6	4
Využitie tradičných vedomostí a zručností	0	13	2	4	16	4
Obnova ľudových zvykov/folklóru	5	19	1	1	11	2
Obnova tradičných aktivít	6	12	2	1	15	3
Podpora sociál. a envir. pracovných príležitostí	2	14	3	6	10	4
Obnova spolkových aktivít	12	10	1	1	9	6
Obnova. svojpomoci	7	18	0	1	9	4
Pomoc sociálne a zdravotne odkázaným	16	13	2	1	3	4
Posilnenie sociálnej kontroly	6	11	2	2	10	8
Zlepšenie základných služieb	10	12	6	1	9	1
Zlepšenie obchodov so zákł. potravinami	13	10	1	0	11	4

Poznámka: RE – realizované, ČR – čiastočne realizované, PL – plánované, PE – dosiaľ neplánované ale perspektívne, NE – neoperspektívne, NP – neviem posúdiť

ZÁVER

V prezentovanom príspevku sme sa snažili vyhodnotiť stav a vývoj environmentálnych, ako aj niektorých demografických, sociálnych a ekonomických faktorov, pôsobiacich najmä na regionálnej a miestnej úrovni a ovplyvňujúcich spôsob využívania územia (krajiny), kvalitu života a rozvojové možnosti v povodí rieky Myjavy. Využívali sme pritom poznatky založené na báze terénneho výskumu, ako aj analýzy štatistických dát na jednej strane a poznatky získané prostredníctvom štandardizovaných rozhovorov s predstaviteľmi miestnej samosprávy na strane druhej.

Ekologická stabilita krajiny má pre udržateľnosť a kvalitu života sprostredkované veľký, možno povedať až fundamentálny význam. Štruktúra prírodnej krajiny determinuje množstvo, kvalitu, priestorovú a časovú dynamiku matérií nepostrádateľných pre existenciu života. Tieto sú následne v rôznej miere ďalej determinované zložkami kultúrnej krajiny ovplyvňovanej činnosťou človeka. Z tohto vyplýva, že ak je systém prírodnej krajiny stabilný, udržateľný a optimálne fungujúci, zaručuje vhodné a optimálne podmienky pre kvalitný život, samozrejme za predpokladu optimálneho využívania človekom. Pri hodnotení ekologickej stability v sledovanom území sme použili koeficient ekologickej stability (KES), ktorý vyjadruje pomer medzi plochami ekologicky stabilnými a ekologicky menej stabilnými resp. nestabilnými (zjednodušene ide o pomer medzi plochou prírodnej a kultúrnej krajiny). Hodnota KES pre celé sledované povodie bola 0,62, čo je podstatne menej ako hodnota KES pre územie Slovenska (1,31), vypočítané tou istou metódou. Z hľadiska hodnotenia tohto ukazovateľa uvedená skutočnosť poukazuje na nízku ekologickú stabilitu územia. Najlepšia situácia vo využívaní územia je predovšetkým v území s vysokým stupňom ekologickej stability, kde sú aj najlepšie podmienky pre udržateľný rozvoj a integrovaný manažment krajiny. Ide o územia na silne zalesnenom Bore (súčasť Záhorskej nížiny) a prevažne v zalesnených častiach pohorí Malých a Bielych Karpát. V obciach s identifikovaným vysokým a veľmi vysokým KES žije okolo 14 tisíc obyvateľov (16,1 %).

Súčasná demografická situácia nevytvára veľmi priaznivý predpoklad pre udržateľný rozvoj územia. Detská zložka populácie vykazuje relatívne nízky podiel a vývoj počtu obyvateľov, najmä vo vidieckych obciach, potvrdzuje dlhodobější proces vyľudňovania. Z hľadiska ekonomického vývoja je možné považovať za priaznivý aspekt stabilizáciu pracovných príležitostí a zlepšovanie niektorých služieb v ostatných rokoch.

Rozhovory naznačili, že očakávania spojené s ďalším rozvojom obcí/regiónu sú u väčšiny predstaviteľov obcí optimistické (viac ako jedna pätina očakáva výrazný rozvoj obce, príp. regiónu a viac ako dve tretiny predstaviteľov samospráv očakávali mierny rozvoj).

Predstavitelia obcí hodnotili aj aktivity v svojej obci/v rámci regiónu, ktoré prispievajú k dobrej kvalite života a sú v súlade s predstavou udržateľného rozvoja/spôsobu života. Z hľadiska významnosti, ktorú predstavitelia samosprávy prisudzujú vybraným problémom pri zabezpečovaní ekonomicky, sociálne a environmentálne vyváženého (udržateľného) rozvoja obce (regiónu) boli najčastejšie spomínané kanalizácia a čistenie odpadových vôd, nedostatok dotácií zo štátnych fondov, preprava prostriedkami hromadnej dopravy, nedostatok kapitálových investícií, nedostatok zariadení na voľný čas a nevhodné prerozdelenie daní.

Existuje celý rad aktivít obcí v rámci regiónu, ktoré prispievajú k dobrej kvalite života a sú v súlade s predstavou udržateľného rozvoja / spôsobu života. V odpove-

diach predstaviteľov samospráv sa najčastejšie spájala vysoká miera realizovaných a čiastočne realizovaných aktivít s triedením a recykláciou odpadu, náhradou pevných palív, s opatreniami zameranými na energetické úspory, ozelenením verejných priestranstiev, pomocou sociálne a zdravotne odkázaným a obnovou svojpomoci.

Krajina sa čoraz dynamickejšie mení, čo priamo aj nepriamo, príčinne aj následne súvisí s meniacim sa životným štýlom spoločnosti. Tieto zmeny podmieňuje čoraz väčšie množstvo faktorov. Preto si rozhodovanie v oblasti plánovania a manažmentu krajiny vyžaduje čoraz komplexnejší a integrovanejší prístup.

Koncepciu udržateľnosti podľa Antropa (2006) možno interpretovať v zásade dvoma spôsobmi. Prvý z nich zodpovedá ochrane (conservation) určitého typu krajiny alebo jej hodnôt a implicitne praxi, ktorá sa uplatňuje pri udržiavaní a funkčnopriestorovej organizácii tohto typu krajiny. Druhý spôsob interpretuje udržateľnosť ako hlavný princíp pre formovanie krajiny do budúcnosti. V tomto prípade implementácia koncepcie udržateľnosti predpokladá zásahy do prostredia. Konkrétne také, ktorými by sa mala posilniť samotná dlhodobá udržateľnosť fungovania krajinného systému, najmä prostredníctvom účinného plánovania a manažmentu krajiny. Koncepciu udržateľnosti a možnosti i prekážky jej implementácie je preto dôležité chápať v kontexte prebiehajúcich, často ireverzibilných procesov urbanizácie a globalizácie.

Koncepcia udržateľného rozvoja je stále ešte príliš všeobecná, čo je jedna z hlavných príčin, prečo ju nie je jednoduché implementovať v praxi. Haines-Young (2000) v tejto súvislosti zavádza koncept prírodného kapitálu, s ktorým by sa malo nárábať najmä pri aplikovaní krajinnno-ekologických princípov udržateľného rozvoja a organizácie / manažmentu krajiny.

Pri pokusoch definovať zásady integrovaného prístupu k udržateľnému rozvoju sa stretávame aj s ďalšou kategóriou kapitálu (Countryside Agency, English Heritage, English Nature and Environment Agency 2001) Ide o integrovaný prístup, ktorý pracuje s kapitálom kvality života (Quality of Life Capital). Chápe sa ako nástroj na maximalizovanie environmentálneho, ekonomického a sociálneho prínosu (úžitku) a zároveň ako súčasť akéhokoľvek rozhodovania v oblasti plánovania a manažmentu využívania krajiny. Takéto typy integrovaných prístupov vychádzajú z predpokladov, že krajina (územie) je integračným priestorom kvalít a hodnôt, ktoré je potrebné udržať pre budúcnosť.

Výzvou pre budúce smerovanie výskumu podporujúceho integrované prístupy je aj komparácia poznatkov, získaných uvedenými komplementárnymi cestami poznávania a percepcie reality v konkrétnom území.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 6042 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- Agenda 21 (1992). United Nations Conference on Environment and Development. UN, Rio de Janeiro, New York, A/Conf. 151/4.
- ANTROP, M. (2006). Sustainable landscapes: contradiction, fiction or utopia? *Landscape and Urban Planning*, 75, 187-197.
- Countryside Agency, the English Heritage, English Nature and Environment Agency (2001). Quality of Life Capital (Managing environmental, social and economic benefits). <http://www.countryside.gov.uk/LAR/Landscape/Quality/toolkit.asp> (cit.: 2006-03-19).

- FERANEC, J., OŤAHEL, J., PRAVDA, J., HUSÁR, J., CEBECAUER, T. (2000). *Prírodná krajina a krajinná pokrývka Slovenska. Mapa 1:500 000*. Bratislava (Geografický ústav SAV).
- FERANEC, J., OŤAHEL, J. (2001). *Krajinná pokrývka Slovenska*. Bratislava (Veda).
- HAINES-YOUNG, R. (2000). Sustainable development and sustainable landscapes: defining a new paradigm for landscape ecology. *Fennia*, 178, 7-14.
- HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V., KLINEC, I., PODOBA, J., SZÖLLÖS, J. (2000). *Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti*. Bratislava (STUŽ/SR).
- HUBA, M., TŘEBÍCKÝ, V., IRA, V., NOVÁK, J., STODULSKI, W., ERI, V., HANUŠIN, J., HUDEK, V. (2003). *Višegrádsky región desať rokov po Riu*. Bratislava (STUŽ/SR).
- HUBA, M. (2005a). Integrované prístupy ku krajine a životnému prostrediu – predpoklad implementácie Rio dohovorov. *Životné prostredie*, 39, 196-199.
- HUBA, M. (2005b). Quality and sustainability of life with a special emphasis on regional environmental aspects. *EUROPA*, 21, 97-102.
- HUBA, M., IRA, V. (1999). Border region and its development from the sustainability perspective (case of lower Morava river region). *Moravian Geographical Reports*, 7, 32-39.
- HUBA, M., IRA, V. (2000). *Stratégia trvalo udržateľného rozvoja vo vybraných regiónoch*. Bratislava (STUŽ/SR).
- HUBA, M., IRA, V. (2006). Integrované prístupy ku krajine a koncepcia trvalo udržateľného rozvoja. In *Smolenická výzva III. Integrovaný manažment krajiny - základný nástroj implementácie trvalo udržateľného rozvoja. Zborník príspevkov z konferencie. Smolenice 18. - 19. apríl 2006*. Bratislava (Ústav krajinnej ekológie SAV), pp. 89-93.
- HUBA, M., IRA, V., HANUŠIN, J., LEHOTSKÝ, M., SZÖLLÖS, J. (2003). Regional aspects of development towards sustainable Slovakia. *Ekológia (Bratislava), Supplement* 2, 22, 66-78.
- IRA, V., HUBA, M., PODOLÁK, P. (2006). Sustainable development of mountainous rural areas in Slovakia (with the case study Poľana BR). In Floriańczyk, Z., Czapiewski, K., eds. *Rural areas and development – vol. 4. Endogenous factors stimulating rural development : European Rural Development Network*. Warsaw (Institute of Agricultural and Food Economics – NRI, Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences), pp. 181-200.
- IUCN, UNEP, WWF (1991). *Caring for the Earth. A strategy for sustainable living*. Gland (IUCN).
- KOREC, P., LAUKO, V., TOLMÁČI, L., ZUBRICZKÝ, G., MIČIETOVÁ, E., LAHÚČKY, J., SEDLÁK, M. (1997). *Kraje a okresy Slovenska. Nové administratívne členenie*. Bratislava (Q111).
- MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. et al. (1996). *Velký sociologický slovník I*. Praha (Karolinum).
- MÍCHAL, I. (1992). *Ekologická stabilita*. Praha (SPN).
- MURGAŠ, F. (2007). Index kvality života v krajoch Slovenska a jeho indikátory. In Nováček, P., ed. *Udržateľný rozvoj. Nové trendy a výzvy*. Olomouc (Univerzita Palackého), pp. 127-139.
- MŽP SR (2002). *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava – Banská Bystrica, (Ministerstvo životného prostredia SR – SAŽP).
- OŤAHEL, J., FERANEC, J., CEBECAUER, T., PRAVDA, J., HUSÁR, K. (2004). *Krajinná štruktúra okresu Skalica: hodnotenie zmien, diverzity a stability*. Geographia Slovaca, 19. Bratislava (Geografický ústav SAV).

- SZALAY, A. (1980). The meaning of comparative research on the quality of life. In Szalai, A., Andrews, F., eds. *The quality of life*. Beverly Hills (Sage), pp. 7-24.
- ŠÚ SR (2001). *Sčítanie obyvateľstva, domov a bytov*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- UNCED (1992). *Declaration from Rio de Janeiro on environment and development (Rio Declaration)*. Rio de Janeiro, New York (UNCED).
- van KAMP, I., LEIDELMEIJER, K., MARSMAN, G., de HOLLANDER, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being. Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 65, 5-18.
- WCED (1987). *Our Common Future*. Oxford (Oxford University Press).
- Zákon 17/1992 Zb. o životnom prostredí v znení neskorších predpisov.

LAND USE, LANDSCAPE MANAGEMENT AND PROBLEMS RELATED TO SUSTAINABILITY AND QUALITY OF LIFE IN THE MYJAVA RIVER BASIN

Integrated approaches to the development of geographical regions are among the principal preconditions for implementation of the sustainable development concept.

The aim of the study is to assess and partially compare the real state of the landscape management with the way it is perceived by the representatives of local municipalities (mostly mayors). The real state of landscape management in the studied area (Myjava River Basin in western Slovakia) was analysed by the authors using objective data about social, economic and demographic preconditions and land use. Perception of the landscape management, sustainability and quality of life issues was assessed through the analysis of interviews with local mayors. The research results show that the analysis of perceptions offers complementary information to the "objective" assessment of the landscape management, which is important for decision-making. A better quality of life and sustainable way of living in the region require changes in the way people view and manage the landscape. The authors conclude that the systematic support for integrated approaches is needed in all fields, including the academic ones.

Key words: sustainability, quality of life, geography, land use, landscape management, Myjava River Basin

SOUČASNÉ URBANIZAČNÍ POCHODY A OBYTNÉ PROSTŘEDÍ JAKO SOUČÁST KVALITY ŽIVOTA VE VNITŘNÍCH ČÁSTECH EVROPSKÝCH VELKOMĚST

*Petr Klusáček, Antonín Vaishar**

ÚVOD (POSTAVENÍ PROBLÉMU, SOUVISLOSTI, ZAŘAZENÍ DO STRUKTURY VÝZKUMU)

Kvalita života ve městech náleží mezi témata, jimž je věnována ze strany odborné i laické veřejnosti mimořádná pozornost. V této souvislosti je možné například zmínit žebříček měst světa podle dosažené kvality života, který je sestavován společností Mercer Human Resource Consulting (World-wide quality of living survey 2006). Toto měření kvality života je prováděno na základě 39 aspektů, jenž jsou shrnuté do deseti hlavních kritérií, mezi něž zejména náleží: kvalita a dostupnost spotřebního zboží, hospodářské prostředí, bydlení, úroveň zdravotní péče, přírodní prostředí, politické a sociální klima, veřejné služby a doprava, rekreace, školství a společensko-kulturní prostředí. V rámci tohoto šetření bylo v uplynulém roce hodnoceno 215 měst, přičemž v první desítku se umístila následující města: Curych, Ženeva, Vancouver, Vídeň, Auckland, Düsseldorf, Frankfurt, Mnichov, Bern a Sydney. Nepochybně potěšující je fakt, že postavení postkomunistických měst se v uplynulých letech v rámci celosvětového srovnání zlepšilo (např. Praha – 73. pozice, Budapešť – 74. pozice, Lublaň – 80. pozice, Vilnius – 84. pozice, Varšava – 86. pozice a Tallinn – 91. pozice), což mohlo být ovlivněno také skutečností, že země, které se k 1. 5. 2004 staly členskými státy EU, jsou atraktivnější z hlediska vstupu potencionálních investorů (žebříček měst světa s nejvyšší kvalitou života vede opět Curych 2006). Ovšem na druhé straně je možné dodat, že někteří autoři hodnotí toto zlepšení postkomunistických měst jako nedostatečné. Například Pašmík (2005) uvádí, že *Praha se sice posunula k lepšímu, ale ne o tolik, o kolik by mohla* a za hlavního viníka tohoto stavu označuje individuální automobilovou dopravu.

Současný vývoj měst je ovlivňován celou řadou různých, často do jisté míry protichůdných procesů (Pak 2002). Jedním z nejdůležitějších procesů současnosti je bezpochyby proces suburbanizace, jemuž je celosvětově věnována značná pozornost (například Bennett 1991 nebo Pacione 2001). Rovněž v rámci české geografické obce se tematikou suburbanizace zabývalo mnoho autorů – například Sýkora (2001a) poukázal na negativní ekonomické, sociální a environmentální důsledky živelné urbanizace příměstské krajiny. Tentýž autor se dále zabýval metodologií výzkumu vnitřních prostorových struktur postkomunistických měst (Sýkora 2000), přičemž značnou pozornost věnoval především transformaci hlavního města Prahy (např. Sýkora 2001b, nebo Sýkora a Hrychová 2002), i když některé z jeho statí se zabývají transformačním vývojem i dalších měst České republiky – například problematikou Brna (viz Sýkora et al. 2000). Detailní charakteristiku procesu suburba-

* Ústav geoniky AV ČR Brno, Drobného 28, 602 00 Brno, Česká republika, klusacek@geonika.cz, vaishar@geonika.cz

nizace v Brně a jeho okolí lze nalézt též u Mulíčka (2002). Na základě výše uvedeného přehledu některých vybraných příspěvků je patrné, že téma suburbanizace patří v rámci české geografické obce k často diskutovaným. Oproti tomu opačně působící proces reurbanizace patří dosud k tématům méně frekventovaným a do určité míry i opomíjeným. O vlivu dopravy na reurbanizaci a stav životního prostředí v České republice blíže pojednává například Schmeidler (2003).

Mezi další procesy, které silně ovlivňují život současných evropských velkoměst, patří bezpochyby gentrifikace. Její podstata spočívá v celkové rekonstrukci určitého městského okrsku (obvykle se jedná o atraktivní lokalitu), přičemž tato rekonstrukce se zejména projevuje vznikem nových obytných komplexů a služeb, určených pro zámožnější vrstvy obyvatel. Současně dochází pomocí nejrozličnějších mechanismů k postupnému vytlačování chudších vrstev obyvatel, a takto nově vzniklý okresek nabývá charakteru jakéhosi „ghetta pro bohaté“. I z tohoto důvodu podle Sýkory (1993) gentrifikace představuje jedno z klíčových témat geografie, na jehož platformě probíhá teoretický a ideologický boj mezi liberály zdůrazňujícími rozhodující úlohu kultury, spotřeby, spotřební poptávky a svobodné možnosti volby, a strukturálními marxisty považujícími za určující roli kapitálu, tříd, výroby a nabídky. Další problém, který je nedílně spjat s vlastní podstatou gentrifikačního procesu, je fakt, že řešení v podobě gentrifikace je vždy aplikovatelné pouze na vybranou část subcentrální zóny – nejedná se tedy o řešení pro subcentrální zónu jako celek.

Alternativou k gentrifikaci je proces reurbanizace, jejíž problematika začala být poprvé řešena již v období druhé poloviny 70. let 20. století (Rebernik 2004). Hlavním cílem reurbanizace je zachování funkčního městského organismu a identity města a to prostřednictvím obnovení vnitřních oblastí města za současného uchování kvalit městských funkcí a sociálních heterogenit (Lichtenberger 1998). Na rozdíl od procesu gentrifikace, reurbanizace neznámá demolici určité oblasti a vystavění zcela nového, funkčně i sociálně odlišného komplexu, ale spíše má charakter revitalizace originálních struktur.

Tento příspěvek se opírá o výsledky výzkumu, jenž byl realizován v rámci mezinárodního projektu *Mobilizing re-urbanization on condition of demographic change*¹, který věnoval pozornost reurbanizaci v pěti různých evropských městech (Bologna, Brno, Lipsko, Ljubljana a León), přičemž detailní výzkum proběhl v každém z měst vždy ve dvou výzkumných oblastech – tzv. *case study areas* (CSA). Konkrétně se jednalo o tyto konkrétní výzkumné oblasti: CSA Bolognina a San Donato v Bologni, CSA Trnitá a Konečného náměstí v Brně, CSA Neustadt – Neuschönfeld a Altlindenau v Lipsku, CSA Miklošič park a Staré město v Ljubljani, CSA Barrio Húmedo a El Ejido v Leónu. Během řešení byl kladen důraz na multidisciplinární charakter zkoumání, a z tohoto důvodu byl proces reurbanizace podroben analýzám expertů z široké škály oborů (demografie, geografie, ekonomie, právo, sociologie a urbanismus). Výzkumné aktivity řešitelského týmu Ústavu Geoniky AV ČR se zejména soustředily na environmentální aspekty kvality života v jejich nejširším smyslu, to znamená včetně sociálních aspektů. Z tohoto důvodu je hlavním cílem tohoto příspěvku specifikace těch aspektů kvality života ve vnitřních částech evropských velkoměst, které by mohly v budoucnu poskytnout motivaci pro nastartování a plné rozvinutí procesu reurbanizace. Článek samozřejmě navazuje na již dříve uveřejněné výsledky našeho projektu (zejména viz Vaishar 2003 nebo

¹ projekt 5. rámcového programu EU číslo EVK4-CT-2002-00086

Vaishar a Zapletalová 2003 či Vaishar et al. 2005) a v tomto kontextu je ho nutné chápat jako další výstup již v současnosti ukončeného projektu.

CHARAKTERISTIKA SOUČASNÝCH PROBLÉMŮ VNITŘNÍCH ČÁSTÍ EVROPSKÝCH VELKOMĚST VE SVĚTLE PROCESŮ SUBURBANIZACE, GENTRIFIKACE A REURBANIZACE

Současné problémy vnitřních částí zkoumaných měst (Bologna, Brno, Lipsko, Ljubljana a León) na jedné straně vykazují určité rozdílnosti, avšak na straně druhé se zde objevuje i celá řada podobných nebo dokonce identických rysů. Rozdílnosti samozřejmě vyplývají především ze skutečnosti, že zkoumaná města se vyvíjela v odlišných geografických, historických a politických podmínkách. Z hlediska výběru měst proto může být zajímavé konstatování faktu, že zatímco Bologna a León se v druhé polovině 20. století povětšinou vyvíjely v rámci tržního prostředí (i když ne vždy v rámci demokratického politického systému – např. Francova diktatura ve Španělsku), tak naproti tomu Brno a Lipsko prošly nelehkým obdobím socialistických experimentů a rovněž Ljubljana byla ovlivněna poměrně specifickou jugoslávskou verzí socialismu.

Širším způsobem pojaté environmentální problémy vnitřních částí zkoumaných měst lze rozdělit do následujících čtyř kategorií:

- úroveň bydlení (technická kvalita a standardy konkrétní zkoumané oblasti),
- funkční konflikty (zahrnují všechny typy znečištění a problémy s dopravou),
- sociální prostředí (zahrnují témata osobní bezpečnosti a výskytu sociálně patologických jevů),
- úroveň zeleně a dalších veřejných prostor (hřiště pro děti, výběhy pro psy apod.).

Konkrétní úroveň bydlení je do značné míry ovlivněna technickým stavem domů a bytů zkoumaných subcentrálních oblastí. Za hlavní problém v této oblasti lze bezpochyby označit existenci některých chátrajících objektů, které ztratily svůj původní účel využití a nyní se nacházejí v nedobré technické stavu a ovlivňují nepříznivě své okolí. Jedná se v některých případech i o objekty průmyslového charakteru. V této souvislosti je možné například zmínit CSA Trnitá v Brně, která prošla v 90. letech 20. století rozsáhlou deindustrializací, jenž se projevila vznikem některých, pozvolna chátrajících brownfields (bližší informace o problematice brownfields v Brně – Drkošová 2005). Z hlediska zanedbanosti bytového a domovního fondu na tom bylo ze zkoumaných měst zdaleka nejhůře Lipsko, kde se v subcentrálních zónách nacházela řada neobydlených budov v nedobré stavu (obr. 1), přičemž u některých z nich musela být dokonce provedena demolice. Zde je nutné poznamenat, že situace v Lipsku je do jisté míry specifická a vymyká se zkušenostem ostatních měst jiných evropských zemí, neboť úbytek obyvatel ze zdejších subcentrálních zón, který je v ostatních městech především výsledkem stěhování obyvatel do suburbanizačních území, byl v Lipsku značně zesílen migrací obyvatelstva z území bývalé NDR na teritorium bývalého západního Německa (bližší Laux 2001). Samozřejmě jistá míra obvyklé míry zanedbanosti bytového a domovního fondu se projevuje i ve všech ostatních zkoumaných městech a v této souvislosti je nutné si uvědomit, že subcentrální oblasti mohou mít oproti suburbaním zónám jistou nevýhodu, která vyplývá již jen z prostého faktu vyššího stáří obytných budov.

Druhou kategorií problémů tvoří široká skupina tzv. funkčních konfliktů (střetů), které lze chápat jako nevhodnou kombinaci funkcí v rámci obytné oblasti a jejího okolí, jejímž důsledkem je pokles úrovně životního prostředí prostřednictvím různých forem znečištění. Jedná se tedy například o znečištění ovzduší, znečištění hlukové, zápach, znečištění odpadky apod. Mezi hlavní funkční konflikt ve všech zkoumaných městech patří konflikt mezi funkcemi dopravními a funkcemi obytnými. Doprava samozřejmě patří ve všech zkoumaných městech mezi nejvýznamnější emitenty hluku a původce znečištění ovzduší. Navíc se s individuální silniční dopravou pojí ještě další významný konflikt, a to funkční střet mezi potřebou ploch pro parkovací místa a potřebou ploch pro ostatní aktivity (nedostatek ploch pro městskou zeleň, hřiště apod.).

Obr. 1. Chátrající opuštěná budova v CSA Neustadt – Neuschönefeld v Lipsku

Ze zkoumaných měst se funkční střet mezi dopravou a bydlením projevuje v nejsilnější podobě v zájmových oblastech města Bologna, kde je individuální doprava hlavním a plošně nejvýznamnějším emitentem jak hlukového znečištění, tak znečištění ovzduší. Obyvatelé subcentrálních oblastí města Bologna se nepříznivé dopady snaží zmírnit rovněž s využitím technických opatření, což lze dobře doložit daty z dotazníkového šetření – 46,0 % respondentů v CSA Bolognina a 49,2 % v CSA San Donato odpovědělo, že jejich byt je vybaven zvukotěsnými okny. Hluková zátěž přitom může figurovat i jako jeden z důvodů k vystěhování – z respondentů uvažujících o přestěhování odpovědělo 14,3 % v CSA Bolognina a 11,5 % v CSA San Donato, že hlavním důvodem jejich úvah je hluknost. Silně negativní vlivy dopravy na úroveň životního prostředí se v Boloni projevují i v rámci historického centra, ve kterém jsou v úzkých středověkých uličkách jako dopravní prostředek ve velkém

množství využívány motocyklové skútry, jenž velmi typickým způsobem dokresluji image celého města (obr. 2).

Obr. 2. Silniční doprava v centru města Bologna (Foto S. Cetkovský)

Funkční konflikt mezi dopravou a bydlením se projevuje také v ostatních zkoumaných městech, i když nabývá vždy jisté specifické rysy. V Lublani představuje vážný problém nedostatek parkovacích míst, přičemž nepříznivá situace je zde vystřena i faktem, že se jedná o případ hlavního města, ve kterém jsou lokalizovány administrativní centra nejen mnoha soukromých firem, ale také nejrozličnějších veřejných institucí. V Lipsku je situace specifická tím, že po demolici některých budov došlo k narušení souvislé domovní fronty, což umožnilo hlukovému znečištění pronikat i do oblastí vnitroblokové zeleně. V rámci Leónu v CSA Barrio Húmedo se stala předmětem sporu pěší zóna, jejíž existence je vítána pouze částí zdejších obyvatel a naopak druhá část obyvatel tuto zónu vnímá spíše negativně. Situace v Brně je nejhorší podél hlavních tahů vnitřních dopravních okruhů, které prochází jak CSA Trnitá, tak CSA Konečného náměstí. Zbývá konstatovat, že negativní vlivy individuální silniční dopravy jsou všeobecně dobře známy a byly již zanalyzovány na příkladu jiných evropských měst – v této souvislosti je mimo jiné možné zmínit dokument Evropské komise *Města pro lidi – Koncepce snižování automobilové dopravy – příklady evropských měst* (MŽP 2004).

Kromě funkčního konfliktu mezi dopravou a bydlením, který lze označit pro subcentrální zóny zkoumaných měst za nejvýznamnější, zde existují i další typy funkčních konfliktů – například funkční střet mezi aktivitami průmyslové výroby a bydlením. Ovšem zde je nutné zmínit, že zkoumaná města již z velké části prošla procesem deindustrializace, během něhož byly omezeny průmyslové aktivity v sub-

centrálních zónách. Nově příchozí investoři dávají obvykle přednost lokalizaci výrobních aktivit v rámci tzv. greenfiels, což se projevuje i existencí chátrajících průmyslových brownfields v subcentrálních zónách. Některé z těchto bývalých průmyslových areálů již začaly být využívány k jiným účelům – například v Lipsku byl na místě dřívějšího brownfieldu vytvořen rozsáhlý park, nebo v Brně v případě bývalé Waniekovy strojní továrny došlo k přebudování bývalého průmyslového areálu na nákupní centrum Vaňkovka.

Třetí skupina problémů je spojena se sociálním prostředím, které patří z obecného hlediska mezi nejdůležitější diferenciativní faktory. Lze totiž předpokládat, že obytný okrsek s nízkou úrovní bydlení, nedostatkem zeleně se dříve či později stane okrskem se zhoršenou strukturou obyvatelstva, která povede k dalšímu poklesu standardů sociálního prostředí. To lze dobře dokumentovat na příkladu CSA Trnitá. Tato zájmová oblast měla v minulosti průmyslový charakter, jenž zde dosud připomínají některé chátrající budovy. Kvalita domovního fondu zde také není příliš vysoká, neboť se většinou jedná o pavlačové domy (obr. 3), které byly v minulosti postaveny především pro dělníky místních továren. V období socialismu zde navíc došlo k nastěhování většího množství romského etnika (je zajímavým historickým faktem, že v minulosti zde existovalo židovské ghetto). V současnosti vyšší míra kriminality a dalších sociálně patologických jevů dále posilují špatnou pověst této zájmové oblasti. Podobná situace jako v zájmové oblasti Trnitá panovala rovněž v CSA San Donato v Boloni. Tato oblast byla místním obyvatelstvem hodnocena podstatně hůře než CSA Bolognina, a to z důvodu vyššího výskytu kriminality, jenž mohl souviset s existencí početné komunity přistěhovalců afrického původu. Zajímavé je, že výše uvedené vytvoření rozsáhlého parku v Lipsku nebylo místními obyvateli přijato jednoznačně pozitivně, neboť někteří z respondentů označili park za potenciálně nebezpečné místo (riziko určitých forem kriminality).

Obr. 3. Pavlačové domy v zájmové oblasti Trnitá v Brně

Čtvrtá skupina problémů souvisí s úrovní zeleně a dalších veřejných ploch (hřiště, výběhy pro psy apod.). Veřejná zeleň samozřejmě slouží obyvatelům zkoumaných měst především v rámci trávení volného času. Pro obyvatele zájmových oblastí je velmi podstatné, aby zeleň a ostatní veřejné prostory odpovídaly nejen jejich

nárokům z hlediska vybavenosti, čistoty a funkčnosti, ale také z hlediska dobré dostupnosti. Mezi zkoumanými městy nebyly v oblasti zeleně zjištěny nějaké výrazné rozdíly. Je však nutné dodat, že v některých zájmových oblastech se projevuje zřejmý nedostatek veřejné zeleně (např. CSA Trnita) a v jiných oblastech zase určitá zanedbanost veřejných prostor, nepochybně související i s anonymitou městského prostoru a s větším výskytem sociálně patologických jevů (např. CSA San Donato v Bologni – viz obr. 4).

Obr. 4. Hřiště s grafity v jihozápadní části CSA San Donato (Foto S. Cetkovský)

CHARAKTERISTIKA SPECIFICKÝCH ASPEKTŮ KVALITY ŽIVOTA, TYPICKÝCH PRO VNITŘNÍ MĚSTA

Vnitřní zóny velkoměst se vyznačují specifickými aspekty kvality života, které je odlišují od ostatních rezidenčních forem (např. oblasti panelové výstavby, oblasti rodinných domů v suburbanizovaných zónách, venkovské oblasti apod.). Kvalita života v subcentrálních a centrálních zónách může být v některých případech negativně ovlivněna určitými nepříznivými environmentálními parametry, jakými jsou například hluk a znečištění z dopravy, zvýšená kriminalita apod. Zde je možné ovšem poznamenat, že některá světová velkoměsta již dovedla problémy spojené s dopravou a sociálně patologickými jevy z velké části vyřešit – příkladem mohou být města, která se umístila mezi prvními deseti v již výše zmíněném výzkumu společnosti Mercer Human Resource Consulting.

Ovšem ve městech, která byla zkoumána v rámci našeho výzkumného projektu, doposud v převážné většině případů platí, že obyvatelé, kteří žijí v subcentrálních a centrálních oblastech těchto měst, se zpravidla musí umět vyrovnat nejen se zvýšenou hlučností a se zvýšenou mírou znečištění ovzduší, ale také s vyšším rizikem kriminality než obyvatelé suburbanizovaných prostorů. Navíc pro suburbánní prostory hovoří i poněkud těsnější sepětí s přírodou (intimita vlastní zahrádky, blízkost lesa), kterou veřejná zeleň (často v nedobrému stavu) ve vnitřních částech měst může jen stěží plnohodnotně kompenzovat. Na druhé straně vnitřní části měst mohou svým obyvatelům nabídnout různé formy nákupních a jiných příležitostí (kulturních, sportovních a společenských akcí), které ovšem obyvatelé suburbanizovaných zón zpravidla také využívají, a to díky mobilitě dané využitím osobních automobilů.

PERCEPCE KVALITY ŽIVOTA VE VNITŘNÍCH MĚSTECH

V rámci zájmových oblastí ve zkoumaných městech (pouze s výjimkou Brna²) byl proveden dotazníkový výzkum, který měl za úkol zjistit percepci kvality života mezi obyvateli těchto subcentrálních oblastí. Dotazník přirozeně obsahoval také otázky vztahující se k percepci životního prostředí. První z těchto otázek zjišťovala, zda a případně kolik osobních automobilů vlastní domácnosti ve zkoumaných oblastech. Největší procento vlastníků automobilů bylo v Ljubljani (80 % domácností vlastnilo automobil v CSA Miklošič Park a 75 % v CSA Staré město). Naproti tomu nejméně osobních automobilů vlastnily domácnosti v Lipsku. Zde je nutné dodat, že vlastnictví automobilu může fungovat i jako určitá bariéra reurbanizace, neboť výskyt vyššího množství automobilů způsobuje zvýšenou zátěž subcentrální zóny (hluk, znečištění ovzduší), která se pro některé obyvatele může stát jedním z impulsů pro přestěhování do méně zatíženého suburbánního prostoru.

Intenzita individuální dopravy také souvisí se spokojeností obyvatel se systémem veřejné dopravy. Nejvyšší spokojenost projevili respondenti v Lipsku a naopak značně nižší byla tato spokojenost v dalších městech. Podobně nejvyšší spokojenost respondentů s možnostmi parkování byla opět v Lipsku (60 %), naproti tomu nejnižší byla v Ljubljani (10 %), přičemž tato data dobře vystihují skutečné podmínky pro parkování v těchto městech.

Doprava je přirozeně spojena s funkčními konflikty, a proto se dotazníky zaměřily i na hodnocení hluku a znečištění. Nejvíce nespokojení s úrovní hlučnosti jsou obyvatelé v zájmové oblasti Bolognina (89 %) a dále v obou zájmových oblastech Lipska. Naproti tomu hluk z dopravy nepředstavoval problém pro obyvatele subcentrálních oblastí Ljubljany a Leónu. Spokojenost s kvalitou ovzduší byla nejvyšší ve dvou zájmových oblastech Leónu (83 % v El Ejido a 77 % v Barrio Húmedo). Naproti tomu nejvyšší míra nespokojenosti byla zaznamenána v CSA Bolognina (72 %), San Donato a ve dvou zájmových oblastech města Ljubljana (každá 67 %).

Čistota veřejných prostranství byla nejlépe hodnocena respondenty v Leónu (El Ejido 78 %, Barrio Húmedo 72 %). Nespokojení jsou v tomto případě obzvláště obyvatelé Lipska (32 %). Nespokojenost s dětskými hřišti projevili zejména obyvatelé dvou historických měst – Leónu (pouze 15 % spokojených respondentů) a Ljubljani (23 % spokojených respondentů). Nejvíce spokojeni s úrovní dětských hřišť jsou naproti tomu obyvatelé CSA Neustadt-Neuschönfeld (58 %). Ostatní zkoumané oblasti se pohybují mezi hodnotami 31-38 % spokojených respondentů. Stále nebo často znečištěné ulice uvedlo nejvíce respondentů v Lipsku (83 %) a nejméně 19 % v CSA Staré Město and Miklošič Park ve městě Ljubljana.

Nejnižší standart vybavenosti bytů (posuzovaný podle systému vytápění a procenta využití zvukotěsných oken) byl zaznamenán ve dvou okrscích města Ljubljana (38 % domácností se zvukotěsnými okny a 15 % domácností vytápěných kamny), které těsně následovalo CSA Barrio Húmedo z Leónu. Nejlepší situace byla v Lipsku (62 % domácností se zvukotěsnými okny a jen 2,5 % domácností vytápěných kamny).

Lze shrnout, že zatímco v Boloni a Ljubljani se většina respondentů domnívá, že jejich životní prostředí se v posledním období zhoršuje, tak naopak převážná část obyvatel Lipska a Leónu se domnívá, že se situace zlepšuje. Obyvatelům města Bo-

² Dotazníkový výzkum v Brně proběhl s využitím jiného metodologického aparátu, a tudíž není s ostatními zkoumanými městy dobře srovnatelný. Jeho výsledky zde proto neuvádíme.

logna konkrétně nevyhovovalo především zvýšené znečištění způsobené dopravou a dále pak horší čistota a upravenost areálů veřejné zeleně. Respondenti v Ljubljani poukazovali na depopulaci městského centra, zhoršení dopravy a celkové zhoršení životního prostředí. Naproti tomu v Lipsku se celková situace s veřejnou zelení zlepšila, ačkoli respondenti CSA Altlingenau označili za problém zhoršující se čistotu ulic a zvýšenou hlučnost. V Leónu sice většina respondentů ocenila zlepšený vzhled ulic, ale většina respondentů v CSA Barrio Húmedo kritizovala zvýšenou hlučnost a zhoršení veřejné dopravy.

Většina respondentů v obou zájmových oblastech v Boloni projevila pouze nízkou míru spokojenosti se stavem zeleně. Obyvatelé projevili přání, aby v jejich okolí bylo více zeleně, přičemž někteří z nich současně poukázali na možnosti pro rozšíření veřejné zeleně na konkrétních lokalitách. Mimoto byla navíc požadována lepší údržba veřejné zeleně z hlediska čistoty a dále pak i zlepšení bezpečnosti. V Lipsku je hodnocení vyrovnané – okolo 40 % respondentů bylo spíše spokojeno s úrovní zeleně a naopak stejných 40 % respondentů bylo spíše nespokojeno. V obou zdejších zájmových oblastech respondenti v některých případech postrádají: hřiště pro děti, veřejnou zeleň s lavičkami, výběhy pro psy, zeleň vhodnou pro rekreaci. Respondenti dvou CSA Leónu vyjádřili odlišné názory – zatímco v CSA Barrio Húmedo bylo rozložení názorů vyrovnané (přibližně 35 % respondentů bylo spíše spokojeno s úrovní zeleně a stejné procento bylo spíše nespokojeno), tak v druhé zájmové oblasti El Ejido většina respondentů byla spíše nespokojena s úrovní zeleně. Respondenti v obou CSA města Ljubljana byli s úrovní zeleně nespokojeni (konkrétně se to týkalo především hřišť pro děti a parků).

V rámci dotazníků byla též položena otázka po důvodech, proč respondenti zůstávají v zájmových oblastech. Důvody související se stavem životního prostředí (klidná lokalita, veřejná doprava), se neobjevují na prvních místech, což poměrně jasně indikuje skutečnost, že pro respondenty jsou důležitější jiné faktory než faktory environmentálního charakteru. Ve zkoumaných městech je tak podobná situace jako v jiných evropských městech – např. podle Müllera (2003, p. 194) „*mezi nejvýznamnější důvody pro přestěhování obyvatele Mnichova do suburbánní zóny patří: zvětšení domácností po porodu dítěte, sestěhování partnerů a ostatní ekonomické důvody (zejména výše nájemného). Důvody, spojené s okolním prostředím – vyšší zastoupení zeleně, lepší vzduch, méně hluku nebo vlastní zahrada – nejsou sice u většiny odstěhovaných domácností rozhodující, ale slouží velmi často jako dodatečný argument při rozhodování o přestěhování.*“ I z tohoto důvodu percepce některých jevů (hluk, znečištění ovzduší) je pro problematiku reurbanizace důležitější, než objektivně změřené hladiny hluku a znečištění ovzduší.

CÍLOVÉ SKUPINY PRO REURBANIZACI VNITŘNÍCH ČÁSTÍ A JEJICH SÍDELNÍ PREFERENCE

Lze konstatovat, že různé demografické, sociální a kulturní skupiny obyvatel mají různé požadavky na životní a obytné prostředí. Z tohoto důvodu také nemá příliš smysl vytvářet nějaké ideální obecné parametry prostředí, které by bylo nejvhodnější pro reurbanizaci. Spíše je nutné si nejprve položit otázku, pro jaké skupiny populace je reurbanizace vhodná a jaké skupiny jsou žádoucí pro jednotlivá města.

Obecně existují dva možné přístupy jak je možné definovat cílové skupiny reurbanizace. Prvním z nich je využití výsledků výzkumů jednotlivých zkoumaných

měst a druhým z nich je logická analýza. V rámci projektu byly cílové skupiny pro zkoumaná města definovány na základě následujících kritérií:

- 1) jedinci, kteří tvoří významnou část v nedávné minulosti přistěhovalých osob (*effective re-urbanisers*),
- 2) jedinci, kteří jsou žádoucí z hlediska měst (*preferred re-urbanisers*),
- 3) jedinci, jejichž potřeby a tužby se shodují s obytným prostředím zájmových oblastí (*potential re-urbanisers*).

V případě Lipska tvoří první výše uvedenou skupinu mladé rodiny s malými dětmi, mladé bezdětné páry, skupiny nepříbuzných osob sdílejících byt pod 40 let, imigranti a lidé začínající kariéru. Město preferuje uchování sociálně smíšené struktury obyvatel – konkrétně tedy vlastníky nemovitostí, rodiny s dětmi a mladé páry (perspektivní rodiny). Malé domácnosti s nižšími příjmy a skupiny nepříbuzných osob sdílejících byt pod 40 let tvoří třetí skupinu. V Boloni skupiny nepříbuzných osob sdílejících byt pod 40 let, domácnosti imigrantů, rodiny (San Donato) a domácnosti s jedním rodičem (Bolognina) představují první skupinu. Rodiny s dětmi, mladé páry (perspektivní rodiny) a udržení sociální různorodosti bydlících osob jsou naopak žádoucími cíly z hlediska představitelů města. Studenti a učni, lidé začínající kariéru a domácnosti s nízkými příjmy patří z hlediska reurbanizace mezi potencionální cílovou skupinu. V Ljubljani tvoří první skupinu studenti sdílející byt, mladí úspěšní jednotlivci, mladé rodiny (Milkošić park) a společně bydlící domácnosti (Staré město), zatímco úspěšní jednotlivci, studenti (Staré město) a lépe situované domácnosti tvoří potencionální skupinu. V Leónu tvoří první skupinu rodiny (El Ejido), páry s dětmi (Barrio Húmedo) a mladé osoby, druhou skupinu tvoří rodiny s malými dětmi a lépe situované domácnosti (gentrifikace – CSA Barrio Húmedo). Mladé osoby představují potencionální skupiny reurbanizace.

Z výše uvedeného vyplývá, že přání měst na zachování pestré sociální struktury se rozchází s realitou. Města by chtěla motivovat především rodiny s malými dětmi, aby se přestěhovaly do subcentrálních oblastí, ale je otázka, zda tato snaha bude mít reálné výsledky. Pokud totiž vezmeme do úvahy obecné požadavky na obytné prostředí u jednotlivých cílových skupin, tak lze předpokládat, že mladí lidé bez závazků budou preferovat rozvoj, inovace a jen limitovanou míru sociální kontroly, která je pro ně snesitelná. Naproti tomu starší lidé preferují klidnější prostředí, omezené změny a vysokou míru sociální kontroly. Rodiny s dětmi požadují spojení parametrů obou těchto skupin, ale samozřejmě je pro ně nejdůležitější zajištění bezpečného prostředí pro výchovu jejich dětí (např. vyhnout se nebezpečí drog a jiné kriminality). Proto je přirozené, že lépe finančně situované rodiny (jejichž účast je sice žádoucí z hlediska reurbanizace) budou pravděpodobně preferovat bydlení v rodinném domě v suburbánní zóně. Tuto skutečnost lze doložit i na příkladu jiných měst – Wiest a Vorauer-Mischer (2003, p. 177) uvádějí, že v případě Mnichova lépe situované rodiny s dětmi obývají rodinné domy v suburbánních zónách, zatímco v městských centrálních a subcentrálních zónách je vyšší výskyt kategorií yuppies (young urban professionals) a dinks (double income – no kids).

ZÁVĚR

Uvedený příspěvek zdůraznil jeden z aspektů kvality života ve velkoměstech – obytné prostředí a jedno z možných kritérií hodnocení – sídelní preference. Zde je ovšem třeba říci, že hlavními sídelními preferencemi v našich podmínkách a v sou-

časném období je vedle ekonomických faktorů motivace mít vlastní domek, být svým vlastním pánem. Spolu s touhou „být in“ se proto mladé a sociálně silnější rodiny stěhují do rodinných domů, vyrůstajících za hranicemi evropských velkoměst jako houby po dešti. Tento trend nemusí vést ani ke zlepšování obytného prostředí takových migrantů ani k „objektivnímu“ zvyšování kvality jejich života. V této souvislosti je ještě podstatnější percepce kvality života ze strany obyvatel.

Příspěvek vychází z hypotézy, že jak objektivní tak především subjektivní kritéria kvality života městského prostředí ovlivňují volbu, zda konkrétní osoby si zvolí subcentrální oblast pro bydlení. Během projektu bylo ověřeno, že environmentální faktory v tomto nehrají nejdůležitější roli, ale patří do skupiny spolurozhodujících činitelů, neboť podporují nebo vyvracejí primární rozhodnutí. Obytné prostředí v post-industriálních evropských městech představuje téma mimořádné důležitosti. Není to jenom kvalita prostředí ve městech, jež je ve hře, ale také fungování a další budoucnost celých sídelních struktur. Aby vnitřní zóny evropských měst byly z hlediska bydlení konkurenceschopné (ve srovnání s okraji měst a suburbánními zónami), je nutné promyslet vhodné instrumenty reurbanizace.

Z pohledu reurbanizace je nejpodstatnější otázka soutěžení různých forem obytných oblastí ve městech a jejich okolí. Je nezbytné srovnat hodnoty obytného prostředí z oblastí rodinných domů, gentrifikovaných zón, lokalit panelové zástavby a nově suburbanizovaných okrsků s atraktivitami předpokládaných reurbanizovaných okrsků vnitřních měst. Každá z výše uvedených forem obytných okrsků má své výhody a nevýhody, které podléhají modifikacím konkrétních situací. Obecně zde existují dvě skupiny environmentálních aspektů vnitřních měst, které jsou spojené s reurbanizací. První skupina zahrnuje všechny typy znečištění a další faktory, jako například sociální disturbance. Zhoršení hodnot u tohoto typu indikátorů znamená zpravidla zhoršení stavu obytného prostředí. Druhá skupina zahrnuje aspekty zlepšující environmentální situaci, například zeleň.

Existují dvě základní možné cesty jak zlepšit environmentální situaci. První z nich je založena na regulativních mechanismech (omezení týkající se dopravy, průmyslových aktivit, bydlení), které jsou stanoveny buď státem nebo obcí. Ovšem zde je nutné si uvědomit, že každá regulace může představovat určité omezení zejména pro ekonomické aktivity daného území. Druhá skupina strategií je založena na investicích do životního prostředí, které mají vést k napravení současných i minulých škod. Určitou nevýhodou může být však to, že tato skupina opatření vykazuje značnou finanční náročnost.

Bylo by nerealistické hledat nějaké ideální, universálně platné parametry obytného prostředí, neboť v potaz musí být brány národní, sociální a individuální specifika daného obytného okrsku. Proto by úsilí mělo být zaměřeno na přizpůsobení obecně platných zásad konkrétním podmínkám. Nedílnou součástí problému jsou též otázky, jaké cílové skupiny populace by měly žít ve vnitřních zónách měst, jaké jsou požadavky těchto skupin, a co mohou tyto skupiny nabídnout ve vztahu k obytnému prostředí.

Závěrem zbývá konstatovat, že základní otázka nespočívá pouze v tom, jaké nástroje lze využít ke zlepšení obytného prostředí. Je nutné se také tázat pro jakou cílovou skupinu populace mohou být reurbanizované části vnitřních měst atraktivní. To závisí nejen na ekonomické síle jednotlivých cílových skupin, ale také na jejich preferencích, jenž jsou z části ovlivněny věkem, stupněm dosaženého vzdělání, strukturou domácnosti, kulturními (etnickými) zvyklostmi apod. Toto posunuje cha-

rakter výzkumu na rozhraní mezi geografii a sociologií. Kvalita života a jejího vnímání je konceptem, který by mohl metodologicky přispět k řešení otázky sídelních preferencí pro obyvatele velkoměst.

LITERATURA

- BENNETT, R. (1991). *Global change and challenge: geography for the 1990s*. New York (Routledge).
- DRKOŠOVÁ M. (2005). *Brownfields ve městě Brně*. Dostupné na: <http://www.rrajm.cz/download/bf/mmb.pdf> (cit.: 2006-03-31).
- LAUX, H. D. (2001). *Bevölkerungsentwicklung. Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*, Bd.4 – Bevölkerung, pp. 36-37.
- LICHTENBERGER, E. (1998). *Stadtgeographie*. Stuttgart (Teubner).
- Mercer Human Resource (2006). *Consulting World-wide quality of living survey*. Dostupné na: <http://www.mercerhr.com/pressrelease/details.jhtml/dynamic/idContent/1173105> (cit.: 2006-04-18).
- MULÍČEK, O. (2002). Suburbanizace v Brně a jeho okolí. In Sýkora, L., ed. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha (Ústav pro ekopolitiku, o.p.s), pp. 171-182.
- MÜLLER, H. (2003). Warum Münchner ins Umland ziehen. In Heinritz, G., ed. *Der Münchner Atlas*, Hermann-Josef Emina (Verlag).
- MŽP (2004). *Města pro lidi – Koncepce snižování automobilové dopravy – příklady evropských měst*. Praha (Ministerstvo životního prostředí). Dostupné na: European Communities, URL: <http://archivdz.wz.cz/sklad/Kniha-mesta.pdf> (cit.: 2006-04-20).
- PACIONE, M. (2001). *Urban geography: a global perspective*. London (Routledge).
- PAK, M. (2002). Mesto na prehodu. *Directory of Open Access Journals*, 18, 435-447.
- PAŠMIK J. (2005). Praha musí přidat. *Respekt*, (36), 5. července. Dostupné na: <http://www.detizeme.cz/zprava.shtml?x=657657> (cit.: 2006-04-18).
- REBERNIK, D. (2004). Sodobni urbanizacijski procesi: od suburbanizacije do reurbanizacije. *Geografski vestnik*, 76, 53-63.
- SCHMEIDLER, K. (2003). Vliv dopravy na rozvoj osídlení a životní prostředí XXI. století. *EKO - ekologie a společnost*, 14, 37-40.
- SÝKORA, L. (1993). Gentrifikace: měnící se tvář vnitřních měst. In Sýkora, L., ed. *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Praha (Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK), pp. 100-119.
- SÝKORA, L. (2000). Induktivní a deduktivní přístupy při srovnávacím výzkumu změn vnitřní prostorové struktury postkomunistických měst. In Matlovič, R., ed. *Urbánní vývoj na rozhraní miléníí. Urbánne a krajinné štúdie*, 3. Prešov (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity), pp. 19-26.
- SÝKORA, L. (2001a). Živelná urbanizace příměstské krajiny a její ekonomické, sociální a environmentální důsledky. *Environmentální aspekty podnikání*, 1, 25-27.
- SÝKORA, L. (2001b). Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace, In, Hampl, M., et al., ed. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha (Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK), pp. 127-166.
- SÝKORA, L., HRYCHOVÁ, H. (2002). Percepce a hodnocení proměn v prostorové struktuře Prahy. *Urbanismus a územní rozvoj*, 5, 21-25.

- SÝKORA, L., KAMENICKÝ, J., HAUPTMANN, P. (2000). Changes in the spatial structure of Prague and Brno in the 1990s. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 35, 61-76.
- VAISHAR, A. (2003). Mobilizing reurbanization on condition of demographic change. *Moravian Geographical Reports*, 11, 56-58.
- VAISHAR, A., CETKOVSKÝ, S., KALLABOVÁ, E., KLUSÁČEK, P., LACINA, J. (2005). *Housing environment in European inner cities*. Research report. Brno (Institute of Geonics).
- VAISHAR, A., ZAPLETALOVÁ, J. (2003). Problems of European inner cities and their residential environments]. *Moravian Geographical Reports*, 11, 24-35.
- WIEST, K., VORAUER-MISCHER, K. (2003). Wer wohnt wo – ein sozialräumlicher Überblick. In Heinritz, G., Wiegandt, C. C., Wiktorin, D., eds. *Der Münchenatlas. Die Metropole im Spiegel faszinierender Karten*. Köln-Hamburg, S., pp. 176-177.
- Žebříček měst světa s nejvyšší kvalitou života vede opět Curych (2006). Dostupné na: <http://www.archiweb.cz/news.php?action=show&id=1201&type=2> (cit.: 2006-04-18).

CURRENT URBANIZATION PROCESSES AND QUALITY OF LIFE IN INNER ZONES OF EUROPEAN CITIES

The article is based on the project of the fifth Framework EU *Mobilizing Reurbanization on Condition of Demographic Change*. All research activities including questionnaire surveys were implemented in five selected cities: Leipzig, Ljubljana, Bologna, Leon and Brno. Both authors were dealing especially with environmental issues. Due to the decreasing average size of households and current suburbanization trends, the number of inhabitants in the inner zones of the large European cities is declining. The results of the above-mentioned processes include depopulation of functional valuable housing districts and moving of inhabitants to the suburban zones of large cities, which is questionable from the environmental point of view (increase of individual transport, spatial demands etc.). Moreover, the structure of population is changing (ageing, number of families with children is decreasing, immigrant groups etc.). The main goal of the selected cities' authorities is to improve the quality of life in inner zones so that a re-urbanization process could be successful in future. However, the question is which aspects of quality of life can offer the inner city zones in comparison with suburban zones, for which target groups of population and how the necessary changes should be implemented. That is why the article is focused on environmental aspects of quality of life in the broadest sense, including the social aspects.

Key words: re-urbanization, quality of life, perception, inner zones, target groups

REGIONÁLNE TYPY VNÚTORNEJ ŠTRUKTÚRY BRATISLAVY Z HĽADISKA KVALITY ŽIVOTNÝCH PODMIENOK

*Ivan Andráško**

ÚVOD

Bez ohľadu na spôsob definovania a obsahovej interpretácie kvality ľudského života, väčšina prác orientovaných na teoreticko-metodologické aspekty jej výskumu akcentuje mimoriadny význam vplyvu podmienok prostredia, v ktorom prebieha každodenný život človeka, na jej formovanie. Pojmy ako kvalita prostredia, kvalita miesta alebo kvalita životných podmienok sú v odbornej literatúre často interpretované ako označenie objektívnej dimenzie kvality života, vzťahujúcej sa zväčša ku charakteristikám prostredia života ľudí. Borthwick-Duffy (1992) vo svojej práci prezentuje tri odlišné pohľady na kvalitu života, pričom v rámci jedného z nich je táto chápaná priamo v zmysle kvality životných podmienok. Pre potreby obsahového oddelenia navrhuje Pacione (1990 a 1993) vo vzťahu k podmienkam života na určitom mieste (citované práce sa zameriavali najmä na urbánne oblasti) praktické uplatnenie pojmu „obyvateľnosť“ (angl. livability, resp. liveability). Okrem iného však i problematika terminológie zostáva v oblasti výskumu kvality života naďalej veľmi nejednotná.

V rámci predkladaného príspevku sa pokúsime načrtnúť možnosti využitia vybraných multivariačných metód (analýza hlavných komponentov, zhuková a diskriminačná analýza) pri skúmaní priestorových diferencií v úrovni, resp. kvalite životných podmienok obyvateľov hlavného mesta SR Bratislavy.

DÁTA A PROCEDÚRY OBSERVAČNÉ ÚZEMNÉ JEDNOTKY

Jedným z kardinálnych metodických problémov analýz intraurbánnej štruktúry je voľba vhodných observačných územných jednotiek. Z hľadiska špecifických nárokov kladených na náš výskum bolo od počiatku potrebné radikálne odmietnuť možnosť využitia najčastejšie používaného členenia územia Bratislavy na mestské časti, resp. urbanistické obvody a podobne ako v prípade niektorých iných prác (pozri napr. Ira 1984, Bezák 1987, Divinský 1999) pristúpiť ku konštrukcii vlastných, osobitne vyčlenených priestorových jednotiek, ktoré sme nazvali mestskými štvrtami. Tieto prakticky vznikali postupným agregovaním urbanistických obvodov pri súčasnej snahe o zachovanie určitej miery vnútornej homogenity z genetického a funkčno-fyziognomického aspektu. Podstatným prvkom bola aj snaha o vnútornú jednotnosť z komunikačného aspektu a rešpektovanie významných prírodných aj umelo vytvorených bariér. Orientačne sme sa pokúšali pridržať kritériá počtu obyvateľov (minimálne 500, horná hranica nebola stanovená), rozlohy (od 0,5 do 2 km²) a hustoty obyvateľstva (minimálne 650 obyvateľov na km²). V nemalej mie-

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogranry@savba.sk

re sme využili i intuitívny prístup, založený na terénnom výskume a osobnej znalosti skúmaného územia, vyjadrený určitou predstavou o správnom vyčlenení jednotlivých mestských štvrtí. Aj keď nie všetky kritériá bolo možné v každom prípade v plnom rozsahu dodržať, podarilo sa nám na území Bratislavy vyčleniť 75 mestských štvrtí, ktoré spĺňali naše predstavy o observačných územných jednotkách vhodných pre náš výskum. Na tomto mieste je však potrebné podotknúť, že mestské štvrte boli vyčlenené pre potreby širšie koncipovaného výskumu, kladúceho osobitné požiadavky na použité observačné jednotky. Predkladaný príspevok pritom predstavuje len parciálnu súčasť tohto výskumu.

STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA ZDROJOV DÁT A POUŽITÝCH PREMENNÝCH

Základným limitujúcim faktorom každého výskumu v oblasti kvality života sú dáta. Získavanie štatistických podkladov na mikroregionálnej úrovni predstavuje v súčasnosti mimoriadne náročnú úlohu. Vo viacerých oblastiach života v Bratislave dáta celkovo absentujú, alebo sú k dispozícii len vo veľmi obmedzenej kvalite. Výber údajov vhodných pre konštrukciu premenných určených pre potreby našej analýzy sa riadil záujmom o pokrytie relevantných oblastí kvality života, resp. životných podmienok (bývanie, vzdelávanie, životné prostredie, kriminalita, doprava, vybavenosť vybranými službami, zdravotná starostlivosť). Relevantnosť daných oblastí bola identifikovaná, resp. overená v rámci predchádzajúceho výskumu (pozri Andráško 2005). Zatiaľ čo v rámci niektorých z týchto oblastí sú potrebné dáta dobre dostupné (bývanie z výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov, ďalej len SODB) alebo tiež pravidelne aktualizované (údaje o materských a základných školách, vybrané údaje z oblasti zdravotníctva), väčšina ostatných prípadov je v značnej miere limitovaná absolútnou alebo relatívnou absenciou akýchkoľvek disponibilných dát (konkrétne v prípade Bratislavy a vzhľadom na nami použité observačné jednotky máme na mysli dáta na úrovni nižšej ako sú mestské časti). Kvalita a množstvo údajov, ktorými tak prípadne výskumník v rámci svojej práce disponuje, môže byť v značnej miere výrazne ovplyvnená osobnou invenciou a praktickým využitím niektorých, v danej oblasti menej často uplatňovaných metód a prístupov.

Údaje charakterizujúce oblasť bývania sme čerpali z výsledkov SODB 2001, ktoré v súčasnosti predstavujú jediné štatistické dáta oficiálne vyhodnocované na úrovni urbanistických obvodov. Do našej analýzy sme zaradili premenné charakterizujúce vekovú štruktúru bytového fondu, zastúpenie vybraných kategórií bytov, podiel bytov v rodinných domoch, veľkosť bytu, plošný štandard bytov ako aj obľobnosť bytov. Ukazovateľ dostupnosti centra mesta sme vyjadrili priemerným časom (v minútach) potrebným na jeho dosiahnutie prostriedkami mestskej hromadnej dopravy zo všetkých jej zastávok nachádzajúcich sa na území danej mestskej štvrte. Výpočet priemerného času sa opieral o analýzu cestovného poriadku uverejneného na webovej stránke DPB a. s. Spolupráca zo strany Mestskej polície Bratislava nám umožnila nahliadnuť do zápisníc výjazdov a zásahov hliadok mestskej polície za roky 2004 a 2005. Získané dáta sme v rámci predkladanej analýzy uplatnili pri kvantifikácii premennej charakterizujúcej výskyt prípadov vandalizmu, výtržníctva a rušenia nočného klľudu v rámci bratislavských mestských štvrtí. Ako podklad výpočtu hodnôt ukazovateľov plôch zelene, resp. verejnej zelene nám poslúžil Generel zelene hl. mesta SR Bratislavy, z ktorého sme potrebné údaje čerpali metódou digitálneho planimetrovania výkresovej časti. Údaje o kategóriách znečistenia ovzdušia vybranými znečisťujúcimi látkami (SO_2 , benzén, PM_{10}) za rok 2004 sme získali di-

digitalizáciou podkladov poskytnutých Centrom environmentálnej regionalizácie Slovenskej agentúry životného prostredia. Údaje o počte lekárov (praktickí lekári pre deti a dorast, praktickí lekári pre dospelých, gynekológovia, stomatológovia) v mestských štvrtiach sme získali analýzou materiálov poskytnutých Ústavom zdravotníckych informácií a štatistiky ako aj informácií poskytnutých zariadeniami nemocničného typu na území Bratislavy. Podkladové údaje o vybraných vzdelávacích zariadeniach (triedy v materských a základných školách) boli poskytnuté Ústavom informácií a prognóz školstva. V prípade vybavenosti vybranými službami sme využili viacero zdrojov údajov. Dáta o počte lekární sme získali zo štatistík poskytnutých Slovenskou lekárnickou komorou, počet bánk a ich pobočiek v jednotlivých mestských štvrtiach bolo možné stanoviť analýzou podkladov z Národnej banky Slovenska. Štatistické výkazy a materiály poskytnuté priamo mestskými časťami bolo v prípade údajov o maloobchodných prevádzkach potrebné doplniť aj terénnym výskumom (zákon v súčasnosti neukladá samosprávam povinnosť evidencie takýchto zariadení na ich území). Údaje o počte zariadení verejného stravovania sme čerpali prevažne z podkladov poskytnutých mestskými časťami (tieto majú povinnosť evidovať a prípadne aj kontrolovať otváracie a zatváracie hodiny týchto typov zariadení).

Na tomto mieste považujeme za potrebné poznamenať, že údaje použité pre potreby našej analýzy v žiadnom prípade nepredstavujú ideál. Ich najväčším nedostatkom je ich časová nejednotnosť (rozpätie približne päť rokov) ako aj v niektorých prípadoch nejednoznačná výpovedná hodnota (údaje o počte maloobchodných predajní). Uvedené nedostatky si plne uvedomujeme, no vzhľadom na súčasnú situáciu v oblasti dostupnosti potrebných dát, ako aj na našu snahu zaoberať sa riešenou problematikou pokiaľ možno komplexným spôsobom, budeme tieto skutočnosti iba registrovať. Ich negatívny dopad je tiež čiastočne zmiernený výrazne exploratívnym zameraním predkladanej práce.

Vyššie charakterizované disponibilné údaje nám poslúžili ako základ pre konštrukciu 28 premenných použitých v ďalšej analýze. Ich prehľad uvádza tabuľka 1.

ANALÝZA HLAVNÝCH KOMPONENTOV

Premenné použité v rámci našej analýzy boli okrem iného volené tiež s ohľadom na ich vlastnosti tak, aby spĺňali požiadavky na dáta vstupujúce do multivariačných analýz. Odlišnosť škál premenných bola odstránená štandardizáciou ich hodnôt pre jednotlivé mestské štvrte na tzv. „z skóre“ (premenné mali po štandardizácii nulový priemer a jednotkový rozptyl). Z hľadiska empirického rozdelenia premenných sme vo viacerých prípadoch zaznamenali nežiadúcu, mimoriadne veľkú asymetriu, resp. špicatosť. Tento problém sme sa pokúsili aspoň čiastočne vyriešiť aplikáciou logaritmickej transformácie. Takto ošetrené hodnoty premenných sme následne analyzovali metódou analýzy hlavných komponentov. Jej hlavným cieľom bola redukcia pomerne veľkého počtu premenných na menší počet ortogonálnych (navzájom nezávislých) premenných – komponentov. Uplatnením kombinácie tzv. Kaiserovho výberového kritéria a Cattellovej „scree plot“ metódy (Velicer a Jackson 1990) sme si pre ďalšie kroky analýzy zvolili z celkového počtu 28 extrahovaných komponentov osem najvýznamnejších (z hľadiska podielu na rozptyle), pričom tieto spolu vyčerpávali viac ako 83 % z celkového rozptylu pôvodných premenných. Rozloženie hodnôt komponentov na skúmanom území charakterizujú hodnoty komponentného skóre (v tomto prípade už tiež štandardizovaného), vypočítané pre všetky mestské

štvrte. Významovú interpretáciu umožňujú hodnoty komponentých záťaží, ktoré sa zhodujú s koeficientami korelácie medzi komponentmi a pôvodnými premennými.

Tab. 1. Premenné analýzy hlavných komponentov (názov a definícia)

Číslo	Názov a definícia premennej
1	<i>Byty I. a II. kategórie</i> – podiel bytov I. a II. kategórie z celkového počtu TOB ¹
2	<i>Byty IV. kategórie</i> – podiel bytov IV. kategórie z celkového počtu TOB
3	<i>Byty v rodinných domoch</i> – podiel bytov v rodinných domoch z celkového počtu TOB
4	<i>Byty postavené do roku 1945</i> – podiel bytov postavených do roku 1945 z celkového počtu TOB
5	<i>Byty postavené v rokoch 1946-1970</i> – podiel bytov postavených v rokoch 1946-1970 z celkového počtu TOB
6	<i>Byty postavené v rokoch 1971-1990</i> – podiel bytov postavených v rokoch 1971-1990 z celkového počtu TOB
7	<i>Plošný štandard bytov</i> – priemerná obytná plocha TOB pripadajúca na jednu osobu
8	<i>Obľobnosť bytov</i> – priemerný počet osôb pripadajúci na jednu obytnú miestnosť
9	<i>Veľkosť bytu</i> – priemerný počet obytných miestností pripadajúci na jeden TOB
10	<i>Dostupnosť centra mesta prostriedkami MHD</i> – priemerný čas (v minútach) potrebný na dosiahnutie centra mesta prostriedkami MHD ² zo všetkých jej zastávok na území mestskej štvrte
11	<i>Vandalizmus</i> – podiel počtu hlásených prípadov vandalizmu, výtržníctva a rušenia nočného klľudu v rámci mestskej štvrte z celkového počtu týchto prípadov
12	<i>Verejná zeleň</i> – stupeň saturácie plochami verejnej zelene vyjadrený priemernou plochou verejnej zelene ³ (v m ²) pripadajúcou na jedného obyvateľa mestskej štvrte
13	<i>Zeleň celkom</i> – stupeň saturácie plochami zelene vyjadrený priemernou plochou zelene celkom ⁴ (v m ²) pripadajúcou na jedného obyvateľa mestskej štvrte
14	<i>PM₁₀</i> – priemer hodnôt kategórií znečistenia ovzdušia prachovými časticami pre územie mestskej štvrte
15	<i>Benzén</i> – priemer hodnôt kategórií znečistenia ovzdušia benzénom pre územie mestskej štvrte
16	<i>SO₂</i> – priemer hodnôt kategórií znečistenia ovzdušia oxidom siričitým pre územie mestskej štvrte
17	<i>Praktickí lekári pre dospelých</i> – počet praktických lekárov pre dospelých pripadajúci na 1 000 obyvateľov vo veku 18 a viac rokov
18	<i>Praktickí lekári pre deti a dorast</i> – počet detských a dorastových lekárov pripadajúci na 1 000 obyvateľov vo veku do 18 rokov
19	<i>Gynekológovia</i> – počet lekárov gynekológov pripadajúci na 1 000 žien
20	<i>Stomatológovia</i> – počet praktických zubných lekárov pripadajúci na 1 000 obyvateľov
21	<i>Triedy v materských školách</i> – počet tried materských škôl pripadajúci na 1 000 obyvateľov vo veku 3-5 rokov
22	<i>Triedy v základných školách</i> – počet tried základných škôl pripadajúci na 1 000 obyvateľov vo veku 6-15 rokov

(pokračovanie tab. 1)

23	<i>Lekárne</i> – počet lekární pripadajúci na 1 000 obyvateľov
24	<i>Banky</i> – počet bánk a ich pobočiek pripadajúci na 1 000 obyvateľov
25	<i>Predajne potravín</i> - počet predajní potravín (pečivo, mäso a údeniny, zelenina a ovocie) pripadajúci na 1 000 obyvateľov
26	<i>Predajne odevov</i> – počet predajní odevov a textilu pripadajúci na 1 000 obyvateľov
27	<i>Kaderníctva</i> – počet kaderníckych a kozmetických salónov pripadajúci na 1 000 obyvateľov
28	<i>Zariadenia verejného stravovania</i> – počet reštaurácií, klubov, pubov, diskoték a podobných zariadení pripadajúci na 1 000 obyvateľov

¹ trvale obývané byty

² mestská hromadná doprava

³ parky a sadovnícky upravené plochy

⁴ verejná zeleň, sídliská zeleň, zeleň IBV, zeleň školských, výchovných a rekreačných zariadení, záhrady a chatové osady, cintoríny, ochranná zeleň

Tabuľka 2 obsahuje osem najvýznamnejších komponentov a prislúchajúce premenné s hodnotami komponentných záťaží vyššími ako 0,5.

ZHLUKOVÁ ANALÝZA A DISKRIMINAČNÁ ANALÝZA

Osem najvýznamnejších komponentov extrahovaných v rámci predchádzajúceho kroku sme použili ako vstupné premenné zhlukovej analýzy s využitím hierarchickej aglomeratívnej metódy. Jej cieľom bolo vyčlenenie regionálnych typov štruktúry územia Bratislavy z hľadiska kvality životných podmienok. V prvom kroku samotnej zhlukovej analýzy sme vypočítali odlišnosti (vzdialenosti) medzi každou dvojicou pozorovaní, pričom za mieru odlišnosti sme stanovili štvorce euklidovských vzdialeností. Aplikáciou metódy priemerov skupinových vzdialeností a následnou analýzou nárastu hodnôt koeficientu vnútrozhlukových vzdialeností sme identifikovali 12 zhlukov. Optimálnosť rozkladu sme ešte overili aplikáciou diskriminačnej analýzy. Podľa jej výsledkov sme v rámci predošlej zhlukovej analýzy dosiahli pomerne vysokú úspešnosť, nakoľko až 94,7 % prípadov bolo klasifikovaných správne. Len v prípade štyroch mestských štvrtí (Patrónka, Prievoz, Karpatská a Obchodná ulica) bolo potrebné upraviť ich skupinovú resp. zhlukovú príslušnosť.

VÝSLEDKY

Výsledky použitia metód viacrozmernej analýzy, resp. klasifikácie naznačujú, že v súbore 75 bratislavských mestských štvrtí, charakterizovaných hodnotami ôsmich ortogonálnych komponentov, môžeme vyčleniť 12 skupín regionálnych typov priestorovej štruktúry, hodnotenej z hľadiska kvality životných podmienok. Ich priestorové rozloženie znázorňuje obrázok 1. Pre lepšiu orientáciu sme jednotlivé skupiny označili písmenami A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L. Ich významová a obsahová interpretácia predstavuje kreatívny proces, ktorý sa okrem iného môže opierať o priemerné hodnoty komponentov podľa jednotlivých typov (tab. 3). Keďže však aj tieto priemery skrývajú niektoré individuálne odlišnosti v rámci zhlukov, ktoré sa môžu prejavovať vyšším stupňom vnútroskupinovej variability, pokúsime sa vo zvlášť zaujímavých prípadoch na ne upozorniť osobitne.

Tab. 2. Komponenty a komponentné zát'aže

Komponent a premenné	Komponentá zát'až
<i>Komponent 1</i>	
Lekári pre dospelých	0,904
Banky	0,867
Kaderníctva	0,826
Stomatológovia	0,826
Lekárne	0,813
Zeleň celkom	0,778
Predajne potravín	0,752
Stravovacie zariadenia	0,722
Gynekológovia	0,690
Verejná zeleň	0,643
Byty postavené do roku 1945	0,544
Byty IV. kategórie	0,521
<i>Komponent 2</i>	
PM10	0,643
Byty I. a II. kategórie	0,640
Obložnosť bytov	0,549
Dostupnosť centra prostriedkami MHD	-0,523
Plošný štandard bytov	-0,596
Byty IV. kategórie	-0,638
Veľkosť bytu	-0,821
Byty v rodinných domoch	-0,891
<i>Komponent 3</i>	
Byty postavené v rokoch 1971-1990	0,746
Obložnosť bytov	0,652
Dostupnosť centra prostriedkami MHD	0,624
Byty postavené v rokoch 1946-1970	-0,525
Benzén	-0,649
Plošný štandard bytov	-0,680
<i>Komponent 4</i>	
Byty postavené v rokoch 1946-1970	0,549
Predajne odevov	-0,546
<i>Komponent 5</i>	
Vandalizmus	0,581
Predajne odevov	-0,546
<i>Komponent 6</i>	
Lekári pre deti a dorast	0,577
<i>Komponent 7</i>	
Triedy v základných školách	0,779
<i>Komponent 8</i>	
SO ₂	0,564
Triedy v materských školách	0,513

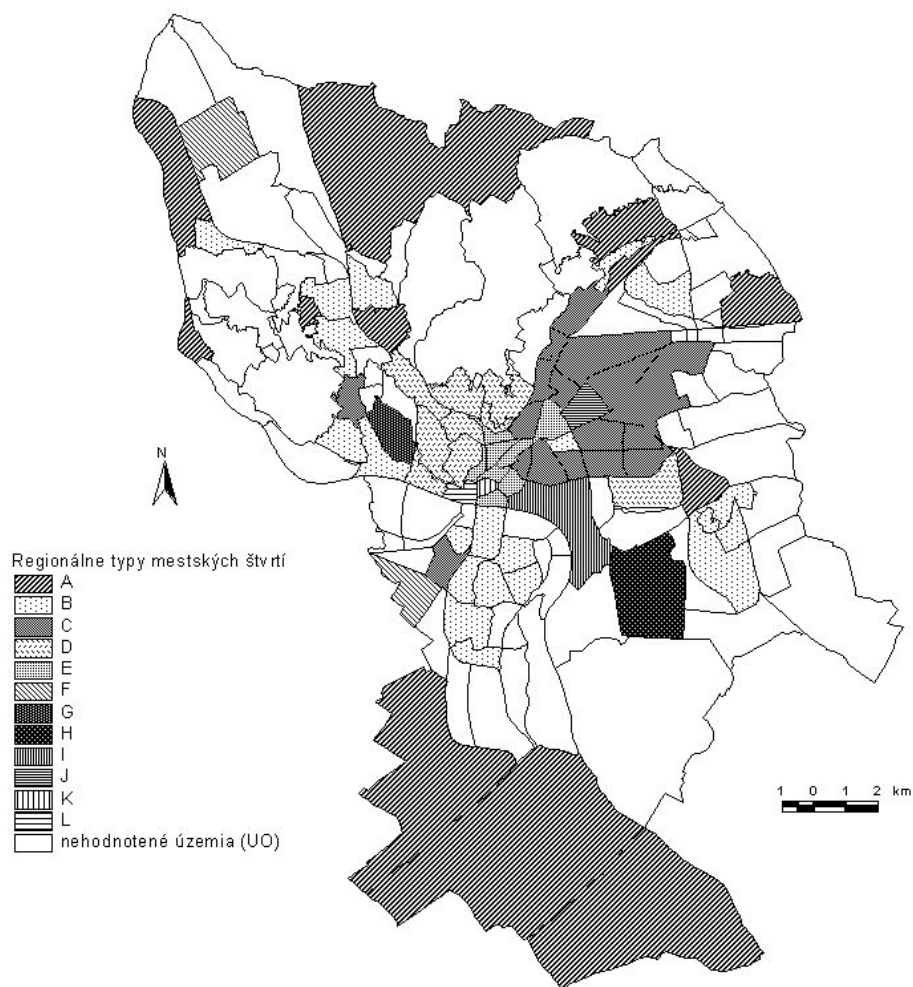
Tab. 3. Priemerné hodnoty komponentov pre 12 regionálnych typov mestských štvrtí

Typ	Počet štvrtí		Komponenty							
	Absolútny	Relatívny (%)	1	2	3	4	5	6	7	8
A	12	16,0	0,16	-1,84	0,16	-0,31	-0,16	-0,27	0,10	-0,09
B	21	28,0	-0,70	0,39	0,90	-0,15	0,34	0,44	0,08	0,46
C	17	22,7	-0,28	0,59	-0,55	0,62	-0,80	-0,23	-0,25	-0,63
D	9	12,0	-0,03	-0,56	-0,89	0,36	-0,01	0,08	-0,02	1,01
E	8	10,7	0,41	0,69	-0,96	-0,37	1,25	-0,75	-0,20	-0,30
F	2	2,7	0,00	-0,29	2,17	-0,56	0,37	-0,61	-0,43	-2,44
G	1	1,3	1,84	-1,25	-1,30	1,89	2,06	4,48	-2,40	-0,86
H	1	1,3	1,46	1,01	1,54	2,96	-0,53	-2,61	0,90	1,02
I	1	1,3	6,65	0,91	2,74	1,63	-0,36	0,52	0,62	0,59
J	1	1,3	1,99	1,50	-0,49	-4,53	-4,74	1,60	-2,31	1,58
K	1	1,3	1,84	1,48	-1,11	-3,53	2,86	-1,27	0,68	-0,12
L	1	1,3	0,75	0,13	-1,46	-1,25	-1,42	1,75	6,43	-1,80

Zdroj: Vlastné výpočty.

Typ A

Tento typ zahŕňa väčšinu starých sídelných jadier, resp. bývalých vidieckych obcí pričlenených k Bratislave. Dvanásť prislúchajúcich štvrtí je lokalizovaných prevažne v okrajových častiach územia Bratislavy, resp. v rámci okrajovej a vonkajšej zóny mesta, vo väčšej vzdialenosti od mestského centra. V mnohých ohľadoch si aj dnes zachovávajú výrazne vidiecky charakter, a to najmä z hľadiska zástavby, v ktorej dominujú rodinné domy. To potvrdzujú i nízke až veľmi nízke hodnoty komponentu 2, signalizujúce okrem iného vysoké zastúpenie trvalo obývaných bytov v rodinných domoch. Vyšší komfort bývania v týchto štvrtiach naznačujú pomerne vysoké hodnoty prislúchajúcich ukazovateľov veľkosti a plošného štandardu bytov, ako aj nižšie hodnoty obložnosti bytov. Z hľadiska kvality životného prostredia vykazujú štvrte relatívne čisté ovzdušie. V porovnaní s ostatným územím Bratislavy tu zaznamenávame najmä oveľa nižšie koncentrácie prachových častíc v ovzduší. Negatívne je v týchto štvrtiach možné hodnotiť pretrvávajúci vyšší podiel subštandardného bývania v bytoch IV. kategórie, ako i horšiu, resp. časovo náročnejšiu dostupnosť centra prostriedkami MHD. Typ A predstavuje v rámci všetkých identifikovaných typov skupinu s najvyšším stupňom vnútornej variability, a to najmä v rámci komponentov súvisiacich s vybavenosťou štvrtí. Je to zapríčinené tým, že na území viacerých týchto, počtom obyvateľov menších štvrtí sa vôbec nenachádzajú niektoré zariadenia verejnej, resp. komerčnej vybavenosti. V prípade, že tieto zariadenia prítomné sú, práve nízky počet obyvateľov spôsobuje pomerne vysoké hodnoty relatívnych ukazovateľov. Vo všeobecnosti však štvrte patriace do typu A vykazujú nízku úroveň vybavenosti, priemerné, až mierne nadpriemerné hodnoty komponentu 1 sú ovplyvnené skôr vysokými hodnotami ukazovateľov stupňa saturácie plochami zelene.

Obr. 1. Regionálne typy diferenciácie územia Bratislavy z hľadiska kvality životných podmienok

Typ B

Z hľadiska počtu mestských štvrtí (21) ide o najviac zastúpený typ, vytvárajúci pomerne kompaktné celky v severozápadnej (Devínska Nová Ves, Dúbravka a Karlova Ves), severovýchodnej (Rača), ale najmä južnej (Petržalka) a juhovýchodnej (Podunajské Biskupice, Vrakuňa) časti strednej a okrajovej zóny územia Bratislavy. Typ zahŕňa predovšetkým rozsiahle sídliskové útvary budované na území mesta približne v období od 70. do 90. rokov, čo potvrdzujú aj nadpriemerné až vysoké hodnoty komponentu 3. Nízke až veľmi nízke hodnoty komponentu 1 naznačujú problémy týchto mimoriadne husto osídlených štvrtí so zabezpečením dostatočnej úrovne základnej, predovšetkým komerčnej vybavenosti. Do úvahy však v tomto prípade musíme zobrať obmedzenú výpovednú hodnotu použitých relatívnych ukazovateľov. Z hľadiska kvality životného prostredia predstavujú významný problém naj-

mä veľmi nízke hodnoty ukazovateľov stupňa saturácie plochami zelene, resp. verejnej zelene. Vnútro skupinovú variabilitu hodnôt komponentov 2 a 8 naznačuje, že situáciu týkajúcu sa znečistenia ovzdušia je lepším spôsobom možné hodnotiť v prípade štvrtí lokalizovaných v severozápadnej časti územia Bratislavy. Naopak, štvrte nachádzajúce sa v južnej a juhovýchodnej časti (najmä územie Petržalky, Vrakuňa a Podunajských Biskupíc) vykazujú zvýšené koncentrácie tuhých častíc a/alebo SO₂ v ovzduší. Z hľadiska charakteru bývania vo štvrtiach prevládajú byty v bytových domoch, vysoký je podiel bytov I. a II. kategórie. Nižší komfort bývania indikujú vyššie hodnoty ukazovateľa obložnosti bytov, resp. nižšie hodnoty ich plošného štandardu. Priaznivo nie je možné hodnotiť ani dostupnosť centra mesta prostriedkami MHD, pričom tento problém sa týka predovšetkým vzdialenejších štvrtí ako Podhorské, Šajby, Medzi jarkami, Vrakuňa, Dolné hony a niektorých častí Petržalky. Vysoké hodnoty komponentu 5, týkajúce sa predovšetkým štvrtí Lúky sever a Lúky juh, Podvornice, Záluhy a Rovnice, indikujú častejší výskyt prípadov vandalizmu a výtržníctva. Podobne ako pri predchádzajúcom type aj v prípade regionálneho typu B zaznamenávame okrem spoločných črt aj viaceré špecifiká, týkajúce sa kvality životných podmienok. Z identifikovanej skupiny sa v tomto ohľade pravdepodobne najviac „vyčleňuje“ štvrť Podunajské Biskupice. Pri použití iného (spôsobu) rozkladu súboru 75 mestských štvrtí sa tak práve v jej prípade dá predpokladať odlišná skupinovú príslušnosť.

Typ C

Tento typ pozostáva zo 17 mestských štvrtí, ležiacich prevažne v rámci strednej zóny. Sedem z nich je sústredených vo východnej časti strednej zóny od Karadžičovej ulice po Zlaté piesky, čo je prakticky väčšina zastavaného územia mestskej časti Ružinov. Druhá súvislá oblasť sa rozkladá v okolí Račianskej a čiastočne tiež Vajnorskej ulice. Pozostáva z ďalších siedmich štvrtí, tvoriacich prevažne územie mestskej časti Nové Mesto. Zvyšné tri mestské štvrte patriace do tohto typu sa nachádzajú v ostatných častiach mesta, jedna z nich (Avion) je súčasťou vnútornej zóny. Ide prevažne o obytné súbory vybudované v 50. a 60. rokoch, čo viac-menej potvrdzujú aj hodnoty komponentov 3 a 4. Podpriemerné hodnoty komponentu 1 naznačujú nižšiu úroveň vybavenosti aj nižší stupeň saturácie plochami zelene. V porovnaní s predchádzajúcim typom B tu však tento problém nie je zďaleka natoľko závažný, resp. situácia je tu v tomto ohľade oveľa priaznivejšia. Hodnoty komponentu 2 naznačujú v prípade väčšiny štvrtí zvýšené koncentrácie prachových častíc v ovzduší, nižší komfort bývania vzhľadom na veľkosť bytu, ale tiež vysoké zastúpenie bytov I. a II. kategórie. Štvrte vo všeobecnosti vykazujú relatívne dobrú dostupnosť centra mesta prostriedkami MHD. To potvrdzujú aj nízke až veľmi nízke hodnoty komponentu 3, ktoré tiež naznačujú zvýšené znečistenia ovzdušia benzénom. Na relatívne nízkej úrovni je výskyt prípadov vandalizmu. Vzhľadom na hodnoty komponentu 8 má väčšina štvrtí typu C problémy s dostatočným zabezpečením kapacít materských škôl, pozitívne je možné hodnotiť nízku úroveň znečistenia ovzdušia oxidom siričitým. Možnosť odlišnej skupinovej príslušnosti pri použití inej zhlučovacej procedúry je možné vzhľadom na hodnoty komponentných skóre teoreticky očakávať v prípade štvrtí Trnávka a Istrochem.

Typ D

Deväť štvrtí patriacich do tohto typu sa v prevažnej miere priestorovo koncentruje na juhovýchodných svahoch výbežkov Malých Karpát, v západnej a severozápadnej časti strednej zóny. Vytvárajú tu dve výraznejšie zoskupenia oddelené líniou Pražskej a Brnianskej ulice. Prvé zoskupenie tvoria štvrte v oblasti Kramárov a Koliby, druhé je tvorené štvrťami v okolí Slavína, ktoré siahajú až po Mlynskú dolinu, nábrežie Dunaja a široké okolie Patrónky. Výnimku svojou polohou vo východnej časti mesta na území mestskej časti Ružinov predstavuje štvrť Prievoz. Nízke hodnoty komponentu 2 indikujú priaznivými hodnotami ukazovateľov plošného štandardu aj obložnosti bytov charakterizovaný vyšší komfort bývania, ktorý je dôsledkom vysokého zastúpenia trvale obývaných bytov v rodinných domoch. Vyššie zastúpenie však majú aj byty IV. kategórie. Vzhľadom na nízke hodnoty komponentu 3 a vysoké hodnoty komponentu 8 je možné konštatovať prítomnosť problému týkajúceho sa znečistenia ovzdušia zvýšenými koncentráciami benzénu a nadlimitnými koncentráciami SO₂. Naopak viac-menej uspokojivá je tu situácia týkajúca sa znečistenia ovzdušia polietavým prachom. Štvrte vykazujú dobrú časovú dostupnosť centra prostriedkami MHD. Pomerne priaznivá je tiež situácia týkajúca sa zabezpečenia a dostupnosti kapacít materských škôl. V porovnaní s predchádzajúcimi regionálnymi typmi vykazuje typ D vzhľadom na hodnoty komponentných skóre príslušných štvrtí oveľa vyšší stupeň vnútornej homogenity.

Typ E

K danému typu patrí osem mestských štvrtí zaberajúcich takmer celú vnútornú zónu mesta (okrem Historického jadra) a jedna štvrť v severovýchodnej časti strednej zóny (Tehelné pole). Pre túto skupinu, resp. jednotlivé do nej patriace štvrte sú vo všeobecnosti charakteristické najmä vysoké hodnoty komponentu 2 a veľmi nízke hodnoty komponentu 3. Nepriaznivou charakteristikou ich životného prostredia sú predovšetkým vysoké koncentrácie prachových častíc a benzénu v ovzduší. Z hľadiska charakteru bývania jednoznačne prevažujú bytové domy, s čím súvisia aj menej priaznivé ukazovatele plošného štandardu, obložnosti a veľkosti bytov. Bytový fond je pomerne starý, s vysokým zastúpením najmä trvalo obývaných bytov vybudovaných do roku 1945 a v 50. a 60. rokoch. Naopak novšie byty sa tu prakticky nevyskytujú. Logicky priaznivá je v týchto štvrtiach situácia týkajúca sa dostupnosti centra mesta prostriedkami MHD. Síce nadpriemerné, no nie výrazne vysoké hodnoty komponentu 1 sú výsledkom dobrej úrovne zabezpečenia vybavenosti štvrtí, ale aj výrazného deficitu v saturácii plochami zelene. Veľmi vysoké hodnoty komponentu 5 nás upozorňujú na problém zvýšeného výskytu prípadov vandalizmu, pričom najnepriaznivejšia situácia sa v tomto ohľade týka štvrtí Obchodná ulica a Reduta. V rovnakých prípadoch je tiež evidentná zvýšená koncentrácia vybraných typov maloobchodných zariadení (predajne odevov a textilu) a zariadení verejného stravovania. Podobne ako typ D, aj typ E vykazuje relatívne nízku úroveň vnútrokupinovej variability.

Typ F

K tomuto typu zaradíme dve mestské štvrte (Volkswagen a Kopčany) vonkajšej, resp. okrajovej zóny mesta. Charakteristické sú pre ne najmä vysoké hodnoty komponentu 3 a veľmi nízke hodnoty komponentu 8. Tie spolu s podpriemernými

hodnotami komponentu 2 okrem iného indikujú relatívne priaznivý stav znečistenia ovzdušia, a to z hľadiska koncentrácií benzénu, tuhých látok aj oxidu siričitého. V rámci bytového fondu jednoznačne prevládajú byty v bytových domoch, vybudované v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Nižší komfort bývania naznačujú hodnoty ukazovateľov obložnosti a plošného štandardu bytov, ako aj vyšší podiel bytov IV. kategórie. Vzhľadom na polohu štvrtí, vykazujú tieto časovo náročnejšiu dostupnosť centra prostriedkami MHD. Vybavenosť štvrtí je na nízkej úrovni. Celkom chýbajú materské aj základné školy, čo potvrdzujú hodnoty komponentov 7 a 8. Na relatívne dobrej úrovni je saturácia plochami zelene, resp. verejnej zelene, čo v značnej miere ovplyvnilo priemernú hodnotu komponentu 1.

Typ G

Ide o prvý zo šiestich identifikovaných regionálnych typov, ktoré môžeme označiť za špecifické. Životné podmienky na ich území boli prostredníctvom použitých ukazovateľov charakterizované spôsobom, vďaka ktorému ich zvolená zhlukovacia procedúra vyčlenila ako samostatné skupiny, regionálne typy tvorené jedinou štvrťou. Ako však ďalej naznačíme, výrazne individuálny charakter týchto typov nemusí byť vždy jednoznačne odrazom špecifických podmienok života na danom mieste. Túto myšlienku čiastočne potvrdzuje typ G, zahŕňajúci jedinú štvrť Staré grunty. Táto skutočne zaujíma z celomestského hľadiska osobitné postavenie. Väčšiu časť územia štvrte zaberá tzv. študentské mestečko tvorené viacerými internátnymi zariadeniami a vybavenosťou slúžiacou prevažne študentom. Výpočet hodnôt pôvodných premenných, opierajúci sa vo viacerých prípadoch o údaje o trvalo bývajúcim obyvateľstve (kam študenti neboli zaradení), však do istej miery deformuje reálny obraz kvality životných podmienok v tejto lokalite. Získané poznatky je preto potrebné vnímať s určitým odstupom, resp. so zreteľom na túto skutočnosť. Z informácií, ktoré môžeme považovať za relevantné, veľmi nízke hodnoty komponentu 3 indikujú relatívne dobrú dostupnosť centra mesta prostriedkami MHD, ale aj vyššie hodnoty znečistenia ovzdušia benzénom. Naopak, ako nasvedčujú hodnoty komponentov 2 a 8, z hľadiska koncentrácií tuhých častíc a SO₂ je tu situácia pomerne priaznivá. Na území štvrte sa okrem študentských internátov nachádza aj plošne menšia oblasť, v rámci ktorej bola v 90. rokoch realizovaná individuálna bytová výstavba. Vďaka tomu štvrť vykazuje pomerne vysoké hodnoty ukazovateľov plošného štandardu, resp. veľkosti bytov, ako aj značný podiel trvalo obývaných bytov v rodinných domoch. Vyššie hodnoty komponentu 5 naznačujú častejšie sa opakujúce problémy s vandalizmom a výtržníctvom. Vo štvrti celkom chýba vybavenosť základnými školami. Vyššie zmieňovanú deformáciu obrazu o reálnej situácii na danom mieste predstavujú predovšetkým najvyššie hodnoty komponentu 6 zaznamenané na území Bratislavy, ale aj hodnoty zaznamenané v prípade komponentu 1, zahŕňajúce informáciu o vybavenosti štvrte a saturácii plochami zelene.

Typ H

Tento typ je tvorený štvrťou Vlčie hrdlo. Jej špecifickosť vyplýva najmä z polohy, štvrť leží v priamom susedstve závodu Slovnaft. Tento fakt sa z hľadiska kvality životných podmienok prejavuje predovšetkým najvyššími hodnotami koncentrácií SO₂ v ovzduší v rámci celého mesta, čo potvrdzuje aj vysoká hodnota komponentu 8. Jej úroveň je pritom znižovaná neprítomnosťou materskej školy na území štvrte.

Veľmi nízka hodnota komponentu 6 nás upozorňuje na chýbajúcu vybavenosť ambulanciou detského lekára. Ostatná vybavenosť (verejná aj komerčná) je na relatívne dobrej úrovni. To potvrdzujú najmä vysoké hodnoty komponentu 1, odrážajúce aj priaznivú situáciu týkajúcu sa saturácie plochami zelene. Najvyššie hodnoty komponentu 4 v rámci celej Bratislavy poukazujú najmä na vysoké zastúpenie bytov vybudovaných v rokoch 1946-1970. Štandard bývania je vzhľadom na zvýšený podiel bytov IV. kategórie a hodnoty ukazovateľov obložnosti a plošného štandardu na nižšej úrovni. Hodnoty komponentu 2 naznačujú, že kvalitu ovzdušia štvrte znižujú aj vysoké koncentrácie prachových častíc.

Typ I

Ide o ďalší špecifický prípad, nakoľko do tohto typu bola zaradená jediná štvrť Prístav. Plošne pomerne rozsiahla štvrť (tvar pretiahnutý v smere severozápad – juhovýchod pozdĺž toku Dunaja) zaberá územie medzi Starým Mestom a oblasťou okolia Slovnaftu. Štvrť pri poslednom sčítaní v roku 2001 vykazovala veľmi nízky počet trvale bývajúceho obyvateľstva. V súčasnosti však predstavuje najdynamickejšie sa rozvíjajúce územie v rámci Bratislavy. Skôr ako o štvrti sa dá v tomto prípade hovoriť o rozvojovej zóne mesta, ktorá má v budúcnosti predstavovať významnú súčasť nového celomestského centra lokalizovaného na oboch nábrežiach Dunaja. To potvrdzuje aktuálny trend realizácie rozsiahlej výstavby najmä administratívno-obchodného (realizovaná výstavba Apollo Biznis Centre I., projekt Eurovea, rekonštrukcia Pressburgcentra, výstavba polyfunkčného objektu Trinity a iné), ale aj kultúrno-spoločenského charakteru (nová budova SND). Štvrť zaznamenala v roku 2006 tiež významné zmeny v dopravnej infraštruktúre, a to najmä v dôsledku otvorenia mosta Apollo cez Dunaj. Obytná funkcia je zatiaľ novou výstavbou rozširovaná len v minimálnej miere, a tak k výraznému nárastu počtu obyvateľov štvrte zatiaľ neprišlo. Vzhľadom na uvedené skutočnosti preto nie sú prekvapivé extrémne vysoké hodnoty komponentu 1, upozorňujúce predovšetkým na značnú koncentráciu rôznorodej, predovšetkým však komerčnej vybavenosti v rámci tohto územia (opätovne však zdôrazňujeme, že dané hodnoty sú značne ovplyvnené nízkym evidovaným počtom obyvateľov tejto oblasti, ktorej rozvojový potenciál sa v súčasnosti ešte iba začína naplňovať). Hodnoty ostatných komponentov indikujú pre túto štvrť vyššiu úroveň znečistenia ovzdušia prachovými časticami, nadlimitné koncentrácie SO₂, naopak nižšia je úroveň znečistenia benzénom. V tomto ohľade môže byť v budúcnosti mimoriadne zaujímavé sledovať zmeny v znečistení ovzdušia v súvislosti so sprevádzkovaním mosta Apollo. V bytovom fonde prevažujú byty vybudované do roku 1945. Na dobrej úrovni je (vzhľadom na hodnoty relatívnych ukazovateľov) saturácia plochami zelene. Dopravná dostupnosť centra prostriedkami MHD je dobre zabezpečená len v rámci západnej časti územia štvrte, naopak, jej vzdialenejšie (od centra) časti vykazujú v tomto ohľade výrazné nedostatky.

Typ J

Do typu J bola zaradená štvrť Pasienky, ktorej špecifické postavenie je zapríčinené relatívne nízkym počtom trvalo bývajúcich obyvateľov a prítomnosťou polyfunkčného, nákupno-zábavného strediska Polus City Centre. Na území štvrte sa nachádzajú i viaceré areály a zariadenia rekreácie a oddychu s celomestským, prípadne i regionálnym významom (plaváreň Pasienky, štadión Interu, športová hala Mla-

dosť, areál jazera Kuchajda a iné). Z hľadiska zaznamenaných (v niektorých prípadoch extrémnych) hodnôt komponentného skóre je možné konštatovať viaceré závery. Štvrť vo všeobecnosti vykazuje dobrú dostupnosť centra prostriedkami MHD. Ako problematické sa javí zvýšené znečistenie ovzdušia, a to najmä koncentraciami prachových častíc a benzénu. Z hľadiska bývania prevládajú trvalo obývané byty v bytových domoch, ktorých značná časť bola vybudovaná do roku 1945. Hodnoty ukazovateľov obľožnosti, veľkosti a plošného štandardu bytov naznačujú nižší komfort bývania. Štvrť sa vyznačuje vysokou koncentraciou maloobchodných predajní textilu a odevov (o čom svedčia extrémne nízke hodnoty komponentu 4), ale aj iných typov komerčnej vybavenosti a služieb (čo naznačujú vysoké hodnoty komponentu 1). Uspokojivú úroveň dosahujú ukazovatele stupňa saturácie plochami zelene. Neuspokojivá je úroveň kapacít základných škôl.

Typ K

Typ K zastupuje štvrť Historické jadro. Štvrť je súčasťou centra mesta, t. j. vnútornej zóny. Okrem historických pamiatok a kultúrnych zariadení sa na jej území sa vo veľkej miere koncentrujú najmä vybrané druhy maloobchodných predajní (odevy) a zariadenia reštauračného typu, resp. nočné zábavné podniky. V posledných rokoch sa tu prejavuje aj trend koncentrácie nešťátnych zdravotníckych zariadení poskytujúcich nadštandardnú starostlivosť. Tieto informácie jednoznačne potvrdzujú vysoké hodnoty komponentu 1, ktoré poukazujú najmä na vysokú úroveň vybavenosti štvrte. Dá sa pritom predpokladať, že tieto hodnoty by boli ešte vyššie, nebyť výrazného deficitu týkajúceho sa plôch zelene. Stav životného prostredia zhoršujú aj zvýšené koncentrácie tuhých častíc a benzénu v ovzduší. Z hľadiska bývania prevažujú na území štvrte byty v bytových domoch, obzvlášť vysoký je podiel trvale obývaných bytov vybudovaných do roku 1945. Ako indikujú veľmi vysoké hodnoty komponentu 5 (najvyššie zo všetkých štvrtí), problémom štvrte je aj veľmi častý výskyt prípadov vandalizmu a rušenia nočného klľudu, súvisiaci pravdepodobne s koncentraciou vybraných zariadení (klubov, pubov, diskoték) na jej území.

Typ L

Podobne ako v predošlých prípadoch, počtom obyvateľov menšia štvrť Podhradie ako jediná tvorí posledný identifikovaný regionálny typ štruktúry Bratislavy z hľadiska kvality životných podmienok. V rámci vnútornej zóny mesta štvrť zaberá oblasť Hradného vrchu, resp. jeho východné a južné úpätie. Napriek niektorým nešetným urbanistickým zásahom v minulosti sa tu zachovalo veľké množstvo kultúrnych pamiatok. V súčasnosti predstavuje významné územie z hľadiska ďalšieho rozvoja mesta (zóna Kameňolom) a v blízkej budúcnosti sa tu predpokladá výstavba nových kapacít ubytovania, obchodov, reštaurácií. Z hľadiska komponentného skóre, v prípade komponentu 3 štvrť vykazuje najnižšie hodnoty na území Bratislavy. V bytovom fonde sú výrazne zastúpené trvalo obývané byty vybudované v rokoch 1946 - 1970, ale aj byty pochádzajúce z obdobia do roku 1945. Štvrť vďaka svojej polohe vykazuje veľmi dobrú dostupnosť centra. Problémom týkajúcim sa životného prostredia je zvýšené znečistenie ovzdušia benzénom. Na dobrej úrovni je zabezpečenie disponibilných kapacít základných škôl (na čo poukazujú extrémne vysoké hodnoty komponentu 7), ale aj komerčná vybavenosť.

ZÁVER

V rámci príspevku sme sa pokúsili naznačiť možnosti využitia viacrozmernej analýzy, resp. klasifikácie pri štúdiu diferenciácie obytného územia miest vzhľadom na kvalitu vybraných životných podmienok. Aplikáciou metódy analýzy hlavných komponentov na súbor 28 premenných, opisujúcich úroveň životných podmienok v 75 mestských štvrtiach Bratislavy, sme identifikovali osem najvýznamnejších komponentov vyčerpávajúcich viac ako 83 % celkového rozptylu pôvodných premenných. Tieto navzájom ortogonálne, t. j. nezávislé komponenty sme následne použili ako premenné zhlukovej a tiež diskriminačnej analýzy. Pomocou nich sme zistili, že v súbore 75 mestských štvrtí môžeme na základe stanovených požiadaviek identifikovať 12 regionálnych typov, vykazujúcich značný stupeň vnútornej homogenity, ale aj priestorovej kompaktnosti. Šesť z týchto regionálnych typov predstavuje značne špecifické prípady, pozostávajúce vždy len z jednejestskej štvrte. Výsledky aplikácie vybraných metód multivariačnej analýzy tak na jednej strane potvrdili existenciu spoločných črt kvality života, resp. životných podmienok v mestských štvrtiach, na druhej strane ale tiež upozornili, že aj miera takejto podobnosti môže byť obmedzená. Vyplýva to najmä zo špecifickosti, resp. unikátnosti podmienok prítomných v rámci každej lokality alebo štvrte.

Výskum založený na postupoch vychádzajúcich zo skupiny metód faktorovej analýzy a viacrozmernej klasifikácie na jednej strane poskytuje solídny základ pre zohľadnenie multifaktoriálnej podmienenosti fenoménu kvality života, na strane druhej si ale vyžaduje mimoriadne citlivý, na osobných skúsenostiach a poznaní sledovaného územia závislý prístup zo strany výskumníka. Podstatným faktorom, vplývajúcim na výsledky takto orientovaného výskumu a spájajúcim sa s problémom vyčlenenia vhodných územných observačných jednotiek, sú tiež disponibilné dáta a na nich v značnej miere závislý spôsob konštrukcie premenných. Aj keď zo strany autora nebýva častým zvykom upozorňovať na nedostatky vlastnej štúdie, považujeme za našu povinnosť upozorniť na „nedokonalosť“ niektorých vstupných údajov, použitých pri konštrukcii základných premenných. Tento nedostatok je však len reálnym odrazom súčasnej mimoriadne neuspokojivej situácie v oblasti disponibilných dát. Aj z tohto dôvodu mala naša analýza skôr exploratívny charakter (čomu zodpovedali aj použité metódy). Okrem dosiahnutých výsledkov a zistení týkajúcich sa priestorovej diferenciácie kvality životných podmienok na území Bratislavy význam štúdie spočíva tiež v naznačení možnosti využitia multivariačných metód pri skúmaní praktických problémov každodenného života (nielen) mestského obyvateľstva.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 6042 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- ANDRÁŠKO, I. (2005). Dve dimenzie kvality života v kontexte percepcií obyvateľov miest a vidieckych obcí. In Vaishar, A., Ira, V., eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska v současném období*. Brno (Ústav geoniky Akademie věd ČR), pp. 6-13.
- BEZÁK, A. (1987). Sociálno-priestorová štruktúra Bratislavy v kontexte faktorovej ekológie. *Geografický časopis*, 39, 272-292.
- BORTHWICK-DUFFY, S. A. (1992). Quality of life and quality of care in mental retardation. In Rowitz, L., ed. *Mental Retardation in the Year 2000*. Berlin (Verlag), pp. 52-66.

- DIVINSKÝ, B. (1999). The modern urban cartography of the present Bratislava city. *Higher Education Support Program of the Open Society Institute*. Dostupné na: <http://e-lib.rss.cz> (cit.: 2006-10-12).
- IRA, V. (1984). *Priestorový a ekonomický rozvoj Bratislavy a problémy jej životného prostredia*. Kandidátska dizertačná práca, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava.
- PACIONE, M. (1990). Urban liveability: a review. *Urban Geography*, 11, 1-30.
- PACIONE, M. (1993). The quality of the urban life space – a geographical perspective. In Bonnes, M., ed. *Perception and evaluation of urban environmental quality*. Rome (UNESCO), pp. 17-42.
- VELICER, W. F., JACKSON, D. N. (1990). Component analysis versus common factor analysis: some issues in selecting an appropriate procedure. *Multivariate Behavioural Research*, 25, 1-28.

REGIONAL TYPES OF THE INNER STRUCTURE OF BRATISLAVA FROM THE VIEWPOINT OF QUALITY OF LIVING CONDITIONS

In this study, an attempt was made to investigate some regularities of internal spatial differentiation in the city of Bratislava from the point of view of quality of living conditions. To achieve this objective, three multivariate statistical techniques, namely the principal components analysis, cluster analysis and discriminant analysis were used. Based on the data from multiple sources, 28 initial variables describing the state of living conditions for each of 75 spatial units (wards) were constructed. By means of the principal components analysis, the initial set of variables was reduced to eight most important, orthogonal components. In the next step, the average linkage hierarchical clustering method was firstly applied to a matrix of squared Euclidean distances calculated between each pair of 75 wards over the scores on the eight selected components. The appropriate number of groups (clusters) was then identified by means of analysing the discontinuities in coefficient values of the inter-group distances at each grouping step. Finally, a twelve group solution was adopted as the most suitable one; the selected grouping was then tested for optimality by application of the discriminant analysis. To produce 100 percent grouping accuracy, three wards had to be reallocated into new groups. Each of the final groups represents one regional type of city ward. Their spatial distribution is shown in Fig. 1.

Key words: regional typology, city wards, living conditions, component and cluster analysis

ZVLÁŠTNOSTI KVALITY ŽIVOTA V MALÝCH MĚSTECH

*Bohumil Frantál, Antonín Vaishar**

ÚVOD

Malá města představují důležitý prvek systému osídlení středoevropských zemí včetně Česka i Slovenska (Munduch-Spiegler 1998, Žigrai 2000, Niedermeyer 2000, Vaishar 2005). V poslední době docházejí středoevropští odborníci k vymezení malých měst horní hranicí 20 tisíc obyvatel. Dolní hranice bývá zpravidla určena právním statutem města. V Česku žilo při posledním sčítání obyvatelstva v obcích s 2 až 20 tisíci obyvateli (které můžeme velmi zhruba ztotožnit s malými městy) okolo 29 % obyvatel.

V malých městech přitom nejen žije nezanedbatelná část obyvatelstva, ale je v nich soustředěna nemalá průmyslová kapacita. Nezastupitelná je role malých měst jako středisek rurálních mikroregionů, zvláště v periferních, hůře dostupných oblastech. Malá města představují pro okolní venkovské obce nejen centra městských služeb nejnižšího řádu, ale i střediska pracovních příležitostí, sociálních kontaktů, inovací a dopravních uzlů pro cesty do větších měst. Zároveň se v poslední době ukazuje, že malá města statisticky neztrácejí obyvatelstvo tak rychle jako města velká a střední. V období 1991 až 2001 klesl počet obyvatel českých malých měst o 2,7 %, zatímco počet obyvatel Česka za totéž období klesl o 7 %. Některá malá města dokonce zaznamenávají přírůstek obyvatel.

Autoři článku si proto položili následující otázky: V čem spočívá atraktivita malých měst pro jejich obyvatele a pro jaké sociální a demografické skupiny obyvatelstva jsou malá města atraktivní? Jaké jsou přednosti a nedostatky života v nich, které faktory ovlivňují jejich vývoj a jak je tento vývoj regionálně diferencován? Tyto otázky se budou snažit dát do souvislosti s kvalitou života v malých městech, respektive s její hypotetickou odlišností od kvality života v ostatních formách osídlení. Lze vycházet z předpokladu, že kvalita života je složitě strukturovaný koncept, zahrnující jak objektivní, tak subjektivní stránky. Důležitou hypotézou je názor, že atraktivita života v malých městech souvisí ve značné míře s kvalitou života v nejširším slova smyslu. Jedná se totiž o fenomén, který jde často proti výhodám koncentrace, které byly příčinou intenzivní urbanizace předcházejících dvou století.

Výzkum navazuje na projekt Grantové agentury Akademie věd ČR číslo IAA3086301 „Geografie malých měst“, řešený v období let 2003 až 2006 v Ústavu geoniky Akademie věd ČR. Vychází z databáze údajů o malých městech na Moravě, které byly doplněny podrobně zpracovanými případovými studiemi. Analýza vnímání kvality života se opírá o výsledky provedených standardizovaných dotazníkových šetření mezi obyvateli vybraných měst, které byly konfrontovány s poznatky a informacemi o aktuálním stavu a problémech měst získanými v průběhu řízených rozhovorů se zástupci místních samospráv (starostové a další funkcionáři měst).

* Ústav geoniky AV ČR Brno, Drobného 28, 602 00 Brno, Česká republika, frantal@geonika.cz, vaishar@geonika.cz

STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA MALÝCH MĚST JAKO SPECIFICKÉHO FENOMÉNU ČESKÉ A STŘEDOEVROPSKÉ SOUSTAVY OSÍDLLENÍ

Teoreticky připadá na Moravě jedno malé město na 202 km², z čehož vyplývá průměrná vzdálenost mezi nimi 14,2 km. To je poměrně značná hustota uvažíme-li, že kromě malých měst existují v tomto prostoru ještě města střední velikosti a tři velkoměsta. Soubor malých moravských měst je ovšem velmi silně diferencován co do struktury obyvatelstva, ekonomických funkcí a polohy, která ovlivňuje perifernost malých měst a velikost jejich zázemí. Proto následující závěry nelze vztahovat na každé jednotlivé malé město.

Malá města jsme pro účely našeho výzkumu definovali jako obce s městským statutem, které mají maximálně 15 tisíc obyvatel. Takových měst je na Moravě 110. Jsme si přitom vědomi úskalí tohoto vymezení z obou stran, ale domníváme se, že z hlediska tématu tohoto příspěvku není diskuse na téma přesného ohraničení studovaného souboru příliš podstatná.

Průměrné malé moravské město má asi 5 500 obyvatel (2001). Podíl jeho obyvatel v předproduktivním věku (16,95 %) je o málo menší než podíl obyvatel ve věku poproduktivním (17,32 %). V primárních odvětvích je zaměstnáno 5,2 % (český průměr 4,4 %), v průmyslu 36,1 % (český průměr 29,0 %) ekonomicky aktivního obyvatelstva. Maturitu má 34,7 % osob starších 15 let (v Česku 37,2 %). Příslušnost k některému z náboženství deklarovalo 43,5 % obyvatel (v celostátním pohledu 32,1 %). V rodinných domech je necelých 52 % bytů (v celém státě 42,6 %).

Na první pohled je zřejmé, že obecná představa o malých městech jako rurálních sídlech s vysokým podílem obyvatelstva pracujícího v zemědělství, lesnictví a rybolovu a s převahou bytů v rodinných domech je lichá. Malá moravská města jsou sídly, která byla silně zasažena industrializací a urbanizací, zpravidla v předsocialistickém i socialistickém období. Malá města také neodpovídají představě o střediscích, kde se realizuje výměna zemědělských přebytků z okolí. Vůbec největší rozdíly oproti celostátnímu průměru jsou v podílu věřících. Vzhledem ke zjišťování hodnot tohoto ukazatele při sčítání lidu, domů a bytů však nejde o rozdíly v podílu věřících lidí, ale o rozdíly v podílu lidí, kteří tuto skutečnost deklarovali. Lze se domnívat, že tento ukazatel signalizuje spíše stabilizovanější sociální prostředí v malých městech, kde je spíše zvykem hlásit se k náboženství.

Pro potřeby následujících úvah jsme abstrahovali od extrémních případů malých měst a snažíme se analyzovat spíše typická malá města. Nebereme tudíž v úvahu města suburbanizovaná v bezprostředním zázemí velkoměst, města extrémně průmyslová ani města, kde byla po druhé světové válce vyměněna většina populace. Zaměříme se tudíž na dva základní typy malých měst: na střediska periferních, často horských regionů, vzdálená od významnějších středisek osídlení a na malá města v moravských úvalech, která mají dobrou dostupnost individuální i hromadnou dopravou k významnějším střediskům osídlení. Naše poznatky vycházejí z více než 30 případových studií, zpracovaných v malých městech na Moravě, v české části Slezska a ve východních Čechách.

POKUS O KONCEPTUÁLNÍ VYMEZENÍ KVALITY ŽIVOTA V GEOGRAFII

Idea zvyšování úrovně kvality života je ústředním tématem mnoha politických a sociálních programů, náplní projektů veřejné správy či různých společenských iniciativ, avšak samotný koncept je do značné míry diskutabilní a sporný. Diskuze

o kvalitě života, představující jistý sociální konstrukt, jsou shodné s těmi, týkajícími se například fenoménu chudoby či sociální deprivace (Pacione 1999). Vystavují zde otázky kulturního relativismu a problematika validního měření (Marshall 1998). Mělo by být měření kvality života vztaženo ke skutečným potřebám jednotlivců nebo k jejich možnostem či zdrojům? Jaké zvolit indikátory a jakým způsobem jednotlivé dimenze sumarizovat, abychom získali výsledný obraz o celkové kvalitě života?

V rámci geografie (ale i v rámci jiných vědních disciplín) je stále do značné míry problémem interdisciplinární uchopení konceptu „kvality života“, tedy jednoznačné vymezení (definice) samotného pojmu a především přístupu k jejímu zkoumání z pozice geografie (srovnej Murgaš 2005, Andráško 2005).

V jednom ze v současnosti nejčastěji citovaném slovníku humánní geografie (Johnston et al. 2002) zabírá heslo „kvalita života“ (*quality of life*) pouze devět řádků textu¹ (tedy nepoměrně méně než v obdobném slovníku sociologickém, ekonomickém, psychologickém či slovnících medicínských) a neobsahuje odkaz k ani jediné specifické publikaci k tomuto tématu. Zdá se, že geografický výzkum se v tomto směru dlouhodobě zaměřoval a do značné míry stále ještě zaměřuje především na mapování a kvantitativní měření tzv. objektivních, tedy sociálních, ekonomických, popř. environmentálních indikátorů kvality života s využitím dat získaných primárně z terénního výzkumu nebo analýzou sekundárních dat ze sčítání lidu a jejich komparaci v závislosti na časoprostorové lokalizaci (viz např. Ira 2005).

Přesto se i v rámci geografie stále více objevují i studie reflektující obecný trend² (zhruba posledních dvou desetiletí výzkumného zájmu) přístupu ke kvalitě života jako ke konceptu, který se vztahuje primárně k jedinci (člověku), nikoliv k ekonomickým či sociálním podmínkám. Tyto studie se také do různé míry snaží o multidisciplinární přístup k problematice a využívají při tom širší spektrum sociálně-vědních výzkumných metod (Barter a Eyles 1997, Limb a Dwyer 2001). Ve studiích se operuje s hermeneutickými pojmy jako je interpretace významu a subjektivní vědomosti, klade se důraz na porozumění, více se zohledňují zvláštnosti a jedinečnosti, výzkum se zaměřuje na zkoumání všedních aktivit každodenního života lidí a význam se přikládá nejen tomu, jak je co uspořádáno v realitě, ale také tomu, jak je to vnímáno. Pojem „vnímání“ (*percepce*) se stává v těchto studiích klíčovým aspektem výzkumu.

Tento přístup k humánně-geografickému výzkumu by se dal obecně charakterizovat rozlišováním dvou aspektů místa (prostoru). První aspekt (objektivní, pozitivistický) zahrnuje takové faktory jako konkrétní polohu, rozlohu, přírodní poměry, infrastrukturu, hospodářství, poskytované služby atd. Druhým aspektem (subjektivním, fenomenologickým) shrnutým pod pojmem „vnímání místa“ je potom fenomén, který je zkoumán jako „výsledek vzájemné propojenosti psychoanalytických, sociálních a environmentálních procesů, které se vytvářejí a podílejí se na zcela flexibilních vztazích lidí se (specifickým) fyzickým charakterem místa“ (Gosgrove 2001).

¹ Kvalita života = úroveň sociálního blahobytu jedinců nebo skupin, buď tak, jak ho oni vnímají nebo tak, jak je identifikován prostřednictvím „pozorovatelných indikátorů“. Většina studií o kvalitě života se zaměřuje na stránku životních podmínek člověka. Geografické studie se zaměřují na mapování indikátorů pro obyvatelstvo vymezených oblastí...

² Postupný přechod od chápání „kvality života“ jako materiální úrovně společnosti, přes její širší pojetí zohledňující nematerialistické dimenze života, až k výrazně „individualistickému“ přístupu orientujícímu se převážně na vnímání a subjektivní hodnocení vlastního života – „životní spokojenost“, „štěstí“ (Rapley 2003, Džuka 2004).

Výzkum kvality života se v tomto smyslu rozvíjí především v rámci urbánní geografie (Pacione 2003). Ústředním tématem zůstává vztah mezi lidmi a jejich každodenním městským prostředím (životním prostorem). Kvalita života je potom konkrétně definována jako „míra shody či nesouladu mezi obyvateli města a jejich prostředím, respektive to, do jaké míry město uspokojuje fyzické a psychologické potřeby a požadavky svých obyvatel“ (Pacione 2001). Jako protiklad k tzv. „objektivním indikátorům“ kvality života se objevuje termín *urban liveability* (t. j. obyvatelnost města či jeho způsobilost k žití) – relativní pojem, jehož přesný význam závisí na konkrétním místě, čase, účelu hodnocení a hodnotovém systému konkrétního člověka. Tento přístup vychází z přesvědčení, že „kvalita“ není primárně atributem konkrétního prostředí, ale vztahuje se k chování jedinců a je funkcí vzájemného působení mezi životními podmínkami a osobnostními charakteristikami člověka. Pacione (2001) uvádí, že řádné pochopení kvality životního prostoru města je přímo podmíněno zohledněním jak objektivního (*city on the ground*), tak subjektivního (*city in mind*) zhodnocení.

V této souvislosti se objevují i pojmy jako *rating places* (hodnocení místa) či *residential satisfaction* (spokojenost s místem bydlení). Dalším termínem, jenž byl v této oblasti „oživen“, je *useful knowledge* (užitečné vědění). Užitečností v tomto smyslu se přitom rozumí praktická využitelnost získaných znalostí či údajů, jejich aplikovatelnost, využitelnost k řešení konkrétních existujících sociálních, ekonomických či environmentálních problémů či k budoucímu plánování. Tedy užitečnost v duchu toho, když někteří autoři volali a volají po „geografii lidí“ (*people geography*), geografii o skutečných lidech a pro lidi (Pile 1991).

VNÍMÁNÍ KVALITY ŽIVOTA V MALÝCH MĚSTECH JEJICH OBYVATELI

Výše uvedené reflexe je možno vztáhnout i na konkrétní objekt našeho výzkumného zájmu – na malá města. Každá sociální skupina i člověk jako jedinec vnímá město a také kvalitu svého života v něm trochu jinak, na základě svých osobních predispozic, v závislosti na rozdílných zkušenostech, znalostech, motivacích a problémech. Vnímání města zahrnuje různé postoje, hodnoty, preference, potřeby a obavy lidí žijících na daném místě, vnímání přímo ovlivňuje jejich vztah k městu (identifikace) a chování k němu. Vlastní vztah k městu pak umožňuje formulovat osobní soudy jako „toto se mi líbí / nelíbí, toto postrádám / s tím jsem spokojen / to by se mělo změnit, to se mě nedotýká / z toho mám obavu, chtěl bych tu bydlet / chtěl bych se odstěhovat“ atd. V rámci našeho výzkumu jsme tedy v intencích výše popsaných přístupů zkoumali kvalitu života v malých městech jako syntézu subjektivních představ, uspokojení a potřeb jejich obyvatel ve vztahu ke konkrétnímu prostředí (životnímu prostoru).

Charakteristika výběrového souboru

V průběhu let 2003-2006 byly v rámci výzkumného grantu provedeny a do konečné podoby zpracovány případové studie vybraných malých měst. V osmi z nich (Dubňany, Holěšov, Luhačovice, Moravský Krumlov, Nové Město na Moravě, Telč, Tišnov a Žamberk) byla mezi obyvateli realizována dotazníková šetření zaměřená na problematiku percepce a image malých měst. Analýza vnímání města ze strany jeho obyvatel zahrnovala aspekty vnímání obrazu města (Frantál a Pokluda,

2003) a vnímání kvality života ve městě, subjektivní hodnocení různých dimenzí životního (environmentálního, sociálního, kulturního) prostoru a jejich změn, hodnocení životních obav a perspektiv a klasifikace současných nejvýznamnějších problémů v životě obyvatel malých měst. Pro tento účel využil výzkumný tým spolupráce se školami v daných městech. Cílovým souborem výzkumu tedy byli obyvatelé konkrétních malých měst, výběrový soubor (vzorek) pak tvořili členové rodin žáků a studentů oslovených základních a středních škol a odborných učilišť.

K analýze a vyhodnocení bylo získáno celkem 2 580 dotazníků. Zhruba dvě třetiny z nich vyplnily ženy, třetinu muži. Věková a vzdělanostní struktura respondentů v sobě odráží zvolený výběrový soubor (rodiče, popřípadě prarodiče žáků a studentů spolupracujících škol i oni samotní). Proto byly téměř dvě třetiny respondentů ve věkových kategoriích 30-39 a 40-49 let a zhruba každý šestý dotazník byl vyplněn samotným žákem nebo studentem (ve věku do 18 let). Vzhledem k tomu, že výzkum tak postihnul ve větší míře určitou věkovou a sociální skupinu lidí (s dětmi na základních a středních školách) hrozí jistě zkreslení z důvodu nereprezentativnosti výběrového souboru a výsledky tak nelze bez výhrad vztáhnout na celou cílovou populaci. Na druhé straně by právě tento vzorek populace měl z větší části představovat občany, kteří mají bližší vztah k městu a zájem na jeho rozvoji a prosperitě. Slovní, grafické a tabulkové výstupy šetření se tak pokoušejí prezentovat relativně komplexní vjem kvality života v dané lokalitě z pohledu jejich obyvatel.

Malé město: atraktivní místo pro život?

Větší část z dotázaných respondentů (60 %) byli rodáci (respektive bydlící ve svém městě od útlého dětství), menšina (40 %) byla zastoupena těmi, kdo se přistěhovali. Z hlediska vlastnické struktury domů a bytů je převažujícím typem bydlení ve vlastním rodinném domě (téměř 47 %). Necelých 16 % dotázaných bydlí v bytových domech ve vlastních bytech a třetina v bytech nájemních nebo družstevních. Zbylých 5 % respondentů uvedlo „jiný“ typ stávajícího bydlení (v domě / bytě / u rodičů, svobodárna a pod.).

Spokojenost se svým městem jako místem pro bydlení vyjádřily téměř čtyři pětiny dotázaných, pouze jedna pětina uvedla, že uvažuje o odstěhování. Neexistuje přitom statisticky významná souvislost mezi tendencí k odstěhování a mezi typem bydlení respondentů, tedy konkrétně tím, zda bydlí ve svém vlastním nebo v pronajatém domě či bytě. Nejvýznamnějším faktorem ovlivňujícím tendenci k odstěhování se při analýze našich dat ukázal být věk. V rámci dvou nejmladších věkových kategorií uvažuje o odstěhování celá třetina dotazovaných (konkrétně 36 % z mladších 18 let a 32 % ve věku 19-29 let). V souboru starších věkových kategorií je to již pouze okolo 16 % respondentů. Více než 44 % z těch, kdo uvažují o odstěhování, by se raději přestěhovalo do většího města (tuto skupinu tvoří převážně mladí do 30 let), téměř 27 % preferovalo přestěhování se na venkov (převážně starší nad 50 let) a 11 % by před svým městem dalo přednost nějakému jinému malému městu. Jen asi každý šestý člověk uvažující o odstěhování, připustil, že by ve městě zůstal a koupil zde byt nebo postavil dům, pokud by na to získal účelově vázané finanční prostředky.

Faktorů ovlivňujících kvalitu života obyvatel ve městě a důvodů pro setrvání či změnu lokality je celá škála. V našem výzkumu jsme se tyto aspekty a faktory pokusili seskupit do třinácti významnějších oblastí reprezentujících různé dimenze en-

vironmentálního, sociálního a kulturního životního prostoru ve městě. Jednotlivé položky potom respondenti hodnotili pomocí „známek“ na škále (1-5), kde hodnota (1) reprezentovala spokojenost – hodnotící postoj „rozhodně se mi líbí“ a hodnota (5) nespokojenost – postoj „rozhodně se mi nelíbí“.

Při pohledu na průměrné hodnoty (viz. tab. 1) vyjadřující míru kritiky vůči jednotlivým položkám můžeme konstatovat, že obyvatelé vybraných malých měst si celkově nejvíce cení přírody v zázemí měst a považují si svých sociálních kontaktů (sousedů, přátel). Spíše kladně hodnotí městskou architekturu a přítomnost historicky cenných staveb, stav životního prostředí a osobní bezpečnost ve městě. Víceméně neutrálně se staví k možnostem sportovního vyžití, k nabídce obchodů, služeb, k množství a spektru vzdělávacích zařízení a také k přítomnosti návštěvníků a turistů ve městě. Spíše negativně pak již posuzují šíři nabídky kulturního vyžití, řešení dopravní situace ve městech a možnosti získání vlastního bydlení. Za největší problém potom jednoznačně a shodně označili ve všech městech nabídku pracovních příležitostí.

Tab. 1. Vnímání a hodnocení vybraných dimenzí životního prostoru obyvateli malých měst (průměrné hodnoty a variance)

Hodnocená oblast	Průměrné hodnocení	Standard. odchylka	Variance
1. Příroda v okolí města	1,71	0,916	0,840
2. Sociální kontakty - přátelé, sousedé, známi	1,97	0,974	0,948
3. Architektura, historická hodnota staveb	2,17	1,098	1,205
4. Stav životního prostředí	2,30	0,956	0,913
5. Osobní bezpečnost	2,38	0,954	0,911
6. Možnosti sportovního vyžití	2,59	1,114	1,241
7. Přítomnost návštěvníků a turistů	2,63	1,041	1,083
8. Množství a spektrum vzdělávacích zařízení	2,78	1,047	1,097
9. Množství a spektrum obchodů a služeb	2,93	1,096	1,201
10. Možnosti kulturního vyžití	3,08	1,126	1,268
11. Dopravní řešení	3,13	1,116	1,246
12. Možnosti získání vlastního bydlení	3,31	1,017	1,034
13. Množství a spektrum pracovních příležitostí	4,12	0,972	0,944

Zároveň můžeme konstatovat, že u následujících tří pozitivně hodnocených kategorií: *Příroda v okolí města*, *Stav životního prostředí* a *Osobní bezpečnost* je nejmenší rozdíl (odlišnost či neshoda) v odpovědích ze strany respondentů. Jinými slovy na hodnocení daných oblastí se shodly v podstatě všechny skupiny dotazovaných bez ohledu na demografické (věk, pohlaví, vzdělání) či individuální charakteristiky a s jistými výjimkami i bez ohledu na konkrétní město, ve kterém žijí. Podobně dopadlo i hodnocení aspektu *Množství a spektrum pracovních příležitostí*, který ovšem leží na druhé straně škály jako nejhůře hodnocený fenomén v rámci všech zkoumaných měst. Naopak nejvýraznější neshoda v odpovědích se projevila u kategorií *Možnosti kulturního vyžití*, *Dopravní řešení*, *Možnosti sportovního vyžití* a *Architektura – historická hodnota staveb*. Hodnocení těchto aspektů životního prostoru bylo významně ovlivněno nejen rozdílnou mírou citlivosti (kritiky) vůči jednotlivým oblastem života ze strany různých skupin respondentů v závislosti na-

příklad na jejich vzdělání či věku (mladší věkové skupiny dotazovaných například přikládaly větší důležitost kategoriím týkajícím se množství a spektra obchodů, služeb, sportovního a kulturního vyžití, zatímco starší vnímaly již citlivěji problematiku nabídky pracovních příležitostí, dostupnosti bydlení či řešení dopravní situace ve městech), ale ve vícero případech se lišilo vnímání jednotlivých oblastí i v porovnání různých měst (viz níže).

Podrobnější hodnocení situace v jednotlivých městech znázorňuje tab. 2. V této souvislosti je nutné zdůraznit, že nemá význam porovnávat ani tak průměrné hodnoty u jednotlivých kategorií v závislosti na konkrétním městě či dokonce vytvářet pořadí podle absolutní sumy (součet hodnocení všech kategorií) „úrovně“ kvality života v jednotlivých městech, neboť tyto hodnoty byly zkresleny do jisté míry rozdílnou strukturou výběrových souborů v rámci jednotlivých měst (vliv měla především procentuální míra zastoupení nejmladších věkových kategorií ve výběrovém souboru). Důležitější je spíše relativní pořadí jednotlivých hodnocených oblastí životního prostoru v rámci konkrétních měst.

Tab. 2. Hodnocení vybraných dimenzí životního prostoru pro jednotlivá města (průměrné hodnoty)

Hodnocená oblast	Dubňany	Holešov	Luhačovice	Moravský Krumlov	Nové Město na Moravě	Telč	Tišnov	Žamberk
1.	1,88	2,18	1,38	2,01	1,49	1,57	1,49	1,52
2.	2,07	1,93	2,02	2,12	1,82	1,91	1,91	1,96
3.	3,00	2,38	1,46	2,78	2,07	1,31	2,09	2,48
4.	2,29	2,69	1,76	3,04	2,15	2,09	2,35	2,20
5.	2,54	2,62	2,04	2,50	2,37	2,25	2,33	2,37
6.	2,35	2,52	2,11	3,28	2,71	3,10	2,61	2,35
7.	2,90	2,87	2,45	2,76	2,39	2,36	2,68	2,55
8.	3,17	2,59	2,94	2,48	2,80	2,77	2,68	2,76
9.	2,58	2,83	2,95	3,25	3,03	3,31	2,89	2,76
10.	3,01	3,16	2,44	3,51	3,18	3,25	2,85	2,92
11.	2,49	3,14	2,98	3,49	2,97	3,35	2,85	3,61
12.	3,34	3,33	3,38	3,19	3,20	3,36	3,00	3,42
13.	4,32	4,11	3,72	4,19	3,96	4,57	3,94	4,07

V tomto smyslu například kategorie „Architektura – historická hodnota staveb“ byla hodnocena ve většině měst na prvním až třetím místě (nejlépe v Telči a Luhačovicích), ale v Moravském Krumlově a Žamberku na místě šestém a v Dubňanech dokonce až na místě desátém. Ještě hůře (jako třetí od konce) v Dubňanech dopadlo hodnocení množství a spektra vzdělávacích zařízení v porovnání s jinými malými městy. Pravděpodobně hlavní důvod tohoto hodnocení tkví v neexistenci středního školství ve městě. Na druhé straně jsou Dubňany výjimečné v postojích svých občanů ve vztahu k dopravnímu řešení města, které svým hodnocením zařadili na páté místo v pořadí kategorií, zatímco ve všech ostatních městech patří dopravní situace k nejhůře hodnoceným oblastem.

Mezi další místní „specifika“ by se daly potom zařadit například více negativní vnímání stavu životního prostředí v Moravském Krumlově (ovlivněné zřejmě zkušeností s produkcí průmyslového podniku Vertex v centru města), dále v porovnání se všemi ostatními městy (včetně Telče) mnohem lépe než jinde hodnocená oblast

možností kulturního vyžití v Luhačovicích a naopak relativně dosti negativně hodnocené spektrum možností sportovního vyžití v Telči (chybějící veřejné koupaliště, bazén i víceúčelové sportovní centrum/hřiště) a Moravském Krumlově, i když v případě druhého města bylo hodnocení pravděpodobně ovlivněno vyšším zastoupením respondentů ve věku do 18 let ve výběrovém souboru a jejich přikládáním důležitosti této oblasti života.

Doplňující otázka dotazníku „*Co jiného se Vám ještě nelíbí?*“ se snažila vypátrat některé specifické problematické jevy v konkrétních městech, které mohly svou důležitostí či výjimečností přesahovat rámec výše uvedených třinácti kategorií. Nejčastěji kritizovanými fenomény byly „velké množství a úroveň vietnamských obchodníků/trhovců“ (Holešov, Nové Město n./M., Telč, Tišnov, Žamberk), neuspokojivý stav pozemních komunikací (Moravský Krumlov, Telč, Tišnov, Dubňany) či dopravní řešení ve městě (průtah městem v Luhačovicích, parkování na centrálním náměstí v Telči a v Novém Městě na Moravě). V několika městech překvapivě často lidé kritizovali obecně práci městského úřadu (Holešov, Mor. Krumlov, Nové Město, Telč). Specifickými jevy v jednotlivých městech, které v nich větší skupina respondentů podrobila kritice, potom byly drogová problematika v Dubňanech, znečišťování životního prostředí ze strany průmyslového podniku Vertex v Moravském Krumlově a zanedbaná podoba místního zámku a zámeckého parku v Holešově stejně jako v Moravském Krumlově. Ve městech Telč a Luhačovice vyjádřili lidé nespokojenost s některými negativními vlivy souvisejícími s přítomností návštěvníků a turistů ve městě, která se projevuje jednak vyššími cenami obchodů a služeb a také výraznou „sezónností“ v nabídce kulturních a sociálních služeb.

Otázka „*Co Vám ve městě chybí?*“ pak zjišťovala konkrétně, které obchody, instituce či jiné služby obyvatelé malých měst nejčastěji postrádají. V oblasti obchodu a služeb se nejvíce požadavků v rámci všech měst koncentrovalo na doplnění spektra obchodní sítě o prodejny textilu a obuvi – doslovně míněno zejména renomovaných („značkových“) firem a výrobců a o konkurenční supermarkety či „větší“ hypermarkety. Již v menší míře pak byly postrádány (jen v jednotlivých městech) některé specializované obchody (knihkupectví, železářství, domácí potřeby, mototechnika apod.) či služby (čistírna oděvů, čajovna, veřejné WC, kabelová televize). Téměř ve všech městech byla velmi výrazná poptávka po rozšíření stávajících sportovišť (zejména kryté bazény, koupaliště, víceúčelová sportovní centra/haly a dětská hřiště, příp. zimní stadión) a v menší míře také po širší nabídce kulturních akcí (společenské domy, divadlo a pod.). Relativně nejlépe dopadlo školství, zdravotnictví (občasný požadavek na zřízení/rozšíření pohotovostní lékařské služby) a sociální péče.

Aktuální problémy a potenciální zdroje obav

Na otázku „*Na jaký úkol nebo na zlepšení čeho by se podle Vás mělo městské zastupitelstvo v nejbližší budoucnosti nejvíce soustředit?*“ navrhla více než polovina respondentů následujících 8 okruhů úkolů, respektive aktuálních problémů, které by se měly řešit s rostoucí mírou naléhavosti:

- volný čas dětí a mládeže obecně,
- údržba a výstavba nových dětských hřišť,
- rekonstrukce společensky využitelných budov (např. zámek v Holešově či Krumlově, původní budovy kulturních a společenských domů a pod.),
- podpora kulturního života,

- rekonstrukce a rozšíření sítě stávajících sportovišť (bazény, koupaliště, víceúčelová hřiště či haly),
- zvýšení dostupnosti bydlení,
- údržba povrchu místních komunikací a řešení dopravní situace kruhovými objezdy, popř. obchvaty měst,
- vytváření nových pracovních příležitostí, podpora zaměstnanosti a sektoru malého a středního podnikání.

V další otázce se respondenti vyjadřovali k různým fenoménům, jež mohou být původcem životních obav. U jednotlivých položek měli vyjádřit sílu svých pocitů (míru obav) vůči nim na škále 1-5, kde hodnota 5 představovala nejsilnější obavy a hodnota 1 žádné obavy. Při pohledu na průměrné hodnoty u jednotlivých položek pak můžeme konstatovat, že obyvatelé malých měst se nejvíce obávají vážné nemoci či úrazu, kriminality a sociálně patologických jevů a také ztráty zaměstnání. Méně pak už mezilidských konfliktů či přírodních katastrof a relativně nejmenší obavy vzbuzují terorismus a extremismus.

Tab. 3. Vyhodnocení odpovědí na otázku „Z čeho máte ve svém životě obavy?“

Potenciální zdroj životních obav	Průměrná hodnota	Stand.odchylka	Variance
Terorismus a extremismus	3,03	1,410	1,988
Přírodní nebo vyvolané katastrofy	3,18	1,324	1,754
Mezilidské konflikty	3,21	1,163	1,352
Ztráta zaměstnání	3,61	1,347	1,815
Kriminalita a sociálně patologické jevy	3,67	1,225	1,500
Vážná nemoc či úraz	4,04	1,169	1,366

Pokud porovnáme průměrné hodnoty v míře obav v závislosti na demografických charakteristikách dotazovaných, dojdeme k některým zajímavým zjištěním. Co se týče souvislosti mezi mírou obav a pohlavím, vzděláním a věkem, vyšlo najevo, že ženy vykazaly obecně (u všech položek) vyšší míru obav než muži (ženy – 3,69, muži – 3,20). Obecně lze také říci, že míra obav klesá s vyšším dosaženým vzděláním. Čím vyšší je dosažené vzdělání respondentů, tím nižší je míra jejich obav nejen ze ztráty zaměstnání, ale tím méně se cítí být ohroženi i ze strany sociálně-patologických jevů, terorismu a extremismu a přírodních či jiných katastrof. Pouze vůči možnosti vážného úrazu či nemoci vyjádřily všechny skupiny respondentů bez ohledu na vzdělání téměř shodnou míru obav. Co se týče vztahu míry obav a věku dotazovaných, lze říci, že pouze mladí do 18 let věku vykazují nižší míru obav konkrétně vůči možnostem ztráty zaměstnání či vážné nemoci a úrazu než ostatní věkové skupiny respondentů. V ostatních případech se statisticky významná souvislost mezi věkem a mírou obav vůči zkoumaným fenoménům neprojevila.

Vývoj a perspektivy

Při výzkumu percepce města a hodnocení kvality života v něm bychom se neměli zabývat pouze hodnocením současného stavu. Nezbytným předpokladem komplexnějšího pohledu je hledisko vývoje dané problematiky.

Transformační proces z přelomu 80. a 90. let minulého století přinesl celou řadu pozitivních, ale i negativních změn v celé české společnosti. Podobně vnímá „polistopadový“ vývoj více než 45 % obyvatel malých měst. Spíše pozitivní změny zaznamenala větší pětina a jednoznačně pozitivní vývoj necelá desetina dotázaných. V tomto směru hodnotí společenské změny pozitivněji lidé s vyšším dosaženým vzděláním (více méně pozitivně vnímá polistopadové změny téměř polovina vysokoškoláků, ale už pouze necelá třetina středoškoláků a čtvrtina osob vyučených). Negativní postoj k této problematice zaujalo pouze 5 % obyvatel. Téměř pětina z dotazovaných nedokázala změny po roce 1989 adekvátně posoudit, přičemž tuto skupinu tvořili z největší části mladí do 18 let věku.

Celospolečenský vývoj v naší zemi druhé poloviny minulého století téměř zadusil jakýkoli aktivní přístup občana ke svému nejbližšímu okolí. Zajímavý pohled proto nabízí analýza míry a způsobu současné participace obyvatel na rozvoji jejich města. Můžeme konstatovat, že v zkoumaných malých městech se celá čtvrtina z dotazovaných podílí podle vlastních slov nějakým způsobem na rozvoji svého města ať už je to společenskou angažovaností při řízení a správě města, při pořádání kulturních, sportovních či společenských akcí, podnikáním, z čehož má město významný příjem či jiným blíže nespecifikovaným způsobem, oproti třem čtvrtinám, kteří se na rozvoji města nepodílí. Přitom čtvrtina respondentů podle svého vyjádření ani nemá zájem se nějakým způsobem do rozvoje města zapojit. Podíl těch, kteří se nějakým způsobem zapojují do rozvoje města, je vyšší mezi muži (32 %) než mezi ženami (22 %), u respondentů s vyšším dosaženým vzděláním (17 % vyučených, 27 % středoškoláků a 54 % vysokoškoláků) a také v rámci vyšších věkových kategorií (nad 40 let). Zároveň je možné konstatovat, že čím nižší je věk dotazovaných, tím vyšší míru lhostejnosti k zapojení se do rozvoje města vyjadřují.

Dalším tématem, které jsme řešili v rámci výzkumu vnímání kvality života v malých městech je pohled jejich obyvatel do budoucna. Otázky konkrétně zjišťovaly, jaký je jejich názor na budoucnost měst obecně a jak hodnotí své vlastní perspektivy do budoucna z hlediska možnosti uplatnění a perspektivy svých (případně budoucích) dětí z hlediska možnosti jejich vzdělávání ve městě.

Tab. 4. Vyhodnocení odpovědí na otázku „Jaký je Váš názor na budoucnost města?“

Varianty odpovědí	(%)
Rozvoj nebo zvýšení prosperity	29,8
Setrvalý stav	33,6
Úpadek města	9,4
Nevím (nedokáži posoudit)	27,2

Co se týče názoru respondentů na budoucnost jejich měst obecně, tak vidíme, že i přes obtíže, které celé České republice obecně přineslo transformační období se všemi ekonomickými a sociálními problémy, tak téměř třetina dotázaných věří v souhrnu v rozvoj malých měst, druhá třetina očekává setrvalý stav a jen asi každý desátý se obává úpadku měst. Přitom ale více než čtvrtina dotázaných nedokázala budoucnost jednoznačně posoudit.

Tab. 5. Vyhodnocení odpovědí na otázky o perspektivách ve městě

	Varianty odpovědí (%)		
	Ano	Ne	Nedokáží posoudit
Máte Vy perspektivu uplatnění ve městě?	20,2	43,7	36,2
Mají Vaše děti perspektivu vzdělávání ve městě?	27,0	41,8	31,2

Z pohledu na tyto tabulky je zřejmé, že v souhrnu kromě vysokého procenta nerozhodných odpovědí převládá spíše pesimistický postoj obyvatel k jejich perspektivám do budoucna. Co se týče konkrétně perspektivy vlastního uplatnění ve městě, můžeme konstatovat, že pouze v rámci kategorie osob s vysokoškolským vzděláním převládá kladné hodnocení (téměř 50 %), v rámci tří ostatních kategorií je to jen okolo 16 % kladných hodnocení. Vzdělání se tak ukázalo být v rámci námi analyzovaných faktorů nejsilnějším činitelem ovlivňujícím respondentův postoj k jeho perspektivám do budoucna. Kromě toho lze říci, že mladší věkové kategorie (do 30 let) mají v tomto směru pesimističtější pohled na svou budoucnost v malých městech než kategorie starších a také ženy se přiklání k negativnímu hodnocení své perspektivy uplatnění o něco častěji než muži. S hodnocením vlastních perspektiv podobně koresponduje i hodnocení perspektiv vzdělávání dětí ve městech.

Již při souboru osmi malých měst se objevují relativně vysoké rozdíly v hodnocení perspektiv v jednotlivých městech. V rozvoj a zvýšení prosperity města věří v Tišnově 50 % dotázaných, v Luhačovicích, Žamberku a Dubňanech přes 30 %, zatímco v Holešově a Novém Městě na Moravě pouze 23 % a v Telči, kde je společně s Dubňany nejsilněji ze všech měst pocíťován nedostatek pracovních příležitostí, dokonce jen 16 %. Podobné, i když ne tak výrazné rozdíly se projevily i v hodnocení perspektiv vlastního uplatnění ve městech. Zatímco v Luhačovicích, Žamberku a Tišnově vidí pro sebe perspektivu okolo 27 % dotázaných, v Dubňanech (v souboru měst specifické díky své hornické minulosti a následnému nárůstu nezaměstnanosti v důsledku omezování těžby lignitu) a v Telči je to necelých 15 %. Co se týče hodnocení perspektiv vzdělávání dětí ve městech, dopadly nejhůře Dubňany, kde, jak již bylo výše zmíněno, neexistuje žádné střední školství, a překvapivě i Luhačovice, které jinak v ohledu perspektiv uplatnění a budoucího rozvoje města dopadly v hodnoceních velmi dobře.

Je však pravděpodobné, že tyto výše popsané rozdíly v rámci měst nejsou ve skutečnosti tak výrazné a jsou způsobeny mimo jiné nestejnou strukturou výběrových souborů u jednotlivých měst – zejména v závislosti na věku respondentů (nestejně poměrné zastoupení nejmladších a nejstarších věkových kategorií občanů).

DISKUSE A ZÁVĚR

Hovoříme-li o zvlátnostech kvality života v malých městech, vzniká nutně otázka, jak se z hlediska kvality života liší malá města od měst velkých a středních na jedné straně a od venkovských sídel na straně druhé. Stručně řečeno, malá města mají podstatně menší problémy, vyplývající z koncentrace obyvatelstva a jeho aktivit, přičemž ještě nabízejí základní městské funkce a atributy. Z tohoto předpokladu lze hypoteticky odvodit možné rozdíly v kvalitě života.

Na rozdíl od velkoměst a měst střední velikosti lze tudíž předpokládat, že malá města obecně mají méně vyhraněné environmentální problémy a mohly by představovat relativně setrvalejší prvek sídelní soustavy. Zdá se však, že z hlediska současného vnímání se projevuje daleko výrazněji vyšší úroveň sociální kontroly v malých městech, která je ve větších městech nahrazována anonymitou prostředí. Sociální kontrola může být faktorem, který zvyšuje pocit osobní bezpečnosti, jejíž priorita, zdá se, stoupá.

Největší nevýhodou kvality života v malých městech na rozdíl od měst velkých je omezenost možností, příležitostí a volby variant v místě samém. Výběr pracovních příležitostí, vzdělávacích forem, kulturního vyžití bývá v malých městech výrazně omezen. Pokud není kompenzován únosnou dostupností do většího města, vede tento faktor ke snižování kvality života.

Na rozdíl od vesnic poskytují malá města pracovní příležitosti, vzdělávací možnosti základního a středního stupně, základní zdravotní a sociální služby, maloobchodní funkce a další služby městského charakteru, příležitosti pro sociální kontakty obyvatel zázemí, zpravidla výhodnější dopravní spojení do lépe vybavených středisek. V souvislosti s přechodem na tržní ekonomiku zaniká na venkově řada služeb a dopravních spojení, která jsou neefektivní. Zejména méně mobilní lidé mohou tyto problémy pociťovat velmi intenzivně a malá města pro ně představují v porovnání s vesnicemi určitý kompromis mezi anonymitou velkoměst a úzkým kontaktem s přírodou na vesnici.

Vezmeme-li v úvahu, že kvalita života se vedle „objektivních“ indikátorů vyjadřuje též prostřednictvím percepce, je zřejmé, že její diferenciaci není dána pouze rozdílnými formami osídlení, ale i jednotlivými sociálními skupinami, které se k problému vyjadřují. Je tedy legitimní otázka: pro koho představují malá města prostředí s vysokou kvalitou života? Hypoteticky lze soudit, že jde o obyvatele starší, méně kvalifikované, s tradičními představami o způsobu života, žijícími v rodinách s dětmi. Na druhé straně obyvatelé mladí, vysoce kvalifikovaní a bez závazků vyhledávají spíše větší města s odlišnými atributy kvality života.

Na kvalitu života lze soudit s určitými omezeními i podle demografického vývoje. Podle vývoje počtu obyvatel za posledních 15 let lze soubor všech malých moravských měst rozdělit na města přírůstková a úbytková (na rozdíl od velkých a středních měst, která statisticky vesměs obyvatele ztrácejí). Přitom nebyla pozorována výrazná korelace mezi ekonomickými funkcemi a ekonomickým rozvojem a vývojem počtu obyvatel. Rada polyfunkčně rozvinutých a ekonomicky perspektivních malých měst obyvatele ztrácí, zatímco u mnoha měst, jejichž funkce jsou omezeny víceméně na bydlení, dochází k nárůstu populace. Spíše se projevuje faktor polohy. Malá města v zázemí velkoměst a na hlavních dopravních komunikacích mohou růst, zatímco periferní malá města obyvatele vesměs ztrácejí. Z hlediska kvality života jde zřejmě o snahu kombinovat výhody bydlení v malých městech s možnostmi výhodně dojíždět za atraktivitami velkých měst.

Tyto závěry nastolují celou řadu otázek pro budoucí studium. Mnohé záleží na teoretickém rozvinutí konceptu kvality života v geografii. Geografie bude muset v tomto oboru spolupracovat s dalšími vědami, zejména se sociologií. Na tomto základě bude možno dále rozšiřovat soubor tvrdých i měkkých indikátorů a rozvíjet metodologii jejich hodnocení. Kvalitu života v malých městech ovlivňují přitom dva základní faktory: zvláštnosti malých měst jako prvku sídelní struktury a zvláštnosti sociálních skupin obyvatelstva, které se v malých městech koncentrují. Náš

příspěvek uvádí kromě analýz rovněž některé hypotézy, které by bylo vhodné při dalším studiu verifikovat.

LITERATURA

- ANDRÁŠKO, I. (2005). Dve dimenzie kvality života v kontexte percepcií obyvatel'ov miest a vidieckych obcí. In Vaishar, A., Ira, V., eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska v současném období*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 6-13
- BAXTER, J., EYLESS, J. (1997). Evaluating qualitative research in social geography: establishing rigour in interview analysis. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 22, 505-525.
- DŽUKA, J. (2004). Life quality and subjective well-being – theories and models, similarities and differences. In Džuka, J., ed. *Psychologické dimenzie kvality života*. Prešov (Prešovská univerzita), pp. 42-54.
- FRANTÁL, B., POKLUDA, F. (2004). Percepce a image malých měst. In Vaishar, A., ed. *Geografie malých měst 2004*. Brno (Regiograph), pp. 174-183.
- GOSGROVE, D. (2001). Sense of place. In Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M., eds. *The dictionary of human geography*. Oxford (Blackwell), pp. 731-734.
- IRA, V. (2005). Kvalita života a postavenie Slovenska z hľadiska medzinárodných porovnaní. In Vaishar, A., Ira, V., eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska v současném období*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 30-38.
- JOHNSTON, R. J., GREGORY, D., PRATT, G., WATTS, M., eds. (2000). *The dictionary of human geography*. Oxford (Blackwell).
- LIMB, M., DWYER, C. (2001). *Qualitative methodologies for geographers: issues and debates*. London (Arnold).
- MARSHALL, G., ed. (1998). *Oxford dictionary of sociology*. Oxford (Oxford University Press).
- MUNDUCH, E. M., SPIEGLER, A. (1998). *Kleinstädte. Motoren in ländlichen Raum. Tagungsband anlässlich des ersten mitteleuropäischen Kleinstadtsymposiums in Murau 1998*. In: *Landtechnisches Schriftenreihe*. Wien (Österreichisches Kuratorium für Landtechnik und Landentwicklung).
- MURGAŠ, F. (2005). Konceptuálny rámec kvality života v geografii. In Vaishar, A., Ira, V., eds. *Geografická organizace Česka a Slovenska v současném období*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 65-74.
- NIEDERMAYER, M. (2000). Regulationsweisen der Kleinstadtentwicklung. Eine Analyse peripherer Kleinstädte im Grenzraum von Südthüringen und Nord-Unterfranken. In Niedermayer, M., ed. *Kleinstadtentwicklung*. Würzburg (Geographisches Institut der Universität Würzburg), pp. 47-375.
- PACIONE, M., ed. (1999). *Applied geography: principles and practice*. London (Routledg).
- PACIONE, M. (2001). *Urban geography: a global perspective*. London (Routledge).
- PACIONE, M. (2003). Quality-of-life research in urban geography. *Urban Geography*, 24, 314-339.
- PILE, S. (1991). Practicing interpretative geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16, 458-469.
- RAPLEY, M. (2003). *Duality of life research. A critical introduction*. London (Sage).
- VAISHAR, A. (2005). Regional geography of small towns. In Kallabová, E., Vaishar, A., Zapletalová, J., eds. *Geography in Europe of Regions*. Ostrava (Ústav geoniky AV ČR), pp. 129-137.

ŽIGRAI, F. (2000). Niekoľko poznámok k problematike malých miest. In Matlovič, R., ed. *Urbánný vývoj na rozhraní miléníí*. Prešov (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Inštitút turizmu a hotelového manažmentu), pp. 180-182.

PARTICULARITIES OF THE QUALITY OF LIFE IN SMALL TOWNS

Generally, one fourth of the inhabitants live in small towns in Czechia and in other countries of Central Europe. The questions are: What kind of people live in small towns and what are their images and ambitions about the quality of life in these towns? What are the attractive aspects of quality of life that small towns offer to their inhabitants and on the other hand, what are the weaknesses and wants of living there in comparison with other forms of settlement? The article is based partly on the database of the small Moravian towns, and partly on almost 30 detailed case studies complemented by questionnaire surveys. The small towns of Moravia were characterized on the basis of statistical data, geographical location and functions. A typology of small towns according to selected indicators was also made. The selected aspects of quality of life in the scope of our survey included the state of the environment, quality of housing, jobs, transport conditions, number and choice of shops, services and facilities, sport and leisure time opportunities, social contacts and other aspects (personal safety, crime and socio-pathological phenomena, etc.). The analysis of perception of the quality of life in small towns was based on the data obtained from standardized questionnaire surveys among the town populations and was confronted with information drawn from managed semi-structured interviews with the representatives of local government. The authors compared the small towns, applying the perspective of the above mentioned aspects of quality of life with medium and big cities on the one hand and with rural municipalities on the other. In conclusion, the differentiation of quality of life in individual types of small towns and the main characteristics of quality of life in small towns were indicated.

Key words: quality of life, perception, urban liveability, small towns, Moravia (Czech Republic)

Editor: Vladimír Ira

Ludia, geografické prostredie a kvalita života

People, geographical environment and quality of life

Geographia Slovaca, 25, 2008

Náklad 100 výtlačkov

Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 842 34 Bratislava

ISSN 1210-3519